

Latvijas Universitāte
Humanitāro zinātņu fakultāte

Linda Kušiņa

Sieviešu jautājums un sievietes tēls latviešu rakstniecībā 1870-1920

Promocijas darbs
filoloģijas doktora grāda iegūšanai
Literāturzinātnes nozarē
Literatūras teorijas apakšnozarē

Zinātniskā vadītāja
Dr. philol. Ausma Cimdiņa

Rīga, 2013

Promocijas darbs tapis ar ESF atbalstu

Saturs

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

Ievads.....	3
I. Laikmets un literārā vide.....	9
I.1. Sieviešu situācija un sieviešu jautājuma aktualizēšanās latviešu rakstniecībā.....	9
I. 2 Eiropas kultūras ietekme uz sieviešu jautājuma izpratni latviešu rakstniecībā.....	34
II. Trīs latviešu rakstnieču paaudzes.....	55
II.1. Pirmā paaudze: nacionālā atmoda un sievietes tēls.....	55
II.2. Otrā paaudze: sievietes balss meklējumi rakstniecībā.....	69
II.3. Trešā paaudze: sievietes patības aspekti.....	88
III. Sievietes tēls latviešu rakstniecībā kā sociāls un mitoloģisks konstrukts.....	110
III.1. Pirmie sieviešu tēlu klasifikācijas mēģinājumi latviešu autoru darbos.....	110
III. 2. Klasifikācijas piedāvājums: prototips, stereotips, arhetips.....	124
III.3. Sieviešu tēlu nāves un pārdzimšanas variācijas latviešu rakstnieču darbos.....	134
Nobeigums un secinājumi.....	150
Avoti un literatūra.....	154
1. pielikums. Par sieviešu izglītību un viņu pienākumiem iekš dzīves.....	164
2. pielikums. Par “Latvju līgavām (Vārds no sieviešu puses).....	169

Ievads

Promocijas darba “Sieviešu jautājums un sievietes tēls latviešu rakstniecībā” tēmu rosināja fakts, ka, neraugoties uz relatīvi senu Latvijas kultūras, izglītības un zinātnes laukā darbojošos sieviešu pētniecības tradīciju (Paula Jēgere-Freimane, Lilija Brante, Jānis Ķelpe, Zenta Mauriņa un Teodors Celms 20. gadsimta divdesmitajos un trīsdesmitajos gados), kā arī Latvijas 20. un 21. gadsimta mijas akadēmiskajā vidē ievērojami pieaugušo interesi par latviešu feministiku un rakstniecēm (Ella Buceniece, Ausma Cimdiņa, Ieva Kalniņa, Maija Kūle, Sandra Meškova, Irina Novikova, Ilze Sperga, Vita Zelče u.c.), pārsvarā pētīta vai nu sieviešu dzīve 19. gadsimta Latvijā kopumā, vai atsevišķu latviešu rakstnieču dzīves un daiļrades aspekti. Taču līdz šim tikpat kā nav skatīta sieviešu situācija 19. gadsimta nogales un 20. gadsimta sākuma laikmeta ainās un latviešu literatūras vienotā kontekstā, un plašākā Latvijas un Eiropas vēstures un literatūrzinātnes ietvarā.

Promocijas darbā veikta laikposmā no 1870. līdz 1920. gadam tapušās latviešu literatūras un literatūras kritikas izpēte dzimumdiferences skatījumā. Galvenā uzmanība pievērsta sieviešu pakāpeniskai ienākšanai latviešu rakstniecībā, kā arī tam, vai un kā mainās literatūrā – īpaši rakstnieču darbos sastopamie – sieviešu tēli; ar kādām eksistenciālām problēmām šie tēli tiek konfrontēti un kāds liktenis tiem literārajos darbos atvēlēts.

Promocijas darbam izraudzītajā vēstures periodā latviešu sabiedrībā aktuāls konflikts starp sievietes tradicionālo dzimtes lomu – sievas un mātes – izpildi un ekonomisko un sociālo apstākļu nosacītu vēlmi un nepieciešamību līdzdarboties publiskajā sfērā – izglītoties, strādāt, iesaistīties topošajai latviešu nācijai svarīgu jautājumu risināšanā. Šis konflikts atspoguļojas literārajos darbos un sabiedriski kritiskajos rakstos. Pie tam svarīgi, ka laikā starp 1870. un 1920. gadu īpaši aktīvi polemikā par sievietes lomu iesaistās literāti, diskusijas par sievietes lomu sabiedrībā mēdz izraisīt literāri darbi vai to iestudējumi, savukārt sievietes lomu maiņa atspoguļojas literāro darbu sižetos un tēlos. Promocijas darbā apskatītajā periodā aktuāli arī sievišķās patības, saskaņas ar sevi un pasauli meklējumi, kas īpaši spilgti izpaužas rakstnieču sieviešu darbos. Sievišķās patības definēšana ir sarežģīts un aktuāls jautājums arī 21. gadsimta sākumā, jo tieši uz sievietēm tiek likta morālā atbildība, piemēram, par nācijas atražošanu. Tādējādi izšķiršanās starp dzimtas turpināšanu un personības izaugsmi vai arī abu aspektu sabalansēšana ir joprojām aktuāla.

Promocijas darbā, runājot par sievietes tēla un sievietes sociālās realitātes attiecībām, konsekventi izmantots jēdziens 'sieviešu jautājums'. Tas ir apzīmējums, kas plaši izmantots pētāmā perioda presē, un arī Latvijas periodikas rakstu rādītājā līdz 1935. gadam (ieskaitot) līdztekus rubrikai “Sieviešu izglītība” un “Sieviešu darbs” atrodama rubrika “Sieviešu jautājums”. Latviešu

19. un 20. gadsimta mijas leksikā tika lietoti arī apzīmējumi 'sieviešu kustība', 'sufražisms' un 'emancipācija', taču daudz retāk nekā 'sieviešu jautājums', tāpat daļa kritiku par šā perioda literārajiem darbiem atrodami sadaļā 'sieviešu jautājums'. Jēdziens 'feminisms' Latvijai 19. un 20. gadsimta mijā aktuālajās polemikās netika izmantots, kaut arī laikposms sakrīt ar t. s. feminisma pirmo vilni.

Promocijas darbā aplūkots hronoloģiskais periods no 1870. līdz 1920. gadam. Tā ir daļa no historiogrāfijas un kultūras vēstures terminoloģijā ieviestā “ilgā” vai “garā” 19. gadsimta, kura sākumu tradicionāli datē ar 1879. gadu, proti, Lielo franču revolūciju, bet kā noslēgums, atkarībā no konkrētā vēsturnieka vai kultūras vēsturnieka uzskatiem, ticis minēts gan 1914. gads, proti, Pirmā pasaules kara sākums¹, gan 1918. gads kā kara noslēgums; feminisma vēsturnieku un feministiskās literatūrvēstures darbos minēts arī 1920. gads, līdz kuram lielākajā daļā Eiropas valstu sievietes bija ieguvušas vēlēšanu tiesības².

Vadoties pēc principa, ka promocijas darba pamatu veido sieviešu rakstniecība, no latviešu literatūras vēstures viedokļa par aplūkojamā perioda sākumu varētu pieņemt 18. un 19. gadsimta miju, kad Raunā darbojās pirmā zināmā latviešu tautības dzejniece Bormaņu Anna (1785-?). Tomēr tas nozīmētu mākslīgi un neproduktīvi izstiept aplūkojamo periodu, jo nepārtrauktas aktīvas sieviešu klātesamības sākums latviešu rakstniecības laukā datējams tikai ar Marijas Pēkšēnas (1845-1903), Marijas Valdemāres-Naumanes-Medinskas (1830-1888) un Minnas Freimanis (1853-?) literāro darbību. M. Pēkšēnas luga “Ģertrūde” uzvarēja Rīgas Latviešu biedrības oriģināldramaturģijas konkursā 1870. gadā, bet M. Medinskas pirmais stāsts – lokalizējums “Ozols, viņa dzīve un gals” – iespiests 1872. gadā. Turklāt, pateicoties Karolīnei Kronvaldei (1836-1913), 1870. gadā laikrakstā “Baltijas Vēstnesis” sākās pirmā diskusija par latviešu sievietes stāvokli un izglītošanās nepieciešamību, kas, kaut arī netika plaši uztverta latviešu sabiedrībā, tomēr radīja atbalsis vairāku gadu garumā un tādējādi uzskatāma par sākumu turpmāk presē plaši apspriestajam sieviešu jautājumam.

No vēsturiskā viedokļa pamatoti būtu par promocijas darbā apskatāmā perioda beigām pieņemt 1918. gadu, proti, Latvijas Republikas nodibināšanu, kad būtiski mainījās likumdošana, tostarp ģimenes un tiesību joma, ievērojami ietekmējot ikvienas sievietes dzīvi. Tā arī tradicionāli datēts latviešu literatūras vēsturēs. Tomēr, raugoties no latviešu sieviešu tiesiskās situācijas izmaiņām, savas vēlēšanu tiesības viņas praksē pirmoreiz varēja pielietot tikai 1920. gadā līdz ar Satversmes sapulces vēlēšanām. Jāpiemin, ka vēl Satversmes sapulces periodā turpinājās asas

1

Arī, piem., Arveda Švābes sastādītā Latvijas vēsture aplūko periodu no 1800. līdz 1914. gadam.

2 Skat., piem., Linnas Abramsas, Eleinas Šovalteris, Donalda Sasūna darbus.

debates par atsevišķiem sieviešu tiesību pamatjautājumiem, piemēram, par ierosinājumu šķirt laulību pēc vienas puses ierosinājuma³. Literatūra, nebūdama tieši saistīta ar juridiskām norisēm, tomēr jūtīgi fiksē dažādu faktoru radītas izmaiņas cilvēku dzīvē, un tieši laikposmā no 1870. gada līdz 1. Pasaules kara noslēgumam latviešu rakstniecība aktīvi reflektē par dažādiem sieviešu dzīves aspektiem un ierobežojumiem. Turklāt literāri darbi nerodas vienā mirklī, tādēļ ir loģiski noslēgt promocijas darbu ar 1920. gadu, kurā iznāk A. Brigaderes drāma “Ilga”, kuru viņa pati uzskatīja par jaunās sievietes tēla pirmo uzmetumu, un A. Deglava romāna “Rīga” 2. daļa, kurā atrodams daudzslāņains sieviešu dzīves attēlojums 19. gadsimta 80.-90. gadu Rīgā un arī jaunstrāvnieku periodam raksturīgā aktīvā polemika par sieviešu jautājumu.

Promocijas darbā aplūkotais periods vienlaikus ir arī laikposms, kurā veidojās latviešu nācija un tās kultūra, arī Latvijas valsts. Faktiski tas ir laiks, kurā pašreizējā veidolā noformējās lielākā daļa Eiropas nācijvalstu; un nācijas tapšanas process, kā arī sieviešu loma tajā, atspoguļojas pētāmā perioda literatūrā, polemikā un publiskajā retorikā.

Promocijas darbā pētīto rakstnieču paaudžu periodizācija veikta pēc līdzības ar Eleinas Šovalteres (1941) teoriju, kas agrīno britu rakstnieču daiļradi klasificē ne tikai saistībā ar viņu tekstos ietvertajām tēmām vai noskaņām, bet arī citiem parametriem, piemēram, autoru vidējo izglītības līmeni, ģimenes stāvokli utml., atklājot sasaisti paaudzes ietvaros. Spilgtas līdzības paaudžu ietvaros vērojamas arī latviešu literatūrā, tādēļ uzskatu par iespējamu iedalīt promocijas darbā aplūkotajā periodā darbojušās latviešu rakstnieces trīs paaudzēs. Pirmajā paaudzē iekļautas rakstnieces, kuras darbojušās nacionālās atmodas – jaunlatviešu laikā (līdz 19. gadsimta 80. gadu beigām), otrajā – jaunstrāvnieku kustības laikā debitējušās rakstnieces (1890.-1900.) un trešajā – latviešu rakstnieces, kuras debitējušās literatūrā pēc 1900. gada. Protams, literatūrzinātnē ir grūti novilkt striktas robežas, un dažādu paaudžu rakstnieces neapšaubāmi darbojušās vienlaikus, tāpat vairāku rakstnieču daiļradē iezīmējas atšķirīgi posmi. Tas īpaši vērojams, sākot ar otro paaudzi, proti, Aspazijas un A. Brigaderes ienākšanu literatūrā, jo viņu aktīvā literārā darbība bija ilga, pieredzēja gan pašu rakstnieču brieduma, gan sabiedrisko apstākļu izraisītas pārmaiņas, un tās laikā debitēja gan trešās paaudzes rakstnieces gan vēl jaunākas, kuras pētījumā nav iekļautas. Taču neapšaubāmas biogrāfiskas un māksliniecisko risinājumu līdzības paaudzes ietvaros ļauj veidot šādu klasifikāciju.

Pētījuma primārie avoti:

1) pētāmā perioda laikā latviešu **rakstnieču – sieviešu** sarakstītā **proza un drāma** (publicēta un nepublicēta), kura izraisījusi ar sieviešu stāvokli saistītas diskusijas sava laika sabiedrībā vai arī

³ Lipša Ineta, “Pirmais ievērojamo latviešu sieviešu “tops”” // Mājas Viesis, 11..03.2007

nes sieviešu izaugsmes literatūras iezīmes, kā arī recenzijas un polemiski raksti periodikā;

2) latviešu rakstnieku vīriešu **daiļdarbi**, kuri aplūkoti **pirmajos mēģinājumos teoretizēt** par sievietēm atvēlētajām lomām dzīvē un literatūrā vai kuri paši vērtējuši sievietes stāvokli sabiedrībā – pārsvarā reālisma un naturālisma stilistikā ieturēti stāsti, drāmas un romāni;

3) 1870.-1920. gadā latviešu valodā iznākušie **Eiropas rakstnieku darbi**, kuri rosinājuši diskusiju par sievietes stāvokli Latvijā;

4) pētāmā perioda latviešu presē publicētie rakstnieku un / vai agrīno literatūras **teorētiku recenzijas un kritikas** par publicētajiem literārajiem darbiem un tajos sastopamajiem sieviešu tēliem, kā arī **apcerējumi** par sievietes stāvokli un izglītību Latvijas teritorijā.

Kā **sekundāri avoti** izmantoti rakstnieču autobiogrāfiski materiāli (vēstules, piezīmes, dienasgrāmatas), arī vēlākā periodā tapušas atmiņas vai teorētiski apcerējumi par saviem darbiem un tajos atveidotajiem sieviešu tēliem.

Tā kā pētāmajā periodā latviešu valodā publicēts skaitliski ļoti liels daiļliteratūras un publicistikas – latviešu un tulkotās – apjoms, tika izlemts koncentrēties pamatā uz prozas un drāmas žanriem, kas radīja dzīvāko polemiku sava laika periodikā, kā arī uz pašu polemiku, proti, publicistiku. Pēc nopietnām pārdomām nolemts atteikties no Latgales rakstniecības iekļaušanas pētījumā, jo Krievijas guberņās, kurās bija iekļauti pašreizējie Latgales novadi, vēsturiskā situācija būtiski atšķīrās no Kurzemes un Vidzemes. Tad būtu nepieciešams iedziļināties arī, piemēram, drukas aizlieguma vēsturē.

Pētījumā pamatā izmantota Karla Gustava Junga izstrādātā **arhetipu teoriju** un uz šīs bāzes viņa sekotāju tālāk attīstītās teorijas, kas papildināta ar **biogrāfisko metodi** un **salīdzinošās literatūrzinātnes metodi**.

Pētot to Eiropas rakstnieču daiļradi, kuras darbojušās laika periodā no pirmajiem rakstniecības paraugiem līdz vēlēšanu tiesību piešķiršanai sievietēm, praktiski visi teorētiķi atzīmējuši būtisku korelāciju starp sievietei izvirzītajām sociālajām un morālajām prasībām un viņas daiļrades izpausmēm, citiem vārdiem sakot, – starp rakstnieces biogrāfiju un viņas radīto literāro darbu kopuma apjomu, izteiksmi un kvalitāti. Par sieviešu rakstniecības dziļo saistību ar viņu biogrāfijām teoretizējuši Džons Stjuarts Mills (John Stewart Mills), Ellena Keja (Ellen Key), Virdžīnija Vulfa (Virginia Woolf), Eleina Šovaltere (Elaine Showalter), Torila Moi (Toril Moi), Rita Felski (Rita Felski), Ēva Helēna Ulvrosa (Eva Helen Ulvros), etc.. Tāpat darba daļās, kas saistītas ar rakstnieku biogrāfijas, laikmeta un daiļrades sasauksmēm, izmantoti Grigorija Vinokura un Lidijas Ginzburgas teorētiskie apcerējumi.

Promocijas darbā pētītais periods aptver latviešu nācijas formēšanās laiku līdz neatkarīgas valsts izveidei. Literatūrai šajā laikā bija divkāršs uzdevums: definēt, veidot un veicināt latviešu kā

kultūras nācijas identitāti, kā arī attīstīt latviešu valodu. Savukārt sieviešu klātbūtne 19. gadsimta latviešu, tāpat kā Eiropas literatūrā kopumā, ir trejāda: sievietes tēls rakstnieku – vīriešu radītajos darbos; pirmās sievietes – rakstnieces, kā arī agrīno rakstnieču veidotie sieviešu tēli. Tieši pēdējiem promocijas darbā pievērsta īpaša uzmanība, jo tie vai nu tendēti uz sievietes ideāltēla – ar šo jēdzienu saprotot nevis 'ideālās sievietes' bet 'sievietes ideālos apstākļos' – konstruēšanu, vai arī atklāj grūtības, ar kurām sastopas reālā sieviete savas sievišķās / cilvēciskās patības meklējumos, patstāvīgas personības izaugsmē. Sievietēm gan bija diezgan skaidras sociālpolitiskās prasības – vienlīdzība ar vīriešiem izglītības, darba un sabiedriskās dzīves laukā, – turpretī sevis kā personības iepazīšana un veidošana, kā atklāj ne tikai latviešu, bet arī citu Rietumeiropas valstu autoru sieviešu 19. gadsimtā un arī vēlāk rakstītā literatūra, bijis sāpīgs, sarežģīts un neviennozīmīgi traktējams aspekts. Sievietes situācija un sievietes tēla konstruēšana nācijas veidošanās un attīstības kontekstā pētīta tādu dažādu nozaru speciālistu kā Linnas Abramsas (Lynn Abrams), Niras Juvalas-Deivisas (Nira Yuval-Davis), Keitas Milletas (Kate Millet) Džordža L. Mosa (George L. Mosse), Antonija D. Smita (Anthony D. Smith), Pņinas Verbneres (Pnina Werbner), Vitas Zelčes, etc. darbos.

Savukārt sievietes paštēlu, tostarp tā atveidi literatūrā, lielā mērā nosaka iedzimti un dzīves laikā iegūti priekšstati par sievietes būtību un sūtību. Arhetipiskās teorijas piekritēji kā paštēla un patības veidošanās centrālo aspektu izvirza visiem cilvēkiem piemītošu mitoloģisku un kultūrnosacītu pirmtēlu kopumu. Arhetipu teorijas elementi korelācijā ar literatūru un mākslu atrodami Karla Gustava Junga (Carl Gustav Jung), Marijas Gimbutas (Marija Gimbutas), Janīnas Kursītes, Patrīcijas Monaganas (Patricia Monaghan), Enisas Pretas (Annis Pratt), Katrīnas E. Rabuci (Kathryn A. Rabuzzi), Sūzenas Roulendas (Susan Rowland), Helēnas Siksū (Hélène Cixou) un citu teorētiķu darbos.

Pētījumā izvirzīta **hipotēze**, ka rakstnieču biogrāfiskais aspekts periodā līdz Latvijas Republikas izveidei bijis tikpat būtisks kā citur Eiropā un ka tas aptvēris šajā laikā aktuālās tēmas, latviešu rakstniecībā ievēdot būtiskus jautājumus par sievieti ģimenes, sabiedrības un nācijas savstarpējo mijiedarbi. Uz šo kopsakarību problemātisko dabu norāda asās polemikas periodikā, kā arī daudzie literārie darbi, kuros sieviešu tēli, izejot ārpus dzimumam noteiktās lomas, zaudē dzīvību. Tāpat sievietes tradicionālās lomas maiņa sabiedrībā radīja nepieciešamību literārajos tēlos izspēlēt dažādus potenciālos attīstības scenārijus, liekot pamatus, bet īsti neievēdot latviešu literatūrā, sieviešu *Bildungsroman* žanru.

Literatūrzinātnē būtiskākais novatoriskais piensums ir marginālo autoru aktualizēšana, rakstnieču paaudžu iezīmēšana un kopsakarību ievilkšana katras paaudzes ietvaros, kā arī latviešu literatūrzinātnē maz pielietotā mitoloģiskā / arhetipiskā aspekta izpēte. Tāpat promocijas darbs pēta līdzības un atšķirības sieviešu jautājuma un sievietes tēla traktējumā latviešu literatūrā, kā arī

pētāmajā periodā latviski tulkotajos darbos un iespējamās ietekmes.

Starpdisciplinārais ieguvums no pētījuma ir tā piedāvātā iespēja, aktualizējot 19. un 20. gadsimta mijas tekstus, kuros pausti priekšstati par sievietes būtību un lomu nācijas dzīvē un kultūrā, iepazīt plašāku latviešu sievietes vēstures ainu.

Promocijas darbs strukturēts trīs daļās, katra no kurām sīkāk iedalīta apakšnodaļās, diferencējot tēmas izklāstu un virzoties no ārējā uz iekšējo, no sievietes un sabiedrības attiecībām, to atspoguļojuma literatūrā un iespējamām Eiropas literatūras ietekmēm uz sievietes tēlu klasifikācijas un tipizācijas mēģinājumiem atkarībā no to rakstura un noslieču pazīmēm, kā arī uz pārskata perioda literatūrā piedāvātajiem sievietes dzīves arhetipiskajiem modeļiem.

Pirmā daļa ir vispārīga, veltīta laikmeta un literārās ainas konteksta raksturošanai 19. gadsimta Eiropā un Latvijā. Pirmās daļas pirmajā nodaļā atklāts sievietes stāvoklis un tā izmaiņas 19. gadsimta laikā un gadsimtu mijā, no feministikas viedokļa pārvērtētas latviešu literatūras un literāro tulkojumu sākumi, kā arī agrīnā sievietes jautājuma polemika latviešu avīžniecībā. Būtiska ir otrā nodaļa, kas veltīta pasaules literatūras ideju izpausmēm ar ieskatu nozīmīgu darbu tulkojumu ienākšanas vēsturē Latvijā, uzsvāra liekot uz Hermaņa Zūdermana, Henrika Ibsena un Elenas Kejas ideju ienākšanu un transformāciju latviešu dailiteratūrā.

Otrā daļa veltīta sievietes stāvokļa raksturojumam un sievišķības koncepcijai triju paaudžu rakstnieču daiļradē, viņu daiļrades un biogrāfijas saskares punktiem, viņu darbos paustajai sociālās iekārtas kritikai, kā arī sabiedrības reakcijai uz šo kritiku.

Trešajā daļā aplūkoti pirmie latviešu rakstniecībā sastopamo sievietes tēlu tipoloģijas mēģinājumi, kā arī piedāvāts jauns aptverošāks tēlu tipoloģijas variants. Sākotnēji bija iecerēts promocijas darbu noslēgt ar t.s. *Bildungsroman* aizmetņu identificēšanu latviešu 19. un 20. gadsimta mijas literatūrā, taču no šī nodoma atteikties lika fakts, ka romāns nav aplūkojamā perioda būtiskākais žanrs ne latviešu literatūrā kopumā, ne arī tieši rakstnieču darbos. Tā vietā izvēlējos analizēt vairākus literāros darbus no sievietes tēlu nāves, izaugsmes un pārdzimšanas aspektiem, kas daudz precīzāk atklāj šajā periodā vērojamo vērtību pārvērtēšanu tieši sievietes dzīves mērķa, uzdevumu un vēlmju jomā.

I. Laikmets un literārā vide

I. 1. Sieviešu situācija un sieviešu jautājuma aktualizēšanās latviešu rakstniecībā

Tā sauktā “garā 20. gadsimta” laikā notika ievērojamas pārmaiņas Eiropas politiskajā, ekonomiskajā un sociālajā sistēmā. Tās bija līdzīgas visā Eiropā un cieši saistītas ar literārajiem procesiem, kas risinājās Latvijā, tādēļ nepieciešams sniegt koncentrētu ieskatu.

Pirmkārt, daudzās Eiropas valstīs būtiski mainījās politiskā situācija. Veidojoties nācijvalstīm, Eiropas karte garā 19. gadsimta beigās bija ieguvusi pašreizējo izskatu, un katras nācijas ideoloģijā un topošajā mitoloģijā noteikta loma bija atvēlēta sievietēm.

Otrkārt, 19. gadsimts kļuva par industrializācijas un līdz ar to – par urbanizācijas sākumu, pamatos izmainot sabiedrības struktūru un tradicionālo paplašināto ģimeni, kas nodarbojās ar zemkopību vai mājamatniecību.

Treškārt, attīstījās visu sabiedrības slāņu pārstāvju lasītprasme un līdz ar to – avīžniecība un populārās literatūras patēriņa apjoms, radot nepieciešamību pēc liela skaita literāru darbu un veicinot sieviešu iesaistīšanos rakstniecībā.

Ceturtkārt, 19. gadsimts kļuva par savstarpēji pretrunīgu filosofisko un estētisko strāvojumu – romantisma un reālisma, pozitīvisma, marksisma, sociālisma, liberālisma un citu – karalauku.

Piektkārt, samērojot ar iepriekšējiem laikmetiem, lēcienveidīgi attīstījās zinātnes, īpaši lietišķās – bioloģija, fizika, ķīmija.

Tāpat jāmin verdzības atcelšana, kas tieši saistās ar diskusijām par sieviešu emancipāciju, un Pirmais pasaules karš, kura rezultātā būtiski mainījās attiecības starp dzimumiem, un lielā mērā tieši sieviešu izturība un varonība karā kalpoja par iemeslu daudzu valstu valdībām piešķirt viņām vīriešiem līdzvērtīgas pilsoniskās tiesības. Katrs no atsevišķajiem gadsimta sociālpolitiskajiem un kultūras pavērsieniem atstāja iespaidu uz sievietes stāvokli, kopumā radot priekšnoteikumus kvalitatīvam lēcienam sabiedrības un kultūras attīstībā, un katrs no tiem aplūkots gan atsevišķi un vēsturiskās kopsakarībās, gan arī no visdažādākajiem skatupunktiem sociālajās teorijās. Pirmajā nodaļā tiks aplūkots vēsturiskais fons, kurā attīstījās sieviešu jautājuma diskurss latviešu rakstniecībā un latviešu sieviešu rakstniecības sākumi. Par laikmeta īpatnību uzskatāms, ka sociālpolitiski nozīmīgas idejas un taisnīgāka sabiedrības modeļa meklējumi raduši vienlīdz spilgtu atspoguļojumu kā laikrakstu polemikā, tā arī – atklātā vai aizplīvurotā formā – literāros darbos.

Par pirmo atskaites punktu, kas Eiropas sievietēm ļāva aptvert, ka “*viņu pakļautība vīriešiem ir savvērestības un tādas ideoloģijas rezultāts, kuru ir iespējams un nepieciešams pārskatīt, un radīt tās pretsvaram citu uzskatu sistēmu,*⁴” kļuva Lielā franču revolūcija ar tās prasībām pēc līdztiesības.

Franču revolūcijā vīrieši un sievietes piedalījās uz līdztiesīgiem noteikumiem, turklāt tiek atzīmēts, ka sievietes vairākās epizodēs nospēlējušas izšķirošu lomu. Tomēr, revolucionārajai kustībai pieņemoties spēkā, sievietes atklāja, ka revolūcijas vadoņu plānos neietilpst vienlīdzīgu tiesību piešķiršana abiem dzimumiem, bet gan tikai dažādu šķiru vīriešu tiesību vienādošana⁵. Dramaturģe Olimpa de Gūza (Olympe de Gouges, 1748-1793), balstoties Nacionālās asamblejas agrāk pieņemtajā “Vīrieša un pilsoņa tiesību deklarācijā”, 1791. gadā sarakstīja “Sievietes un pilsones tiesību deklarāciju”, vīriešiem prasītās tiesības attiecinot arī uz sievietēm. Divus gadus vēlāk viņas uzstājīgās prasības piešķirt sievietēm tās pašas politiskās, sociālās un civilās tiesības un brīvības, ko revolūcija pasludināja par normu visu šķiru vīriešiem – piemēram, runas brīvību, tiesības vēlēties –, O. de Gūzu noveda uz ešafota. Ierobežojumi sieviešu pilsoniskajās un civilajās tiesībās un brīvībās Francijā saglabājās visilgāk no visām Eiropas valstīm; francūzietes vēlēšanu tiesības ieguva tikai 1944. gadā⁶. Pārējā rietumu pasaulē sieviešu politiskā līdztiesība lielākoties tika sasniegta līdz 1920. gadam. Latvija, kur pilngadīgām sievietēm tiesības vēlēties un tikt ievēlētām tika piešķirtas 1918. gadā līdz ar neatkarīgas valsts nodibināšanos, bija starp pirmajām valstīm pēc Somijas, Norvēģijas un atsevišķām Jaunzēlandes pavalstīm, ASV un Austrālijas štatiem⁷.

De Gūzas sarakstītajai līdzīgas sieviešu tiesību deklarācijas turpmākajos gadu desmitos tapa arī citās rietumvalstīs. Britu rakstniece Mērija Vūlstonkrafta (Mary Woolstonecraft, 1759-1797) savā 1792. gadā iznākušajā grāmatā “Sievietes tiesību aizstāvība” paziņoja, ka sievietes nav dabiski zemākas par vīriešiem, bet tādas šķiet, jo viņām trūkst izglītības. Tiesības uz izglītību un darbu pat vairāk nekā politiskās tiesības sākotnēji tika uzsvērtas visā rietumu pasaulē noritošajā diskusijā par nepieciešamajiem uzlabojumiem sieviešu stāvoklī; piešķirt sievietēm plašākas iespējas mācīties rosināja arī tie, kas citādi vēlējās viņu darbību ierobežot personīgajā sfērā jeb mājas dzīvē, kā britu filozofs, viens no vadošajiem sava laika estētiķiem Džons Raskins (John Ruskin, 1819-1900)⁸.

Londonā 1840. gadā notikusī Pasaules konference pret verdzību iedvesmoja 300 sievietes 1848. gadā sasaukt pirmo sieviešu konferenci Senekafolzā ASV un, balstoties ASV Neatkarības deklarācijā, pieņemt Elizabetes Kedijas Stentonas (Elizabeth Cady Stanton, 1815-1902) uzmestu un visu delegāšu apspriestu un labotu Viedokļu deklarāciju, kurā citastarp tika prasīts, lai vīrieši

Абрамс Линн, “Формирование европейской женщины новой эпохи, 1789-1918” // Москва, Издательский Дом Государственного университета – 7. с.

⁵ Turpat, 8. lpp., Rubenis Andris, Deviņpadsmitā gadsimta kultūra Eiropā : Rīga : Zvaigzne ABC, 2002. g., 420. lpp.

⁶ Latviešu Konversācijas vārdnīca, galv. red.: A. Švābe, A. Būmanis, K. Dišlers. : R : A. Gulbja apgādībā, XIX sēj., 38586., 38587. sleja

⁷ Turpat.

⁸ Lekciju ciklā “Sesame and Lilies” Raskins raksta: “Patiesi, ja starp zēnu un meireņu izglītību būtu jābūt kādai atšķirībai, es teiktu, ka no abiem tieši meiteni vajadzētu agrāk iepazīstināt ar dziļiem un nopietniem tematiem, jo viņas intelekts nobriest agrāk; un ka viņai piedāvātajai literatūrai būtu jābūt nevis frivolākai, bet, tieši pretēji, tā izvēlētai, lai viņas dabiskajam domas asumam un prāta straujuma piešķirtu pacietības un nopietnības kvalitātes.”

neapspiestu sieviešu tiesības, nepretendētu uz viņu īpašumiem un neatteiktu viņām tiesības vēlēties. Trīs gadus agrāk skotu feministe Meriona Kirklenda Reida (Marion Kirkland Reid, 1817-192?) bija sarakstījusi "Prasību sieviešu vārdā", kurā citastarp izrisināja loģisku secinājumu, ka visas tiesības, kas tiek piešķirtas sievietei, 19. gadsimta vidū balstās vienīgi sabiedrības vai atsevišķu tās locekļu – vīriešu – labajā gribā, taču nav noteiktas nevienā likumu krājumā.

Šim viedoklim pievienojās britu filozofs Džons Stjuarts Mills (John Stewart Mills, 1806-1873), kurš traktātā "Par sieviešu pakļaušanu" ("The Subjection of Women", 1869) viens no pirmajiem rietumvalstu sieviešu stāvokli atklāti nosauca par verdzību⁹. Pēc lielākās rietumvalstu daļas likumiem neprecēta nepilngadīga sieviete bija vecāku, īpaši tēva, bet precēta sieviete, neatkarīgi no vecuma, kā arī viņas bērni, – vīra īpašums. Vīram bija tiesības pārvaldīt visu sievietes īpašumu, nepiešķirot viņai pat kabatasnaudu, pieprasīt un saņemt sievietes nopelnīto, arī apdraudot ģimenes locekļu dzīvību, pārdot vai izīrēt sievas un bērnu darbu, kā arī viņus pašus¹⁰. Vīrs bija likumīgais bērnu aizbildnis dzīves laikā; pēc viņa nāves aizbildnības tiesības nepārgāja sievietei, ja vien vīrs tās nebija īpaši minējis testamentā. Tēvs varēja bērnus aizsūtīt prom no ģimenes un liegt mātei saziņu ar viņiem; šķiršanās gadījumā bērni – īpaši dēli – automātiski palika pie tēva. Šo aspektu mēdza aizmirst Henrika Ibsena (Henrik Ibsen, 1828-1906) drāmas "Leļļu nams" varones Noras agrīnie kritiķi, pārmetot viņai bērnu pamešanu.

20. gadsimta feminisma teorētiķe Keita Milleta (1934) sievietes stāvokli 19. gadsimta Eiropā nodēvējusi par pēdējo feodālisma cietoksni, norādot, ka pasargātu un nodrošinātu dzīvi laulībā varēja izbaudīt vienīgi turīgo aprindu sievietes. Mazturīgajās šķirās turpretī sieviete līdztekus darbam ārpus mājas, ja tāds bija, kā arī saimnieciskajiem pienākumiem, kalpoja kā vienīgais komforta elements vīram, tādējādi padarot viņam pieejamu daļu pārtikušo šķiru ērtību.

Grīnvičas universitātes Dzimtes un etnisko pētījumu centra profesore Nira Juvala-Deivisa norāda, ka jau no pašiem modernā laikmeta sākumiem Eiropā bija gan vīrieši, gan sievietes, kuras pasvītēja dzimumu līdztiesību un no tās izrietošās sieviešu emancipācijas tiesības. Šis paralēlais, atšķirīgais diskurss pret spēcīgo vīriešu opozīciju pastiprinājās 19. gadsimta laikā¹¹.

Pirmās skaidrākās un organizētākās sieviešu tiesību aktīvistu prasības piedzīvoja lielās rietumvalstīs, tomēr līdzīga nostāja un procesi bija vērojami visā Eiropā. Faktiski Ziemeļeiropa, tāpat kā Austrumeiropa, plašākā vēstures diskursā līdz pagājušā gadsimta pēdējām desmitgadēm

⁹ "Taču šī atkarība veidā, kādā patlaban eksistē, nav oriģināls iekārtojums, kas izrietētu no taisnīguma un sociālās efektivitātes apsvērumiem – tas ir primitīvs verdzības stāvoklis, kas turpinās caur secīgiem atvieglojumiem un modifikācijām, kuras izraisījuši tie paši iemesli, kas mīkstinājuši vispārējās manieres un visas cilvēciskās attiecības vairāk pakļāvušas taisnīguma kontrolei un cilvēcīguma iespaidam. Tas nav zaudējis sākotnējās brutālās izcelsmes zīmoģu." Mill J.S., "The Subjection of Women" // ElecBook Classics,

¹⁰ Kate Millet, *Sexual Politics* : University of Illinois Press, 2000 – p. 67.

¹¹ Yuval-Davis, Nira; Werbner, Pnina "Women, citizenship and difference" : Zed books, 1999 – p. 6

nereti tikusi apieta, pamatā rādot cīņu par sieviešu līdztiesību Lielbritānijā un Francijā, retāk un pamatā sociāldemokrātijas kustības ietvaros, – Vācijā. Tomēr Ziemeļeiropā tendences bija līdzīgas, un arī laikā neatpalika, dažbrīd pat apsteidza Lielbritāniju, ASV un Franciju, taču palika nepamanītas valodu barjeras dēļ. Tā zviedru rakstniece Katrīna Algrēna (Catharina Ahlgren, 1734-1800) jau 1772./73. gadā (ar pseidonīmu Adelaide) publicējās pamfleta "Brefwäxling emellan twänne fruntimmer" ("Sarakste Starp Divām Sievietēm") 68 numuros, argumentējot par demokrātijas un dzimumu līdztiesības nepieciešamību, iesakot sieviešu solidaritāti kā aizsardzību pret vīriešu aizbildniecību un pārkumu. Dāņu rakstniece Matilde Fībigere (Mathilde Fibiger, 1830-1872) savu 1851. gadā iznākušo pirmo romānu "Klāra Rafaēla, divpadsmit vēstules" veltīja tam, lai kvalitatīvā literārā tekstā pasniegtu savas idejas par sieviešu tiesībām dzīvot neatkarīgu dzīvi. Norvēģu rakstnieces Kamillas Koletes (Camilla Collet, 1813-1895) romāns "Āmtmaņa meitas", kas iznāca divās daļās 1854. un 1855. gadā, atklāja sievietes beztiesīgumu sava laika ģimenē un sabiedrībā.

Atšķirīgo vēsturisko apstākļu dēļ Latvijas teritorijā sieviešu kustība aizkavējās gandrīz par simts gadiem pēc Franču revolūcijas. Laikrakstā "Rīgas Lapa" publicēts raksts aktualizēja tās saistību ar sieviešu tiesību jautājumu¹², un rezultāts – asā reakcija – Latvijā tika izmantots arī kā arguments pret "pārmērīgu", respektīvi, ar vīriešiem vienlīdzīgu tiesību piešķiršanu sievietēm. Tā rakstnieks Jānis Purapuķe (1864-1902) 19. gadsimta beigās franču sieviešu tiesību strikto ierobežojumu aprakstīja kā loģisku un tādu, no kura pieticību jāmācās arī latviešu līdztiesības cīnītājam: *"Sievietes nevarēja nolūkoties mierīgā garā, kā vīrieši dalās brīvībās, un tādēļ stingri pieprasīja savu daļu: līdzīgas tiesības ar vīriešiem kā valsts, tā arī ģimenes sadzīvē. Pieprasījumam bija labas sekmes. Viņām tika atļauts dibināt savus klubus, saeimas un sapulces priekš savu tiesību iegūšanas. Diemžēl iegūto brīvību viņas neprata pareizi izlietot; viņām vēl nebija cieši pamatota mērķa. Savā iekaisumā viņas pieķērās smieklīgiem mērķiem. Tā kādā dienā klubu vadones uzaicināja sievietes ģērbties v ī r i e š u d r ē b ē s, lai tādā kārtā izdzēstu pat ārēju šķiru starp sevi un vīriešiem. Bet tas nu bij pat brīvprātīgajiem revolucionāriem par daudz. Nevis tādēļ ka viņi labprāt nebūtu sievietēm novēlējuši savus uzvalkus, bet aiz daudz dabīgākiem iemesliem. Konvents slēdza sieviešu klubus un aizliedza sapulču tiesības. Tas līdzēja¹³."*

Šķietami vēršoties vienīgi pret revolūcijas laika sieviešu aizraušanos ar ārišķīgo vienlīdzības uzsvēršanu, J. Purapuķe tomēr kā šajā, tā citos sieviešu jautājumam un sievietēm rakstniecēm veltītos rakstos līdzīgi Raskinam proponē sieviešu un vīriešu sfēru dalījumu attiecīgi privātajā un publiskajā, un, līdzīgi Raskinam, aizstāv sievietes "maigo", "iejūtīgo", "mājīgo" ietekmi, pēc

¹² "Par sieviešu jautājumu" // Rīgas Lapa, 26.-29.06.1879

¹³ Purapuķe, Jānis, "Sieviešu jautājums modernajā literatūrā" // Baltijas Vēstneša Pielikums, 1897, Nr. 291

būtības vērsties pret sieviešu emancipāciju un tiesību izlīdzināšanu.

Ar būtisku, vairāk nekā gadsimtu ilgu kavēšanos līdz Latvijai nonāca un periodikā tika atspoguļots arī de Gūžas prasību atbalstītāju viedoklis. Žurnālā "Mājas Viesa Mēnešraksts" tika ievietota Aleksandra Dimā dēla (Alexandre Dumas fils, 1824-1895) vēstule par sieviešu tiesībām. Tajā viņš pauž atbalstu ar vīriešiem vienādu tiesību un brīvību piešķiršanai sievietēm, jo: "*Mēs franči lepojāmies ar slavenām rakstniecēm kā de Seviņī, de Staēla, Sanda kundzes un taču mēs neļaujam viņām pat ne līdzīgas pilsoniskas un politiskas tiesības ar viņu kučieriem*"¹⁴. Šī vēstule, tāpat kā raksti par sieviešu stāvokli citur pasaulē, laikrakstā "Mājas Viesis", kā arī "Mājas Viesa Mēnešraksts" ievietoti galvenokārt pēc izdevēja Pētera Zālītes (1864-1939) sievas Hermīnes Zālītes (dzim. Balodes, 1858-1923) iniciatīvas¹⁵. Periodiski latviešu presē tiek publicēti raksti par sieviešu kustību, sieviešu jautājumu un sieviešu stāvokli ārvalstīs, pieminot nozīmīgākās personības. Tā 1901. gadā žurnālā "Modes Vēstnesis" iespiests raksts par Mēriju Vūlstonkrafti, rakstot: "*Angliete Mērija Uolstonkraft, kauču nav vienīgā sieviešu kustības cēlēja, tāpēc ka līdz ar viņu arī citas sievietes centās sprediķot ideju par vienādām tiesībām priekš sievietēm, tad tomēr viņa mantojuse pirmo lauru vaiņagu, uzrādīdama pate pirmā pilnīgi noteiktu sieviešu prasību programmu, norādīdama uz netaisnībām, no kurām tik daudz jācieš visām sievietēm, likdama mērķi, pēc kura visām moši jācenšas un tūliņ vilkdama arī ceļus, pa kuriem staigājot, visas grūtības vieglāk pārvaramas un šis mērķis ātrāk sasniedzams*"¹⁶. Tomēr neitrālu, informējošu vai pozitīvi noskaņotu avīzrakstu sākotnēji bija relatīvi maz; pārsvarā materiālos, kuri vēltīti dažādu valstu sieviešu pakāpeniskai ienākšanai "vīriešu" profesijās manāma pārākuma apziņa un noniecinājums.

Krievijas impērijas Baltijas provinču likumi sievietēm nebija labvēlīgāki kā citur Eiropā. Vīram pēc Baltijas civilkodeksa bija tiesības pieprasīt no sievas paklausību un pakļaušanos viņa gribai; noteikt dzīves vietu un pieprasīt, lai sieva viņam seko (izņemot gadījumus, kad vīram par kādu noziegumu piespriesti katorgas darbi vai nometinājums, vai arī vīrs devies prom neattaisnojama iemesla dēļ); pieprasīt no sievas dalību vīra vadībā mājas saimniecībā; aizbildņa un padomdevēja statusā aizstāvēt sievas tiesības tiesā un ārpus tās; likuma ceļā izmeklēt pret sievu vērstos noziegumus un nodarījumus¹⁷. Pirmais, kas pievērsa uzmanību sievietes stāvoklim Baltijas sabiedrībā, atklāti nosaucot to par verdzību, bija filozofs, Tērbatas universitātes profesors Gustavs Teihmillers (Gustav Teichmüller, 1832-1888). Viņš norādīja, ka prasības pēc emancipācijas, kā arī pats procesa nosaukums, ir pamatots: "*Mūsu priekšmetu sauc itin pamatoti par emancipāciju, tādēļ, ka še runa no verdzības. Romieši ievada savā valodā vārdus 'mancipium' un 'emancipatio', lai*

¹⁴ Dimā, Aleksandrs, "Pēdējā vēstule par sieviešu tiesībām" // Mājas Viesa Mēnešraksts, 1895, Nr. III – 205. lpp.

¹⁵ Zālīte Pēteris, Ko liela latviete mums stāsta... : R : Autora izd. 1937 – 32. lpp.

¹⁶ Jūrniece, "Pirmā sieviešu kustības veicinātāja" // "Modes Vēstnesis, 1901, Nr. 3 – 98-99. lpp.

¹⁷ Zelče, Vīta, Nezināmā : R: Latvijas Arhīvistu biedrība, 2002 – 21.-22. lpp.

apzīmētu, ar pirmo vārdu, cilvēka tiesību uzskatīt kādu otru cilvēku par lietu, ar kuru tas var darīt, ko vien tas grib, un ar otru vārdu – atsvabināšanos no šāda mazāk vai vairāk barga verdzības vai atkarības stāvokļa¹⁸.” Līdzīgi sieviešu izglītībai veltītā rakstā latviešu vīriešu caurmēra attieksmi pret sievietēm raksturoja jurists K. Valters, rakstot, ka vīrieši uz sievietēm "bieži noskatās ar nicināšanu kā uz zemākiem radījumiem, kuri tikai tamdēļ zemes virsū, lai vīra dzīvi saldinātu, viņa vēlēšanās izpildītu¹⁹.”

1909. gadā jurists Jānis Kreicbergs (1864–1948) nelielā grāmatīnā par Baltijas sieviešu tiesībām secināja: "Pamata princips, uz kura dibinātas visas savstarpējās attiecības starp vīru un sievu, gaiši izteicamas ar likuma noteikumu: "Vīrs ir sievas kungs un meistars²⁰." Viņš norāda, ka vairāki Baltijas provinču likumi ir precētai sievietei nelabvēlīgāki nekā Iekšķrievijas provincēs spēkā esošā likumdošana, jo tur vīra un sievas manta ir šķirta. Tieši ar nelabvēlīgo likumdošanu J. Kreicbergs skaidro Baltijas sieviešu pasivitāti sabiedriskajā dzīvē, nelielo interesi par visu, kas iziet ārpus saimnieciskiem un bērnu audzināšanas jautājumiem. Kā nepamatotu aizspriedumu jurists raksturo likumdošanā ietvertās normas, kuras vīra spriestspēju vērtē tik ļoti augstāk par sievas spriestspēju, ka likuma priekšā sieva ir bērna vai vājprātīga cilvēka stāvoklī²¹.

Sievietes pakļauto stāvokli ģimenē piemin Antija atbildē Andrejam Upītim (1877-1970), vēl 1913. gadā: "Jūs gan viņām [jaunajām rakstniecēm – L.K.] pārmetat briesmīgu precēties kāri, bet neestētiskā grūtniecība un dzemdēšana, par ko Jūs arī runājat, precētas sievietes materiālā un juridiskā atkarība no vīra, nerimstošās pūles un rūpes par ģimeni, ko tā novēro sevišķi mazturīgās aprindās, šo kāri pamatīgi atvēsina. No otras puses viņas redz, ka viņu bijušās biedrenes, neprecētās sievietes un kādu vidus skolu beigušie vīrieši kā ierēdņi, skolotāji, rakstnieki u.t.t., dzīvo daudz vieglāk, estētiskāk un patīkamāk kā precētās sievietes, un vidus skolu absolventes katra mācību gada beigās bariem laižas uz augstākām mācību iestādēm, vakantām ierēdņu, skolotāju un citām tamlīdzīgām vietām, bet mājās sēžot, pa ballēm braukājot un precniekus zvejojot paliek aptuveni tikpat daudz un no tām pašām aprindām, kur arī vīrieši paliek savu tēvu lietās darbojoties.²²"

Tas, ka 19. gadsimtā daudzas sociāli nozīmīgas idejas, tostarp sieviešu jautājums, tika ietvertas literāru darbu sižetos, apliecina sasāpējušo jautājumu aktualitāti. Sieviešu beztiesīgums un tā radītā bezcerība latviešu daiļliteratūrā atklājas gan tieši, gan zemtekstā. Latviešu deviņpadsmitā gadsimta literatūrā īpaši spilgti piemēri atrodami Apsīšu Jēkaba (1858–1929) un Annas Brigaderes

¹⁸ Teihmillers, Gustavs, "Par sieviešu emancipāciju" // "Austrums", 1898 Nr. X- 786. lpp.

¹⁹ Valters K., "Par sieviešu izglītību" // Pūrs Nr. II : R : Daugaviešu apgādībā, 1892 – 78. lpp.

²⁰ Kreicbergs Jānis, Baltijas sievietes tiesības : R : P. Gailis, 1909 – 8. lpp.

²¹ Kreicbergs Jānis, Baltijas sievietes tiesības : R : P. Gailis, 1909 – 30. lpp.

²² Melnalksne Antonija, "Atbilde Andrejam Upītim" // Jaunā Dienas lapa, 1913 Nr. 155-156.

(1861-1933) stāstos, arī Aspazijas (1865-1943) sociālajās drāmās, tāpat Augusta Deglava (1862-1922) naturālistiskās ievirzes romānā “Zeltenīte”. Literatūrā atklājas arī sieviešu attālinātība no likumu zināšanām, īpaši skaidri tā redzama Jukuma Paleviča (1873-1900) lugā “Spīgaņi”, kura centrā jauna sieviete Tonija, nevēlēdamās pakļauties vīra konformismam, atklāj, ka aizejot viņa nevar ņemt līdzi dēlu, jo vīrs uzstāj, ka tikai viņam uz to ir likumiskas tiesības, un arī sievu viņš var piespiest palikt vīra mājā, līdz laulību šķir konsistorija.²³”

Latvijā sieviešu emancipācijas procesu norisi ietekmēja pirmkārt visas tautas atkarīgais stāvoklis – tikai gadsimta vidū tika atcelta dzimtbūšana –, kā arī nacionālās atmodas emocionālais pacēlums. Līdzīgi Francijas revolūcijai, arī latviešu tautiskā atmoda runāja visas tautas vārdā, ar tautu un topošo nāciju saprotot tikai vīriešus. Šo īpatnību pamanījuši ideoloģiski tik atšķirīgu uzskatu piekritēji kā literatūrzinātnieks Antons Birkerts (1876-1971) un Andrejs Upīts. A. Birkerts kopsavilka tautas atmodas nostādnes sieviešu jautājumā, rakstot: “*Ja, tas tamdēļ, ka tautiskā kustība bij – vīriešu kustība. Latviešu jaunekļi bij tie, kurus skubināja un modināja uz izglītošanos vispār un cenšanās pēc augstākās izglītības sevišķi. Ka arī sievietei vajadzīgs izglītības un pēc iespējas augstākas, ka arī viņai jāņem dalība mūsu garīgās kultūras dzīvē – par to neviens nedomāja.*”²⁴ A. Upīša uzskati ļoti līdzīgi un arī līdzīgi formulēti. Viņš aizrāda, ka līdz 1905. gadam latviešu sieviete pārtikušajos pilsētnieku un zemnieku slāņos nav vērtējama kā sabiedriskās un kultūras dzīves faktors, jo vīrieši dibina biedrības, saka runas goda un bērnu mielastos, strādā savos uzņēmumos, nosaka ģimenes iekšējo klimatu. Sieviete turpretī tiek uztverta kā darba dzīvnieks, kurš nedrīkst patstāvīgi pieņemt lēmumus. A. Upīts aizrādīja tikai uz vienu no iemesliem, kas pamatā šādam tiesību un pienākumu sadalījumam, proti – tas ir “*ļoti noderīgs veikalam un tāpēc turas stipri*”²⁵ un ignorēja faktu, ka strādnieku un kalpu aprindu sieviešu tiesības ir vienlīdz ierobežotas, bet tiecās poetizēt attiecības starp dzimumiem mazturīgo šķiru ietvaros savos literārajos darbos. Īpaši spilgti tas redzams miniatūru ciklā “Strādnieka līgava”, kur uzsvērti salīdzināti atšķirīgi sievietes ceļi.

A. Upīts tāpat aizrāda uz tautiskā laikmeta iedibināto tradīciju vārdos apdziedāt un slavēt sievietes, līdzīgi kā tas noticis bruņniecības ziedu periodā, un raksta, ka “*nekad sievietei nav piekritusi zemāka, cilvēka necienīgāka loma kā visos pielūgšanas un dievināšanas laikos*”²⁶.

Šāds sabiedriskais uzskats nostiprinājās pašā aktīvākajā nācijvalstu veidošanās laikā. Kaut arī par precīzu procesa sākumu Eiropā nacionālisma teorētiķiem nav vienprātības²⁷, tieši tāpat kā par

²³ Palevičs Jukums, Lugas : R : “Liesma”, 1969.g., 130. lpp.

²⁴ Birkerts Antons, “Latviešu sieviete plašāku centienu laikā” // Dzimtenes Vēstneša Pielikums, 1912.g. Nr. 75

²⁵ Upīts Andrejs, “Latviešu rakstniecība”. Latvijas Valsts izdevniecība, 1951. g., 194. lpp.

²⁶ Turpat, 195. lpp.

²⁷ Nacionālisma pētnieks Entonijs Smits raksta: “Arī pati nācija ir īsts jaunlaiku bērns, kaut gan “modernistu” vidū pastāv ievērojamas domstarpības par to, kad tā parādījies Eiropā: daži sliecas domāt, ka 18. gadsimtā vai vēl agrāk, bet citi dod priekšroku 19. gadsimtam vai pat 20. gadsimta sākumam. Smits Entonijs, Nacionālā identitāte. R

nācijvalstu izcelšanās iemesliem un pat par šī jēdziena adekvātumu²⁸, 19. gadsimts bija intensīvas nacionālās viļņošanās laiks, kad līdztekus lielajām kultūras nācijām savu savdabību un atšķirīgumu apzinājās un kultūras, nereti arī politisko autonomiju, pieprasīja dažādu impēriju sastāvā ietilpstošas mazās tautas. Nācijas veidošanās iniciatori lielākoties sievietes mēdza ignorēt vai, līdzīgi Raskinam, norīkoja tās pie valsts dekorēšanas. Šī uzskata piekritēji proponēja, ka vīrieša kā republikas locekļa pienākums ir piedalīties valsts uzturēšanā, attīstīšanā un aizsardzībā, sievietes ziņā atstājot tās sakārtošanu, atbalstīšanu un izdaiļošanu²⁹. Par 19. gadsimta nacionālisma simboliem kļuva vīrišķīgums, vīrieša spēks un drosme.

Analizējot latviešu tautas veidošanās procesu 19. gadsimtā saskaņā ar nacionālisma un etnicitātes pētnieka Entonija D. Smita (1939) teoriju, piederam austrumnieciskajam modelim, kurš koncentrējas uz etnicitāti un kultūru – parasti valodu un sadzīves ierāžām³⁰, un tās tapušas kā vietējās inteliģences – leksikogrāfu, lingvistu, etnogrāfu u.c. – projekts³¹. Savukārt rietumniecisko nāciju pamatā ir teritorija, likumi un noteiktu vērtību kopums, skaidro Smits. Attīstoties nacionālajai pašapziņai, latviešu inteliģence vēlējās atrast sev pielietojumu, darbu un iespējas gūt ienākumus dzimtajā vidē, nevis doties to meklējumos uz citiem impērijas reģioniem. Šāda pieeja izskaidro, kādēļ latviešu nācijas veidošanās procesā tik liela nozīme bija rakstniekiem, skolotājiem un citiem inteliģences pārstāvjiem. Tas arī ir viens no iemesliem, kādēļ svarīgi identificēt un izprast šā laikmeta latviešu rakstniecībā ierakstītos kultūras kodus, jo tie var būt saglabājušies līdz mūsdienām nemainīti, kā apzinātā, tā arī neapzinātā veidā būtiski iespaidojot gan mūsu uzskatus par latvisko identitāti un tās būtiskajām sastāvdaļām, gan dzimumu lomu sadalījumu un to garīgo piepildījumu.

Neraugoties uz ierobežotajām tiesībām, sievietes tiecās aktīvi iesaistīties gan nāciju veidošanās procesā, gan arī diskusijā par sava dzimuma pārstāvju lomu nācijas tapšanā, tomēr pat jaunākajos nacionālisma pētījumos saglabājusies tendence svarīgos vēstures notikumus skatīt caur valstsvīru un karavadoņu prizmu, lielā mērā marginalizējot sieviešu lomu. Pēc N. Juvalas-Deivisas domām, šāda pieeja ir neizprotama un nekonsekventa, jo *“tieši sievietes, nevis tikai birokrātija vai inteliģence, ir galvenais objekts nācijas bioloģiskā, kulturālā un simboliskā atražošanā.”*³².

Nācijas attīstībai būtiski svarīgs faktors bija biedrošanās iespēja līdzīgi domājošajiem, tādēļ par nozīmīgu soli latviešu nācijas formēšanās ceļā uzskatāma 1868. gadā dibinātā “Latviska palīdzības biedrība priekš trūkumu ciezdamiem igauņiem” un gadu vēlāk uz tās pamatiem nodibinātā Rīgas Latviešu biedrība (RLB). Līdzīgi kā nozīmīgākās biedrības un klubi citās valstīs,

: AGB, 1997 – 53. lpp.

²⁸ Nira Yuval-Davis, *Gender & Nation* : London: SAGE Publications, 1997 – p. 16

²⁹ Ruskin John, *Sesame and Lilies* : ElecBook Classics – p. 92

³⁰ Smits Entonijs, *Nacionālā identitāte* : R : AGB, 1997 – 20. lpp.

³¹ Smits Entonijs, *Nacionālā identitāte* : R : AGB, 1997 – 21. lpp.

³² Yuval-Davis Nira, *Gender i nacija* : R : Elpa, 2001. g., 7. lpp.

arī RLB par biedriem uzņēma tikai vīriešus; sievietes – valdes locekļu sievas un māsas – varēja vienīgi rīkot labdarības vakarus. K. Milleta apcerē “Seksuālā politika” uzsver, ka vīriešiem ir ierasts veidot ietekmīgas, sievietēm slēgtas interešu grupas, kamēr sieviešu kopām ir tipiski būt papildinošām, vīriešu darbību un metodes imitējošām triviālākā līmenī³³. Tas attiecināms arī uz Rīgas Latviešu biedrību, kurā līdz Latvijas neatkarības gadiem sievietes varēja darboties tikai kā Dāmu komitejas locekles, koristes vai aktrises. Kā nozīmīgs kultūrfakts gan tiek atzīmētas RLB Dāmu komitejas sarīkotās latviešu teātra izrādes 1868. gada rudenī Vingrotāju biedrības zālē³⁴. Teātris – sākotnēji amatieru, bet, sākot ar 1877. gadu, kad aktieri sāka saņemt nelielu atalgojumu, profesionālā līmenī – kļuva par vienu no nedaudzajiem veidiem, kādos 19. gadsimta beigās sievietes Latvijas teritorijā varēja piedalīties sabiedriskajā un nācijas kopšanas dzīvē. Amatierteāru kopas veidojās arī pie latviešu biedrībām Vecpiebalgā, Cēsīs, Limbažos, Rīgas Jonatāna biedrībā³⁵ un citur, tādējādi veicinot arī latviešu dramaturģijas attīstību un līdz ar to īpaši 19. gadsimta 90. gados aktuālo ideju izplatību. Tomēr biedrību valdēs piedalīties un arī par darba jautājumiem balsot sievietes nedrīkstēja.

Aspazija, diskutējot ar Frici Kārkluvalku (1867-1903), jautāja: “*Kāpēc zinību un teātru komisijās un citās iestādēs un biedrībās sievietes nekur netiek uzņemtas par aktīvām līdzbiedrenēm? [..] Vienīgā žēlastība, kuru mūsu kungi sievietēm novēl, ir tā, ka tās drīkst nabagus ēdināt un ballēs kādreiz kungus uzaicināt uz kadriļu*”³⁶. Atbilde varētu būt, ka visumā sievietes tiek uzskatītas par nedrošo posmu nācijas saliedētībā³⁷. Tas īpaši spilgti redzams krīzes brīžos, piemēram, kara laikā, kad pieņemts sievietes sodīt par intīmiem sakariem ar ienaidnieku. Pieprasot, lai sievietes saglabā uzticību karā aizgājušajiem vīriešiem, vietējās sabiedrības, nācijas vai valsts vadoņi faktiski pieprasa, lai viņas paliktu uzticīgas nacionālajai idejai³⁸. Pņina Verbnere (1944) raksta, ka sievietes pozīcija nacionālisma diskursā allaž bijusi ambivalenta – no vienas puses, sievietes līdz ar bērniem tiek uzskatītas par sabiedrības vērtīgāko īpašumu, tās nākotnes apsolījumu, iemeslu, kādēļ vīrieši dodas karā, taču vienlaikus tās pakļautas striktai noteikumu un kontroles sistēmai, lai pārliecinātos, ka viņas godam nes savu atbildības nastu³⁹.

“Latviskas palīdzības biedrības priekš trūkumu ciezdamiem igauņiem” ietvaros izveidojās

³³ Millett Kate, *Sexual Politics* : University of Illinois Press, 2000. g. 48. lpp.

³⁴ Kā pirmo uzveda Jaunā Stendera lokalizēto Ludviga Holberga drāmu “Žūpu Bērtulis”, tai sekoja Fridriha Šrēdera “Klusi ūdeņi ir dziļi” un atkārtota “Žūpu Bērtuļa” izrāde. // Kundziņš K. Latviešu teātra vēsture. 1. sējums. - R : 1968. g., 58. lpp.

³⁵ Zelče Vita, *Nezināmā* : R: Latvijas Arhīvistu biedrība, 2002 – 123. lpp.

³⁶ Aspazija, “F.K. kgs un emancipācija” // *Kopotni raksti* 10. sējums : R: A. Gulbis, 1922 – 254. lpp.

³⁷ Абрамс Линн, *Формирование европейской женщины новой эпохи, 1789-1918* : Москва : Издательский дом Государственного университета - Высшей школы экономики, 2011 – 242. с.

³⁸ Абрамс Линн, *Формирование европейской женщины новой эпохи, 1789-1918* : Москва : Издательский дом Государственного университета – Высшей школы экономики, 2011 – 338. с.

³⁹ Yuval-Davis Nira; Werbner Pnina, *Women, citizenship and difference* // Zed books, 1999. g., 13. lpp.

“Latviešu sievu komiteja”, bet gadu vēlāk, kad biedrība beidza pastāvēt un tika nodibināta Rīgas Latviešu biedrība, nodibinājās arī Rīgas Latviešu labdarības biedrība – sociāli aktīvās sievietes centās izmantot visas nacionālajā projektā viņām atvērtās darbības iespējas. Attieksme pret labdarības biedrību darbību pašu sieviešu vidū bija ambivalenta. Aspazija, 19. gadsimta 90. gados rakstot par sieviešu kustību Eiropā, līdzīgi vācu sociālistei, sieviešu tiesību cīnītājai un rakstniecei Lilijai Braunai (Lily Braun, 1865-1916), diezgan nicīgi atsaucās par augstākās šķiras sieviešu kustību, kura galvenokārt iezīmējas ar centieniem reformu ceļā panākt uzlabojumus sieviešu un bērnu tiesībās⁴⁰, nošķirot to no zemāko šķiru un īpaši strādnieču prasībām. Taču jāņem vērā, ka Aspazijas raksti 1893.-1905. gadā tapuši “Dienas Lapas” vajadzībām un atbilstoši tās politiskajām nostādnēm. Šķietami pieticīgās t.s. “motherist movement” prasības soli pa solim nesušas nozīmīgus uzlabojumus sieviešu stāvoklī, kamēr sociāldemokrātijas jaunievedums arodbiedrības profesijās, kurās galvenokārt darbojas sievietes (mājamatnieces, aukles, oficiantes, prostitūtas u.c.) vai nu pat vēl 20. un 21. gadsimtā nepastāv vispār, vai ir tik vājas, ka nespēj pienācīgi aizstāvēt savas biedrenes.

Rīgas Latviešu labdarības biedrības statūti paredzēja dažāda veida palīdzību nabagiem, bāreņiem, invalīdiem un veciem cilvēkiem, kā arī skolu, patversmju un medicīnas iestāžu organizēšanu, cīņu pret ubagošanu. Nozīmīga Rīgas Latviešu labdarības biedrības darba sastāvdaļa bija 1880. gadā darbu sākusi meiteņu skola. 1894. gadā skolu apmeklēja 230, 1904. gadā – 354, 1912. gadā – 357 skolnieces. 1897. gada 1. septembrī tika atvērta arī Katrīnas bērnu patversme, kurai vārds dots par godu tās dedzīgai atbalstītājai, toreizējās Latviešu labdarības biedrības priekšsēdētājai Katrīnai Dombrovskai (1830-1903). Patversmē trūcīgie vecāki, kuri strādāja, varēja par nelielu samaksu – vienu līdz trim kapeikām dienā – atstāt bērnus no četrus gadu vecuma līdz skolas sākumam, kuri tur “*dabūtu uzturu, mācītos lasīt, rakstīt un rotaļātos*”⁴¹.

Bērnudārza aizmetņi biedrībai izmaksāja dārgi, jo vecāku līdzmaksājums sedza tikai nelielu daļu patversmes izdevumu. Tas atviegloja dzīvi strādājošām mātēm, savukārt neviennozīmīgie morālie aspekti par bērna nodošanu audzināšanā – kaut arī ir zināms, ka viņš būs drošībā, paēdis un nodarbināts, – raduši atspoguļojumu Annas Brigaderes stāstā “Patversme” (1899). Tas uzskatāms par latviešu literatūrā pirmo mēģinājumu reflektēt par katras strādājošas mātes dilemmu izvēlē starp darbu un laiku kopā ar bērnu, kā arī par to, kā savienot vēlmi pēc personiskās brīvības, kas citastarp ļautu veidot attiecības ar cita dzimuma pārstāvjiem, ar mātes pienākumiem un jūtām.

Aptuveni 30 biedrības pastāvēšanas gadus sievietes sastāda tikai aptuveni trešo daļu RLLB

⁴⁰ Angļvalodīgajās valstīs to pazīst kā “mātišķuma” (“motherist”), vācvalodīgajās – kā “tiesībnieču” (“Frauenrechtlerinnen”) kustību.

⁴¹ Rīgas Latviešu labdarības biedrības Katrīnas bērnu patversmes 30 gadu pārskats : R : 1927.g., 4. lpp.

biedru, turklāt pie visu vārdiem norādīts apzīmējums “kundze” vai “jaunkundze”, proti, viņām nav profesijas. Tikai 20. gadsimta pirmajos gados starp biedrenēm ievērojamākā apjomā parādās piezīme “skolotāja”, Annas Rūmanes-Ķeniņas (1877-1950) gadījumā – “skolas priekšniece”. Savukārt A. Brigadere, kura 1904. gada biedru sarakstā minēta vienkārši kā “kundze”, 1913. gada biedru sarakstā atzīmēta kā rakstniece. Šajā pašā gadā sarakstā parādās arī M. Gubena jaunkundze, brīvmāksliniece – ticams, pirmā latviešu komponiste Marija Gubene (1872-1947), vairākas aktrises un arī kāda ārste – Anna Rihtera-Līberta kundze. Tādējādi RLLB biedru saraksti lielā mērā atspoguļo latviešu sieviešu virzību no mājas telpas sabiedriskajā telpā⁴².

Nacionālā līmenī kā augstākais punkts latviešu labdarības kustībā iezīmējas Latvijas Sieviešu zelta fonds, kuru sadarbībā ar 1919. gadā dibināto Sieviešu palīdzības korpusu, personīgi rakstnieci Annu Brigaderi un nākamā pirmā Latvijas prezidenta Jāņa Čakstes sievu Justīni Čaksti (1870-1954), Latvijas Brīvības cīņu laikā dibināja rakstniece Ivande Kaija (1876-1942). Viņa vērsās pie sievietēm kā aktīvām, līdzvērtīgām jaundibinātās Latvijas pilsonēm: *"Atdodiet valstij savu zeltu un dārgakmeņus, un sudrablietas, kuras kaunīgi slēpjat no atklātības. Atdodiet visu bez atlikuma! Ja Latvija pastāvēs, tad tā jums, kā līdztiesīgiem pilsoņiem, atdos visu atpakaļ ar uzviju savās saulainās dienās; ja tā nepastāvēs – tad tā izputēs, un tad jūs, kā citu tautu verdzenes, varēsāt klāt savas galvas ar pelniem un slīgt klusās vaimanās"*⁴³.

Pēc 1. Pasaules kara piešķirtās vēlēšanu tiesības sievietēm lielā mērā tiek saistītas tieši ar upuriem, kurus tās nesa kara laikā, atbalstot cīņu, par spīti personiskajām neērtībām, grūtībām, vai pat tiešam apdraudējumam. Šādā veidā īpaši jaunās nācijvalstis atzina sieviešu ieguldījumu nacionālās drošības stiprināšanā un uzvaras kaldināšanā. Tomēr tas nenozīmē, ka latviešu sievietes līdz ar vēlēšanu tiesībām patiešām ieguva līdzvērtīgas iespējas pārvaldīt valsti. Satversmes sapulcē tika ievēlētas piecas deputātes, tostarp Aspazija, kura aktīvi iestājās par laulības likumu reformām un it īpaši par šķiršanās atvieglojumiem. Taču 1., 2. un 3. Saeimas sasaukumā starp simts deputātiem nebija nevienas sievietes. Par pirmo Saeimas deputāti kļuva 4. Saeimā (1931–1934) no Demokrātiskā centra saraksta ievēlētā Berta Pīpiņa (1883-?).

Būtisks latviešu sieviešu un nacionālās atmodas kontekstā ir laiks no 19. gadsimta 80. gadu vidus, kad nostabilizējusies gana turīga latviešu pilsonība un zemniecība, kura spēj sūtīt skolā bērnus, apmeklēt izrīkojumus, abonēt laikrakstus, pirkt grāmatas. Šī perioda latviešu literatūrā parādās spilgti ironiski pārtautoto "mācīto" sieviešu portreti, kas rāda, kā pilsētas vidē nokļuvušās "paskolotās" latviešu meitenes centās vismaz ārēji pieņemt valdošās šķiras, proti, vāciešu izskatu,

⁴² Rīgas Latviešu labdarības biedrības 45. gada pārskats : R : 1914. g.

⁴³ "Latvijas Sargs", 05.11.1919

runasveidu un vispārējās manieres⁴⁴. Savukārt uz latviešu kultūrai nelabvēlīgu meiteņu skolu trūkuma blakusparādību norāda fakts, ka līdz pat 19. gadsimta nogalei izstudējušie latviešu vīrieši, tostarp aktīvi jaunlatvieši, kā liecina Krišjāņa Valdemāra (1825-1891) un Ata Kronvalda (1837–1875) piemērs, nereti par sievietēm apņēma cittautietes. Jau sākot ar 19. gadsimta 70. gadu vidu par izglītoto latviešu zaudēšanu arvien satrauktāk raksta latviešu avīzes. Tiek aizrādīts, ka pastāvošā izglītības politika nostāda izglītos latviešu vīriešus nepatīkamas izvēles priekšā: precēties ar baltvācieti, kura intelektuāli atrodas vienādā līmenī ar viņu, vai arī ar latvieti, kura gandrīz neizbēgami būs sliktāk izglītota. Piemērs šādai laulībai ir cits jaunlatvietis, Krišjānis Barons (1835–1923), kura sieva Dārta līdz mūža galam neiemācījās rakstīt, pilnīgi ziedojot savu mūžu vīra darbam un tādējādi iedzīvinot patriarhālo sievietes ideālu.

Cits svarīgs 19. gadsimta dzīves aspekts ir industrializācija un urbanizācija. Ražošanai paplašinoties un kļūstot daudzveidīgākai, tajā arvien vairāk tika iesaistītas sievietes un bērni – parasti visvienkāršākajos, smagākajos, zemāk atalgotajos darbos, tādēļ par vienu no dzimumu līdztiesības centrālajiem jautājumiem kļuva prasības pēc atbilstošas izglītības, kas ļautu arī sievietēm ieņemt kvalificētus amatus un profesijas⁴⁵. Dž. Mills norādīja, ka attīstītajās valstīs piedzimt par sievieti ir vienīgais apstāklis, kas likuma priekšā automātiski ierobežo profesijas izvēli uz visu mūžu⁴⁶. Iestājoties pret ierobežojumiem sieviešu izglītošanā un nodarbināšanā, viņš izaicināja tās pretinieku pamatpostulātu, proti, ka ģimene un bērnu audzināšana ir sievietes dabiskais darba lauks. *“Es gribētu dzirdēt kādu atklāti pasludinām doktrīnu (tā jau ļoti skaidri nojaušama daudzos rakstos par šo tēmu) - “Sabiedrībai nepieciešams, lai sievietes precētos un radītu bērnus. Viņas to nedarīs, ja netiks piespiestas. Tādēļ ir nepieciešams viņas piespiest.” Tad vismaz šīs lietas būtība būtu skaidri definēta⁴⁷.”* Līdzīgas nostādnes aktualizējušās arī vēlāk, īpaši brīžos, kad kādai nācijai bijis aktuāls demogrāfijas jautājums, vienlaikus idealizējot sievietes – ģimenes mātes un marginalizējot tās, kuras bērnus audzina vienas.

Latvijā jaunstrāvnieceku periodā par sieviešu iesaistīšanos darba tirgū un citiem sociālā līdztiesīguma aspektiem sprieda dažādu biedrību priekšlasījumos, kuros klausītāji varēja iepazīt arī Augusta Bēbeļa (Ferdinand August Bebel, 1840-1913) un Kārļa Marksa (Karl Marx (1818–1883)) idejas. 1906. gadā latviski tika izdota L. Braunas apcere “Sieviete un politika”, kurā sieviešu arvien plašākā nodarbinātība un tās sekas aplūkotas, protams, konkrētās ideoloģijas ietvaros, taču, no tās abstrahējoties, iespējams gūt diezgan precīzu ieskatu 19. un 20. gadsimta mijas strādniecības

⁴⁴ Skat., piem., Steuermaņa jaunkundzi Aspazijas drāmā “Zaudētas tiesības”, Mirdzu Skaidrīti tāda paša nosaukuma A. Brigaderes stāstā, Mikumu Mari A. Deglava romāna “Rīga” 1. daļā, u.c.

⁴⁵ Kate Millet, *Sexual Politics* : Univ. of Illinois Press, 2000 – p. 127-128

⁴⁶ Mill, J.S., *The Subjection of Women* // ElecBook Classics – p. 34

⁴⁷ Mill, J.S., *The Subjection of Women* // ElecBook Classics – p. 50

sieviešu dzīvē. Citastarp L. Brauna ar sašutumu noraida sievietēm nereti izteiktos pārmetumus, ka viņas personīgo ambīciju dēļ metas darba dzīvē, atsakoties no sava “dabiskā darba lauka”, proti, mājsaimniecības. Viņa aizrāda, ka, mainoties ražošanas attiecībām un pastiprinoties industrializācijai, arvien lielāka daļa vīriešu tiek nodarbināti sezonālos darbos. Tādējādi viņi daļu gada paliek bez līdzekļiem un iespējas uzturēt ģimeni, kas taču ir galvenais priekšnoteikums tam, lai sievietes varētu nodoties savam par dabisku uzskatītajam darbalaukam ģimenē un mājsaimniecībā. L. Braunas uzskatiem līdzīga doma pat līdzīgā formulējumā atrodama arī Aspazijas apcerē “Sieviete kultūras vēsturē”: *“Cīņa dēļ uztura ir izraidījusi no māju paspārnes mātes, meitas un pat bērnus, fabriku troksnis un mašīnu kludzieni ir izārdījuši patriarhālisko dzīvi, un idilliskais sapnis par neaizskarāmo, vārīgo sievietības maigumu kā spoks vēl parādās šur tur, kur miegainas dāmas aiz bieziem gardīņiem lasa savas Heimburgas un Marlitas⁴⁸.”* Tādējādi redzams, ka sieviešu jautājuma problēmu loks Eiropā bija līdzīgs – L. Braunas darbs vācu valodā iznāca tikai 1903. gadā, kamēr Aspazijas apcere tapusi 1900. gadā.

Lai pamatotu tieksmi pēc profesionālās izaugsmes un tiesības uz to, pirmām kārtām tika apelēts pie tiem pienākumiem, kuri sievietēm dabiski piekrīt mājas dzīvē, proti, audzināšana un kopšana. Latvijā, neraugoties uz nepietiekamo meiteņu skolu skaitu un ierobežotajām iespējām mācīties tālāk par ģimnāziju⁴⁹, 19. gadsimta beigās jau strādāja latviešu tautības skolotājas⁵⁰. Pie citām Latvijas sievietēm atvērtajām profesijām piederēja medmāsas, zobārstes un ārstes pienākumi, kaut arī pret medicīnā nepieciešamajām bioloģijas studijām tāpat skanēja plaši iebildumi, ka tās *“varētu tikai sabojāt sievietes smalko dabu un cēlās jūtas, padarīt nedzejisku, nepievilcīgu un rupju jauko, puķaino sievišķību⁵¹”*. K. Mileta norāda, ka sieviešu (ne)pielaišana noteiktām profesijām skaidri atklāj divkosīgu bruņnieciskās mentalitātes izpausmi, pret kuru sieviešu emancipācijas piekritējiem bija grūti cīnīties. Galvenokārt iebildumi pret potenciālo konkurenci ar sievietēm vienotā darba tirgū tika maskēti ar iebildumiem, ka darbs noteiktās profesijās, īpaši tādās, kas prasa specializētas studijas, padarītu sievietes nesievišķīgas. Turpretī fakts, ka sievietes tiek nodarbinātas mazkvalificētos un slikti atalgotos darbos, šādas "puķainas sievišķības" aizstāvjus nesatrauca. Reakcija uz sieviešu prasību pēc iespējas pretendēt uz kvalificētākiem, tātad arī augstāk atalgotiem darbiem, bija noliedzoši asa, raksta K. Milleta, jo prasmīgas strādnieces izvēles brīvība un pašpietiekamība noteiktiem slāņiem šķita vismaz tikpat

⁴⁸ Aspazija, “Sieviete kultūras vēsturē” // Kopoti raksti, 10. sējums // R: A. Gulbis, 1922 – 163. lpp.

⁴⁹ Meiteņu izglītība 19. gadsimta pēdējā trešdaļā un 20. gadsimta pirmajā desmitgadē vēl ļoti atpalika no zēniem piedāvātajām iespējām. Meitenēm Krievijā līdz 1882. gadam bija atvērtas 259 ģimnāzijas un proģimnāzijas, 48 garīgas skolas, 61 privātpansionāts un 21 institūts, taču Krievijas universitātēs līdz 1905. gadam sievietes neuzņēma. Pēc 1905. gada studējošo jauno sieviešu skaits strauji pieauga, tāpat nozīmīgi paplašinājusies viņu studiju ģeogrāfija, tomēr studējošo jauno vīriešu skaits saglabājās ievērojami augstākā līmenī.

⁵⁰ Vičs, Andrejs, Latviešu skolu vēsture, 5. sēj. // Rīga : RLB. Derīgu grām. nod., 1940

⁵¹ Upīts, Andrejs, Latviešu rakstniecība. Latvijas Valsts izdevniecība, 1951 – 152. lpp.

biedējoša kā baisā parasto fabrikas strādnieču nabadzība vai prostitūcija, kas bija cits zemāko šķiru sieviešu iespējamais peļņas avots⁵².

Ar sieviešu ienākšanu darba tirgū saistīta arī aktīvā un asā polemika par sievietēm pieļaujamo un nepieciešamo izglītību, kas risinājās aplūkojamā perioda latviešu presē. To aizsāka "Baltijas Vēstnesī" 1870. gadā publicētā skolotājas, jaunlatvieša Ata Kronvalda sievas Karolīnas Kronvaldes (1836-1913) atbilde uz kāda "Cienīta Gara" rakstu par it kā māņticības izpausmēm, ko viņš pieredzējis Latvijas laukos, tieši norādot, ka uzskata šādu tumsonību par īpaši sievietēm piemītošu, kā pašsaprotamu aroganti uzsverot vīrieša prāta pārākumu ar vārdiem: "*Vīrietis ir un paliek gudrāks par sievieti.*" Dažas nedēļas vēlāk avīze iespieda K. Kronvaldes pretrakstu. Tajā viņa aizrādīja tiklab uz raksta autora aizspriedumiem pret senču paražu ievērošanu, latviešu meitenēm domātu skolu un grāmatu trūkumu, kā arī uz vīriešiem piemītošo pārliecību par sava prāta lielāku vērtību un šīs pārliecības dibināšanu sekundārās dzimumatšķirībās: "*Šo bārzdas lietu atstāju jums vīriešiem; izmeklējiet paši, kam taisnība, kam nē, un pasniedziet tad mums sievietēm labu padomu. Pa tām starpām mēs, sievietes, zināms, nemērīsim vis vīra gudrību tik pēc bārzdas biezuma vien, jo mums vīra gudrība atspīd viņa vārdos, darbos un tikumos vairāk, nekā viņa bāzrdā*"⁵³.

Vēlākos gados raksts automātiski piedēvēts A. Kronvalda spalvai, iespējams, vadoties no pieņēmuma, ka baltvāciete K. Kronvalde, dzimusi Rolova, nepietiekami pārvaldīja latviešu valodu⁵⁴. Nav iespējams droši pierādīt raksta autorību, jo faktoloģiskā daļa noteikti bija vienlīdz labi zināma abiem, tomēr tas, kā tekstā sastatīti dzimumi, šķiet liecinām par labu sievietes, nevis vīrieša spalvai. Par labu viedoklim, ka raksta autorība pieder A. Kronvaldam, runā 70. gadu beigās laikrakstos aktualizētais Rīgas Latviešu biedrības solījums viņa trūkumā nonākušo atraitni un bāriņus uzturēt ar ziedojumu palīdzību. K. Kronvalde viedokļu apmaiņā iesaistījās negribīgi, uzsverot, ka viņu neskubina 19. gadsimta emancipācija⁵⁵ – taču tādējādi, iespējams, pausta nevēlēšanās turpmāk iesaistīties līdzīgās diskusijās. Pat 20. gadsimta beigu un 21. gadsimta sākuma rakstnieču izteikumos sieviešu emancipācija un feminisms tiek traktēti kā tikai sieviešu pretstāve vīriešiem. Promocijas darba kontekstā nav būtiski, kurš tieši sarakstījis atbildi "Cienītam Garam", tomēr uzskatu par nepieciešamu oponent Līgotņu Jēkabam (1874–1942), kurš K. Kronvaldes rakstu ievietoja A. Kronvalda Kopotos rakstos. Jau Dž. Mills puda viedokli, ka ne vienmēr iespējams

⁵² Millett Kate, *Sexual Politics* : University of Illinois Press, 2000 – p. 87

⁵³ Kronvalde Karolīne, "Cienīgam Garam" // Kronvaldu Ata Kopoti raksti, sast. Līgotņu Jēkabs : R : Latvijas Kultūras Veicināšanas Biedrības izdevums, 1925 – 213. lpp.

⁵⁴ To šķīstu apstiprinām rakstu sērijā 19. gadsimta 70. gadu nogalē, kad pēc Kronvaldu Ata nāves viņa sieva un bērni cieta trūkumu un Rīgas latviešu biedrība bija izsludinājusi līdzekļu vākšanas akciju viņu atbalstam. Tad kāds Millers K. "Baltijas Vēstneša" un "Baltijas Zemkopja" strīdā par to, kurš vairāk rūpējas par Kronvalda bāriņu likteni, norādīja, ka K. K. viņam iedevusi avīzei nosūtīto rakstu vācu valodā un viņš to pārtulkojis latviski.

⁵⁵ Kronvalde Karolīne, "Par izskaidrošanu cienījamiem Pēterburdniekiem viņu rakstā "Vienam kā otram" // "Baltijas Vēstnesis", 1877 – Nr. 23.

vīra rakstītajā precīzi izdalīt viņa paša un sievas iedvesmotās domas⁵⁶; ir iespējams, ka Kronvalds sievas uzrakstīto pārtulkoja latviski vai latviešu valodā sakārtoja sievas mutiski izteiktu viedokli. Katrā ziņā, ja tas ir A. Kronvalda raksts, ko autors uzskatījis par pareizu parakstīt ar sievas vārdu, jāpieņem, ka šādai rīcībai bijis noteikts iemesls.

Sākotnējā polemika risinājās gausi, ar pāris rakstu intensitāti gadā. Turpat "Baltijas Vēstnesī" kāda sieviete, kura bija vēlējusies palikt anonīma, izteica domas, kā būtu iespējams uzlabot sieviešu izglītības stāvokli. Viņa aicināja "*visām, kam patiesa tautas mīlestība sirdi silda, derētu kopā kādā biedrībā sadoties, un cik katrai iespējams, kādu daļu naudas priekš sieviešu skološanas dot*"⁵⁷. Rakstītāja neaicina par ziedotajiem līdzekļiem būvēt meitu skolas, apzinoties, ka tām nepieciešams daudz lielāki ieguldījumi, bet gan piešķirt gadamaksu sievietēm, kuras māca vismaz desmit skolnieces. Gadu vēlāk, atsaucoties uz K. Kronvaldes rakstu, apceri "Par sieviešu skološanu" laikrakstam "Baltijas Vēstnesis" iesūtījis Kubbeles Ernsts⁵⁸.

Šie raksti lika pamatus polemikai par sieviešu izglītību, kurā atspoguļojas 19. gadsimta sabiedrības klasiskie aizspriedumi, aizliegumi un stereotipi. Polemikas dalībnieki būtu nosacīti iedalāmi emancipācijas un sieviešu izglītības atbalstītājos, šo procesu noliedzējos un mērenajos, taču pēdējo viedoklis atbalstīja ierobežotu emancipāciju un izglītību, pēc būtības vēršoties pret šiem procesiem, tādēļ šajā darbā diskusija skatīta polāri.

Emancipācijas noliedzēji izmantoja dažādus argumentus, kādēļ sievietes nebūtu skolojamas dziļāk un vairāk, kā tas noticis līdz konkrētajam vēstures punktam, turklāt argumentācija notiek strikti patriarhālās ģimenes vērtību ietvaros, ignorējot faktu, ka sabiedriskie apstākļi ievērojami mainījušies. K. Valters aplūko vienlīdz latviešu, kā visas rietumu civilizācijas izplatītākos aizspiedumus: ka sievietēm ir caurmērā mazākas smadzenes; ka pārmērīga izglītība izposta ģimenes dzīvi vai nu tādēļ, ka skolotai sievietei izpaužas nosliece uz netikumību vai arī tādēļ, ka ģimenē, kur abi vienādi izglītoti, notiek cīņa par varu, kas kaitē mājās nepieciešamajam mieram un harmonijai; ka izglītota sieviete ir pārmēru pedantiska, tānad zaudē sievišķību, un ir slikta sieva. Katram no šiem apgalvojumiem iespējams atrast piemērus 19. un 20. gadsimta mijas latviešu literatūrā; pēdējo visprecīzāk apstiprina J. Paleviča drāmas "Purvā" personāžs, sakot: "[..] *labāk slikta ortogrāfija nekā slikts cepetis*"⁵⁹.

Latviešu presē teorētiskā diskusija koncentrējās ap trim jautājumiem.

1. Izglītība ir vīriešu prerogātīva; sievietēm tā nav nepieciešama vai var būt pat kaitīga.

⁵⁶ Mill John Stewart, The Subjection of Women : ElecBook Classics – p. 132, lpp.

⁵⁷ --n, "Cienījamai Kar. K. kundzei!" // "Baltijas Vēstnesis", 1870 – Nr. 51

⁵⁸ Kubeles skolas skolotājs un literāts Ernests Dinsbergis

⁵⁹ Palevičs Jukums, Lugas : R: Liesma : 1969 – 111. lpp.

Šāds viedoklis sastopams no jaunlatviešu (K. Valdemārs) laika cauri 19. gadsimta 80. un 90. gadiem (J. Purapuķe, F. Kārkluvāls) līdz pat Pirmajam pasaules karam. K. Valdemārs vēstulē Āronu Matīsam (1874–1942), kurš vēlējās tuvāk izzināt K. Valdemāra māsas Marijas Valdemāres-Naumanes-Medinskas dzīvi un uzskatus, rakstīja, ka sievietei izglītība nav nepieciešama, jo "*sievišķi taps par labiem patriotiem caur labu, patriotisku vīru*"⁶⁰. Sīkāk Valdemāra uzskati sieviešu izglītības un emancipācijas jautājumā nav zināmi, tomēr laikabiedru atmiņas par Valdemāru ģimenes sadzīvi ļauj domāt, ka ievērojamais jaunlatvietis bija konservatīvi noskaņots un, sekojot tradīcijām, uzskatīja sievietes vienīgi par vīru palīdzēm un izklaidētājām⁶¹.

Šo viedokli vairākas desmitgades vēlāk karsti atbalstīja rakstnieks Jānis Purapuķe, kurš sarakstīja vairākus satīriskus stāstus, par galvenajām varonēm izvēloties kariķētas "izglītotas jaunkundzes". Savus teorētiskos uzskatus viņš apkopojis vairākus turpinājumus garā rakstā "Sieviešu jautājums modernajā literatūrā"⁶². Raksta vadmotīvu rakstnieks aizņēmis no itāliešu profesora Paolo Mantegaci⁶³ – "Pati daba paslēpusi sievietē kurnēšanas garu". Pēc J. Purapuķes domām, sievietes prasa tiesības uz lielāku brīvību un vairāk izglītības tikai tādēļ, ka nekad nav apmierinātas ar esošo stāvokli, taču, iegūstot prasīto, vienalga nejūtas apmierinātas.

Šī uzskata pārstāvji balstās pārliecībā, ka celt kultūru ir vīriešu uzdevums, kuram sievietes, īpaši izglītotas un patstāvīgas, var tikai traucēt. Vēl 1913. gadā literārajā žurnālā "Druva" atrodams Eiropas jaunāko sociālfilozofisko tendenču kopsvilkums, kurā centrālo vietu ieņem divu austriešu, filozofijas doktora Oto Veinigera (Otto Weininger, 1880–1903) un psihologa Hermaņa Svobodas (Hermann Swoboda, 1873–1963) uzskats par sieviešuniecīgo lomu kultūrā, kur abi plaši citēti, noslēguma vārdu atstājot H. Svobodam: "*Ja vīrieši tiešām reiz atdošot kultūras darbu sieviešu rokās, tad kultūra ātri vien slīdēsot uz leju. [...] Vīrieši spējīgi uzcelt stipru kultūru, bet sievieši spējīgi šo stipro kultūru padarīt glēvu un izmirstībai padotu*"⁶⁴.

2. Sievietes galvenais / vienīgais uzdevums ir būt sievai un mātei, un viņas izglītība jāpieskaņo šīm prasībām.

Šo uzskatu N. Juvala-Deivisa dēvē par liekulīgu, norādot, ka moderno nāciju veidošanās laikmetā visur Eiropā vērojami līdzīgi procesi: formāli paaugstinot sievietes par nācijas mātēm, viņas tiek strikti ierobežotas ģimenes sfērā, noliedzot ne tikai nepieciešamību, bet pat iespēju izglītoties pašām savas iekšējās nepieciešamības, nevis tautas kultūras saglabāšanas un

⁶⁰ Zelče Vita *et al*, Krišjānis Valdemārs. Lietišķā un privātā sarakste : R: Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 1997

⁶¹ Pētersone P., Zelče V., "Luīzes Valdemāres dzīvesstāsts – Krišjāņa Valdemāra biogrāfijas papilddaļa" // "Latvijas Arhīvi". 2007, Nr. 4

⁶² Baltijas Vēstneša Pielikums, 1897 – Nr. 275., 281., 287., 291.

⁶³ Paolo Mantegazza (1831–1910) – ievērojams itāļu neirologs, fiziologs un antropologs

⁶⁴ -ns, "Sieviešu jautājums kā kultūras problēms" // "Druva", 1913, Nr. 3 – 605. lpp.

veicināšanas, dēļ⁶⁵. Turklāt mātišķība tiek padarīta par sievietes būtības obligātu sastāvdaļu, nevis izvēles faktoru. Tomēr agrīnās feministes, prasot sievietēm plašākas izglītības iespējas, apelējušas tieši pie nepieciešamības izglītēt nākamās paaudzes.

No latviešu literātiem tam atbalstu visspilgtāk paudis pieminētais E. Dinsberģis rakstā, kura pamatdoma: sievietes jāmāca ievērojami nopietnāk, nekā tas līdz raksta tapšanas laikam noticis, jo "*visai cilvēcei tās iesākuma jeb grunts mācības jādabū no mātes, un lai mātes to varētu dot, tad tām vajag pašām būt mācītām*"⁶⁶. Plaši skolotājs apraksta, kādi ļaunumi ģimenē ceļas, ja laulībā stājas nemācīta sieviete (viņas nezina, kā rūpēties par māju un saimniecību, ir ķildīgas un kašķīgas, neprot kopt un audzināt bērnus). Par sieviešu izglītības etalonu Dinsberģis min lauksaimniecības un mājturības skolu Vormsā (Vācija), kur jaunās meitenes apgūst visas saimniecībā nepieciešamās zināšanas. Pāri tām sievietēm izglītība nav nepieciešama, jo "*kā incim pieder krāsns, tā sievišķim pieder mājas dzīve*"⁶⁷. Daļēji šim uzskatam piekrīt K. Valters, taču viņa viedoklis ir, ka skola, kurā pastiprināti apgūtu praktiskās zinības, būtu vienlīdz nepieciešama lauksaimnieku meitām un dēļiem⁶⁸.

Literatūrkritiķis Āronu Matīss gandrīz gadsimta ceturksni vēlāk aktualizēja E. Dinsberģa rakstā paustās idejas, tās minimāli pārformulējot: "*Sievietes kā dzimtas mātes stāvoklis daudz sarežģītāks un grūtāks nekā mājas saimnieka stāvoklis.*"⁶⁹ Arī viņš liek uzsvaru uz sievietei nepieciešamajām zināšanām bērnu kopšanā un audzināšanā, proti – uz to, ka sievietei nepieciešamas plašākas, daudzpusīgākas, taču ne obligāti tik dziļas zināšanas kā vīrietim, kura "*vienādāka darbība prasa gan vairāk dziļuma, vairāk piespiešanās uz vienu priekšmetu*"⁷⁰. Un arī Āronu Matīss, kurš taču minams pie pirmajiem latviešu rakstnieču mudinātājiem un panākumu atzinējiem, rakstā atbalsta viedokli, ka galvenais iemesls nelielajam sieviešu skaitam zinātnēs un mākslās ir tas, ka "*sievietes prāts mazāk dzenas uz abstraktu jeb vispārēju domāšanu*"⁷¹. Tomēr Āronu Matīsa uzskats būtiski atšķiras no Dinsberģa domām ar gala secinājumu, ka sieviešu augstāku gara spēju pastāvīga paplašināšanās ir dabiska un neizbēgama, mainoties sadzīves apstākļiem. Tas sasaucas ar G. Teihmillera analītisko rakstu par sieviešu stāvokli, kurā aizrādīts, ka

⁶⁵ Yuval-Davis Nira; Werbner Pnina, "Women, citizenship and difference": Zed books, 1999 – p. 14:

"Nacionālistiskais "sieviešu kā nācijas māšu" diskurss, līdzīgi kā buržuāziskās emancipācijas diskurss, norobežo viņas ģimenes privātajā sfērā, [...]. Ģimenes sfērā tiek īstenoti svarīgi kopienas bioloģiskās un kulturālās reprodukcijas aspekti. [...] Ģimenes attiecības tādējādi šķiet veidojam nacionālās kultūras "esenci", dzīvesveidu, kas jānodod no paaudzes paaudzei. Taču tikpat lielā mērā arī treniņš būt pilsonim, respektēt citu tiesības, sākas mājās. Tādējādi sievietes nes dubultu atbildības nastu: kā nacionālās kultūras ikonas un pilsoņu mātes."

⁶⁶ Kubbeles Ernsts, "Par sieviešu skološanu" // "Baltijas Vēstnesis", 1871, Nr. 16.

⁶⁷ Kubbeles Ernsts, "Par sieviešu skološanu" // "Baltijas Vēstnesis", 1871, Nr. 16.

⁶⁸ Valters K., "Par sieviešu izglītību" // Pūrs Nr. II, R: Daugaviešu apgādībā, 1892 – 104. lpp.

⁶⁹ Āronu Matīss, "Par sieviešu mācības vajadzību" // "Dienas Lapa", 1894 – Nr. 261

⁷⁰ Āronu Matīss, "Par sieviešu mācības vajadzību" // "Dienas Lapa", 1894 – Nr. 261

⁷¹ Āronu Matīss, "Par sieviešu mācības vajadzību" // "Dienas Lapa", 1894 – Nr. 262.

nevienādo izglītības iespēju dēļ nav taisnīgi salīdzināt sieviešu un vīriešu dotības, jo arī ganuzēns būtu tikpat nezinošs matemātikā, astronomijā, filozofijā un citās zinībās⁷². Tādējādi arī Latvijas situācijā apstiprinās Dž. Milla uzskats, ka talantīgu sieviešu trūkums saistāms vienīgi ar viņu vēsturiski iedibināto stāvokli sabiedrībā.

3. Sievietēm būtu jāatļauj mācīties, taču nav skaidrs, vai viņas pielaižamas pie visiem izglītības līmeņiem, kuri pieejami vīriešiem.

Rakstnieks Reinis Kaudzīte (1839-1920), kurš 14 turpinājumus garā kultūrvēsturiskā aprakstā "Sievišķais cilvēks" nelielu sadaļu atvēlējis arī sava laika sieviešu izglītības pārskatam, norāda, ka daudzviet pasaulē, tostarp Krievijā, sievietes tiek pielaistas pie augstākās izglītības. Tomēr viņš jautā: "*Vai abi dzimumi augstskolu mācības var klausīties vienos pašos augstskolu sēdekļos, jeb vai sievišķā dzimuma augstskolas dibināšanas un nošķiramas par sevi*"⁷³?"

Situācija sieviešu izglītības jomā tieši ietekmēja arī latviešu rakstniecības attīstību, īpaši sieviešu ienākšanu rakstniecībā, viņu darbos skarto tematiku un tajos valdošo noskaņu. Lindas Nohlinas, D. Sasūna un atsevišķu citu kultūrvēstures teorētiķu darbos atrodams pieļāvums, ka rakstniecībā, atšķirībā no vizuālās mākslas, izglītības nozīme ir mazāka⁷⁴. Tomēr drīzāk jāpiekrīt E. Šovalteres viedoklim, kura izpētījusi, ka līdz 1900. gadam tikai mājas un skolas izglītību saņēmušo sieviešu skaits Lielbritānijā bijis vienāds ar universitātēs izglītoto vīriešu skaitu. Viņasprāt, intelektuālo ūdensšķirtni starp vīriešiem un sievietēm veidoja klasiskā izglītība, īpaši grieķu un latīņu valodas, kā arī eksakto zinātņu studijas. E. Šovaltere arī secina, ka sievišķais romāns līdz aptuveni 1880. gadam atspoguļo sieviešu intensīvos centienus sasniegt vīriešu sabiedrības izglītības standartus⁷⁵ un uzsver, ka prasības pēc labas izglītības rakstniekiem pastiprinājās līdz ar reālisma uzvaras gājieni gadsimta beigās, kad īpašu svaru ieguva aprakstītās tēmas detaļu precizitāte.

Latviešu rakstnieku biogrāfijas izglītības griezumā nav agrāk pētītas un tas arī nav šī promocijas darba uzdevums, tomēr, pat īpaši neiedziļinoties, var secināt, ka latviešu rakstnieki vīrieši 19. gadsimta nogalē, kā arī 19. un 20. gadsimta mijā caurmērā bija saņēmuši labāku un arī daudzveidīgāku izglītību nekā rakstnieces sievietes. Starp rakstniekiem visvairāk bijis skolotāju, tostarp ar Cimzes semināra izglītību, ko vēlākie izglītības teorētiķi atzinuši par vispusīgu un augstvērtīgu (Auseklis, Apsīšu Jēkabs, Matīss Kaudzīte, Juris Neikens, Jānis Purapuķe, Jēkabs Zvaigznīte u.c.), citi bija saņēmuši pietiekamu izglītību, lai varētu stāties augstskolā, pat ja kādu iemeslu dēļ netika studējuši (Ādolfs Alunāns, Fricis Brīvzemnieks), ieguvuši specializētu

⁷² Nohlina Linda, "Kāpēc nav bijis izcilu mākslinieču?" // Mūsdienu feministiskās teorijas : R: Jumava, 2001 – 277. lpp.

⁷³ Kaudzīte Reinis, "Sievišķais cilvēks" // "Balss", 1887. g., Nr. 34

⁷⁴ Nohlina Linda, "Kāpēc nav bijis izcilu mākslinieču?" // Mūsdienu feministiskās teorijas : R: Jumava, 2001 – 281. lpp.

⁷⁵ Showalter Elaine, A Literature of Their Own : Princeton University Press, 1977 – p. 42

profesionālo izglītību (Jānis Jaunsudrabiņš, Rūdolfs Blaumanis), studējuši augstskolās tiesību vai citas zinātnes (Krišjānis Barons, Viktors Eglītis, Haralds Eldgasts, Fricis Kārkluvalks, Juris Māters, Andrievs Niedra, Jukums Palevičs, Jānis Poruks, Rainis, Eduards Veidenbaums, Zeltmatis). Salīdzinoši nedaudz bija tādu, kuri beiguši tikai pagastskolu (Augusts Deglavs, Doku Atis, Reinis Kaudzīte, Māteru Juris, Andrejs Pumpurs).

Turpretī no latviešu rakstniecēm sievietēm līdz 20. gadsimta sākumam tikai Gaiduļu Paula (Paulīne Gailīte, (1848-1925) bija ieguvusi par ģimnāziju augstāku izglītību – beigusi augstāko meiteņu skolu Tērbatā un strādāja par skolotāju. Ģimnāziju bija beigušas Marija Pēkšēna (1845-1903) un Aspazija (1865-1943). Rakstnieces Marija Valdemāre (Medinska, Naumane, 1830-1888), Birznieku Latīņa (1864-1951), viņas māsa dzejniece un dramaturģe Birznieku Sofija (1876-1956) ieguvušas dažus gadus ilgo pilsētas meiteņu skolu izglītību. Anna Brigadere (1861-1930) no 13 gadu vecuma mācījies pašmācības ceļā, un tikai pēc desmit gadu ilga formālās izglītības pārtraukuma absolvēja gadu ilgās mācības Reinšes augstākās meiteņu skolas pedagoģiskajosursos. H. Zālīte līdz 20. gadsimta sākumam ir vienīgā zināmā latviešu literāte, kura ieguvusi specializētas profesionālas zināšanas (mācījies iespieddarbu tehniku) un kā brīvklausītāja klausījies lekcijas Berlīnes universitātē.

Situācija būtiski mainījās, literatūrā ienākot Ivandei Kaijai (1876-1942), Annai Rūmanei-Ķeniņai (1877-1950) un Angelikai Gailītei (1884-1975). Trešajai latviešu rakstnieču paaudzei augstākā izglītība, turklāt ārzemēs iegūta, kļūst par normu. No šīs paaudzes nozīmīgākajām autorēm vienīgi Antonija Melnalksne (Antija, 1877-1967) beigusi tikai meiteņu skolu Limbažos un vēlāk visu mūžu strādājusi par skolotāju. A. Rūmane-Ķeniņa 20. gadsimta sākumā studēja pedagoģiju un psiholoģiju Ženēvas universitātē, Ivande Kaija – filozofiju Bernes un Leipcigas universitātē, A. Gailīte pēc Daugavpils sieviešu ģimnāzijas absolvēšanas ar zelta medaļu studēja vēsturi, kļūstot par *Cand. hist.* Tādējādi patiesi ir Antona Birkerta (1876–1971) secinājums 1912. gadā, kad viņš, aplūkojot jaunāko latviešu literatūru, salīdzina sieviešu stāvokli tajā brīdī un 20 gadus agrāk, secinot: "*Idejas, kas toreiz bija jaunas, tagad ir diezgan parastas, un latviešu sieviete, kas toreiz vēl bija stipri zemnieciska, tagad lielā mērā atrauta no zemniecības, ierauta visās kultūras dzīves nozarēs: rūpniecībā, tirdzniecībā, inteliģencē. Toreiz universitātes sliednis latviešu sievietei bij nepārkāpjams, - tagad studēta sieviete pie mums vairs nav nekāds retums*"⁷⁶.

Apziņa par formālās izglītības trūkumu īpaši spilgti atbalsojas pirmo latviešu rakstnieču M. Pēkšēnas un M. Medinskas-Valdemāres-Naumanes daiļdarbos un privātajā sarakstē. Arī Aspazija vēstulēs Rainim žēlojas par izglītības trūkumu, bet ievadā saviem pirmajiem kopotajiem rakstiem

⁷⁶ Birkerts Antons, "Sieviete visjaunākā latviešu literatūrā" // "Dzimtenes Vēstnesis", 1912, Nr. 177.

1910. gadā aicina vērtēt viņas agrīno lugu trūkumus, ņemot vērā tā laika latviešu valodas situāciju. Tāpat laikrakstu slejās vairāku numuru garumā risinātajā diskusijā ar Bernē studējošajām latvietēm tika skarts jautājums par Apazijas iespējamo skaudību pret veiksmīgākajām tautasmāsām, kurām pavērusies iespēja studēt, liekot dzejniecei izskatīties neobjektīvai. Aspazija pati vienmēr atzinusi savu vēlmi izglītoties, taču vienlaikus norādījusi, ka mākslinieces ceļš viņai šķiet pieņemama alternatīva formālas izglītošanās iespēju trūkumam. Atmiņās dzejniece raksta, ka par sistemātiskām zināšanām lielā mērā var pateikties iespējai pēc vācu skolas beigām aptuveni pusotru gadu skoloties pie filoloģijas maģistranta Kārļa Jansona, kuru rezultātā sakārtojusi savu pasauluzskatu, iepazinusies ar drāmas teoriju un visā nopietnībā pievērsusies latviešu rakstniecībai⁷⁷.

Lielā mērā tieši izglītības un plašāka dzīves skatījuma trūkums nosaka to, ka rakstniece vairāk nekā rakstnieki koncentrējas uz ģimenisku, sadzīvisku norišu vai intīmi personisku izjūtu aprakstīšanu. Rietumeiropā tā veidojās ģimenes jeb sadzīves romāns, jo sievietes rakstīja par tēmām, kuras pazina vislabāk. Latvijas situācija atšķiras no Eiropas literatūras ar to, ka sievietes vispirms pārlicinoši pieteica savu līdzdalību drāmā un dzejā. Praktiski vienlaikus rakstniecībā debitēja Neredzīgais Indriķis (1783-1828) un Bormaņu Anna (1785-?), dramaturģijā Ādolfs Alunāns (1848-192, pirmā luga 1869. gadā) un Marija Pēkšēna (1845-1903, pirmā luga 1870. gadā). Stāstniecībā sieviešu debija aizkavējās gandrīz par desmit gadiem – Jura Neikena (1826-1868) pirmais stāsts iespiests 1863. gadā, pirmais latviešu rakstniece sievietes stāsts – Marijas Valdemāres (1830-1888) veiktais lokalizējums "Ozols, viņa dzīve un gals" – tikai 1872. gadā. Uz latviešu sievietes rakstītu romānu nācās gaidīt visilgāk – starp brāļu Kaudzīšu "Mērnieku laikiem" (1879) un Ivandes Kaijas "Iedzimto grēku" (1913) pagāja 34 gadi.

Neraugoties uz atšķirībām sieviešu un vīriešu izglītības līmenī, literatūra bija viens no nedaudzajiem laukiem, kurā 19. gadsimta sievietes varēja darboties profesionāli. Tādēļ laikmets pēc Franču revolūcijas iezīmējas ar strauju sieviešu-rakstnieču skaita pieaugumu un t.s. pilsoniskā vai sadzīves romāna veidošanos. E. Šovaltere raksta, ka lielākoties pašas agrīnākās rakstniece – apkopojusi viņa to dēvē par pirmo paaudzi – ir neprecētas vai bezbērnu atraitnes, un viņu ģimenes cieš no smagiem finansiālajiem apstākļiem, tādējādi attaisnojot nesievišķīgo naudas pelnīšanas veidu. Bez vitālas nepieciešamības literatūra kā vaļasprieks vai profesija sievietei iespējama tikai tad, ja tā netraucē viņas ikdienas pienākumiem, norāda Dž. Mills: "*Jāpiedzīvo slimība ģimenē vai kas cits ārkārtējs, lai viņa varētu dot priekšroku pašas nodarbēm iepretim citu izklaidei*"⁷⁸.

Arī daļa latviešu sieviešu sliktus materiālos apstākļus centušās risināt, nododoties profesijai, kura netika uzskatīta par strikti sievišķīgu. Aspazija pirmās publikācijas tapa, kad viņas ģimene,

⁷⁷ Aspazija, "Mana dzīve" // Kopoti raksti : R : Liesma, 1988, 6. sēj. – 279. lpp.

⁷⁸ Mill John Stewart, The Subjection of Women // ElecBook Classics – p. 139

Jelgavā dzīvojot, bija nonākusi finansiālās grūtībās; gadsimtu mijā tieši ar rakstniecībā, žurnālistikā un tulkošanā nopelnīto dzejniece materiāli atbalstīja trimdā mītošo Raini un viņa māti, kā arī savu māsu Doru, kura nekad nespēja atrast ilgstošu darbu. Pēc Raiņa nāves, kā liecina zīmītes un kvītis Aspazijas fondā Rakstniecības un mūzikas muzejā, arī dažādus savus un Raiņa tuvākus un tālākus radniekus, pie tam viņas pašas finansiālā situācija nepavisam vienmēr nav bijusi spoža. Kad ģimeni izšķīra 1. Pasaules karš, naudu ar rakstniecību pelnīja Ivande Kaija; viņas žurnālistiskā un literārā darbība nodrošināja trīs bērņus un gādāja par līdzekļiem vīra ārstniecības izdevumu segšanai, kad Felikss Lūkins smagi saslima.

Rakstniecība, kā norāda E. Šovaltere, 19. gadsimtā bija viena no nedaudzajām sievietes nediskriminējošajām profesionālajām alternatīvām, jo izdevējam bija svarīgi tikai tas, lai darbs lasītājiem patiktu. Viņa norāda, ka pat autoratlīdzība par npublicēta autora vidējas kvalitātes darbu bija lielāka nekā jebkādā citā sievietei iespējamajā profesionālajā darbībā – kļūstot par mājskolotājām, nodarbojoties ar rokdarbiem vai kā citādi⁷⁹. D. Sasūns, pētot rakstnieku ienākumus, atklājis, ka Žorža Sanda par saviem veiksmīgākajiem romāniem saņēma 10 000 frankus lielu atlīdzību, Džordžs Eliots (George Eliot / Mary Ann Evans, 1819–1880) par romānu “Ādams Bīds” – 800 mārciņas, kas bija labs gada ienākums. Viņas nākamā romāna “Dzirnavas straumē” publicēšanas tiesības atnesa vēl labākus nosacījumus, bet par tiesībām turpinājumos publicēt romānu “Romola” 1862.-1863. gada žurnāla “Cornhill Magazine” numuros izdevēji rakstniecei piedāvāja 7000 mārciņu – lielāko honorāru, kāds šajā laikā samaksāts par romānu⁸⁰.

Turpretī nekvalificēts strādnieks – un gandrīz jebkurā citā profesijā laikā starp 1789. un 1914. gadu sieviete varēja kļūt tikai par nekvalificētu strādnieku – šajā laikā saņēma attiecīgi 3,4 frankus Francijā, 3 šiliņus 6 pensus Lielbritānijā vai 2,65 markas Vācijā dienā. Latvijas teritorijā pilsētas strādniece 1897. gadā par 11 ½ stundu ilgu darba dienu saņēma caurmērā 30-50 kapeikas (pilngadīgam strādniekam vīrietim dienas alga bija aptuveni divas reizes lielāka) jeb vidēji aptuveni 240 rubļus gadā⁸¹, neprecēti kalpi pelnīja vidēji simts rubļus gadā, bet tautskolotāji un it īpaši mājskolotāji – vēl mazāk⁸². Tas papildus apliecina rakstniecības finansiālo izdevīgumu⁸³ – rakstnieka atalgojums salīdzinājumā šķita pieņemams, pat ja nebija regulārs.

Turklāt īpaši pēc 1905. gada revolūcijas uzplauka latviešu grāmatniecība. Vēsturnieks A. Švābe min, ka 1910. gadā Latvijas teritorijā darbojušies pavisam 79 grāmatrūpniecības uzņēmumi ar 5200 nodarbinātajiem, un ik darbdienu iznākušas trīs grāmatas. Lielāks grāmatu apjoms Krievijas

⁷⁹ Showalter Elaine, *A Literature of Their Own* : Princeton University Press, 1977 – p. 49

⁸⁰ Sasoon Donald, *The Culture of Europeans from 1800 to Present* : HarperCollins 2006 – p. 445

⁸¹ Švābe Arveds, *Latvijas vēsture 1880-1914.* : Upsala : Daugava, 1958 – 541. lpp.

⁸² Švābe Arveds, *Latvijas vēsture 1880-1914.* : Upsala : Daugava, 1958 – 561. lpp. Kalpoņu alga netiek norādīta, vien minēts, ka tā ievērojami mazāka.

⁸³ Sasoon Donald, *The Culture of Europeans from 1800 to Present* : HarperCollins 2006 – p. 603

impērijā bijis tikai poļiem un krieviem⁸⁴.

E. Šovaltere atgādina arī profesijas ēnas puses, proti, to, ka autortiesību pārdošana rakstniekus padarīja atkarīgus no izdevēju labās gribas un īpaši sievietes rakstnieces nostādīja lūdzēju lomā. Tas atspoguļojas M. Valdemāres-Naumanes-Medinskas sarakstē ar brāli K. Valdemāru, kad viņa vēstulē žēlojas par izdevēju Bušu, kurš kavējas ar naudas izmaksāšanu, bet bez tās nav iespējams pat nopirkt jaunas drēbes izdilušo vietā. Līdzīgi kā 19. gadsimta Lielbritānijā, arī Latvijā bija vērojams, ka atlīdzība pat veiksmīgiem autoriem neļāva starp darbiem atvilkt elpu⁸⁵. Tas atspoguļojas sarežģītajās attiecībās starp Aspaziju un “Mājas Viesa Mēnešraksta” un “Dienas Lapas” izdevējiem P. un H. Zālītēm. Īpaši pēdējā vairākkārt sarakstē ar Aspaziju un Raini atkārtoti atgādinājusi, ka darbs avīzē Aspazijai ir labākais drošu ienākumu avots. Savukārt, kad laikrakstos izceļas diskusija par zemu atalgotajiem autoriem, H. Zālīte norāda: rakstnieks, kurš vienlaikus darbojas arī kā žurnālists – statuss, kādā “Dienas Lapā” vairākus gadus strādāja Aspazija, – gadā pelna aptuveni 800 rubļus.⁸⁶ Savukārt 1920. gada dienasgrāmatā Ivande Kaija raksta, ka ar savu darbu var pilnīgi sevi nodrošināt, jo *“A.[Aspazija – L.K.] nule par savu jaunāko dzejoļu krājumu “Izplesti spārni” saņēma 500 rbl. par loksnī [...], un es par “Jūgā” dabiju 1500 rbl. par loksnī⁸⁷”*.

Fakts, ka latviešu sievietes 19. gadsimta nogalē darbojās rakstniecībā un – kaut arī nelielā skaitā – jau ar 19. gadsimta 90. gadiem uzskatāmas par profesionālām literātēm, apstiprina N. Juvalas-Deivisas proponēto uzskatu, ka nevar runāt par sieviešu apspiešanu vispār, jo katrā konkrētā sabiedrībā sievietes stāvoklis atkarīgs no viņas vecuma, sabiedriskā stāvokļa, arī nacionalitātes, tādēļ iespējamās visai lielas variācijas personīgajā brīvībā⁸⁸. To apliecina latviešu 19. un 20. gadsimta mijas literatūra – īpaši spilgti tēli sastopami A. Deglava romāna “Rīga” otrajā un īpaši trešajā daļā – kas atklāj, ka vara un iespēja noteikt morāles un tikumības dienaskārtību vismaz jau sākot ar 19. gadsimta 80. gadu vidu pieder ne tikai vīriešiem, bet arī latviešu sabiedrības jauntapušo augstāko slāņu matronām, kuras patriarhālās sabiedrības pamatus un morāli sargā vēl centīgāk nekā vīrieši, jo viņas savu statusu ieguvušas, tieši pateicoties tās normām, un, pieļaujot to apšaubīšanu, pakļautu apšaubīšanai gan savu statusu, gan tikumību⁸⁹. A. Brigadere 1896. gada dienasgrāmatā raksta: *“Vīrieši dēvē sievietes par tiklības un ieražu priesterienēm, bet viņi nedomā pakļauties šai*

⁸⁴ Švābe Arveds, Latvijas vēsture 1880-1914. : Upsala : Daugava, 1958 – 706. lpp.

⁸⁵ Showalter Elaine, A Literature of Their Own : Princeton University Press, 1977 – p. 50

⁸⁶ H. Zālīte “Par rakstnieku pabalstīšanu” // Dienas Lapa, 1899. g. Nr. 204. Šajā gadā redakcija arī iedibināja iespēju rakstniekiem pāris mēnešus nodoties tikai radošajam darbam, par to saņemot 30 rubļus mēnesī. // Viese Saulcerīte, Mūžīgie spārni : R : Jaunā Daugava, 2004 – 166. lpp. Salīdzinājumā par darbu RLB Teātra komisija, kur Aspazijai līdztekus rakstniecībai bija jāpiedalās pie teātra kora pienākumiem un jāizmēģinās mazākās lomiņās, viņa saņēma 15 rubļus mēnesī // Deglavs Augusts, “Aspazija” // Jaunā Dienas Lapa, 1913 - Nr. 54.

⁸⁷ Ivandes Kaijas Kopoti raksti, 10. grāmata : R : Zelta Grauds, 1928 – 187. lpp.

⁸⁸ Yuval-Davis Nira, Gender & Nation : London: SAGE, 1997 – p. 8

⁸⁹ Deglavs Andrejs, Rīga : R : Zvaigzne, 1993. g. III. daļa – 247. lpp.

priesteru kārtai. Tātad sievietes spodrīna savas priesteru cieņas ieročus vienīgi pašas pret sevi, resp., savas kārtas māsām, un par katru nodarījumu nežēlīgi spriež tiesu, (priekš) vīriešiem viņas ir ātri gatavas ar aizbildinājumu: "Ak, tas taču ir vīrietis!"⁹⁰

Tomēr, kā jau atklāts iepriekš, pat sieviešu uzdrošināšanās tīkties pēc panākumiem un pat vienkārši līdzdalības jomās, kuras tām tradicionāli nebija atvērtas, izraisīja diskusijas par viņu tikumību. Vēl asākas debates izraisīja literārie darbi, kuros tieši skartas dzimumu attiecības. Savas seksualitātes apzināšanās ir gan katra cilvēka personības visintīmākā sastāvdaļa, gan vienlaikus joma, kuru kontrolēt sievietēs patriarhālajai sabiedrībai allaž šķitis īpaši svarīgi, tādēļ brīvība mīlestībā bija viena no literatūras agrīnākajām un noturīgākajām tēmām, kas tieši un uzsvērti saistīta ar sieviešu emancipāciju. Rakstnieču un atsevišķu rakstnieku darbos laikā līdz 1. Pasaules kara sākumam izskanēja prasība pēc vienādas morāles mērauklas abiem dzimumiem. Kritiķi laikabiedri šīs nostādnes sākotnēji noraidīja kā prasību pēc tiesībām uz amoralitāti, bet laikposmā starp 1905. gadu un 1. Pasaules kara noslēgumu pret tām lielākoties attiecās garlaikoti, komentējot, ka viss, ko sievietes varētu uzrakstīt par seksualitāti, jau iepriekš pateikts latviski tulkotajos citzemju autoru darbos. Taču vīriešiem rakstniekiem pašu seksualitāte bija vienkārši viena no personības sastāvdaļām, kamēr sievietēm tā bijusi ilgstoši jāapspiež un jāpakļauj ārējām prasībām.

Dž. Mills seksuālās attiecības ģimenē nosauca par legālu prostitūciju, norādot, ka jaunākajos laikos pat verdzenēm atļauts atteikt īpašniekam pēdējo intimitāti, kamēr sieva “...*lai pie cik brutāla tirāna nelaimīgā kārtā būtu pieķēdēta – pat ja viņa zina, ka viņš to ienīst, kaut arī mocīt viņu būtu tā ikdienas izklaide, un kaut arī viņai būtu neiespējami nejust pret viņu riebumu – nevar atteikt viņam cilvēciskas būtnes lielāko pazemošanu, to, ka tiek padarīta par dzīvniecisku funkciju instrumentu pretēji savām vēlmēm*⁹¹.” Sievietes seksuālā pakļautība vīram latviešu literatūrā iezīmēta diezgan atturīgi; tā nojaušama Zeltmata (Ernests Kārklīšs, 1868-1951) drāmā “Smags gaiss”, Grietiņas garstāstā “Zagta laime”, J. Paleviča drāmā “Spīgaņi”, tomēr lielākoties tiek runāts par sievietes atkarību kopumā, īpaši par bezspēcību fiziskas vardarbības priekšā. Šī tematika ieskanas jau Apsīšu Jēkaba stāstos (“Pie tiesas”, u.c.), tāpat vairākos A. Brigaderes stāstos un Aspazijas drāmās, bet īpaši spilgti izvērstā Zeltmata stāstā “Vijolītes” (1893).

No otras puses, neprecētām sievietēm tika izvirzīta strikta prasība ievērot absolūtu tikumību, un tieši no sievietēm tika prasīta atbildība par morāles normu pārkāpšanu. Tādējādi seksualitāte noteikti ievietojama ar sieviešu jautājumu saistīto tēmu lokā, pat ja no 21. gadsimta viedokļa aplūkojot tās risinājumu 19. un 20. gadsimta mijas latviešu rakstniecībā, atklājas pretrunas, naivitāte un izvirzīto mērķu neskaidrība.

⁹⁰ Brigadere Anna, dienasgrāmatas un pieraksti, 1895.-1901.g. // RMM krājums, inv. Nr. 33418 – 9. lpp.

⁹¹ Mills John Stewart, The Subjection of Women : ElecBook Classics – p. 58

Pirmie, kuri latviešu literatūrā akcentēja pretrunas starp sievietēm un vīriešiem pieļaujamajām morāles normām, bija Aspazija ar drāmu “Zaudētās tiesības” (1894) un Zeltmatis ar stāstu “Vijolītes”, kura galvenā varone, izirstot attiecībām, kuru rezultātā viņai iestājusies grūtniecība, jautā: “*Kādēļ vienīgi man jācieš kauns un apsmieks?*”⁹² Līgotņu Jēkabs, salīdzinot Zeltmata stāstu un Rūdolfā Blaumaņa (1863-1908) romānu “Spijēnos” uzsver: sievietes pavešana latviešu 19. gadsimta 90. gadu literatūrā nav jauns temats, taču Zeltmatis atšķiras ar to, ka atļāvis “*prasīt no vīriešiem to pašu tikumības likumu pildīšanu, kas tik smalki jāievēro sievietēm*”⁹³. Turklāt Zeltmata tēlotā jaunā sieviete, kā nojaušams stāsta izskaņā, zaudē dzīvību, jo gatava atklāt savu sakaru ar jauno vīrieti viņa tuviniekiem, apdraudot izdevīgas precības.

Tomēr, kaut arī Latvijas sabiedrībā gandrīz divās desmitgadēs starp 1894. gadu, kad iznāca abi augšminētie darbi un 1913. gadu, kad iznāca Ivandes Kaijas romāns “Iedzimtais grēks” bija notikušas būtiskas izmaiņas, daļa konservatīvās sabiedrības joprojām asi iestājās pret morāles normu vienādošanu vīriešiem un sievietēm, kā to skaidri atklāj mācītāja un rakstnieka Andrieva Niedras (1871-1942) raksts “Iedzimtā grēka pamati” (to vairākos turpinājumos publicēja laikraksts “Dzimtenes Vēstnesis”). Taču, atšķirībā no laikrakstu polemikas par H. Zūdermaņa “Godu” un Aspazijas “Zaudētām tiesībām”, kurā galvenais jautājums bija par to, vai literatūra drīkst, vai tai vajag attēlot sabiedrībā pastāvošus netikumus, A. Niedra polemiku no literāra lauka faktiski pārnes sadzīvē, aplūkojot vīriešu un sievietes morālei izvirzītās atšķirīgās prasības kā sava laika sociālekonomiskās sistēmas nosacītu un tās ietvaros normālu, neizbēgamu un tādēļ pareizu un neaizskaramu parādību.

Pēc 1905. gada notikumiem būtiski mainījās emancipācijas atbalstītāju nostādne sievietes morāles jautājumā. 19. gadsimta pēdējā desmitgadē var likt vienlīdzības zīmi starp latviešu reālisma stilistikas piekritējiem un sievietes emancipācijas aizstāvjiem, un šajā kontekstā sievietēm pašām tika ļauts – un arī uzstāts – uz to, ka viņas pašas izvēlas morāles diskursu. Taču jau 1907. gadā Līgotņu Jēkabs, aprakstot A. Brigaderes daiļradi, uzsver, ka tajā paustās idejas ir konkrētai šķirai, proti, buržuāzijai, raksturīgas, tādējādi nevērtīgas⁹⁴. Bet 1920. gadā pedagogs un literāts Jānis Kārstenis (Šmits, 1884-?) par Ivandes Kaijas romānu “Sauslej kundze” negatīvi izsakās tādēļ, ka tās galvenā varone rīkojas saskaņā ar tradicionālās morāles normām, dzimtas saglabāšanas labad atsakoties no ievērojami jaunāka vīrieša uzmanības pierādījumiem⁹⁵, ļaušanās kuriem sagrautu gan viņas ģimeni, gan apdraudētu attiecības ar labāko draudzeni. Līdzīgi pārmetumi pārmērīgā atturībā

⁹² Zeltmatis, “Vijolītes” // Mājas Viesa Literārais Pielikums, 1894

⁹³ Līgotņu Jēkabs, Žurnālistika un publicistika 19. gadsimta beigās // Latviešu literatūras vēsture, red. Ludis Bērziņš, 3. sēj. : Rīga : Literatūra, 1935.g.

⁹⁴ Zeltmatis, Latviešu rakstniecības almanahs : R : E. Ēķis, 1907 – 63. lpp.

⁹⁵ Kārstenis Jānis, "Sauslej kundze" // Baltijas Vēstnesis, 1920 – Nr.57

un piesardzībā tajā pašā gadā bija jāpiedzīvo A. Brigaderei par drāmu "Ilga".

Vispārinot, Līgotņu Jēkabs drāmas recenzijā raksta: "*Latviešu pilsoniskā sieviete tik daudz atkarīga no brāļa, onkuļa, tēva vai tantes, par vīru nemaz nerunājot, ka tanī nemūžam nevar izaugt tie ideju spārni, kas to paceltu pāri vecam dzimumu kopdzīves veidam vaj skubinātu to riskēt, meklēt jaunus.*"⁹⁶ Tādējādi, līdzko sievietes bija atklājušas savu seksualitāti, sevi par progresīviem uzskatošie vīrieši izdarīja spiedienu, lai tā visos gadījumos, neatkarīgi no sievietes vēlmēm un interesēm, tiktu īstenota pretēji t.s. pilsoniskās sabiedrības⁹⁷ morāles normām, neatkarīgi no tā, vai normas saskan ar sievietes iekšējo pārliecību vai ir tai pretējas.

Šī tendence saskan ar E. Pretas vērojumu, ka gadsimtu mijā psihologu, bet it īpaši psihoanalīzes pamatlicēja Zigmunda Freida veiktais atklājums par sieviešu seksualitāti neveda pie lielākas seksuālās izvēles brīvības pašām sievietēm. Tieši pretēji – tas kalpoja par iemeslu uzstāt, lai visas sievietes padarītu sevi vienlīdz seksuāli aktīvas. Ap 1920. gadu, raksta E. Preta, vīrieši izmantoja popularizētus Freida citātus, lai atvieglotu sev seksuālos iekarojumus, savukārt sievietes atklāja, ka seksuālā emancipācija, kuru viņas domāja sev izkarojušas, faktiski nozīmē tikai seksuālu pieejamību⁹⁸ A. Melnalksne apstiprina šī uzskata patiesīgumu latviešu sabiedrībā, norādot, ka 20. gadsimta otrajā desmitgadē sievietes tikpat karsti cīnās par mātes tiesībām, kā viņu priekšteces 20 gadus agrāk tiecās pēc brīvās mīlestības ideāla, "*par kuras neizbēgamajām konsekvencēm tās toreiz aiz piedzīvojumu trūkuma nerūpējās*"⁹⁹.

Kopumā var teikt, ka Lielās franču revolūcijas idejas par sieviešu vienlīdzību Latvijas teritoriju sasniedza 19. gadsimta pēdējās desmitgadēs, iegūstot kā atbalstītājus, tā noliedzējus. Sieviešu stāvoklis likuma priekšā Krievijas impērijas Baltijas provincēs bija līdzīgs sieviešu stāvoklim Eiropā – bija ierobežotas izglītības iespējas, neprecējusies nepilngadīga sieviete atradās vecāku aizbildniecībā, bet precējušos sievieti neatkarīgi no vecuma pārstāvēja vīrs. Tomēr vienlaikus ar industrializācijas un urbanizācijas attīstību pieauga prasības pēc sieviešu darbaspēka ārpus mājas, tādējādi radot spriedzi ģimenes iekšienē gan starp bērniem, īpaši meitām, un vecākiem, gan arī starp sievietēm un vīriem. Sieviešu augošās prasības pēc līdzvērtīgas izglītības iespējām un darba ārpus tradicionālā ģimenes loka tika vērtētas kā morāli un ģimeni graužošanas parādības. Otrs konfliktu cēlonis dzimumu starpā bija nacionālās atmodas procesi, kuros sievietēm bija atvēlēta pasīvu vērotāju loma. T.s. Jaunās strāvas laikā ap gadsimtu miju arvien skaļāk atskanēja prasība izlīdzināt morāles prasības pret vīriešiem un sievietēm. Šie konflikti atainojās laikmetīgajā

⁹⁶ Līgotņu Jēkabs, "Ilga" // Brīvā Zeme, 1920 – Nr. 260

⁹⁷ Jēdziens 'pilsoniskā sabiedrība' vai 'pilsonība' 19. un 20. gadsimta mijā apzīmēja latviešu sabiedrības vidusšķiru, kura nesimpatizēja sociāldemokrātijas idejām.

⁹⁸ Pratt Annis, Archetypal Patterns in Women's Fiction : Indiana University Press, 1981 – p. 78

⁹⁹ Melnalksne, Antonija, "Atbilde Andrejam Upītim" // Jaunā Dienas lapa, 1913 – Nr. 155-156.

literatūrā, īpaši Aspazijas, J. Paleviča, A. Deglava un Ivandes Kaijas literārajos darbos un teorētiskajās apcerēs.

I.2. Eiropas kultūras ietekme uz sieviešu jautājuma izpratni latviešu rakstniecībā

Gadsimtu mijā bija trīs vienlīdz svarīgi ceļi, pa kuriem pie latviešu sabiedrības nonāca ārzemju autoru daiļdarbi: tulkojumi un lokalizējumi laikrakstos un žurnālos, darbu publicējumi grāmatās, kā arī dramaturģijas iestudējumi, kuru materiāls varēja tikt, bet varēja arī netikt publicēts. Īpaši jāuzsver laikraksti – līdz ar latviešu avīžniecības sākumiem tajos bijuši izlasāmi pasaules rakstnieku darbu tulkojumi, kas caurmērā sasniedza plašāku publiku nekā grāmatas. Sākotnēji ļoti bieži tulkojums tika veikts, nenorādot autoru, sniedzot tikai tulkotāja, bieži vienlaikus lokalizētāja, vārdu, pseidonīmu vai pat tikai iniciāļus. Tas ievērojami apgrūtina izpēti, jo nav iespējams precīzi noteikt visus rakstniekus, kuri tikuši latviskoti 19. gadsimtā, tādējādi varējuši sniegt impulsus noteiktām idejām, tostarp sieviešu emancipācijas jomā. Pozitīvi vērtējama Āronu Matīsa 1902. gadā sagatavotā bibliogrāfija “Latviešu tulkotās beletristikas rādītājs”, Jāņa Misiņa (1862-1945) “Latviešu rakstniecības rādītājs 1585-1925”, kā arī dziļie pētījumi par skandināvu literatūras tulkojumiem, ko 20. gadsimta 70. gados veica Laimonis Stepiņš un jaunākajā laikā pētnieku grupas īstenotie fundamentālie apkopojumi “Vācu literatūra Latvijā periodikā un grāmatās (1890—1918)”, kā arī “Latvieši, igauņi un lietuvieši: literārie un kultūras sakari”.

Latvijas īpatnība saistībā ar vēlo nacionālas rakstniecības attīstību ir tāda, ka lasītājam vienlaikus tika piedāvāti visdažādāko laikmetu un visatšķirīgākās kvalitātes tulkojumi, kā arī apceres par dažādu tautu rakstniecību. Turklāt līdz gadsimtu mijai pasaules literatūra pie latviešu lasītāja lielākoties nonāca ar lielu kavēšanos. Tā, piemēram, Nīčes (Friedrich Wilhelm Nietzsche, 1844–1900) darbs “Tā runāja Zaratustra”, kas oriģinālā četrās daļās iznāca starp 1883. un 1885. gadu, latviski daļēji tulkots periodikā 20. gadsimta sākumā, bet atsevišķā grāmatā izdots tikai pašā 1. Pasaules kara priekšvakarā 1913. gadā. Protams, tas nenozīmē, ka latviešu lasītāji nebūtu pazīstami ar Nīčes idejām – sacīsim, A. Gailīte, apcerot brīvas sievietes tipus literatūrā, 1911. gadā atkārtoti atsauca uz Nīčes motīviem¹⁰⁰. Tomēr plaša polemika vai atsauksmes uz Nīčes idejām par sievietēm latviešu literatūrā pārskata periodā nav saskatāmas.

Arī sieviešu emancipācijas kontekstā tik nozīmīga drāma kā H. Ibsena “Leļļu nams” latviski kā “Nora” pirmoreiz tulkota izrādīšanai uz skatuves 1897. gadā, pirmoreiz iespiesta 1900. gadā, un tad piedzīvojusi sprādzienam līdzīgu interesi: līdz 1902. gadam drāmu latviskojuši 11 tulkotāji¹⁰¹. Sākotnējais H. Ibsena popularitātes trūkums varētu būt skaidrojams ar medija trūkumu, jo pirmais latviešu preses izdevums, kurš nāk kā konsekvents reālisma virziena proponētājs, ir žurnāls “Austrums” (sāka iznākt 1885. gadā). Tajā publicēja franču rakstnieku Emīla Zolā (Émile

100

Gailīte Angelika, "Brīvas sievietes tipi literatūrā" // Latvija, 1911. g., Nr 220

¹⁰¹ Āronu Matīss, Latviešu tulkotās beletristikas rādītājs : R : RLB Zinātņu komisija, 1902 – 89. lpp.

Zola, 1840– 1902) un Gistava Flobēra (Gustave Flaubert, 1821–1880), krievu reālistu Nikolaja Gogoļa (Николай Гоголь, 1809-1852), Mihaila Čehova (Михаил Чехов, 1865-1936), Ivana Turgeņeva (Иван Тургенев, 1818-1883), Ļeva Tolstoja (Лев Толстой, 1828-1910), vācu naturālistu Hermaņa Zūdermaņa (Hermann Sudermann, 1857-1928) un Gerharda Hauptmaņa (Gerhart Hauptmann, 1862-1946), norvēģu reālistu un naturālistu – H. Ibsena, Bjernstjernes Bjernsona (Bjørnstjerne Bjørnson, 1832-1910) un Augusta Strindberga (August Strindberg, 1849-1912), citu ārzemju un latviešu reālistu un naturālistu literāros darbus, kā arī pirmos teorētiskos apcerējumus par reālismu. Sākot iznākt kreisi orientētajam laikrakstam “Dienas Lapa”, reālisma literatūras klāsts ievērojami paplašinās, un 19. gadsimta 90. gadu vidū sākas pirmās asās polemikas par reālisma idejām, tostarp pievēršoties laikmetam aktuālā sieviešu jautājuma un sievietes tēla atspoguļojumam.

No krievu autoriem Latvijā gadsimtu mijā populārākais bijis M. Čehovs, kuram tulkoti kopskaitā ap simts darbu, liecina žurnāla “Vērotājs” dati. Turpretī romāna “Anna Kareņina” un stāsta “Kreicera sonāte” autors Ļ. Tolstojs popularitātes uzplaukumu latviešu auditorijā piedzīvoja tikai pēc nāves 1910. gadā, kad pastiprināti tiek tulkoti viņa stāsti un uzvestas drāmas, izpelnoties plašu kritikas ievērību. Turklāt Eiropā plašu rezonansi izraisījušais stāsts “Kreicera sonāte”, kurš piedāvā diskutablu skatījumu uz sieviešu tiesībām, latviešu presē nesaņem nevienu recenziju. Latviski tas gan tulkots un periodikā iespiests jau 1904. gadā (“Pēterburgas Avīžu Pielikums” un Bostonā iznākošajā laikrakstā “Amerikānietis”). Pamanīts netiek arī Latvijas ebreju izcelsmes vāciski rakstošās Eiženijas Hiršbergas-Puheres (Eugenie Hirschberg-Pucher, 1862-1937) stāsts “Viņas Kreicera sonāte (Pozdniševa kundzes dienasgrāmata)”, kuru anonīmi izdod Vācijā un kurš piedzīvo vairākus tulkojumus Eiropā, kā arī saņem atzinīgas atsauksmes no paša Ļ. Tolstoja¹⁰².

Iemeslus rezonanses trūkumam var tikai minēt. Iespējams, Latvijā sievu nogalināšana pamatotas vai nepamatotas greizsirdības dēļ nebija vīriem raksturīga. Varbūt uzmanību novērsuši 1905. gada notikumi. Savukārt E. Hiršbergas-Puheres stāsta liktenis – tas nav ticis iztulkots latviski, kaut rakstniece Latvijā pavadījusi visu mūžu, – ticams, atklāj plaisu, kas pastāvēja starp latviešu un baltvācu sabiedrību un kultūru un kuru abas puses, tostarp abu nāciju sievietes, centās saglabāt¹⁰³. Abu kopienu nošķirtību nemazināja ne latviešu inteliģences labās vācu valodas zināšanas, ne arī līdzības, kuras konstatējamas latviešu un baltvācu sieviešu situācijā.

No zviedru rakstniekiem Latvijā līdz gadsimtu mijai populārākās bija Marija Švarca (Marie S. Schwartz, 1819-1894) un Emīlija Flīgare-Karlēne (Emilie Flygare-Carlén, 1807-1892). Viņām kopā

¹⁰² Zālītis Jānis. “Pozdniševa kundze no Jelgavas” // Karogs, 1997 – Nr. 11.

¹⁰³ Novikova Irina, “History, National Belonging and Womens' Movements in the Baltic Countries” // Womens' Movements, ed. by Edith Saurer, Margareth Lanzinger, Elizabeth Frysak : Köln : Böhlau Verlag – p. 144

no 1877. līdz 1892. gadam iznāca pavisam 14 tulkojumi, un L. Stepiņš to sauc par vienusīgu, toties eksplozīvu latviešu lasītāja iepazīšanos ar zviedru literatūru¹⁰⁴. Var iebilst, ka E. Flīgares-Karlēnes un M. Švarcas romāniem ir attāla saistība ar sieviešu emancipāciju. E. Flīgare-Karlēne savus varoņus parasti noņemina muižās un aristokrātu namos, taču viņas pašas liktenis, kas daudz lielākā mērā raksturo sarežģītumus, ar kādiem saskārās sievietē 19. gadsimtā, cenšoties nodrošināt sev uzturu, latviešu sabiedrībai palika nezināms. M. Švarca runā par tautai tuvākām aprindām, un kopumā abu darbi raksturojami kā tradicionālais 19. gadsimta rakstnieču žanrs – ģimenes vai sadzīves romāns – žanrs, kas latviešu rakstniecībā iedzīvojās tikai 20. gadsimta otrajā desmitgadē. Taču 19. gadsimta 70.-90. gados liela nozīme bija pašam faktam, ka tika publicēti sieviešu rakstīti darbi, tādējādi iedvesmojot arī latviešu sievietes izmēģināt spēkus rakstniecībā.

Vācu literatūra pēc 1848. gada revolūcijas apspiešanas līdz pat 19. gadsimta 80. gadiem pamatā bija pielāgojusies turīgās pilsoniskās sabiedrības izklaidei. Atzīmēts fakts, ka reālisma, bet it īpaši naturālisma tendences vācu literatūrā ienāca ar ievērojamu kavēšanos pat salīdzinājumā ar Skandināviju¹⁰⁵. Latviešu lasītāji vienlaikus iepazīst divus vācu literatūras strāvumus. Vācu pilsonisko romānu pārsvarā pārstāvēja Eiženijas Marlitas (Eugenie John, 1825-1887) un Vilhelmīnes Heimbargas (Berta Behrens, 1850-1912) darbi, kas sava laika latviešu kritikā, īpaši tajos pausto ideju kontrasta dēļ ar laikmetīgajiem sieviešu emancipācijas centieniem vērtēti skeptiski. A. Upīts: *“Tikai vācu mietpilsoniskā sieviete bij gaužām apmierināta savā ligzdā pie saviem bērniem, cepešpannas un modes žurnāla. Tajā kā paraugā lūkodamās, latviešu “labāko ģimīli” sieviete cieši turējās pie vecām parašām un pilnīgi piekrita savam vīram, ka viņai nevajag nekādas brīvības un ka jau bībeles iestādītā kārtība ir vienīgi teicama, laba un tikumīga”¹⁰⁶.* Aspazija tikpat nicīgi izteicās par abu populāro rakstnieču darbiem, norādot, ka pilsoniskais sievišķības ideāls vairs sastopams tikai viņu darbos, kamēr realitātē sievietes dzīve ir būtiski mainījusies¹⁰⁷. Turpretī vācu reālisma literatūra, kas attīstījās 19. gadsimta 70. gados – gan Gustavam Freitāgam (Gustav Freytag, 1816-1895) un Teodoram Fontānem (Theodor Fontane, 1819-1898) raksturīgais poētiskais reālisms, gan H. Zūdermaņa, Ludviga Fuldas (Ludwig Fulda, 1862–1939) un G. Hauptmaņa naturālisms – Latvijā tiek plaši tulkota un lasīta, īpaši intelektuālajās aprindās, tāpat arī raisa asu polemiku sabiedrībā.

Mūsdienās lielā mērā pārvērtēts arī t.s. pilsoniskais romāns, un vācu literatūras vēsturēs E. Marlita atrodama līdzās citiem reālisma autoriem. Viņas darbos, kuru reālismu iekrāso

¹⁰⁴ Stepiņš Laimonis, Latviešu un zviedru literārie sakari : R : Zinātne, 1983 – 23. lpp.

¹⁰⁵ Kalnačs Benedikts, “Skandināvu un somu literatūra 19. gadsimtā un 20. gadsimta sākumā” // Ziemeļu zvaigznājs : R : Zinātne, 2002 - 1. lpp.

¹⁰⁶ Upīts, Andrejs, “Latviešu literatūra” : R: Latvijas Valsts izdevniecība, 1951 – 150. lpp.

¹⁰⁷ Aspazija, “Sieviete kultūras vēsturē” // Kopoti raksti 10. sējums : R: A. Gulbis, 1922 – 163. lpp.

sentimentālisms, redzama skaidra nostāja par sievieti kā personību, kas pati izvēlas savu likteni. Nicīgā nostāja pret Marlitas romāniem kā lubu literatūru un to sižetos sastopamie augstmaņi, kas apprec zemākas kārtas skaistules, aizēnojuši faktu, ka rakstniece jūtīgi tvērusi sava laikmeta norises ne tikai lokālā, bet arī globālā kontekstā, ievēdot romānos sieviešu izglītības un brīvas izvēles tematiku¹⁰⁸. Šo jautājumu tvērums E. Marlitas darbos sasaucas ar Aspazijas sociālo drāmu tematiku, turklāt arī dramatiskais risinājums abām rakstniecēm līdzīgs, ciktāl var runāt par līdzību starp romānu un drāmu.

No franču literatūras sieviešu jautājuma aktualizācijas aspekts latviešu kultūrā izpaužas arī caur rakstnieku romantiķu daiļradi. Konkrēti Žoržas Sandas (Lucile Aurore Dupin, 1804-1876) personību Latvijā aktualizējusi Aspazija, veltot franču rakstniecei apcerējumu, kurā analizē viņas daiļradi kultūras un sieviešu emancipācijas jautājumu kontekstā. Tomēr pirmais latviski tulkotais Ž. Sandas romāns ir nevis "Indiana", kuras varone cenšas atbrīvoties no nelaimīgas laulības, vai "Lelija", kas atklāja sievietes seksualitātes un emocionālā piepildījuma alkas, bet gan jaunatnei piemērotais un "Jaunības bibliotēkas" sērijā iznākušais darbs "Drošsirdības spārni". Kaut arī Aspazija sajūsminājusies par Ž. Sandas daiļradi, abu radošā saikne ir netieša. Aspazijas romantiskās drāmas balstās gluži atšķirīgā tematikā, savukārt sociālās drāmas, pie kurām pieskaitāms arī stāsts "Cīņa par nākamību", caur vienas atsevišķas sievietes dzīvi koncentrējas uz prasību mainīt pašus sabiedrības pamatus atšķirībā no Ž. Sandas, kura līdz ar citiem agrākajiem sieviešu tiesību cīnītājiem prasīja vienīgi individuālu emancipāciju un tiesības uz brīvo mīlestību¹⁰⁹. Tādējādi maz pamatots šķiet anonīmu vērtētāju atzinums, sagaidot Žoržas Sandas simtgadi, ka viņas rakstības veida un ideju atskaņas vērojama katras sievietes rakstnieces daiļradē¹¹⁰.

Latviešu literatūrā, kura gadsimtu mijā vēl tikai veidojās, jaunie literatūras virzieni lielākoties neienāca tīrā veidā. Tā Aspazijas sociālajās drāmās vācu romantisma, kā arī Ž. Sandas daiļrades iedvesmotas idejas par personības un konkrēti sievietes personības brīvību savdabīgi apvienojušās ar gadsimta nogalei raksturīga reālisma un naturālisma iezīmēm, un tajās paustās idejas sasaucas ar H. Ibsena un H. Zūdermaņa uzskatiem par sieviešu vietu sabiedrībā. Līdzīgi var sacīt par Zeltmati, kura stāstos nereti atrodamas gan tiešas, gan apslēptākas atsauksmes uz skandināvu un vācu reālisma pārstāvjiem, īpaši G. Hauptmani. Stāsta "Tur lejā – pie cilvēkiem" galvenā varone, kura vēlas kļūt par aktrisi, vispirms piedalās G. Hauptmaņa drāmas "Nogramušais zvans" amatierizrādē un vēlāk izjūt radniecību ar drāmas H. Ibsena drāmas "Leļļu nams" galveno varoni: *"Noru viņa bija jau agrāk iestudējuse. Bet tagad aptvēra šīs sievietes dvēseles traģēdiju vēl pilnīgāk. Tā jau bija*

¹⁰⁸ Kontje Tod, "Marlitt's World: Domestic Fiction in an Age of Empire" // German Quarterly, 2004, Vol. 77 Nr. 4, p. 408.-426

¹⁰⁹ Aspazija, "Žorž Sanda" // Kopoti raksti 10. sējums // R: A. Gulbis, 1922 – 141. lpp.

¹¹⁰ Žorža Sanda // Rīgas Avīze, 1904.g. Nr. 200, "Vērotājs", 1904.g. Nr. 9 – 1148. lpp.

viņas pašas dzīve... kas viņai šē bija jāattēlo... ar neapdomības maldu sekām, apslēptām izbīlēm un mīlestības brīnuma gaidām... - ¹¹¹ Līgotņu Jēkabs atzīmē, ka Zeltmatis vispār atradies Ibsena, Bjernsona, Zūdermaņa, Merimē problēmu un estētikas ietekmē¹¹², proti, pamatā risinājis sievietes un vīrieša psiholoģisko, īpaši varas, attiecību sižetus.

Tēmas sakarā var runāt par vairākiem ietekmju lokiem latviešu un Eiropas 19. gadsimta nogales literatūras mijiedarbībā, kur trīs ir tematiski, viens – žanriska un viens – sociāls. Tematiski nozīmīga ietekme bija H. Ibsena laulības kritikai, kas sākās ar viņa drāmu “Leļļu nams” (oriģinālā 1879. gadā, latviešu teātrī 1897.gadā¹¹³, latviski grāmatā 1900. gadā), un vēlāk izpaudās arī citu Skandināvijas un Vācijas reālistu darbos, īpaši drāmā. H. Ibsena un viņa sekotāju ietekme visskaidrāk redzama J. Paleviča drāmā “Spīgaņi”. Vācu naturālisma, konkrēti H. Zūdermaņa drāmu, būtiskākā ietekme tāpat ir tematiska un saistās ar dzimumu dubultmorāli, kā arī ar atšķirību paaudžu uzskatos par morāli. Latviešu literatūras vēsturē cieši saistīts H. Zūdermaņa drāmas “Gods” un Aspazijas drāmas “Zaudētas tiesības” liktenis. Trešais tematiskais virziens, proti, sociālistiskā reālisma iezīmes, kas sieviešu sociālo un personisko apspiestību piedāvā risināt ar utopiskas sociālistiskas, būtībā bezdzimumu sabiedrības, izveidošanos, ar tēmu saistās margināli. Šādas tendences identificējamās A. Upīša “Robežnieku cikla” romānos sastopamo sieviešu tēlu veidojumā, kā arī mazākā mērogā – Arveda Švābes (1888-1959) garstāstā “Inteliģenti” (1912).

Žanriski ar naturālismu, it īpaši franču naturālisma romānu, sasaucas latviešu reālisma naturālistiskais atzars, tā kā patstāvīgs naturālisma virziens mūsu gadsimtu mijas literatūrā neizveidojās¹¹⁴. Skaidras naturālisma iezīmes jūtas A. Deglava romānā “Zeltenīte” (periodikā 1896, grāmatā 1909) un A. Upīša romānā “Sieviete” (1910), tāpat atsevišķos Zeltmata stāstos. Šo darbu centrālajā sievietes tēlā atklāts visu mazturīgo kārtu sieviešu sociālais beztiesiskums, asi, taču bezcerīgi un neīstenojami mēģinājumi pretoties vīriešu varmācīgajam pārakumam, kura izpausmes vēl pastiprina pašu sieviešu jūtas. Gan A. Deglava, gan A. Upīša romānā tieši centrālā sieviešu tēla mīlestība pret centrālo vīriešu tēlu (Zeltenīte – Saša un Elza Pūpols – Apse) tēlota kā noteicošais aspekts, kas sagrauj sieviešu cerības uz laimi personīgajā dzīvē, materiālu nodrošinājumu un garīgu papildījumu. Šī žanra darbos otrā un trešā plāna sieviešu tēli mēdz tikt atveidoti sociāli konformistiski; tādi, kas iekļaujas patriarhālajā tradīcijā, cenšoties no tās gūt sev kādu labumu.

Tāpat latviešu literatūrā atrodamas atskaņas no tāda faktiski sociāla, nevis literāra skandināvu sieviešu tiesību aizstāvības virziena, ko pārstāvēja zviedru feminisma teorētiķe Ellena Keja (Ellen

¹¹¹ Zeltmatis, “Tur lejā – pie cilvēkiem” // “Modernas pasakas” : Cēsis: O. Jēpe, 1912 – 42. lpp.

¹¹² Līgotņu Jēkabs, “Žurnālistika un publicistika 19. gadusimtena beigās” // Latviešu literatūras vēsture, red. Ludis Bērziņš, 3. sēj. : Rīga : Literatūra, 1935 – 140. lpp.

¹¹³ Ibsens Henriks, Izlase, 2. grāmata Benedikta Kalnača sastādījumā: R : Norden AB, 2006 – 271. lpp.

¹¹⁴ Vāvere Vera, “Latviešu literatūra no 1906. līdz 1918. gadam” // Latviešu literatūras vēsture : R : Zvaigzne ABC, 1998 – 258. lpp.

Key, 1849-1926). Viņas apcerējumos paustās idejas tieši pārņemtas Zeltmata drāmā “Smags gaiss”, un par lielo sabiedrības interesi liecina fakts, ka no gadsimta sākuma līdz 1914. gadam izdoti seši E. Kejas darbu tulkojumi, turklāt 1909. gadā darbs “Māte un bērns” iespiests trīsreiz, kā žurnālā “Rota”, tā arī no tā veiktā novilkumā Rīgā un vēl atsevišķā tulkojumā Dikļos. “Bērna gadusimteņa” tulkojums atradies A. Brigaderes un Ivandes Kaijas grāmatplauktā; rokrakstā palicis A. Melnalksnes veikts tulkojums. Zeltmata tulkojumā zviedru feministes slavenākais apcerējums “Barnets århundrade” (“Bērna gadusimtenis”, oriģinālā 1900.g.) iznāca pat pirms grāmatas angļu tulkojuma (1907, ar nosaukumu “Mūsu bērnos – mūsu nākotne”). Jādomā, latviskojuma pamatā ir 1902. gadā iznākušais vācu tulkojums, nevis zviedru oriģināls, taču Zeltmatis atzīmējis, ka tekstā ar autores atļauju veikti īsinājumi.

Aspazija norādījusi arī, ka galvenokārt ar latviešu literatūras jaunību skaidrojams fakts, ka latvieši, tostarp paši rakstnieki, pārsvarā lasa laikmetīgos autorus, kamēr citas kultūrtautas par nozīmīgiem ietekmes avotiem norāda pasaules klasiku¹¹⁵. Šis apgalvojums nav viennozīmīgi patiess, jo gan viņas pašas un Raiņa, gan arī A. Brigaderes grāmatplauktā atrodama visdaždāko laikmetu literatūra, daudzi latviešu literāti tulkojuši un atdzejojuši klasikas darbus. A. Brigadere savās gadsimta mijas piezīmēs pat kategoriski noraidījusi laikmetīgās literatūras tieksmi pievērsties cilvēka instinktu pasaulei: *“Klasiku poēzija ir kā veldzējošs malks, pasniegts no zelta kausa; jaunie mums dod smagu vīnu netīrā māla tasē; - - iespējams, ka mūsu prozaiskajam laikam ir nepieciešams šāda veida apreibums.”*¹¹⁶

Diemžēl ar tuvākajiem kaimiņiem, igauņiem un lietuviešiem, kultūras apmaiņa līdz 20. gadsimta 20. gadiem bija epizodiska; faktiski līdz neatkarības iegūšanai publicēti tikai 13 raksti par igauņu rakstniecības posmiem¹¹⁷, un tulkoti pārsvarā dzejoļi, kā arī desmit dažāda garuma daiļprozas darbi¹¹⁸. Sakari ar Lietuvu vēl marginālāki – no 1900. līdz 1918. gadam neiznāk neviens daiļliteratūras tulkojums no lietuviešu valodas grāmatā; nedaudzās publikācijas paliek periodikā¹¹⁹. Laikraksti pamana un atzīmē drukas aizlieguma atcelšanu Lietuvā, izsakot cerību, ka šis notikums ļaus kaimiņtautas rakstniecībai strauji attīstīties, tomēr dziļāka interese, tostarp par sieviešu dzīvi un tās atveidojumu lietuviešu literatūrā, nav manāma. Jādomā, lielāka interese par Igauniju saistās ar līdzīgiem nacionālās atmodas procesiem, kā arī ar faktu, ka daļa Igaunijas administratīvi piederēja Vidzemes guberņai, turklāt igauņus un latviešus papildus tuvināja Tērbatas (Tartu)

¹¹⁵ Aspazija, Kopoti raksti 10. sējums : R: A. Gulbis, 1922 – 136. lpp.

¹¹⁶ Brigadere Anna, dienasgrāmatas un pieraksti, 1895.-1901.g. // RMM krājums, inv. Nr. 33418 – 17. lpp.

¹¹⁷ Daukste-Silasproģe Inguna, “Igauņu literatūra Latvijā un latviešu valodā” // Latvieši, igauņi un lietuvieši: literārie un kultūras kontakti : R : LU LFMI, 2008 – 187. lpp.

¹¹⁸ Grudule Māra, “Igauņi un latvieši – kultūra un literatūra latviešu grāmatās un periodikā 17.-19. gadsimtā // // Latvieši, igauņi un lietuvieši: literārie un kultūras kontakti : R : LU LFMI, 2008 – 105. lpp.

¹¹⁹ Eglāja-Kristsons Eva, “Lietuviešu literatūra Latvijā un latviešu valodā, 1900-2007” // // Latvieši, igauņi un lietuvieši: literārie un kultūras kontakti : R : LU LFMI, 2008 – 46. lpp.

universitāte, kurā gadsimta pēdējās desmitgadēs studēja tuvu 250 latviešu jauniešiem¹²⁰. Arī par Jaunās strāvas, tāpat kā agrāk jaunlatviešu kustības centru vispirms kļuva Tērbatas universitāte, tomēr pamatā iespējams runāt par atsevišķu personību – abu valodu pratēju – personīgo ieguldījumu un ieinteresētību, nevis apzinātu politiku savtarpējo literāro sakaru veicināšanā.

Centrālais Eiropas literārais virziens latviešu nacionālās atmodas laikmetā, 19. gadsimta 50. un 60. gados, bija reālisms. Tā attīstību būtiski ietekmēja reakcija uz politisko atslābumu pēc lielo revolūciju un brīvības karu laikmeta, straujā industrializācija un urbanizācija, ko pavadīja vidusslāņa uzplaukums un tam piemītošais konservatīvisms. Materiālā ziņā arvien vairāk cilvēku Eiropā dzīvoja arvien labāk, un nodrošinātība sniedza iespēju izbaudīt brīvā laika sniegtās iespējas, tostarp radīja plašāku pieeju mākslām, kas agrāk lielākoties bija tikai augstmaņu un viņu galma privilēģija, tomēr vienlaikus kļuva jūtams, ka gara dzīves attīstība atpaliek, vēl vairāk, – notiek cilvēka individualitātes nivelēšanās¹²¹. Eiropas filozofijā šajā laikā attīstījās Ogista Konta (Auguste Comte, 1798-1857), aizsāktais pozitīvisma strāvojums, kura mērķis bija radīt precīzās zināšanās balstītu sabiedrību, kurā visi dzīvotu mierā un harmonijā, savukārt ideoloģijā dominēja K. Marksa sociālisms, un abi virzieni lielā mērā ietekmējušies no utopiskā sociālista Kloda Anrī de Sensimona (Claude Henri de Saint-Simon, 1760-1825) idejām.

Dažādu tautu dzejnieki un rakstnieki, daudzi no kuriem gadsimta sākumā bija aktīvi iesaistījušies politiskajās brīvības cīņās, izjuta vilšanos un arvien lielāku atsvešinātību no jaunajiem sabiedriskajiem ideāliem¹²². Sabiedrības kritiķu lomu pirmie uzņēmās franču rakstnieki, jau sākot ar Balzaka romānu virkni 19. gadsimta 30. un 40. gados; desmitgadi vēlāk viņa piemēram sekoja Flobērs, kurš sarakstē ar draugiem atzinies, ka viņam nekas nevarētu šķist pretīgāks par šo nejēdzīgo realitāti, tomēr tieši tādēļ viņš romānā “Bovarī kundze” to vēlas atklāt līdz vissīkākajām detaļām¹²³. Tā kā 20. gadsimta nogales un 21. gadsimta sākuma literatūrzinātnē reālisms sašķelts dažādos paveidos, apšaubot pat paša jēdziena piemērotību, pievēršanās detaļām uzskatāma par nosacīti reālistisko virzienu centrālo iezīmi. Vismaz daļēji tas skaidrojams ar rakstnieku centieniem iespējami operatīvi un precīzi fiksēt strauji mainīgo dzīves realitāti, lai nekas no notiekošā nepazustu aizmirstībā¹²⁴.

Liels iespaids uz Eiropas un tādējādi arī Latvijas kultūru un rakstniecību bija tādām kontinenta mērogā agrāk marginālām, bet, sākot ar 19. gadsimta otro pusi, arvien lielāku lomu

¹²⁰ Grudule Māra, “Igauņi un latvieši – kultūra un literatūra latviešu grāmatās un periodikā 17.-19. gadsimtā // // Latvieši, igauņi un lietuvieši: literārie un kultūras kontakti : R : LU LFMI, 2008 – 157. lpp.

¹²¹ Kalnačs Benedikts, “Skandināvu un somu literatūra 19. gadsimtā un 20. gadsimta sākumā” // Ziemeļu zvaigznājs : R : Zinātne, 2002 – 13. lpp.

¹²² Wilkie Brian, Hurt James, Literature of the Western World : Macmillan, 1988. g. Vol. II – p. 1132

¹²³ Wilkie Brian, Hurt James, Literature of the Western World : Macmillan, 1988. g. Vol. II – p. 1134. lpp.

¹²⁴ Ivbulis Viktors, Ceļā uz literatūras teoriju : R : Zinātne, 1998. g. - 61. lpp.

spēlējošām zemēm kā Krievijai un Skandināvijai. It īpaši pēdējā sieviešu emancipācijas sakarā – gan tieši, gan ar vācu literatūras starpniecību – ietekmējusi latviešu rakstniecībā ietvertās idejas.

Reālismam citu pazīmju starpā ir raksturīga arī pievēršanās sievietes dzīves problemātikai. Līdz reālismam sieviešu tēli lielākoties tikai papildinājuši sižetu, ciktāl tie bija nepieciešami galvenā varoņa – vīrieša – centienam un uzvaru uzsvēršanai. Šāda tendence atspoguļoja realitāti, kurā nācijām nozīmīgos notikumus virzīja vīrieši un sievietēm bija atvēlēta mājas un ģimenes kopšana. Taču, atspoguļojot pilsētas vidusslāņa dzīves reālijas šīm aprindām saprotamā un dabiskā valodā, no sižetiem izzuda romantismam raksturīgais vispārcilvēciskais, sakāpinātais traģisms un trauksmainība, dodot vietu triviāliem notikumiem, vidusslāņa ikdienas drāmām. Lielāka turība ļāva lielākam skaitam vidusslāņa sieviešu pieņemt palīdzes mājas darbiem un bērnu audzināšanai, savukārt iegūtais brīvais laiks, ticams, bija viens no faktoriem, kas viņas vedināja iedziļināties attiecībās, kuras agrāk tika uztvertas kā dabiskas un negrozāmas. Izjusto neapmierinātību fiksēja rakstnieki reālisti, ievēdot sižetu klāstā dzimumu dubultmorāles, piespiedu laulību, šķiršanās tiesību trūkumu sievietēm, sievu neuzticības un tās radīto seku tematiku.

Savukārt zemāko slāņu sievietes, kuru dzīve un izjūtas ieinteresēja 19. gadsimta 60. un 70. gados reālismu pakāpeniski nomainošā naturālisma autorus, ražošanas paplašināšanās dēļ bija iesaistījušās algotā darbā ārpus mājas, tādējādi, tieši pretēji vidusslāņa sievietēm, izjūtot krasu pienākumu pieaugumu, tā kā ģimenes aprūpe joprojām tika uztverta kā vienīgi sieviešu uzdevums. Bioloģiski un sociāli determinētais naturālisms pievērsās zemākajiem slāņiem, to nospiestajam stāvoklim, saasinot konfliktus un pievērsot uzmanību cilvēka dabas un sabiedrības visatbaidošākajām iezīmēm un sievietes beztiesiskumam.

Lēcienveidīga tuvināšanās Eiropas literārajiem virzieniem un tajos paustajām idejām latviešu rakstniecībā sākās 19. gadsimta 90. gados. Tēmas sakarā laika periods būtisks ar reālismā radušos saasināto interesi par attiecībām laulībā, par laulības iekšējo mehānismu, kā arī sievietes vietu un lomu sabiedrībā no vienas puses un romantisma idealizētajiem priekšstatiem par sievieti no otras.

Par vienu no pagrieziena punktiem latviešu reālistiskajā drāmā un sieviešu tēla risinājumā uzskatāms H. Zūdermaņa drāmas “Gods” (1889) uzvedums. Rīgas Vācu teātrī luga tika uzvesta 1890. gadā, latviešu skatītāji to pirmoreiz varēja novērtēt Liepājā 1893. gada oktobrī, kamēr Rīgas latviešu teātris drāmu uzveda 1894. gada februārī. Vēl pēc gada tulkojums izdots grāmatā, tādējādi operatīvi piedāvājot plaši apspriesto vācu rakstnieka darbu latviešu lasītāju vērtējumam. Gandrīz vienlaikus ar H. Zūdermaņa lugu Rīgas Latviešu teātrī tika iestudēta Aspazijas drāma “Zaudētas tiesības”. Abas šokēja sabiedrību, un laikrakstos sākās dzīva diskusija. Kā liecina Aleksandra Vēbera (Varaidošu Zandera) raksti “Baltijas Vēstnesī”, latviešu pilsoniskās sabiedrības sašutumam nebija robežu.

H. Zūdermans, attēlojot Kurta Mīlinka un Almas Heinekas attiecības, uzdeva jautājumu par goda jēdzienu kopumā un to, vai tas var būt kopīgs atšķirīgām kārtām, vai arī gods ir šķirisks jēdziens. Vācu rakstnieka apspriestā tematika par zemākas kārtas meiteņu pārdošanos turīgo šķiru vīriešiem bija pazīstama problēma latviešu sabiedrībai. Vēl 19. gadsimta vidū bija zināmi un jauntopošajā latviešu literatūrā atspoguļojās gadījumi, kad augstākstāvoša un turīgāka vīrieša pavestas mazāk turīgas jaunavas saņēma pūru, īpašumā zemnieku sētas vai krogu, un tika izprecinātas savai kārtai atbilstošiem vīriem; par šādiem gadījumiem tiek runāts arī atsevišķu latviešu rakstnieku, tostarp Rūdolfa Blaumaņa, biogrāfiju sakarā.

Aspazijas drāmas “Zaudētas tiesības” saturs un morālā dilemma tikai daļēji līdzīga: attiecības starp Laimu un Langartu, tāpat kā attiecības starp Kurtu Mīlinku un Almu Heineki, ir sociāli zemākas šķiras sievietes attiecības ar augstākas šķiras un turīgāku vīrieti. Taču Laima attiecībās ar bagātnieku Langartu nestājas labprātīgi, bet gan padodas viņa tīkojumiem, lai glābtu ģimeni no posta. Alma Heineka nevēlas atteikties no labās dzīves; kad brālis piedāvā palīdzību, lai viņa varētu sākt jaunu dzīvi, atsakās gan Alma, gan abu vecāki. Laima jūtas nožēlojami Langarta mīļākās lomā; viņu moka ētiski pašpārmetumi par divdomīgo stāvokli, bet vienlaikus viņa noraida Langarta meitas apvainojumus, neuzskatot sevi par vainīgu notiekošajā. Arī pēkšņā mīlestība uz Langarta paziņu Strautiņu ir divdabīga: Laima nejūtas morāli mazvērtīgāka par līgavaini, taču apzinās, ka sabiedrības acīs tāda ir. Cerība uz līgavaiņa augstsirdību nepiepildās; uzzinot, ka Strautiņš Langartu izsaucis uz divkauju, Laima abus vīriešus sagaida, nošauj Langartu un nošaujas pati.

Neraugoties uz drāmu atšķirīgo ievirzi, sabiedrības konservatīvais spārns tās vērtēja vienlīdz negatīvi, kaut arī Aspazijas drāma tika vairāk kritizēta formas, kamēr H. Zūdermaņa drāma – satura dēļ. Latviešu laikrakstos diskusija sākās ar anonīmu “Latvju mātes – laucinieces” laikrakstam “Baltijas Vēstnesis” iesūtītu vēstuli, kurā sacerētāja / -s¹²⁵ pauda savu sašutumu, ka luga “Gods” ne tikvien nonākusi uz teātru skatuvēm, bet arī paredzēta izdošanai grāmatā. “Latvju māte – lauciniece” drāmu sākusi lasīt vācu valodā (jādomā, pēc vācu laikrakstos saceltās kņadas), taču ar riebumu to nolikusi malā. Un arī citiem drāmu nevajadzētu ne lasīt, ne skatīties, jo Latvijā šādas netikumības nav iedomājamas: “*Mūsu vīru, dēlu un brāļu sirsnīga gādība mums dod drošu paspārni, kur mēs droši sargātas pret visiem pasaules neceļiem*¹²⁶.”

Polemika par H. Zūdermaņa lugu paplašinājās, ietverot arī Aspazijas “Zaudētas tiesības”, un rakstos skaidri redzama ne tikai katra atsevišķa izdevuma nostāja sieviešu emancipācijas jautājumā, bet arī paaudžu nogrupēšanās. Pretējās nometnēs sadalījās kā lasītāji, tā arī kritiķi. F. Kārkluvāls ar sašutumu nostājās pret abu sacerējumu amoralitāti, turpretī Teodors Zeiferts (1865-1929)

¹²⁵ Pastāv aizdomas, ka vēstule bija redakcijas fabricēta.

¹²⁶ Latvju māte – lauciniece, “Zūdermaņa un biedru dievinātājiem” // Baltijas Vēstnesis, 1894 – Nr. 90.

aizstāvēja rakstnieku tiesības un pienākumu attēlot dzīvi reālistiski, rakstot, ka šādā veidā viņi izpilda savu pienākumu kā sabiedrības darbinieki¹²⁷. Arī E. Dīķis¹²⁸ laikrakstā “Mājas Viesis” komentē F.K. (ticams, Friča Kārkluvalka) dedzīgo “tikumības aizstāvību”, rakstot: “[..] nav pasaulē tās “ideālās tautas”, kādu viņš, pie rakstāma galda sēdot, izdomājis. Viņš atradīs, ka mūsu tautā nav vien meitas, kas caur mīlestību pieviltas un tapušas par savu bērnu slepkavām, bet arī tādas, kas bez kādiem spiedīgiem apstākļiem pārdodas. F. K. kgs redzēs, ka ir brāļi, kuri izdod vieglu sirdi savas māšas, un ir pat vīri, kuri briedina savus makus un vēderus, atvēlēdami savas pielaulātas sievas “labiem pazīstamiem, kas var saturēt mutes”. Viņš uzies vīrus, kas mantas dēļ apprecējušies piedauza savas sievas, lai vēlāk varētu precēt pēc bagātākām¹²⁹.” Mājiens uz sievas pārdošanu atrodams Aspazijas autobiogrāfijā aprakstā par to, kā viņa, pirmajam vīram bēgot uz Ameriku, iežēlojusies un pavadījusi to līdz Žagarei, bet viesnīcā noklausījies sarunu, kurā vīrs viņu piedāvājis pārdot, un nakts tumsā no Lietuvas pierobežas vienatnē kājām bēgusi uz mājām¹³⁰. Tomēr šis Aspazijas autobiogrāfijas fakts varētu būt arī dzejnieces pašas izdomāts, konstruējot stāstu, kas atvieglotu šķiršanos un radītu pozitīvāku viņas pašas tēlu.

Tradicionāli patriarhālās morāles aizstāvji pastāvēja uz to, ka Zūdermaņa attēlotie lielpilsētas sabiedrības netikumi, par ko naturālisma virziena pārstāvjiem vispār esot pārmērīga tieksme rakstīt¹³¹, Latvijā nemaz nav sastopami. A. Deglavs atbildē laikrakstā “Mājas Viesis” norādīja, ka “Latvju māte – lauciniece”, noliedzot Zūdermaņa drāmā atainotos netikumus, liekuļo, bet tautas morāli ētisko stāvokli šādā veidā nav iespējams uzlabot. Neraugoties uz visām latviešu tautas labajām īpašībām, “tas vēl tālu no mums, ka mēs varētu taisnodamies sacīt: “Mums jānosarkst svešinieku samaitātās dzīves dēļ”,” un uzsvēris, ka dramaturgs, tēlojot sabiedrības trūkumus, ir vēlējies to uzlabot, nevis noniecināt¹³².

Otrs tradicionālās morāles aizstāvju arguments bija: pat ja negodīgi un netikumīgi cilvēki sabiedrībā būtu, tad jaunās sievietes no tām vislabāk var pasargāt nezināšana, kā arī vecāku un brāļu modrība. Taču, kā norāda Nīna Priedīte¹³³, ne visām latviešu sievietēm ir vīri, brāļi un dēli, kuri tās varētu aizsargāt. Pietiekami daudzām sievietēm vienām jācīnās pa dzīvi, un tad ir labāk, ka viņas uz dzīvi skatās vaļējām acīm, nevis naivuma dēļ ieskrien nelaimē¹³⁴. Savukārt Aspazija, polemizējot ar lasītājiem un kritiķiem, uzrakstīja apceri “Tikumības jautājums lugā “Zaudētas tiesības”, kurā

¹²⁷ Zeiferts, Teodors, “Latviešu beletristikas grāmatas 1893. gadā. // Mājas Viesis, 1894 – Nr. 28.

¹²⁸ Ar šādu pseidonīmu publicējās Ernests Dinsbergs.

¹²⁹ Dīķis E., “No laukiem” // Mājas Viesis, 24.05.1894

¹³⁰ Aspazija, “Mana dzīve” // Kopoti raksti 6. sēj. R : Liesma, 1988 – 291. lpp.

¹³¹ “Gaudi un Ziedi” // “Balss”, 1894 – Nr. 17-18

¹³² Deglavs Augusts, “Atklāta vēstule latvju mātei – laucinieci” // Mājas Viesis Literāriskais Pielikums, 1894 – Nr. 16.

¹³³ Jaunstrāvniece Anna Priedīte, aktīva latviešu publiciste 19. gadsimta 90. gados // Jānis Upītis, “Jaunstrāvniece Nīna // Raiņa gadagrāmata : R : Liesma, 1977.g.

¹³⁴ Priedīte Nīna, “Mātes un meitas” // Dienas Lapa, 1894 – Nr. 78

uzstāda savu kredo: *“Kur likumi un sabiedrība ir tiesājuši un atmetuši, tur sākas dzejnieka uzdevums. Viņam jāiet tālāk un jāizskaidro, kādēļ noticis noziegums. Jārāda dvēseles tumšie dzenuļi, jeb kāds iespaids šie piemērojams ārējiem apstākļiem – jo visu saprast ir visu piedot”*¹³⁵.

Raugoties no rakstniecības un kritikas viedokļa, polemika starp “vecās” un “jaunās” morāles piekritējiem bija polemika starp ideālisma un reālisma virzienu. To īpaši skaidri atklāj salīdzinājums starp Aspazijas un Zūdermaņa lugu kritiķiem. Tika uzsvērts, ka reālisma tēlojums neapmierina smalkās jūtas, nepaceļ prātu debesu augstumos, kā to dara ideālisma virziens: *“Tie arī rāda mums ļaunumu, tēlo mums ļaunās sirds bezdibeni, bet viņi arī stāda tumsībai pretī saules gaismu, ļaunumam – labumu, netiklībai – krietnību un cīņiņā starp šī pretībām izaug un izceļas viņu varoņi, kas vai nu no šī cīņiņa iznāk skaidroti un šķīstīti un paceļas augsti pār ikdienišķo pasauli, vai arī nepārspējamā cīņiņā iet bojā, ar savu krišanu dziļi satricinādami cilvēku sirdis”*¹³⁶. Tādējādi Aspazijas drāma, kaut arī literāri mazvērtīgāka, kritiķiem šķita ētiski vērtējama augstāk par H. Zūdermaņa “Godu”: *“Gribēdama turēties reālisma virziena strāvā, Aspazija no savas sirds jūtām, no sava krietnumam un daiļuma piegriezta prāta tiek aizrauta ideālisma virziena augstumos”*¹³⁷. Uz Laimas tēla romantisko raksturu norādījis arī J. Asars: *“[...] Laima nebūt nav stingri reālā garā zīmēts raksturs, bet gan romantisks tips, kas ar visiem retoriskajiem monologiem un traģisko varonību ir gan ideāli dabīgi un iespējami, bet ne nekad ne reāli. Dzejniece nevar pilnīgi izteikties, rādot pasauli tikai dabīgā lielumā, bet viņa vajaga to palielināt, vajaga koturnu zem kājām, apžilbinošu krāsu uz paletes un ekstāzes apgaismojumu”*¹³⁸. Kritiķu un sabiedrības acīs Aspazija tika attaisnota amorālisma sludināšanā, taču viņai tika pārņemta pārmērīga sekošana ārzemju literatūras strāvām, aizrādot uz drāmā “Zaudētas tiesības” tēloto personāžu un apstākļu mākslīgumu.

Tādējādi polemika par H. Zūdermaņa un Aspazijas drāmu latviešu presē, atspoguļojot atšķirīgo morāles un estētisko uztveri, izvērsās māšu un meitu – arī tēvu un dēlu, vecās pilsoniskās un jaunās individuālās morāles piekritēju – diskusijā, ko citās Eiropas valstīs izraisīja H. Ibsena “Leļļu nams”. Taču, kad jautājumu par sabiedrības dubultmorāli vēlreiz un atšķirīgā plāksnē pacēla jau trešās paaudzes latviešu rakstnieces – Ivande Kaija, A. Gailīte un Antija – arī iepriekš pozitīvi noskaņoto kritiķu daļa pārgāja pretējā nometnē. Tā A. Upīts augšminēto triju rakstnieču darbos saskatīja tikai pilsoniskā buduārā sakarsētas erotiskas pārmērības, ignorējot to, ka sabiedrības morāle, salīdzinājumā ar laiku pirms gandrīz 20 gadiem, kad risinājās polemika par H. Zūdermana un Aspazijas drāmām, pamatos nav mainījusies.

¹³⁵ Aspazija, “Tikumības jautājums lugā “Zaudētas tiesības”” // Kopoti raksti 10. sējums : R: A.Gulbis, 1922 – 242. lpp.

¹³⁶ “Gaudi un Ziedi” // “Balss”, 1894 – Nr. 17-18

¹³⁷ “Gaudi un Ziedi” // “Balss”, 1894 – Nr. 17-18

¹³⁸ Asars Jānis, “Aspazija un viņas dzeja” // Aspazijas raksti, 2. izdevums : R : 1910. g.

Tādējādi H. Zūdermaņa un Aspazijas drāmas Latvijas teritorijā aizsāka polemiku par atšķirīgajām prasībām pret sieviešu un vīriešu morāli, ko Rietumeiropā izraisīja H. Ibsena drāma "Leļļu nams". Tā Eiropas rakstniecībā aizsāka tradicionālās laulības kritiku un vērtējama kā fundamentāli jauns pavērsiens ģimenes attiecību tēlojumā, kurš satricināja jau antīkajā senatnē izveidojušos modeli, kurā sievišķais ir pakļauts vīrišķajam. K. Milleta vispārina, norādot, ka antīkajos laikos atklātā vīrieša paternitātes apziņa netika izaicināta līdz pat brīdim, kad Nora drāmā "Leļļu nams" aizcirta durvis, pasludinot seksuālās revolūcijas sākumu¹³⁹.

Drāmas "Leļļu nams" vadmotīvu – sievietes garīgu atbrīvošanos no patriarhālas laulības –, kuru pats autors mūža nogalē centās noliegt, vēlāk iespējams ieraudzīt ievērojami izmainītā veidā, taču atpazīstamu, daudzu citu rakstnieku daiļradē. Tādēļ, kaut arī pirms H. Ibsena tika rakstītas drāmas par laulības dzīvi, tās netika skatītas kopsakarā; savukārt pēc Ibsena "Leļļu nama" faktiski nav iespējams lasīt lugu par laulību, nevelkot paralēles vai nemeklējot polemikas elementus ar šo drāmu. H. Ibsena ietekme uz Eiropas dramaturģiju saglabājās ilgstoši, atskaņas jūtas vēl modernisma laikmetā, kad gan atsevišķi teorētiķi norvēģu rakstnieka uzskatus un izteiksmes veidu kopumā pasludināja par novecojušiem un pārmēru sakņotiem reālisma estētikā, tādēļ bez dziļāka lasījuma perspektīvas¹⁴⁰.

Rakstnieka ieguldījums kā modernajā dramaturģijā un teātrī, tā sieviešu jautājuma attīstībā kopumā ir milzīgs. Līdz ar Ibsenu ģimenes drāmas psiholoģija nonāca ne tikai t.s. sadzīves romānu, bet arī nopietnās literatūras uzmanības centrā un saglabājās kā viens no centrālajiem konflikta elementiem it īpaši reālisma un naturālisma, bet arī vēl simbolisma drāmā. Tā daudzi 20. gadsimta sākuma kritiķi saskatījuši sasaukmes ar Ibsena konflikta veidojumu – proti, sievas pārmērīgo paļaušanos uz vīra cēlsirdību – arī, piemēram, simbolisma autora Morisa Māterlinka (Maurice Maeterlinck, 1862-1949) drāmā "Monna Vanna". Nesalīdzinot lugu sižetus, jo tajos nav nekā kopīga, uzsvērts, ka abos darbos sieviete ir tā, kas upurējas, bet vīrietis viņas upuri nenovērtē, domājot vienīgi par savu godu un iespējamo zaudējumu¹⁴¹.

Tradicionāli, analizējot "Leļļu nama" saistību ar sieviešu jautājumu un sabiedrības kritiku, tiek minēts paša Ibsena izteikums viņa 70. dzimšanas dienas banketā, kurā dramaturgs noliedza apzinātu vēlmi drāmā aplūkot sieviešu jautājumu un uzsvēra, ka viņa mērķis bijis atspoguļot cilvēci vispār¹⁴². Tomēr, raksta T. Moi, ja Nora nebūtu atkarīga no Helmera, ja viņa būtu varējusi izlietot līdzekļus, kā pati vēlas, sabruktu viss drāmas psiholoģiskais pamats. Turklāt Ibsens, līdzīgi Dž. Millam, tuvpānā bija redzējis, kā atkarība laulībā sagrauj sievieti – viņa māte, ko savā agrā bērnībā

¹³⁹ Millet Kate, *Sexual Politics* : University of Illinois Press, 2000 – p. 115.

¹⁴⁰ Moi Toril, *Henrik Ibsen and the Birth of the Modernism* : Oxford University Press, 2006 – p. 114

¹⁴¹ Phelps William Lyon, *Essays on modern dramatists* : 1921 – 216. lpp.

¹⁴² Moi Toril, *Henrik Ibsen and the Birth of the Modernism* : Oxford University Press, 2006 – p. 110

nākamais dramaturgs atcerējās kā talantīgu, dzirkstošu, dzīvespriecīgu sievieti, nepilnos desmit gados līdz viņa aiziešanai no mājām kļuva arvien mazrunīgāka, noslēgtāka un melanholiskāka¹⁴³. Tādējādi “Leļļu nams” neapšaubāmi runā par sieviešu līdztiesības nepieciešamību.

T. Moi, apkopojot pirmo “Leļļu nama” kritiķu izteikumus, secinājusi, ka Ibsenu apvainoja ne tikai ģimenes pamatu un līdz ar to morāles graušanā, bet arī sava veida bezdievīgā androgīnijā – sievietes, atsakoties pakļauties, atteicās būt sievietes¹⁴⁴. Cits izplatīts pārmetums Noras tipa sievietēm, – ka tās atklāj patoloģisku, slimīgu raksturu, kas ir izņēmums, nevis tipisks gadījums, kas raksturo sabiedrību, tādēļ šādi tēli drāmās nebūtu atveidojami. Ieskatu laikmetīgās vācu kritikas uzskatos sniedz žurnālā “Austrums” daļēji atreferēts priekšlasījums, kas noticis Bonnas universitātē. Referents tajā izsaka bažas par tik lielo skandināvu literatūras, īpaši Ibsena, ietekmi modernajā vācu literatūrā. Diemžēl rakstā izpaliek solītais sastatījums ar latviešu literatūru. Referāta autors nostājas pret uzskatu, ka “*tikumība, kuru slavenais norvēģiešu dramaturgs sludina, esot daudz augstāka un tīrāka nekā tā, kura saietas ar mūsu dabisko sajūšanos un vienmēr bijusi un ir par ceļa rādītāju mūsu dzīvē un darbos*”¹⁴⁵. Taču “dabiskā sajūta”, kura rādījusi ceļu un no kuras skatupunkta lūkojoties, Noras raksturs kritiķiem šķiet patoloģisks, ir tieši patriarhālā pilsoniskā morāle, pret kuru iebilda šī laika emancipācijas kustības pārstāvji un kuru drāmā kritizēja H. Ibsens.

Aspazija, kura pirmā latviešu kultūrtelpā analizējusi “Leļļu namā” paustās idejas, atklāj Helmera paštaisnības rezultātā notiekošās Noras pārvērtības. No emancipācijas pretinieku ideāla kura raudzījusies uz Helmeru kā pārsteidzošu pusdievu, “*kurš taisni pie viņas nācis, viņu izraudzījies*”, Nora kļūst par patstāvīgi domājošu būtni: “*Bet kā viņu drīkstēja izprecināt pie šī vīra, kura garīgā dzīve viņai bija pilnīgi sveša? Viņa nebija ar viņu kopā augusi un attīstījusies, viņa bij bijusi tikai viņa paijiņa, viņa mīļākā un nevis viņa sieva. Aiz kauna viņa gribētu sevi vai gabalos saplēst. Tāda dzīve vairs nav turpmāk panesama. [...] No bērna un lelles viņa ir piepeši attīstījusies par dziļi nopietnu cilvēku*”¹⁴⁶.

H. Ibsena “Leļļu nams” latviešu rakstniecībā atbalsojās gan tieši, gan ar citu Skandināvijas un arī Vācijas rakstnieku starpniecību. Vistiešākā H. Ibsena uzskatu ietekme atklājas J. Paleviča drāmā “Spīgaņi”. 1896. gadā sarakstīto drāmu cenzūra aizliedza izrādīt, un tikai pēc autora nāves pārstrādātā luga ar nosaukumu “Purvā” tika iespiesta (1903. gadā “Pēterburgas Avīzēs”), un 1905. gadā izrādīta vispirms krievu valodā Jaunā latviešu teātra telpās, tā paša gada 26. decembrī notika pirmizrāde Apollo teātrī, 1906. gadā – Rīgas Latviešu teātrī, bet 1908. gadā – Jaunajā Rīgas teātrī. Šī drāma latviešu literatūras vēsturē, īpaši jaunākajā laikā, tikusi maz pieminēta, tādēļ tai veltīšu

¹⁴³ Templeton Joan, Ibsen's Women : Cambridge University Press, 1997 – p. 7

¹⁴⁴ Moi Toril, Henrik Ibsen and the Birth of the Modernism : Oxford University Press, 2006 – p. 114

¹⁴⁵ Moi Toril, Henrik Ibsen and the Birth of the Modernism : Oxford University Press, 2006 – p. 114

¹⁴⁶ Aspazija, “Ibsena “Nora”” // Kopoti raksti 10. sējums // R: A. Gulbis, 1922 – 156. lpp.

lielāku uzmanību.

Viktors Hausmanis (1931) izdevuma priekšvārdā norāda, ka Tonija ir tikai Aspazijas drāmas "Zaudētas tiesības" sekotāja cīņā par sieviešu līdztiesību un neatklāj tajā jaunas nianšes.¹⁴⁷ Tomēr būtiskas atšķirības starp Aspazijas un J. Paleviča drāmām liek drīzāk salīdzināt nevis šīs divas lugas, bet gan drāmas "Spīgaņi" un "Leļļu nams". Pirmkārt, kā Zūdermanis, tā Aspazija tēlo situāciju, kurā sociāli privileģētas šķiras vīrietis (Kurts Mīlinks / Langarts) paved sociāli un materiāli mazāk aizsargātu sievieti (Almu Heineki / Laimu). Palevičs, līdzīgi Ibsenam, turpretī rāda ne tikai šķietami laimīgu, bet arī līdzvērtīgu laulību. Atšķirībā no Noras, Antonija ir vairākus gadus strādājusi, patstāvīgi pelnot sev iztiku, viņai ir nostabilizējušies uzskati par vīriešu un sieviešu attiecībām, dzīvi, laulību, bet it īpaši – par tautisko kustību, tās uzdevumiem un mērķiem. Artaviņš, līdzīgi Helmeram, vēlētos savu sievu redzēt priecīgu – jautra sieva nāk par labu veikalam. Nora tic, ka notiks brīnišķīgais un Helmers upurēsies viņas dēļ; Tonija tic, ka Artaviņš patiesi aizrāvies ar viņai svarīgajiem tautiskiem un vienlīdzības ideāliem. Abas viņas, turklāt Tonija viņas arī vecākos.

Cerēdama atpūsties no guvernantes darba, kurš viņu nomocījis fiziski un garīgi, Tonija dzird tikai vecāku bažas par to, ka nu meita būs uz kakla un nevarēs palīdzēt skolot jaunāko brāli. Uz meitas teikto, ka viņai vairs nav drīkstējies būt pašai savu domu un jūtu, tēvs aizrāda, ka strādnieks nemaz nedrīkst domāt¹⁴⁸. A. Upīts, rakstot par Aspazijas drāmu "Neaizsniegts mērķis", precīzi izsaka arī vienu no drāmas "Spīgaņi" domām: "*Skolota meita bagātiem vecākiem ir tikai tālab, lai viņu izdevīgi izdotu pie turīga vīra. Blēņas un nieki viņas personīgās tieksmes pēc augstākas izglītības un plašāka garīga apvāršņa. Viņai tiek liegtas patstāvīga cilvēka tiesības, tā vienkārši pieskaitīta sava kaktiņa inventāram, ko pārdod vai izmaina, kā tas izdevīgāk*¹⁴⁹." Tādējādi tiesības apmeklēt skolu bez citām sociālām tiesībām sievieti nostāda tādā "putna brīvības" stāvoklī, kādā sākotnēji atradās no dzimtbūšanas atbrīvotie zemnieki, kuriem nepiešķīra zemi. Pārmaiņu laikmeta emancipētajām sievietēm jācīnās ne tikai pret sabiedrības aizspriedumiem, bet arī un it īpaši pret savu vecāku, tostarp māšu aizspriedumiem. Saceloties pret atkarību laulībā, sieviete zaudē materiālo pamatu, neiegūstot morālo atbalstu. Arī Tonija, izlemjot pamest Artaviņu, sastopas ar mātes nesapratni un nosodījumu. Annlīzei šķiet, ka meitas neatkarības centieni ir tūrā palaidnība, grēks un bezgodība, jo viņa pati bez ierunām cietusi arī vīra fizisku izrēķināšanos.

Sajūta, ka māte nespēj vai nevēlas sniegt atbalstu krīzē, jo neizprot meitu uzskatus par laulību, latviešu literatūrā izpaūžas atkārtoti, turklāt tendence ir aplūkojamā perioda Eiropas literatūrai

¹⁴⁷ Hausmanis Viktors, "Jukums Palevičs" // Palevičs Jukums, "Lugas" : R: Liesma, 1969 – 8. lpp.

¹⁴⁸ Hausmanis Viktors, "Jukums Palevičs" // Palevičs Jukums, "Lugas" : R: Liesma, 1969 – 76. lpp.

¹⁴⁹ Upīts Andrejs, "Latviešu literatūra" R: Latvijas Valsts izdevniecība, 1951 – 181. lpp.

universāla. 1913. gadā Antija raksta, ka “*savām mātēm it īpaši mēs neko nevaram pajautāt*¹⁵⁰”, un tas sakrīt ar E. Pretas vispārinājumu par to, ka vīri nav vienīgie, kuri sargā tradicionālās ģimenes attiecības: “[...] *viņus atbalsta un viņiem palīdz varoņu radnieki, ieskaitot mātes*¹⁵¹.” Tādējādi apstiprinās arī Dž. Milla formulējums, rakstot, ka likumi un regulējumi nebūtu jāpielāgo labajiem vīriešiem, bet sliktajiem, jo laulība nav institūcija izmeklētam mazākumam, un nevienam pirms ceremonijas netiek pieprasītas liecības, ka viņiem drīkst uzticēt absolūtu varu¹⁵².

Četrus gadus ilgajā kopdzīvē Tonijā krājusies nepatika pret vīra pakāpenisko novēršanos no agrāk paustajiem ideāliem, un ciemos atbraukusī draudzene Anna, medicīnas studente Maskavā, liek jaunajai sievietei saprast, kādus kompromisus viņa pati šajā laikā bijusi gatava slēgt ar savu saprātu, pārliecību un sirdsapziņu. Par lūzuma iemeslu kļūst Artaviņa draudzība ar krājkases direktoru Simsonu – rupju pašlabuma meklētāju, kuru interesē tikai peļņa un kurš arī žurnālistam Pauliņam cenšas norādīt, ka avīžu uzdevums ir nevis rakstīt patiesību, bet gan rediģēt to.

Drāmas otrajā cēlienā J. Palevičs atklāj, ka sabiedrība izglītotu sievieti, kura uzdrošinās paust no pieņemtajiem atšķirīgus uzskatus un pelnīt pati maizi, joprojām uzskata par potenciāli netikumīgu: “*Pie tās man ar laime jāizmēģina. Viņai esot tādi... “brīvi” uzskati par laulību*¹⁵³.” Situāciju saasina sabiedrības matronu pārliecība, ka Tonijai ir slepens sakars ar vīrieti, uz kura saderināšanās svinībām Artaviņu pāris ieradies. Kad Artaviņš izteicis sievai ultimātu, ka viņas pārliecības dēļ neatteiksies no iespējas pelnīt, Tonija izlemj pamest vīru un atgriezties Maskavā, atkal strādāt un uzturēt sevi, māti un brāli, kurš beidzis skolu un studē. Tomēr viņas nolūks neizdodas, jo no svinībām pārradies vīrs aizliedz ņemt līdzi dēlu: “*Bērnus tu liksi mierā! M a n viņš pieder*¹⁵⁴!” Šis paziņojums līdzvērtīgs Helmera teiktajam: “*Bet bērnus tu nedrīksti audzināt, to es tev nevaru uzticēt*¹⁵⁵.” Tonija salūst un pakļaujas, un drāmas noslēgums ļauj secināt, ka psiholoģiskais trieciens jaunajai sievietei izraisa garīgus traucējumus.

Pamatots jautājums: ja Ibsens Norai būtu licis ņemt bērnus līdzi, nevis atstāt viņus mājās pie tēva, vai Helmers viņai ļautu tik viegli aiziet? Atbilde ir – ticams, nē. Mājiens uz šādu iznākumu tiek dots drāmas tekstā, kad Helmers, vēl pirms Noras lēmuma aiziet, sacījis: laulību viņš saglabās, bet bērnus audzināt sievai, kuras morāli tagad apšaubā, nevar atļaut. Noras protagonistei, Ibsena labai paziņai un arī rakstniecei Laurai Kielerei (Laura Anna Sophie Kieler, 1849-1932) liktenis izvērās daudz skumjāks – viņas vīrs panāca aizbildnību pār bērniem, ieskaitot jaundzimušo, un

¹⁵⁰ Melnalksne Antonija, “Atbilde Andrejam Upītim” // Jaunā Dienas lapa, 1913 – Nr. 155-156.

¹⁵¹ Pratt Annis, Archetypal patterns in women's fiction : University of Indiana Press, 1981 – p. 53

¹⁵² Mill John Stewart, The Subjection of Women : ElecBook Classics – p. 63

¹⁵³ Palevičs Jukums, Purvā : R: Liesma, 1969 – 112. lpp.

¹⁵⁴ Palevičs Jukums, Purvā : R: Liesma, 1969 – 129. lpp.

¹⁵⁵ Ibsens Henriks, Izlase : R : Latvijas valsts izdevniecība, 1956 – 448. lpp.

panāca, ka sievu ievieto psihiatriskajā slimnīcā¹⁵⁶. Tomēr pat “Leļļu nama” relatīvi mierīgais noslēgums daļai konservatīvo skatītāju šķitis pārāk skandalozs, un, kad vācu pirmā Noras tēlotāja atteikusies atveidot lomu, jo pati nekad nespētu pamest bērnus, Ibsens juties spiests drāmai sarakstīt alternatīvu “laimīgu” izskaņu. Tajā Helmers Noru aizvelk pie bērnistabas durvīm, pie kurām viņa saļimst, izsaucoties: “*Ak, tas ir grēks pret sevi pašu, taču nespēju viņus pamest*¹⁵⁷!”

1908. gadā žurnālā “Zalktis” iespiesta Ainas Rasmer simbolisma stilistikā ieturētā luga “Melnais ērglis”, kuru var salīdzināt ar Ibsena “Leļļu namu” līdzīgā veidā kā Ibsena un Māterlinka lugas. “Melnais ērglis” veidota kā tendences drāma, kurā nozīmīgākais konflikts ir nevis starp Laimonu un viņa “mazo sieviņu” Ievu, ne arī starp Ievu un Laimona kaislīgo, neirotisko mīļāko Margrietu / Maru –, bet gan starp diviem pasauluzskatiem, kurus pārstāv Ieva un viņas aklā māsa rakstniece Venta. Visa Ievas dzīve – šķiet, vārds izvēlēts apzināti, radot noteiktas konotācijas ar grēkā krišanu, kuras rezultātā patriarhālā reliģija noteica sievietes maznozīmīgāko stāvokli ģimenē iepretim vīrietim, – apzināti pakļauta vīram: “*Nav jau man vairs nekā sava. Viss, kas mans bijis, nu viņa un mana bērna. Un taisni par to es tik ļoti priecājos. Es esmu laimīga tai sajūtā, ka es pate par sevi vairs nekas neesmu un tikai caur viņu dzīvoju un elpoju*¹⁵⁸,” saka Ieva mātai, kas viņu brīdina no pārmērīgas saplūšanas, identificēšanās ar vīru un bērnu. Tieši tāpat visu dzīvi ap Laimonu koncentrējusi Margrieta, kategoriski atsakoties pakļauties kopdzīvei ar vīru, ko viņai uzspieduši vecāki, un visas savas vēlmes un cerības saistot tikai ar iespēju, ka vīrs nomirs un viņa varēs atgriezties pie Laimona. Tadējādi Ibsena ietekme drāmā pamatā izpaužas epizodēs, kur Laimons sievu sauc par mīļo, mazo Ieviņu, uzsverot, ka viņas viedoklis nav viņam nozīmīgs, ka viņa nevar būt līdzdalīga viņa dzīves būtiskajās norisēs, un, līdzīgi kā Nora uzņemas noziegumu, lai glābtu Helmeru, Ieva izsaucas: “*Ak, nesauc mani arvien par mazu, Laimon. Es zinu, es varētu būt liela un stipra, daudz stiprāka par tevi, Laimon, ja tik tev mans spēks būtu vajadzīgs, ja tev vajadzētu mana palīga*¹⁵⁹.” Arī šajā drāmā, tāpat kā “Leļļu namā”, aiziet sieva – dēla nāve salauž Margrietas vilinājumu un Laimons vēlētos turpināt laulību; iespējams, atsākt uz vienlīdzīgāku attiecību pamata.

1912. gadā turpinājumos iespiests Antijas daļēji autobiogrāfiskais stāsts “Aina Āre”, kurš, līdzīgi J. Paleviča drāmai “Spīgaņi” pēta nosacīti neatkarīgas sievietes dzīvi. Tajā nevar runāt par laulību kā sabiedrības uzspiestu institūciju, jo stāsta galvenie varoņi dzīvo neregistrētās attiecībās – šādu kopdzīves formu abi izvēlējušies tieši tādēļ, lai neiekristu konvencionalitāšu slazdā. Tomēr stāsta titulvarone Aina Āre atklāj, ka arī šādās attiecībās visas tiesības pieder vīrietim, visi pienākumi saistās ar sievieti, un stāsta noslēgumā viņa, gluži kā Ibsena Nora, aiziet, lai varētu

¹⁵⁶ Moi Toril, Henrik Ibsen and the Birth of the Modernism : Oxford University Press, 2006 – p. 136

¹⁵⁷ Moi Toril, Henrik Ibsen and the Birth of the Modernism : Oxford University Press, 2006 – p. 113. lpp.

¹⁵⁸ Rasmer Aina, "Melnais ērglis" // "Zalktis", 1908 – Nr. 4

¹⁵⁹ Rasmer Aina, "Melnais ērglis" // "Zalktis", 1908 – Nr. 4

nodibināties sevī kā patstāvīga personība; aiziet, atstājot meitu pie dzīvesbiedra.

Līdz ar tiešu Ibsena tulkojumu ienākšanu latviešu kultūrtelpā jāmin divi H. Ibsena ideju sekotāji, kuru darbi tāpat tulkoti latviski un no kuriem kā rakstnieki un literatūras teorētiķi, tā arī lasītāji varēja smelties sieviešu emancipācijas idejas. Zviedru rakstnieces Alfhildas Agreles (Alfhild Agrell, 1849-1923) drāmā “Glābts!” (1883, latviski lokalizēts atsevišķā grāmatā 1899. gadā, drīz iestudēta kā pirmā izrāde t.s. Aleksandra ielas teātrī) Ibsena motīvu ietekme jūtama ļoti spēcīgi. Tā kādā brīdī galvenā varone vīram saka: “*Tava sieva pamazām attīstījās par visjaukāko nulli, attīstījās par aklu, mehānisku paijiņu bez pašas gribas, domām un ieskatiem*¹⁶⁰.”

Tomēr drāmu uzbūve un saturs būtiski atšķiras. Helmers “Leļļu namā” ārēji ir ideāls vīrs – viņš sievu lutina un lolo, turpretī Oskars drāmā “Glābts” ir neuzticīgs, vieglprātīgs šķērdētājs. Noras un Helmera konflikts tiek risināts tikai starp viņiem, otrā plānā atstājot bērnus, kuri tikpat kā neparādās uz skatuves, un pārējie lugas tēli darbojas tikai kā katalizators. Mildas (oriģinālā Viola) un Oskara laulībā būtiska loma ir Oskara valdonīgajai mātei. Nora atstāj bērnus audzināšanā Helmeram, vismaz kamēr pati garīgi neizaugs: “*Mazos es negribu redzēt. Es zinu, ka viņi ir labākās rokās par manējām. Tāda, kāda es patlaban esmu, es viņiem nevaru nekas būt*¹⁶¹.” Violas un Oskara mazais dēlēns nomirst. Helmers Noru palaiž, Violu vīramāte draud neatlaist, neatdot mirušo dēlu, iekams Viola neatdos spēļu parādos iekritušajam Oskaram savu mantojumu. Viola atsakās no naudas, sakot: “*Jūs pārdodat savu dēlu, es savējo atpērku*¹⁶².”

Latviski tulkota arī vācu naturālisma pārstāvja, H. Zūdermaņa un H. Ibsena sekotāja, slēgtā teātra “Freie Bühne” līdzdarbinieka, dramaturga L. Fuldā drāma “Verdzene” (1892, latviski 1897). Fulda nesasniedz Ibsena psiholoģiskās dziļes, tomēr viņa drāma “Verdzene” iekļaujas “Leļļu nama” rosinātajā laulības institūcijas un sieviešu ierobežotības kritikas kontekstā. Atšķirībā no pārējo analizēto lugu norisēm, kur galvenajām varonēm svarīgākais šķiet fiziski tikt prom no vīra mājām, Eiženija Valdeka “Verdenē” vēlas oficiāli šķirties un atrast darbu, lai varētu pati sevi uzturēt, taču saskaras ar kategorisku noraidījumu. Darbā šķirtu sievieti nevēlas pieņemt, tāpat jurists atzīst, ka viņas vēlme ierosināt šķiršanās prāvu ir bezcerīga: “*Jā, cienījamā kundze, ja jūs pie manis griežaties kā pie sieviešu jautājuma aizstāvētāja, tad es jums dodu padomu: turpiniet šo nevienādo cīņu! Bet ja jūs mani vaicājat kā advokātu, kā draugu, kurš pie jūsu liktena ņem dzīvu dalību; tad es jums dodu padomu: griežaties, cik drīz vien iespējams, atpakaļ pie sava likumīgā vīra*¹⁶³.”

Zināmu sasaukumi ar L. Fuldā idejām iespējams saskatīt arī Zeltmata drāmā “Smags gaiss”, kur viens no sieviešu tēliem aizbēg no mājām, cenšoties izvairīties no nemīlēta vīra uzspiestām

¹⁶⁰ Agrele Alfhilda, Glābts! : R: Orlovskis, 1899 – 54. lpp.

¹⁶¹ Ibsens Henriks, Izlase : R : Latvijas valsts izdevniecība, 1956 – 456. lpp.

¹⁶² Agrele Alfhilda, Glābts! : R : K. Orlovskis, 1899 – 67. lpp.

¹⁶³ Fulda Ludvigs, Verdzene : Jelgava, Ā. Alunāna apgādībā, 1897 – 63. lpp.,

intīmām attiecībām, taču bailēs no sabiedrības reakcijas atgriežas.

Kopumā H. Ibsena “Leļļu nams” koncentrējas uz Helmera un Noras attiecību psiholoģijas risinājumu, turpretī viņa sekotāji cenšas identificēt praktiskos šķēršļus, ar kuriem sastaptos Noras līdzinieces, ja viņu vīri neļautu sievietei aiziet.

Tomēr ne visi reālisti uzstājās kā sieviešu tiesību aizstāvji vai apspiestības attēlotāji. Tā A. Strindberga drāma “Tēvs” uzsver tieksmi morāli izrēķināties ar vīrieti, atklājot sievieti kā visa negantā iemiesojumu, faktiski radot pretsvaru sieviešu aizstāvības tendencei literatūrā¹⁶⁴. Tomēr, kaut arī Strindbergs sakāpina abu laulāto attiecības līdz letālam iznākamam, faktiski novelē nolasāms sievietes mēģinājums pavērst sev par labu beztiesisko stāvokli, kādā viņa nostādīta, izmantojot visus pieejamos līdzekļus, tostarp atklātus melus, apmānu un emocionālu šantāžu. Latviešu 19. un 20. gadsimta mijas literatūrā A. Strindberga morāles ietekmes atrodamas J. Purapuķes daiļradē un teorētisko uzskatu izklāstā. Romānā “Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes” sūri grūti izcīnītas dzimtas mājas tiek aizlaistas postā tādēļ, ka vecā saimnieka vedekla jūtas pārāk izglītota un smalka, lai nodarbotos ar saimniecību. Nespējot pieļaut negodu, jaunais saimnieks izdara pašnāvību un slepkavību, kopā ar sievu iebrucot ezerā. Līdzīgi A. Strindbergam, kura drāma “Jūlijas jaunkundze” liecina – sievietes pašas nezina, ko vēlas, arī J. Purapuķe uzskatīja, ka šī iemesla dēļ sieviete var darboties kā pozitīvs kultūras faktors, tikai būdama vīrieša pakļautībā.

Turpretī romantiķu, līdzīgi kā Aristoteļa, pasauluzskats prasīja, lai mākslas darbā apvienotos patiesais, skaistais un labais, un šī mērķa vārdā viss ar dzimumu saistītais jāidealizē, lai tas nekļūtu vulgārs. Tā kā seksualitātes nesēja romantiķu pasaules uzskatā ir sieviete, viņu, tāpat kā attiecības starp dzimumiem un ģimenes dzīve, nepieciešams idealizēt, bet, ja tas neizdodas, – demonizēt. T. Moi raksta: “*Rezultātā radās vesela virkne sieviešu tēlu, kuri upurē savu dzīvi mīlestības vārdā; tai pretstatā tikpat gara dēmonisku kārdinātāju virkne: madonnas / palaistuves pretmets atrodams viscaur ideālistu darbos*”¹⁶⁵. Tomēr T. Moi norāda uz savdabību: neraugoties uz abu estētisko virzienu atšķirībām, sieviešu tēlu demonizācija saglabājas no romantisma caur reālismu un naturālismu līdz modernismam un izmainītā veidā atrodama arī mūsdienu literatūrā. Turklāt arī reālisma, bet it īpaši naturālisma literatūras darbos, kuru centrā likts sievietes tēls, tam raksturīgas maiņas – izaugsme vai, tieši pretēji, degradācija, pāragra, visbiežāk varmācīga nāve. Traģiski dzīve noslēdzas G. Flobēra romāna “Bovarī kundze”, tāpat Ļ. Tolstoja romāna “Anna Kareņina” un stāsta “Kreicera sonāte” galvenajām varonēm.

Latviešu literatūrā pirmais reālistiskā romāna piemērs “Mērnīku laiki” atklāj Lienas bojāeju, starp kuras iemesliem arī morālā stigmatizācija ģimenē. 19. gadsimta 80. gadu vidū Aspazija rada

¹⁶⁴ Kalnačs Benedikts, “Augusts Strindbergs” // Ziemeļu zvaigznājs : R : Zinātne, 2002 – 192. lpp.

¹⁶⁵ Moi Toril, Henrik Ibsen and the Birth of Modernism : Oxford University Press, 2008 – p. 4

sociālas ievirzes drāmas un stāstus, kuru varones neizbēgami iet bojā, 20. gadsimta sākumā tradīciju turpina A. Deglavs ar romānu “Zeltenīte” un A. Upīts ar romānu “Sieviete”. Šos darbus vieno centrālā tēma: sievietes nespēja iekļauties pastāvošajā sabiedriskajā kārtībā, nevēlēšanās pieņemt iedibinātos patriarhālās morāles nosacījumus un tam sekojošā atskārsme, ka sievietei jāuzņemas morālā atbildība gan par savu, gan vīrieša rīcību, kamēr vīrietis neatkarīgi no rīcības sekām tiek attaisnots. Sieviete iegūst cietējas oerolu, īpaši gadījumos, kad reālistiska tematika apvienojas ar romantiskiem tēlu veidošanas līdzekļiem, kas sevišķi raksturīgi Aspazijai.

Sieviešu tēlu nespēja atrast citu izeju kā vien nāvi kopumā laikmetīgajā literatūras kritikā tiek vērtēta negatīvi; stipru, neatkarīgu sieviešu tēlu trūkums uzsvērts kā viens no latviešu rakstniecības bālasinības iemesliem. T. Zeiferts, atzīstot, ka sievietes atkarības stāvoklī tur sadzīves apstākļi, vienlaikus norāda, ka latviešu beletristikā atrodamie sieviešu tēli šķiet pieņemam šādu dzīvi kā sev vispiemērotāko un par izdzīvošanas stratēģiju izvēlējušās “izlikt smalkus un mākslīgus tīklus, kur vīriešus ķer”¹⁶⁶. Tajā pašā laikā Zeiferts attaisno grāmatās atrodamo vīriešu tēlu izvēli atsacīties no mīlestības par labu nodrošinātai dzīvei, rakstot: “Kas grib, lai ideāli prasījumi cilvēka darbos ņem priekšroku, tas lai gādā, ka katram ir sava tiesa no nepieciešamām reālām lietām; tāda gādība būs augsti ideāla”¹⁶⁷.” Tādējādi arī šķietami reālistiskā kritikā atbalsojas atšķirīgas prasības pret sievietēm un vīriešiem, uzsverot tendenci pieprasīt no sievietes ideālistiski, nevis reālistiski motivētu rīcību.

Aplūkojamā perioda sieviešu pasivitātes iemeslus ar dabisku dzīves realitātes atspoguļojumu skaidro Dž. Mills, uzsverot, ka tā veicināšanā sadarbojas trīs faktori: dzimumu dabiskā savstarpējā pievilkšanās; sievas pilnīgā atkarība no vīra, kuras rezultātā ikviena privilēģija ir tieši atkarīga no viņa gribas; visbeidzot sieviete apzinās arī, ka jebkuru viņas sociālo ambīciju jāapstiprina vīram. Šos trīs aspektus apvienojot, Dž. Mills raksta, būtu brīnums, ka pievilcība vīriešu acīs nekļūtu par sieviešu izglītības vadzvaigsnī¹⁶⁸.

Latviešu literatūrā visumā ir maz piemēru, kur sievietes, apzinoties savu atkarību, cenšas izmantot bruņnieciska vīrieša aplidota objekta stāvokli, lai nodrošinātu veiksmīgas precības vai citādus morālas vai praktiskas dabas ieguvumus. Tā A. Brigaderes stāstā “Lūcija Dunker” atklāts, kā jaunās sievietes koķetērija kļūst par viņas līgavaiņa nāves iemeslu, R. Blaumaņa stāstā “Zirgs, trīs govīs un simts rubļu” Natālijas māte ar viltību ievilina meitai vīru. Līdzīga viltība neizdodas J. Paleviča joku lugas “Preilenīte” krodzinieku pārim. Matilde R. Blaumaņa drāmā “Pazudušais dēls” cenšas piesaistīt Krustiņu ar seksualitātes demonstrēšanu un vēlāk – šantāžu. Tomēr lielākoties kā

¹⁶⁶ Zeiferts Teodors, “Sieviešu tipi latviešu 1893. gada rakstniecībā” // Mājas Viesis, 1894. g.

¹⁶⁷ Zeiferts Teodors, “Sieviešu tipi latviešu 1893. gada rakstniecībā” // Mājas Viesis, 1894. g.

¹⁶⁸ Mill John Stewart, “The Subjection of Women” : ElecBook Classics – p. 28

rakstnieču, tā rakstnieku gan reālisma, gan naturālisma un simbolisma estētikā ieturētajos darbos sievietēm atvēlēta mīlētāju un cietēju, nevis viltīgu intriganšu loma.

Līdztekus literārajam reālismam un naturālismam latviešu rakstniecībā sieviešu emancipācijas atspoguļojumu ietekmēja savdabīgs zviedru feminisma strāvojums, ko aizsākusi E. Keja. Viņa aicināja atteikties no tradicionālā skatījuma uz sievietes lomu, nevis pielīdzinot sievietes vīriešiem, bet meklējot īpašo, atšķirīgo ceļu, kas, kultūrā papildinot vīrieša ieguldījumu, vienlaikus ļautu pilnībā attīstīties sievietes personībai. Īpašais ceļš saistīts ar mātišķību, sievietes spēju kļūt par māti.

E. Kejas darbu latviešu tulkojumu īpatnība ir tāda, ka vispirms tika pārtulkots viņas vēlinākais darbs "Bērna gadusimtenis", un tikai pēc tam – agrākie, tādējādi radot ačgārnu iespaidu par ideju evolūciju. Sākotnēji E. Keja iestājās par to, ka ikvienai sievietei galvenais dzīves mērķis ir būt par māti un vīrieša palīgu, jo tieši tā vislabāk izpaužas viņas spējas. Iespējams, tieši no darba "Kā sievietes darba spēks tiek izmantots nevietā" (1896, latviski 1912) cēlušies pārpratumi, kuru dēļ kādu laiku pat tika uzskatīts, ka E. Keja ir radikāla antifeministe. Tā varētu domāt, lasot viņas uzskatus, īpaši par sievietēm mākslās. Sievietes vietu kultūrā viņa redz iedvesmotājas, reproducētājas, interpretētājas, nevis radītājas lomā, un kā svarīgu kultūrtelpu veidojošu faktoru uzsver agrākajos gadsimtos tradicionālos salonus, kuros augstākās sabiedrības sievietes pulcēja literātus, māksliniekus, mūziķus, filozofus un politiķus.

E. Keja neslēpa savu aizraušanos ar F. Ničes idejām, ko liecina sekojošs apliecinājums par nākotnes sievietes ideālu: "[...] viņa būs visbagātākā dažādība un cieti noslēgta vienība; vislielākā pilnība un vispilnīgākā vienkāršība, smalki izstrādāta kultūras būtne un pirmatnēji spēcīga daba; vispārcilvēcisks gars un piepildījums visīstākai sievišķībai¹⁶⁹." Tomēr šāds pārcilvēka tēla izvērsums pēc būtības ir pretrunā Ničes uzskatiem, kuros intelektuāli attīstītai sievišķībai nebija vietas. H. Ibsena drāmas uzsvēra, ka patriarhālās laulības institūcija ir melīga un atklāja tās radītās sekas, nesniedzot receptes, kā stāvokli mainīt; E. Keja uzskatīja, ka mainīt laulības institūciju tā, lai pati varētu pilnvērtīgi attīstīties un audzināt "*veselīgus un daiļus pēcnākamus*¹⁷⁰", ir sievietes uzdevums. Tādējādi daļēji ar interesi par E. Kejas darbiem "Māte un bērns", "Kā sievietes darba spēks tiek izmantots nevietā" un "Nākotnes sieviete" varētu skaidrot 20. gadsimta otrajā desmitgadē jauno latviešu rakstnieču uzmanības fokusā nonākušo mātišķības tematiku.

Par apzinātu, kaut arī visai formālu E. Kejas ideju integrāciju latviešu literatūras kontekstā var runāt Zeltmata drāmā "Smags gaiss". Tās izpaužas gan tiešu citātu veidā no grāmatas "Bērna gadusimtenis", ko pagastskolotājs Reinis Spēkainis dāvinājis līgavai Austrai, gan brīvās laulības idejas uzsvērumā. Par sašutumu pagasta sabiedrībai, skolotājs ar līgavu sāk dzīvot vienā mājā pirms

¹⁶⁹ Key Ellen, "Nākotnes sieviete" // Jāņa Asara Kopoti raksti 3. sēj. 3. burtn. : R : : Ēķis : Raņķis, 1909. g. – 76. lpp.

¹⁷⁰ Key Ellen, "Nākotnes sieviete" // Jāņa Asara Kopoti raksti 3. sēj. 3. burtn. : R : : Ēķis : Raņķis, 1909. g. – 77. lpp

kāzām un pat izsaka iespēju, ka neprecēsies nemaz, kaut arī Austra gaida Reiņa bērnu. Pēc E. Kejas traktējuma šāda neformalizēta kopdzīve starp jauniešiem būtu ne tikai atļaujama, bet pat atbalstāma, ar noteikumu, ka ārīlulbā dzimušajiem bērniem tiek piešķirtas vienlīdzīgas tiesības ar lūlūbā dzimušajiem. Taču pagasta sabiedrības morāle kopdzīvi pirms kāzām nosoda, īpaši, kad izrādās, ka Austra ir stāvoklī. Skolotājs tiek saukts atskaitīties skolas padomē, jo viņa amorālais dzīvesveids var ietekmēt skolniekus, un rezultātā atlaists no darba.

Ivandes Kaijas romānos E. Kejas ietekmēti uzskati izpaudās netiešāk, taču teorētiskos priekšlasījumos par romānu "Iedzimtais grēks", "Sfīnksa" un "Jūgā" viņa proponē zviedru feministes uzskatiem ļoti tuvas idejas. Galvenokārt tās saistītas ar nepieciešamību arī sievieti padarīt spējīgu uzturēt pašai sevi un savus iespējamus bērnus, iespēju jauniešiem veidot neformalizētas attiecības, nesauņemot par to sabiedrības morālo nosodījumu, kā arī nepieciešamību reformēt lūlūbības likumdošanu, lai lūlūbu varētu šķirt arī pēc viena, tostarp tikai sievas, vēlēšanās. 19. un 20. gadsimta mijas likumdošanas sistēma teorētiski šādu iespēju paredzēja, taču, kā apliecina A. Agreles, L. Fuldas, J. Paleviča darbi, praktiski sasniegt sievietei labvēlīgu iznākumu bija gandrīz neiespējami.

Tradicionālās lūlūbības reformēšana E. Kejas uzskatu sistēmā nebija pašmērķis, bet gan viens no līdzekļiem, ar kuriem panākt, lai iespējami daudzi bērni augtu laimīgā – pilnā vai nepilnā – ģimenē. Starp citiem līdzekļiem bija darba vides reformēšana tā, lai sievietes, kuras ir mātes vai vēlas par tādām kļūt, nebūtu spiestas strādāt veselībai kaitīgos apstākļos, kā arī nebūtu darba dēļ spiestas pamest jaundzimušus bērnus citu aprūpē, bet varētu apzināti izvēlēties darba vai ģimenes mātes dzīvi, un būtu aizsargātas abos gadījumos¹⁷¹.

Tādējādi var teikt, ka latviešu literatūrā līdz 1920. gadam E. Kejas uzskati neguva plašu rezonansi. Arī trešās paaudzes rakstnieces vairāk nodarbināja savas sievišķības, mātes stāvokļa radītie psiholoģiskie un emocionālie, nevis sociāli tiesiskie aspekti. Izņēmums ir Ivande Kaija, kuras romāns "Jūgā" centrējas tieši uz jaunas vidusšķiras sievietes, mājsaimnieces un ģimenes mātes emocionāli, sociāli un ekonomiski neaizsargāto stāvokli.

Kopumā jāatzīst, ka latviešu, tāpat kā Eiropas rakstniecībā kopumā, visspilgtākie un daudzveidīgākie sieviešu tēli atrodami tieši rakstnieku reālistu un naturālistu darbos. Savijoties dažādu virzienu un autoru ietekmēm, neveidojas viendabīgi kādas konkrētas skolas sekotāji – arī, piemēram, vairākos A. Upīša darbos, īpaši tas sakāms par mazajām formām, sociālistiskais reālisms piekāpjas humora un ironijas iekrāsota reālisma priekšā. Tomēr kā latviešu rakstnieku reālistu nozīmīgākās radošās ietekmes sieviešu tēlu veidojumā noteikti minamas H. Ibsena un H.

¹⁷¹ Keja Elena, Mūsu bērnos – mūsu nākotne : R : E. Ēķis, 1907 – 39. lpp.

Zūdermaņa drāmas, kā arī E. Kejas teorētiskie uzskati.

II. Trīs latviešu rakstnieču paaudzes

II.1. Pirmā paaudze: nacionālā atmoda un sievietes tēls

Latviešu rakstnieču pirmā paaudze literatūrā ienāca 19. gadsimta 70. gados, un par tās kopīgajām pazīmēm uzskatāma ierobežota izglītība, rakstniecība kā brīvā laika nodarbošanās jeb vaļasprieks, kā arī zināma anonimitāte. Agrīno rakstnieču ierobežotā pieredze tieši ietekmēja viņu daiļradi – to vienlīdz lielā mērā var apgalvot par visu Eiropas valstu literatūras vēsturi. G. Vinokurs, gan neattiecinot šo uzskatu tieši uz rakstniecēm sievietēm, argumentē, ka biogrāfijā viss ārējais neizbēgami ir arī iekšējais, jo ārējais ir tikai zīme par iekšējo¹⁷². Viņš arī norāda, ka noteiktas kultūras paaudzes ietvaros identificējamās tipiskas attīstības iezīmes¹⁷³, un šis apgalvojums patiess, arī skatot latviešu rakstnieču paaudzes¹⁷⁴.

Latviešu pirmās paaudzes rakstnieču pieredzi par pasauli noteica saņemtā izglītība – lielākoties draudzes vai pilsētas skola –, saimnieciskie darbi, nedaudzām (par latviešu pirmās paaudzes rakstniecēm droši zināms, ka M. Valdemāre-Naumane-Medinska bija divreiz precējusies) laulība. Var argumentēt, ka ikviena rakstnieka daiļradi ierobežo viņa / viņas zināšanu, pieredzes un izpratnes loks. Taču 19. gadsimtā sievietēm līdztekus sabiedrības likumu, normu un ieražu radītajiem ierobežojumiem darbojās iekšējās barjeras – internalizētās patriarhālās sabiedrības vērtības un priekšstati par “pareizo” un “pieklājīgo”. Kritiku neiztur apgalvojumi, ka arī šā laika vīriešus lielā mērā ierobežoja finansiālie vai šķiru sabiedrības nosacījumi. Jau V. Vulfa to spoži apliecināja, rakstot, kā atšķirtos sabiedrības attieksme, ja Viljama Šekspīra (William Shakespeare, 1564-1616) vietā iedomājamies viņa neesošo māsu Džudīti, un kāds liktenis gaidītu meiteni, kas uzdrošinātos dzīvot klejojošas aktrises un rakstnieces dzīvi¹⁷⁵.

Savukārt L. Ginzburga norāda, ka nedrīkst literāru tekstu aplūkot un analizēt, neņemot vērā vēsturisko situāciju, kādā tas tapis¹⁷⁶. Tādējādi latviešu pirmās paaudzes rakstnieču biogrāfijas tieši tikpat lielā mērā ir viņu literārās darbības fakts, cik lielā mērā literārā darbība ir viņu biogrāfijas fakts.

Sievieti, ja vien viņa nepiederēja turīgām aprindām – un, cik var spriest, neviena no agrīnajām latviešu rakstniecēm nebija pārtikusī (izņēmums, iespējams, ir Minna Freimane (1853-?), citādi

172

Винокур Г. О., Биография и культура. Русское сценическое произношение : Москва: Русские словари, 1997 – 34. lpp.

173 Винокур Г. О., Биография и культура. Русское сценическое произношение : Москва: Русские словари, 1997 – 41. lpp.

174 Latviešu rakstnieku vīriešu paaudzes noteikti būtu datējamas atšķirīgi, un arī kritēriji izvirzāmi atšķirīgi, taču tas nav šī promocijas darba uzdevums.

175 Woolf Virginia, “A Room of One's Own” // Selected Works of Virginia Woolf : Wordsworth Editions, 2005 – p. 594

176 Гинзбург Л., "Об историзме и структурности" // О старом и новом. - Ленинград : Советский Писатель, 1982 – с. 9.

grūti izskaidrot viņas plašos ceļojumus), rakstīšanā kavēja gluži praktiskas darbas apsvērumi, kā to atzīst M. Valdemāre-Naumane-Medinska vēstulēs Āronu Matīsam, kurš viņu mudināja biežāk pievērsties rakstniecībai: "*Jūs jau gan zināt, ka sievietes saista dažādi saimniecības darbi un tie retāki pie spalvas var sēsties*¹⁷⁷." Citā vēstulē lasāms: "*Nevaram liegt, ka sievietēm vieniem, no dažādiem saimniecības pinekliem saistītiem, grūtāk tāds stāvoklis sasniedzams, ka varētu ko ievērojamu rakstīt – un, ja nu no tautiešu puses ne pamudinājums, bet drīzāk zobošana gaidāma, tad arī reti kāda iedrošināsies savu balsi pacelt, kaut arī jo labi zinātu, cik dažas nezāles vēl iz tautas dzīves būtu ravējamas.*¹⁷⁸"

Pirmās paaudzes rakstnieču dzīve dokumentēta maz un nepilnīgi (M. Medinskas gadījumā), vai arī vispār nav tikusi dokumentēta, nav pat zināmi precīzi dzīves dati (M. Freimanes un M. Pēkšēnas gadījumā). Veicot pētījumus, atklājās citas, vēl marginālākas 19. gadsimta 70. un 80. gadu autores, kuras nav tikušas pieminētas nevienā latviešu literatūras un arī ne kultūras vēsturē, dažām, neraugoties uz diezgan ievērojamu presē publicētu prozas darbu kopumu, nav droši zināms pat īstais vārds (Pūpolu Emma, Brīvnieka Liesma).

Paralēli šīm autorēm, kuras devušas noteiktu ieguldījumu latviešu daiļliteratūras attīstībā, vairākas, piemēram, K. Kronvalde, jau pieminētā "Rotas" korespondente ar pseidonīmu Birzniece un nedaudzas citas ar dažiem vai pat tikai vienu rakstu uzturēja 70. un 80. gadu presē noritošo polemiku par latviešu sievietes stāvokli. Atbilstoši latviešu rakstniecības attīstības līmenim un 19. gadsimta 70. un 80. gadu kultūras kontekstam viņas būtu atbilstoši saukt par publicistēm.

Galvenais tēmu loks atbilstoši tautiskās atmodas laikmeta tematikai pirmās paaudzes rakstniecēm ir sievietes – izglītības – nācijas veidošanās savstarpējās korelācijas un problēmas vai pat, kā M. Medinskai, vēl vispārīgāk, indivīda – nācijas attiecības. Attiecības starp dzimumiem pirmās paaudzes rakstnieču darbos lielākoties risinātas sentimentālisma literatūras tradīcijā ar spēju iemīlēšanos no pirmā acu skatiena, vētrainu atzīšanos jūtās, mākslīgu sarežģītumu un galveno varoņu nāvi. Tēmas robežu dēļ ārpusē palikušas nedaudzas sievietes (Birznieku Latiņa, Birznieku Sofija u.c.), kuras pamatā rakstījušas dzeju.

Visas 19. gadsimta vidus latviešu literātes apvieno kopīga iezīme: viņu biogrāfijās ir liels apjoms vēl neizzinātu fakti, daudzi no kuriem, visticamāk, nekad netiks atklāti. Vēsturniece Vita Zelče, rakstot par M. Valdemāri-Naumani-Medinsku, izsakās sekojoši: "*M. Valdemāres dzīvesstāsts ir visplašākā 19. gs. pirmajā pusē dzimušās latvietes biogrāfija, kuru ļauj izveidot Latvijas vēstures dokumentu krātuvēs saglabātās nedaudzās viņas un viņai adresētās vēstules. Tomēr šajā dzīvesstāstā daudz nezināmo, kas nedod iespēju pilnībā izsekot viņas mūžam, kā arī uzzināt viņas*

¹⁷⁷ "Saimnieču un Zelteņu Kalendārs", 1893. g.

¹⁷⁸ "Saimnieču un Zelteņu Kalendārs", 1893. g.

tuvinieku likteņus. Tālab stāstam par pirmās latviešu prozaiķes un slavenā sabiedriskā un jūrniecības darbinieka K. Valdemāra māsas Marijas Valdemāres dzīvesgājumu piemīt nepabeigtās biogrāfijas veidols.¹⁷⁹” Nepabeigtās biogrāfijas veidols – un citām šā laikmeta rakstniecēm tas ir vēl trūcīgāks nekā M. Valdemārei-Naumanei-Medinskai – ir šī laikmeta rakstnieču tradicionāla iezīme, kas ar nedaudziem izņēmumiem attiecināma uz visu Eiropas 18. un 19. gadsimta literatūras vēsturi. 20. un 21. gadsimta mijā īstenoti vairāki apjomīgi projekti, kuru mērķis atcerēties un aktualizēt sabiedrības apziņā agrīno rakstnieču biogrāfijas un literāro devumu.

Dažos šādos mēģinājumos piedalījušās arī Latvijas pētnieces, citastarp aprakstot K. Kronvaldes, Aspazijas, Ivandes Kaijas biogrāfijas¹⁸⁰. Diemžēl līdz šim nav izdevies atrast nekādus papildus materiālus ne par vienu no agrīnajām latviešu autorēm; pēc rūpīgiem pētījumiem šī promocijas darba autorei neizdevās uziet norādes par, piemēram, M. Freimanes dzīvi pēc 1884. gada, kad tiek iespiesta viņas pēdējā grāmata. Fiksēta tikai viena Liepājā 19. gadsimta 90. gados veikta fotogrāfija¹⁸¹, kas attēlo pusmūža sievieti. Par viņas likteni kopumā var spriest tikai pēc saglabājamajiem literārajiem darbiem un atsevišķām faktu drumslām¹⁸². Tie uzdod vairāk jautājumu, nekā sniedz atbildi: kā 19. gadsimta nogalē sievietei, turklāt latviete, tik brīvi varēja apceļot Eiropu un Āfrikas ziemeļus? Vai viņa ceļoja viena? Izņemot grāmatas “Par piemiņu” sākumu, kas liecina, ka uz Aleksandropoli (tag. Gimri) Armēnijā M. Freimane devusies kā R. kundzes, acīmredzot kādas krievu-turku karā iesaistīta virsnieka sievas, pavadone, pārējie apraksti šķiet norādām, ka rakstniece ceļojusi viena. Kas nodrošinājis līdzekļus šādiem braucieniem? Ko par šādu 19. gadsimta sievietei neraksturīgu brīvību teikuši viņas tuvinieki? Vai viņai bijuši tuvinieki? Vai M. Freimane bijusi precējusies, vai viņai ir pēcnācēji? Kur un kā beigusies rakstnieces dzīve? Uz šiem jautājumiem, visticamāk, nekad neizdosies saņemt atbildi.

Literātei ar pseidonīmu Brīvniece Liesma iespējamais īstais vārds Olga Freimane pieminēts vienā A. Ģintera kataloga sējumā, savukārt iespējamā dzīves vieta – Dobeles apriņķis – uzminama pēc tā, ka ar šo pseidonīmu no Rumbenieku pagasta iesūtītas vairākas pasakas¹⁸³, kā arī 1888. gadā – vietvārdu krājums¹⁸⁴. Nekas tuvāk nav zināms par laikrakstā “Baltijas Vēstnesis” 1886. gadā

¹⁷⁹ Zelče, Vita, “Marija Valdemāre – Naumane–Medinska: 19. gadsimta sievietes nepabeigtā biogrāfija” // “Latvijas Arhīvi”, 2007 – Nr. 4 – 143. lpp.

¹⁸⁰ Skat. De Haan, Francisca, et.al., A Biographical Dictionary of Women's Movements and Feminisms // Central European University Press, 2006

¹⁸¹ <http://www5.acadlib.lv/PVP/0000000665.htm>

¹⁸² Piemēram, kā liecina Rūdolfa Rītiņa raksts “Tautiskā kustība Liepājā”, 1881. g. Minnu Freimani līdz ar Laviniju Zeidaku kā pirmās sievietes ievēl Liepājas Latviešu biedrības Revīzijas komisijā // Liepājas Latviešu Kalendārs 1938. gadam : Liepāja : 1937 – 120.- 139. lpp.

¹⁸³ Piem. <http://valoda.ailab.lv/folklor/pasakas/gr05/0502514.htm>

¹⁸⁴ Kļaviņa Sarma, “Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas devums latviešu izlokšņu aprakstīšanā” // Материалы XXXIV Международной филологической конференции : Санкт-Петербург : Филологический факультет Санкт-Петербургского государственного университета, 2005 – 18. lpp.

astoņos turpinājumos publicēta stāsta "Māsas" autori Pūpolu Emmu. Mēģināt izzināt pieminēto autoru dzīvesgājumu noteikti ir tālāku pētījumu uzdevums.

Galvenajos vilcienos zināma latviešu pirmās dramaturģes Marijas Pēkšēnas (1845-1903) dzīve, ko fiksējis Ā. Alunāns¹⁸⁵ un vēlāk grāmatnieks Jānis Misiņš¹⁸⁶. Viņa dzimusi saimnieku ģimenē kā desmitais – jaunākais bērns (divi no vecākajiem, brālis Kristians un māsa Liena, miruši mazi¹⁸⁷). Mācījusies Valmieras pilsētas skolā, strādājusi par audzinātāju Nuķu muižinā, no 1869. gada Vecatē, kur sarakstījusi lugu "Ģertrūde", kas 1870. gadā Rīgas Latviešu biedrības konkursā ieguva 1. godalgu. Tautas atmodas ideju dēļ cenzūra to aizliedza, un, kad Rīgas latviešu teātris lugu uzveda 1877. gadā, tā saņēma labas recenzijas, taču jau šķita savam laikam novecojusi tematiski, taču īpaši stila un valodas ziņā. Lai radītu priekšstatu, cik ļoti latviešu valoda bija attīstījusies nepilnos desmit gados starp drāmas "Ģertrūde" tapšanas brīdi un tās pirmizrādi, promocijas darbā citētajos fragmentos saglabāta oriģinālā ortogrāfija.

Arī otra M. Pēkšēnas luga "Vienu stāstu", ko nepārprotami iedvesmojis Pirmo vispārējo latviešu dziedāšanas svētku apmeklējums, izrādīta Rīgas Latviešu teātrī 1877. gadā. 19. gadsimta 80. gadu sākumā Pēkšēna pārcēlusies uz Rīgu pie divus gadus vecākā brāļa – advokāta Jēkaba Pēkšēna. Te sarakstījusi lugas "Ceļa biedri" un "Laiku ziedi jeb Zeltezerpilskungu un zeltezerieši" (cenzūra to aizliedza 1896. gadā); šīs lugas mākslinieciski neizstrādātas, nav izrādītas. M. Pēkšēnas lugas un dzejoļu krājums "Saulgoži un pakrēšļi" nav publicēts (rokraksti Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas J. Misiņa nodaļā). 1990. gadā pirmajai latviešu dramaturģei Ramatas pagastā uzstādīts tēlnieka Anda Vārpas veidots piemiņas akmens.

Faktoloģiski samērā labi zināma Paulīnes Matildas Gailītes (Balodes, 1848-1925) dzīve: P. Gailīte vairāk pazīstama kā skolotāja, kaut gan jaunībā neilgi darbojusies arī rakstniecībā – pamatā publicistikā – ar pseidonīmu Gaiduļa Paula. Viņas tēvs Dzērbenes draudzes skolas skolotājs Jānis Balodis meitu astoņu gadu vecumā nodeva Tērbatas augstākajā meitu skolā¹⁸⁸. Vecākie brāļi studēja Tērbatas universitātē un draudzējās ar Juri Alunānu, kurš bieži viesojies Baložu dzīvoklī. Īpaši dedzīgas sarunas par latviešu lietu risinājušās, kad pie bērniem viesojies pats J. Balodis. 16 gadu vecumā beigusi ģimnāziju, Paulīna stājās skolotājas darbā kā tēva palīdzē Dzērbenes draudzes skolā, un, ticams, ir viena no pirmajām, ja ne pati pirmā sieviešu tautības skolotāja. Vislabprātāk pasniegusi vēsturi un ģeogrāfiju, taču arī mūziku, vācu un franču valodu. 1868. gadā 20 gadus jaunā skolotāja apprecējās ar Cimzes semināra audzēkni Tomu Gailīti, abi skolā nostrādāja visu mūžu.

¹⁸⁵ Allunans Adolfs, Ievērojami latvieši: skices un atcerejumi : Jelgava : druk. A. Reinbergs, 1887-1890

¹⁸⁶ Misiņš Jānis, "Marija Pēkšēna, tautiskā laikmeta rakstniece" // Zinību Komisijas Rakstu Krājums : R : RLB, 1926.g.

¹⁸⁷ Pēkšēna Marija, "Dzejoļi I" // Krājuma "Saulgoži un pakrēšļi" rokraksts ar tēva Teņa īsu dzīvesstāstu un visu M. Pēkšēnas brāļu un māsu dzimšanas datiem. J. Misiņa bibliotēkas krājums, mape Marija Pēkšēna VIII

¹⁸⁸ Misiņš Jānis, "Gaiduļa Paula +" // Ilustrēts Žurnāls, 1925 – Nr. 2 – 55.-56. lpp.

Viņu dēli kļuva par pazīstamiem sabiedriskiem darbiniekiem neatkarīgajā Latvijā – mācītājs Paulis Gailītis bija kultūras ministrs, Markuss Gailītis – zemkopības ministrs, Laimonis Gailītis – Latvijas Universitātes docents, bet meita Marta kļuva par Ministru prezidenta Hugo Celmiņa dzīvesbiedri. Tomēr par skolotājas un literātes dzīves uzskatiem un izjūtām var spriest pamatā tikai pēc viņas laikrakstā “Balss” un pēc viņas nāves “Ilustrētajā Žurnālā” publicētajām atmiņām, kas pamatā aptver neilgo skolas laiku un pirmos patstāvīga darba gadus pēc tā. Tās neietver citus personības veidošanās aspektus kā vien patriotisma izjūtu.

Par M. Valdemāres-Naumanes-Medinskas relatīvi skaidri iezīmēto portretu un lielā mērā arī viņas iekļūšanu latviešu literatūras vēstures grāmatās var pateikties Āronu Matīsam, kurš ar K. Valdemāra māsu turpināja sarakstīties arī tad, kad viņa jau daudzus gadus dzīvoja ārpus Latvijas, apsaimniekojot brāļa Novgorodas koloniju. Āronu Matīss arī centies izzināt tuvāku informāciju par M. Valdemāri-Naumani-Medinsku, vēršoties pie viņas brāļa, kā tas redzams nesen publicētajā K. Valdemāra sarakstē¹⁸⁹. K. Valdemārs uz vēstuli atbildēja, un viņa sniegtās ziņas arī ņemtas par pamatu vēlāk tapušajai M. Medinskas biogrāfijai, kura gan tikai 39 lappušu apjomā. Par nelaimi literatūras un kultūras vēstures pētniekiem un interesentiem, K. Valdemārs vēlākajos gados, kad māsa vadīja viņa Tigodas muižu Novgorodas gubernā, nav īpaši interesējies ne par viņas saimnieciskajām rūpēm, ne sadzīvi, ne literāro darbību. To var izskaidrot ar viņa paša sarežģīto ekonomisko un arī politisko situāciju, kas radās, kad Valdemāra rosinātā latviešu izceļošana uz Iekšķrievijas gubernām pieņēma neparedzēti plašus apmērus. Taču K. Valdemārs nevērtēja māsas dzīvi un devumu latviešu kultūrai kā īpaši interesantu, vēl mazāk – nozīmīgu, un, īpaši dzīves otrajā pusē, kopumā kultūras darbu un līdz ar to mācīšanos uzskatīja par sievietēm nevajadzīgu nodarbošanos. Tādēļ maz ticams, ka Valdemārs būtu mācījis māsu vai konsultējis par literārās prakses jautājumiem.

Daudz reālāka iespēja, un to arī apstiprina K. Valdemāra vēstule Āronu Matīsam¹⁹⁰, ka M. Valdemāres-Naumanes-Medinskas zināšanas par literatūru uzlabojusi draudzīgā saziņa un sarakste ar brāļa sievu, savam laikam visai pazīstamo baltvācu rakstnieci Luīzi Valdemāri¹⁹¹ (Luīze Johanna Valdemāre, dzim. fon Ramma, 1841-1914). Viņas romāns “Nenikedžana” tulkots arī latviski, iespiests turpinājumos laikrakstā “Dienas Lapa”, tomēr ar sieviešu jautājumu vairāk saistītais romāns “Johanna” nav ticis ne tulkots, ne arī saņēmis atsauksmes latviešu presē, vēlreiz apstiprinot nošķirumu starp latviešu un baltvācu kultūru. Saglabājusies sarakste liecina, ka abas bijušas labās attiecībās, savukārt K. Valdemāra vēstule Āronu Matīsam ļauj nojaust, ka viņa māsa ar sievu

¹⁸⁹ Valdemārs Krišjānis, Lietišķā un privātā sarakste 1. sēj. : R : Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 1997 – 862. lpp.

¹⁹⁰ Valdemārs Krišjānis, Lietišķā un privātā sarakste 1. sēj. : R : Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 1997 – 863. lpp.

¹⁹¹ Latvijas Arhīvi, 1995 – Nr. 3 – 48.-51. lpp.

konsultējusies pirms stāsta "Ozols, viņa dzīve un gals" lokalizēšanas. Tāpat saglabājusies daļa M. Valdemāres-Naumanes-Medinskas un Friča Brīvzemnieka sarakstes, kas ļauj literārās darbības ietekmēšanā Brīvzemniekam ir bijusi nesalīdzināmi lielāka nozīme nekā K. Valdemāram. Vēstulē Āronu Matīsam Marija Valdemāre-Naumane-Medinska raksta: "*...arī līdz šim varu pateikties tikai Brīvzemnieka kunga draudzīgai uzmundrināšanai, ka esmu iedrošinājusies savus vājus spēkus mēģināt*"¹⁹². Bez morālā atbalsta Fricis Brīvzemnieks (Treilands, 1846-1907), iespējams, sniedzis M. Valdemārei-Naumanei-Medinskai literārajā daiļradē tīri praktisku palīdzību: tiek pieļauts, ka viņš rediģējis stāstu "Ozols, viņa dzīve un gals", pielicis roku arī otra stāsta "Zemnieks un muižnieks" ievada rakstīšanā. Pēc attiecību saraušanas ar F. Brīvzemnieku rakstniecei vairāk pabeigtu darbu tiešām nav, taču iespējams, ka lielāka nozīme to netapšanā bijusi aizņemtībai, kā arī smagajiem finansiālajiem un sadzīves apstākļiem.

Mūsdienās M. Valdemāres-Naumanes-Medinskas dzīvesstāstu pētījusi, aktualizējusi un trūkstošos datus papildinājusi V. Zelče, apzinot arhīva materiālus, rakstnieces saraksti ar L. Valdemāri, saglabājušās F. Brīvzemniekam sūtītās vēstules, kā arī K. Valdemāra korespondenci. Tomēr vēl aizvien saglabājas pietiekami daudz nezināmo. Tostarp nav pat precīzi zināms rakstnieces nāves datums, jo K. Valdemārs Āronu Matīsam minējis vienīgi to, ka māsa nomirusi labā omā, puķes stādīdama – tātad nāve acīmredzami bijusi pēkšņa, nevis ilgākas slimības izraisīta.

M. Valdemāres-Naumanes-Medinskas daiļrades idejiskais pamats ir pārņemts no jaunlatviešu uzskatiem: rakstniece sludina izglītības nepieciešamību kā zēniem, tā meitenēm, latviskās domāšanas nozīmību, asi uzstājas pret mācītāju liekulību un vienaldzību, aicina vērtēt cilvēkus pēc to garīgās būtības, nevis pēc kārtas piederības. Arī K. Valdemārs, kurš, cik nojaušams pēc viņa saglabājušās un publicētās sarakstes, bijis indiferents pret māsas daiļradi, tomēr uzsvēris viņas nodošanos latviskuma ideāliem: "*Tas nu jāsaka, ka tikai mana māsa prata atzīt latviešu patriotisko garu, ko brālis kā veclaiku vīrs un sieva kā vāciete nevar un nevar saprast*"¹⁹³. Šādi uzskati viņas stāstos un lokalizējumos izpaužas pat tik asi, ka atsevišķu kritiķu vērtējumos tūlīņ pēc lokalizējuma "Ozols, viņa dzīve un gals..." publicēšanas radījuši samulsumu un tikuši uzskatīti par trūkumu. Tomēr visumā M. Valdemāres-Naumanes-Medinskas pirmais lokalizējums jeb, kā pati autore sacījusi, brīvais tulkojums, uzņemts labvēlīgi, un Bojenieks¹⁹⁴ rakstīja: "*Ar prieku apsveicinām rakstniecības laukā rakstnieci, kuras vārds līdz šim nebija pazīstams, bet kura mums jāpieskaita garīgām ātraudzēm, kam izdevies parādīt, kā latvietim vajag būt*"¹⁹⁵. Arī valoda M. Valdemāres-Naumanes-Medinskas stāstos ir savam laikam bagāta un laba, kaut gan ieturēta sentimentālisma

¹⁹² Medinska Marija, vēstules F. Brīvzemniekam un K. Valdemāram // Dzimtenes Vēstnesis, 1916 – Nr. 218., 222.

¹⁹³ Zelče, Vīta, *et. al.*, Krišjāņa Valdemāra vēstules. Rīga : Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 1997.

¹⁹⁴ Literāts un skolotājs Ernests Briedis

¹⁹⁵ Bojenieks, "Baltijas Vēstnesis", 11.04.1872

tradīcijās. Pārsteidzoši, ka rakstniecei, ilgu gadu tālu no dzimtenes dzīvojot, izdevies saglabāt raitu un dabisku valodu, daudzveidīgus salīdzinājumus, tēlainu izteiksmi. Viņas veidotie raksturi un sižeta pavērsieni lielākoties nav psiholoģiski pārliecinoši un pamatoti, taču tie jāvērtē, atceroties, ka laikā, kad sāka rakstīt M. Valdemāre-Naumane-Medinska, latviešu rakstniecība bija vēl pašos pirmsākumos: galvenokārt tapa spēcīgi publicistiski darbi, turpretim daiļprozā pirms viņas bija darbojušies vien Juris Neikens (1826-1868) un Jēkabs Zvaigznīte (Šterns, 1833-1867); spēcīgie brāļu Kaudzīšu un A. Deglava darbi vēl tikai gaidīja savu parādīšanos. Tāpēc pelnīts ir Āronu Matīsa vērtējums, ka M.Valdemāre-Naumane-Medinska uzdrīkstējusies ķerties pie īsti vīrišķīga varoņa un darba, kamēr latviešu rakstnieki vīrieši pārlietu bieži apraksta sentimentālus niekus.

Īpaši apgaismības laikmeta vienlīdzības idejas paustas stāstā “Zemnieks un muižnieks”, kura sižeta pamatā diezgan plaši izplatītais apmainīto bērnu motīvs (nedaudz vēlāk to izmantos arī Aspazija savā pirmajā drāmā “Atriebēja”). Stāstā rakstniece atskatījusies uz vēl ļoti nesensajiem muižas laikiem, aicinot uz vienlīdzību un paužot, ka visi cilvēki ir cieņas vērti, neatkarīgi no kārtas, kurā dzimuši. Asās muižnieku varmācības ainas izraisījušas konservatīvāko kritiķu bažas: “*Esmu pilnīgi pārliecināts, ka cien. sacerētāja nekad nav uz tam domājuse, zemniekus pret muižniekiem rīdīt, - šāds nodoms nekad nedrīkst stāstos, lugās jeb citos mākslas ražojumos tikt ievērots. Manim arī nevajag pieminēt, cik daudz un dažādus labumus Latviešu zemnieki no muižniekiem un mācītājiem arī baudījuši, uz tam nav nedz stāsta sacerētājam nedz pārspiedējam vērtība jāgriež, bet nevaru atstāt nepieminētu, ka pēc manām domām saskaņa Baltijas iedzīvotāju koncertē nekādā vīzē nedrīkst traucēta tikt; tādēļ arī derētu, stāstot tādas lietas, kas tikai varētu naidu celt un ievainot – ja ir iespējams – atstāt nepieminētas*¹⁹⁶.” Pretrakstu dažus gadus vēlāk sniedzis Āronu Matīss (ar pseidonīmu Brencēnu Matīss), kurā salīdzina “Zemnieku un muižnieku” ar “Mērnīku laikiem”, norādot, ka abi ir lasītāja uzmanības vērti: “*Pirmais jo vairāki tādēļ, ka viņā bagāti kuplā valodā apraksta latviešu seneju ļaužu dzīvi un ieradumus, un otrais atkal tādēļ, ka viņā pukst jo karsti mūsu ļoti cienījamās tautietes sirds, ka viņā dveš jo silta tēvzemes mīlestība, ticība un griba. Turklāt arī šis stāsts tērpts it jaukā, tēlošā valodā. [..] Jā, šo Medinski kundzes oriģinālrakstu es varu ieteikt katram tautietiem un it īpaši katrai tautietei. Cienījat visi savu līdztautieti, kas pirmā no latvietēm sākusi jo plašas vagas dzīt tēvijas rakstniecības tīrumā*¹⁹⁷!”

Latviešu sievietes dzīve M. Valdemāres-Naumanes-Medinskas stāstos iezīmēta fragmentāri, tādējādi rakstnieces pašas loma kļūst vairāk nekā ambivalenta: iesaistoties rakstniecībā, viņa pārkāpj patriarhālās sabiedrības normas, taču rāda savas varones tās pieņemam kā neizbēgamu

¹⁹⁶ Bojenieks, “Zemnieks un muižnieks” // Baltijas Vēstnesis, 1879 – Nr. 15.

¹⁹⁷ Brencēnu Matīss, “Medinski kundzes “Zemnieks un muižnieks” pret Kaudzīšu kgu “Mērnīku laikiem” // Baltijas Vēstnesis, 1881 – Nr. 41

nolemību. Mīniņa un Lizete (stāstā “Ozols...”) gan katra cenšas Ozolu glābt, taču viņu iesaistīšanās ir slepena. Lizete par mēģinājumu palīdzēt samaksā ar dzīvību, Mīniņas liktenis stāsta beigās paliek neskaidrs – viņa zaudē samaņu, taču daži teikumi šķiet norādām arī uz prāta aptumšošanos. Diemžēl pēdējais M. Valdemāres-Naumanes-Medinskas literārais darbs, kurš uzskatāms par pilnīgi viņas pašas, proti, stāsts “Sērdienīte”, palicis nepabeigts. No fragmenta jūtams tā idejiskais uzstādījums, kurā, līdzīgi kā stāstā “Zemnieks un muižnieks” izpaužas apgaismības filozofijas idejas un kurš vērsts uz nepieciešamību izglītot sievietes latviskā garā. Stāsta fragmentā satikušās divas ilgi neredzējušās bērniņas draudzenes. Trūcīgākā, stāstot otrai savu dzīvi, īpaši uzsver izglītības nozīmi cilvēka dzīvē, kopsavelkot: *“Bet tagad jau biju arī atzinuse, ka ne darba, ne dienesta dēļ, bet tikai tad cilvēks patiesi nelaimīgs, kad viņa gars smok tumsībā. Lai nu gan tikai ļoti maz vēl biju paspējuse mācībās iegūt, taču paldies mātesbrāļa rūpestiem un tavam tēvam, mūsu aizgājušam krietnam skolotājam, – kas vairāk censās bērniem caur dabas mācībām prātu cilāt, nekā viņu galvas pildīt ar vācu vārdiem – caur to nu gan ne vāciski, bet taču latviski mācījos domāt [...]”*¹⁹⁸.

Arī Marijas Pēkšēnas (1845-1903) drāmās, kaut gan to galvenās varones ir sievietes – Ģertrūde (“Ģertrūde”) un Juliane (“Vienu stāstu”), sievietes dzīve iezīmēta tikai nosacīti. Pirmajā lugā tikai kā fona elementi uztveramas Ģertrūdes nedienas ar skolniecēm, tāpat otrajā drāmā Julianes darbi saimniecībā, kuriem pēc loģikas būtu jāaizņem lielākā daļa viņas dienas fiziski, pat ja domas kavējas kur citur, kalpo tikai par ilustrāciju jaunās sievietes apņēmībai nodoties radošajam darbam. Daudz lielāka loma abās drāmās ir tautiskajām, nacionālajām noskaņām, kā arī mīlestības līnijai, kuras savstarpēji savijušās. Tā Ģertrūde 2. cēlienā saka: *“Biju apņēmušees swehti solijusees, manai tehwijai, manai tautai lihdeht, bet, kad un ka gan to eespehschu?! Un mani darbi she, waj tee ar sakņosees? Gan puhlejos, - bet weltigi! [...] Ne biju jau ne kad to domahjuse nemass ihpaschi us to sataisijusees, ne kad to zeresi, ne kad pehz ta tihkojuse buht par Gouvernanti Fraeuleinem. Mans noluhks bij manahm tautas mahsahm garihgu apgaismoschanu sneegt, bet Deevinš augstais to citadi nospreedis..”*¹⁹⁹. Pats lugas sākums norāda uz Ģertrūdes ambīcijām dibināt skolu latviešu meitenēm, kad kalpone Anna jautā, ko viņa īsti grasās darīt ar savu izglītību, jo: *“Kad puisehnus iskolo un tad kungus apeet, teek tee kaut kur amatos, waj nu par skriweri waj, bet kur tad meitens ar teem raksteem, rehķeniem domā eet?”* Tomēr noslēgums, drāmas laimīgās beigas pēc dažādiem ārējiem sarežģījumiem, liecina, ka īslaicīgais mērķis ir mainījies, un Ģertrūdes veidolā ieraugāma pati M. Pēkšēna, kura saka: *“Es raudsischu vispirms weenu skatu-spehli*

¹⁹⁸ Medinsku Marija, “Sērdienīte” // Saimnieču un Zelteņu Kalendārs, 1893 – 15. lpp.

¹⁹⁹ Pēkšēna Marija, “Ģertrūde” // Rokraksts, M. Liepiņas rokraksta atšifrējums, J. Misiņa bibliotēkas krājums. Saglabāta oriģinālā transkripcija, attēlojot latviešu valodas attīstības stāvokli lugas tapšanas laikā.

sarakstiht, un to tad suhtischu us Rihgu latweeschu beedribai²⁰⁰!”

Drāma “Ģertrūde”, vispārinot tās ideju, vēsta par pirmajām izglītotajām sievietēm, kuras nespēja iekļauties sava laika sabiedrībā, neatrodot pielietojumu iegūtajām zināšanām, kā arī atgādina par nesējām muižas laikiem. Lai arī muižnieku patvaļa dzimtbūšanas atcelšanas rezultātā ierobežota un lugas protagoniste īsti nespēj iztēloties vecās kalpones Annas stāstus par to, kā zemnieku varēja iemainīt pret muižniekam iepatikušos sugas suni vai muižnieku cietsirdīgajiem sodiem, tomēr vietējās aristokrātijas patvaļas atskaņas jūtas gan tekstā, gan zemtekstā.

Tostarp “Ģertrūde” ir arī viens no nedaudzajiem literārajiem darbiem latviešu tekstu korpusā, kurā attēlota muižnieku ģimenēs pieņemto mājskolotāju / gubernanšu beztiesība, kam pievērsta liela uzmanība, piemēram, 19. gadsimta britu rakstniecībā. Latviešu rakstnieču darbos šis aspekts ir maz apskatīts, un, tā kā M. Pēkšēna pati jaunībā darbojās kā mājskolotāja, jāpieņem, ka Ģertrūdes un viņas darba devēju attiecībās iekļauta arī personīgā pieredze. Tomēr, pēc G. Vinokura uzskatiem, gan biogrāfijā, gan poētiskā darbā un it īpaši to abu sasauksmē svarīgi ne tikai konstatēt notikumus, kas ietekmējuši darba rašanos, bet arī runāt par pārdzīvotā kvalitāti, proti, par jūtām, ko tas izsaucis²⁰¹. Šajā gadījumā drāma ne tikai ļauj spriest, ka M. Pēkšēna pati guvernantes darbā bija nelaimīga un labprāt būtu vēlējusies pielietot zināšanas, lai sniegtu tās arī citām latviešu meitenēm, bet arī secināt, ka viņai trūka būtiskas dzīves pieredzes, lai spētu reālistiski attēlot, piemēram, Ģertrūdes un Kārļa attiecības, un tieši šī iemesla dēļ tās šķiet kā no sentimentāla romāna pārkopētas.

Sīžeta risinājumā M. Pēkšēnas daiļrade tieši pretēja M. Valdemāres-Naumanes-Medinskas stāstā “Zemnieks un muižnieks” paustajām idejām. Stāstā faktiski iekodētas Apgaismības laikmeta vērtības, kamēr Ģertrūdes darba gaitas ietiecas reālistiskajā tradīcijā. No mūsdienām raugoties, tēlu psiholoģiskais tēlojums šķiet vājš, attiecības starp personāžiem shematiskas, tomēr, kad drāmu pēc septiņiem cenzūras lieguma gadiem beidzot izrādīja, kritikas atsauksmes bija labas. Citastarp, kad “Ģertrūde” bija izvēlēta par 1877. gada sezonas atklāšanas izrādi Rīgas Latviešu teātrī, lasāmas šādas rindas: *“Lugas “Ģertrūdes” viela ir ņemta iz mūsu Vidzemes dzīves. Viņa stāda mums priekšā dažu cilvēku piedzīvojumus. Bet iekš šiem piedzīvojumiem atspoguļojas mūsu sociāliskās dzīves būtība, mūsu vajadzības un trūkumi, mūsu tikumi un ceļi. Tādēļ arī šī luga mūs tik dziļi aizgrābj, tādēļ ka ar luga priekšā nākamiem cilvēkiem sajūtamies. Tie arī iz dzīves ņemti. Viņi mums liekās, ka būtu mums veci pazīstami. Luga ar dziļu cilvēka dabas saprašanu un un teātra būtības zināšanu rakstīta²⁰².”* Jaunais, kas ienāk drāmā “Ģertrūde”, ir latviešu noslāņošanās iezīmes, rādot, ka sākotnējā vienotā tautiskās atmodas cīņā sasniegusi iekšēju pretrunu un interešu

²⁰⁰ Pēkšēna Marija, “Ģertrūde” // Rokraksts, M. Liepiņas rokraksta atšifrējums, J. Misiņa bibliotēkas krājums.

²⁰¹ Винокур Г. О., Биография и культура. Русское сценическое произношение – Москва: Русские словари, 1997 – с. 46 - 47.

²⁰² W., “Latviešu teātris” // Rīgas Lapa, 1877 – Nr. 24.

cīņas stadiju.

Raugoties no emancipācijas ideju viedokļa, drāmā atrodama 19. gadsimta sieviešu rakstītajiem tekstiem būtiska nostādne, proti, sievietes piespiedu mēmums. Kad Ģertrūde spiesta aiziet no muižnieka, pie kura viņa iepazinusies ar Kārli Bergeru, un vēlāk tiek viņam apmelota, Ģertrūde nedrīkst meklēt Kārli ne tādēļ lai uzzinātu, kur viņš palicis, ne arī tādēļ, lai attaisnotos. Aina, kurā Ģertrūde izlasījusi Kārļa vēstuli par to, ka viņu attiecības viņam bijušas tikai “studenta joks”, ir viena no izjustākajām visā drāmā: “*Nu – man – ir – gan – (wehstule iskriht is rokahmn)*

Man – ir – gan!! Strapē – sodi mani Deews! Tur muhschigi, ka – to pelnu – ka es dsiwibu – to augstu mantu, ko Tu – man dewis, wairs ilgaki negribu - ne spehju panest!! Sodi – ja sodi – mani! Tik ween – mans mihļais debesu tehws! Parahdi, ka ar man ir – behrna teesibaa: peepildi! Kad es tewi is manas sirds dsiļumeem luhdsos: nepeelihdsini neweenam to par grehku, kas pret mani noseedsees! Wisu wairak, leez manam Kahrļam labi klahtees! [..] Un nu , - tu mana no behdahm isgrausta sirds! Tew nebuhs wairs ilgahk nihkt mana asotē! Meeru buhs tew, meeru likschu tew atrast, juhra, tai dsestra kapā! Jurā doschos ka sawa dsimtene, ka mahjā, ka meera osta! Un ta noskalos wisus behdu dubļus, lihgos mani sawos wilnos, dsesehs to neiszeeschamo deenas karstumu, remdehs manas besgaligas sahpes!” Ģertrūdes un Kārļa attiecības izglābj – tāpat kā pirms tam sarežģīja – nejaušība, un drāmas noslēgums ir laimīgs.

Otrā M. Pēkšēnas drāma “Vienu stāstu!” veltīta pirmajiem latviešu sievietes literārajiem mēģinājumiem. Arī tajā liela nozīme tieši protagonistes tautības apziņai, Juliane, līdzīgi Ģertrūdei, savai darbībai jēgu saskata tieši tajā, ka cer ar savu uzrakstīto vienu stāstu dot ieguldījumu visas tautas garīgajā attīstībā. Ārējiem tautības atribūtiem Julianes acīs ir liela nozīme, tā 2. cēlienā viņa saka: “*Tiesa gan. Es svētīju šodien atkal pirmos vispārīgos latviešu dziedāšanas svētkus. Tie stāv pie manis mūžīgā piemiņā. Un tad es mēdzu tā apģērbties, kā toreiz.*”²⁰³ Arī Julianeī svarīgākais šķiet uzdevums, ko viņa pati sev uzlikusi – sarakstīt stāstu par Baltijas senatni, lai veicinātu savas tautas gara dzīves attīstību. Savā otrajā drāmā M. Pēkšēna gan plašāk izvērsusi pārdomas par sievietes dzīvi kopumā, par to, ko sievietei nozīmē laulība, ko tā sola un ko piepilda, tomēr tas ir tikai ieskicējums, kurš nepretendē uz konkrētu nostāju. Drāmas “Vienu stāstu!” noslēgums ir traģisks, taču tas neizriet no lugas tēlu psiholoģijas, bet drīzāk gan šķiet apliecinājums autores neprasmai atrast piemērotu izskaņu.

Atšķirībā no “Ģertrūdes”, kuras skatuvisko vērtību augstu vērtējis gan Ā. Alunāns, gan citi kritiķi, “Vienu stāstu!” būtu ieguvis no prozas formas, jo pārāk garie tēlu monologi un apraksti neļauj radīt dramatisku iespaidu; īpaši neizstrādāts šķiet lugas noslēgums. Interesanti, ka A. Ģintera

²⁰³ Pēkšēna Marija, “Vienu stāstu!” // Rokraksts, J. Misiņa bibliotēkas krājums – 65.-66. lpp.

rādītājā patiesi minēta šāda pēc lugas tapuša stāsta eksistence, taču norādītājā laikrakstā – un arī konkrētā laikraksta visa gada kopojumā – tas nav atrodams. Tāpat “Vienu stāstu!” nerada pārliecinošu tēlu psiholoģisko attiecību tēlojumu: tās drīzāk kalpo par fonu idejai, ka sieviete var uzņemties radošu darbu. Apšaubāmi šķiet, ka aprakstītajā laikmetā patiesi būtu bijis iespējams tik liberāls audzētēvs, kurš pieļautu, ka audzumeita – saimniecības vadītāja – veselu gadu savā istabā nododas neizskaidrojamām nodarbēm, tādēļ pametot novārtā savus tiešos pienākumus. Drāmas tekstā vairākkārt tiek pieminēts, ka Juliane atstāj nepadarītu vienu vai otru darbu, tādējādi uzsverot grūtības, kas rodas, sievietei cenšoties apvienot rūpes saimniecībā ar radošu darbu, taču Celmiņš audzumeitas nodarbošanos komentē tikai tad, kad ierauga burtnīcu ar stāstu, kuru iznīcina.

Tādējādi M. Pēkšēnas daiļrade it kā apgāž priekšstatu, ka sievietēm nerūp tautiskie centieni un darbs vispārības labā, kas faktiski sabiedriskajā domā dominēja. Taču vienlaikus tas arī parāda: lai ko sieviete darītu savas iztikas nodrošināšanai, šis darbs nenes gandarījumu un tiek uztverts tikai kā pagaidu nodarbošanās. Dažus gadus vēlāk Birzniece žurnālā “Rota”, skaidrojot, kādēļ latviešu sievietes pievērs tik maz uzmanības tautiskiem centieniem, bet tik daudz – tērpiem, rotām un runām par ballēm, raksta: *“Ir parasts, ka viņas [sievietes] tiek vestas tautiņās, ka viņām jāgaida, kamēr bildina, bet pagaidām maz tiesības bildināt. Viņām liegts raudzīties nākamībā, liegts aprēķināt un pārdomāt, ja nav kāds drošs tautietis zināms; viņām jāgaida, ko katra diena, katrs atgadījums nesīs, viņām jā-apslēpj, ja kādreiz sirds iesilst priekš kāda tautieša, jo taču pēc tagadējiem pieklājības likumiem nav parasts, ka viņa papriekšu bildina²⁰⁴.”*

Gaiduļu Paulas atstātais literārais mantojums ir neliels un vairāk atbilstošs publicistikas nosaukumam. Pārsvārā viņa aktualizējusi antīko kultūras mantojumu ar tādiem rakstiem kā “Memnona stabs”²⁰⁵ un “Europa”, kas gleznainā valodā saviem vārdiem pārstāsta ēģiptiešu un sengrieķu mitoloģijas tekstus. Tas pats sakāms par igauņu tautas pasakas “Pateicīgs ķēniņa dēls” atstāstu. Kultūrvēsturiski vērtīgākā Gaiduļu Paulas daiļrades daļa ir viņas atmiņas par studiju laiku Tērbatā, īpaši slavinājumā Jura Alunāna ieguldījumam latvietības veicināšanā te studējošo latviešu vidū: *“Tāda varena priekšzīmīga sēkla nevarēja palikt bez bagātiem augļiem. Kaunīgo latviešu skaits mazinājās; skolotu latviešu pulks vairojās²⁰⁶.”* Un arī meitenes sirdī dīga nacionālās pašapziņas asns, viņa ar lepnumu atceras, ka skolasbiedrenēm stādījusies priekšā kā latviete²⁰⁷.

M. Freimanis daiļradē ir vairākas žanriski un kvalitatīvi atšķirīgas sadaļas. Viņai iznākušas trīs grāmatas: neliels lūgšanu krājums “Ceļa spieķi, svešumā meklēti, bet tēvzemē atrasti” (1880), joku ludziņa “Mīļie baras, bet nedusmojas” (1881) un ceļojumu piezīmes “Par piemiņu” (1884).

²⁰⁴ Birzniece, “Par “Latvju līgavām”” // Rota, 1886 – Nr. 42 – 412. lpp.

²⁰⁵ Gaiduļa Paula, “Memnona stabs” // Draugs un Biedris, 1868.g. Nr. 22.

²⁰⁶ “Gaiduļa Paulas atmiņas par studējošiem latviešiem Tērbatā” // Ilustrēts Žurnāls, 1925 – Nr.2 – 56.-57. lpp.

²⁰⁷ “Gaiduļa Paulas atmiņas par studējošiem latviešiem Tērbatā” // Ilustrēts Žurnāls, 1925 – Nr.2 – 56.-57. lpp.

Vairāki raksti, tostarp “Pērkona teika” (“BV” 1879, “Pagalms” 1881) un turpinājumos iespiesti stāsti Liepājas presē, tāpat atrodama informācija, ka 1889. gadā M. Freimane iztulkojusi A. Ostrovska lugu “Līgava bez pūra”²⁰⁸. Lūgšanas ir zīmīgs apliecinājums tendencei, kas iezīmējas Eiropā 19. gadsimta otrajā pusē, proti, ka sievietes publiskās un privātās sfēras nošķiruma apstākļos reliģisko dzīvi padara par savu darbības lauku²⁰⁹. Arī M. Medinskas un M. Pēkšēnas darbos ticībai, reliģiskajai dzīves izjūtai ir milzīga nozīme. Tieši viņu darbu protagonistes sievietes visbiežāk vēršas pie Dieva kā vienmēr klātesoša spēka; varoņi vīrieši biežāk attēloti polemizējam ar ticības nesējiem reālajā pasaulē – mācītājiem. Tomēr M. Freimanes lūgšanas, tāpat kā moralizējošais dzejojums “Grēku augļi”, kas izteiksmes un pausto ideju līmenī drīzāk šķiet piederīgs 18. gadsimtam, nav vērtējami literārā kontekstā. Savdabīga ir “Pērkona teika”²¹⁰, kurā apvienota gan informācija par svētbirzi pie Ķoniņu ciema, gan Pērkonom un Saulei veltītās dainas (no kurām viena šķiet nepārprotams jaundarinājums, atgādinot, ka M. Freimane turēta aizdomās par vairāku viltotu tautasdziesmu iesūtīšanu K. Baronam), dažādi ticējumi par pirtī iešanu un uguns kuršanu un glabāšanu. Tas sasiets vienotā sižetā ar aizliegtas mīlestības stāstu starp Pērkona dēlu un zemnieku meiteni Madi, kuru atklājot, Pērkons dēlus notriecis pazemē, bet Madi pacēlis likteņdieves Māras statusā un noteicis viņai rūpēties par pirtīm un mājlopiem. Turpretī ceļojumu apraksti apliecina rakstnieces interesi par dažādu tautu ieražām, kā arī par mitoloģiju un folkloru. Īpaša uzmanība paražu vidū pievērsta tieši sieviešu dzīvei dažādās tautās un ticībās; vairākkārt norādīts, ka autore īpaši meklējusi iespēju aprunāties ar sastaptajām sievietēm viņu pašu mājās, iepazīstot viņu dzīves apstākļus tik tuvu, cik vien ceļotājam tas iespējams.

Tēmas kontekstā interesanta un būtiska nodaļa “Asaru ceļš”, kurā aprakstīts, kādu likteni piedzīvojušas uz Gruziju kopā ar vīriem atceļojušās vācietes, kuras vietējo cilšu uzbrukuma rezultātā tikušas nolaupītas un aizvestas verdzībā uz Turciju vai Persijā. M. Freimane sastapusies ar vairākām sievietēm, kuras dažādos veidos izbēgušas un atgriezušās Anenfeldes ciematā²¹¹. Zīmīga šī nodaļa ir tādēļ, ka tradicionālajās vēstures grāmatās sieviešu nolaupīšana varētu tikt pieminēta, taču maz ticams, ka vēsturniekus būtu interesējusi viņu dzīve turku augstmaņu kalpībā vai harēmos, kā arī mēģinājumi no tiem izbēgt. Tādējādi M. Freimanes ceļojumu apraksti ieraksta spilgtu, kaut arī īsu un tālāk neattīstītu nodaļu sieviešu vēsturē, padarot viņu par šī žanra aizsācēju latviešu rakstniecībā. Laikrakstos turpinājumos publicētie M. Freimanes stāsti apliecina faktu, ka to autore ir

²⁰⁸ Ar nosaukumu “Bez pūra” // Latvietis, 1889

²⁰⁹ “Šāda ideoloģija, kura ierobežoja sieviešu tiesības un iespējas, attaisnoja mājas pavarda kultu un tā saukto īsto sievišķību, kas iedibinājās vidusšķiras dzīvē, taču vienlaikus, lai cik dīvaini nešķistu, deva sievietēm īpaša mērķa izjūtu. Viņas izjuta morālu pārākumu industriālajā civilizācijā, propagandējot savu sievišķo kultūru, kas veidojās ap baznīcu, māju un labdarību.” // Abrams Linn, Formirovaņije Jevropeiskoj ženščini novoj epohi – 12. c.

²¹⁰ Freimane Minna, “Pērkona teika” // Pagalms, 1881 – Nr.8 – 83.,-84. lpp

²¹¹ Freimane Minna, Par piemiņu : Liepāja, K. Ukstiņš, 1884 – 39.-49. lpp.

redzējusi pasauli (darbība vienlīdz labi var risināties Latvijas laukos, Sanktpēterburā, Parīzē un Nicā, kas pētāmā latviešu literatūrai ir neparasti plašs ģeogrāfiskais vēriens), taču to sižeti vairāk balstās autore vēlmē aprakstīt noteiktas morālas problēmas, nevis tēlu savstarpējās attiecībās vai darbības psiholoģiskā pamatojumā.

Līdzīgu raksturojumu varētu dot Brīvnieka Liesmas stāstiem. Atšķirībā no M. Valdemāres-Naumanes-Medinskas, Brīvnieka Liesmas stāstu galvenās varones parasti ir sievietes. Izstrādātākais un vērtīgākais no viņas darbiem ir 1886. gadā laikrakstā "Latvietis" turpinājumos publicētais stāsts "Uz Sibīriju!". Tā darbība risinās, kā var spriest, pēdējos dzimtbūšanas gados, laikā, kad latviešu zemniekiem deva vārdus²¹². Stāsta galvenā varone ir bārene Mīliņa, kura kalpo pie baznīckunga, taču viņas vecāmāte vienojusies ar savu ilgstoši sirgstošo krustmeitu, B...nieku māju saimnieci, ka tā ņems meiteni pie sevis kā palīdzi, jo pašas meitas vēl mazas. Abas sievietes iecerējušas, ka ar laiku Mīle varētu kļūt par sievu B...nieku saimnieces dēlam Kasparam, kurš ar Mīli abu bērnībā draudzējies. Jauniešos sastopoties atdzimst senā draudzība, un šķiet, ka bārenīti Mīli gaida laimīgs iekoptu māju saimnieces liktenis, taču viņu nepamet mānīcīga nojausma, ka viņai nav lemts nodzīvot ilgāk par 24 gadiem. Paredzējums piepildās, kad Kasparš pie uzvārdu došanas sastrīdas ar muižkungu. Stāsta spilgtākajā epizodē aprakstīts, kā uzvārdus izdomāja tie skrīveri un muižkungi, kuri vēlējās par zemniekiem pasmieties. Kādam zemniekam tiek iedots uzvārds Kuilis, jo viņš vēlējies saukties par Kundziņu pēc māju vārda, bet kā zemniekam dos tādu uzvārdu? Citu, pavecāku vīru ar dzēruma dēļ nosārtušiem vaigiem nokristī (stāstā uzvārdu došanas process arī ironiski nosaukts par otrajām kristībām) par Roziņu. Kasparš arī pēc mājvārda vēlas būt Kalniņš, bet skrīveris vēlas viņam lielā auguma dēļ dot uzvārdu Lācis. "*Būšu Kalniņš, bet pielūkojiet tik, ka priekš jums par lāci nepaliek,*" atteica pavisam sašutis Kasparš, no istabas izskriedams. "*Nu šo reizi lai iet, rakstiet Kalniņu, man netīk, ka sūdības tiek baronam celtas priekšā, bet tas lops man to dārgi samaksās,*" norūca muižkungs²¹³. Iespēja atriebties rodas diezgan drīz, kad kādu nakti tiek aizdedzināta muiža. Pie Kaspara ierodas tiesas vīri, viņu apcietina, kaut arī viņš savu vainu neatzīst un tai nav citu pierādījumu, izņemot augstāk minētos it kā draudus. Kamēr Kasparš ir cietumā, viņa mājas tiek atdotas citiem rentniekiem, jo mātei, kā jau sievietei, uz tām nav likumīgu tiesību. Jaunākie brāļi un māsas nonāk pie audžuvecākiem / saimniekiem, Mīle vēl apciemo Kasparu cietumā, bet ir spiesta atgriezties pie vecāsmātes. Kad Kasparš tiek atbrīvots, jo īstā vainīgā neiztur viņa spīdzināšanu un spriedumu izsūtīt trimdā uz Sibīriju, viņš Mīli vairs neatrod – meitene starplaikā mirusi.

²¹² Darbība risinās Kurzemē, tātad stāsta aptuvenais norises laiks varētu būt 19. gadsimta 30. gadu vidus – laiks, ko pati autore, visticamāk, nav piedzīvojusi.

²¹³ Brīvnieku Liesma, "Uz Sibīriju!" // Latvietis, 1886 – Nr. 16

No citiem Brīvnieka Liesmas literārajiem darbiem jāpiemin 1886. gadā laikrakstā “Latvietis” publicēta poētiska apcere “Dzeja”. Tās mērķis atgādināt latviešu tautasdziesmu ētisko un estētisko vērtību: *“Ja tevi apmeklē draugi un pazīstami,” atteica Dzeja, “tad ieslavē manas meitenes, saki, ka ar viņām rotuļājot var laiku daudz derīgāki pavadīt, nekā to izlietājot priekš veltīgiem strīdiem un citu cilvēku aprunāšanām; un viņas patiesi jūs izsargās no dažādām sadzīves vājībām, kuras nereti var piemist, kad nezini, kā savus vaļas brītiņus var pavadīt. Tātad būsiet jau kāds pulciņš, kas viņas mīļos; ierīkojiet dziedātāju kori un tas nebūs par svētību jums vien, bet arī citiem”²¹⁴.* Šai apcerei izvēlēta interesanta un sava laika latviešu literatūrai neparasta forma, kurā kāds zemnieks Lieberģis sastop Dzeju, personificētu jaunas, skaistas sievietes tēlā un, ceļot viņu laivā pāri upei, apspriež tautības jautājumus.

Neraugoties uz pirmās paaudzes latviešu rakstnieču ierobežoto izglītību un dzīves pieredzi, kas galvenokārt aprobežojās ar mājsaimniecības vadīšanu, viņu rakstniecībā atklājas plašs tēmu un refleksiju loks. Iekļaujoties nacionālās atmodas tēmu lokā, sieviešu rakstītie darbi vienlaikus atklāj arī jaunus tās aspektus, kā jaunumu ievadot diskursā dzimumdiferences aspektu un aizrādot uz sieviešu lomu nācīgas tapšanā un tās veselīga gara uzturēšanā.

²¹⁴ Brīvnieku Liesma, “Dzeja” // Latvietis, 1886 – Nr. 42.

II.2. Otrā paaudze: sievietes balss meklējumi rakstniecībā

19. gadsimta 80. un 90. gadu mijā latviešu literatūrā ienāca rakstnieki un teorētiķi, kuriem jaunlatviešu ideāli šķita novecojuši. Vispirms daiļliteratūrā kā pievēršanās Rietumeiropas literatūrā izplatītajam reālisma virzienam, bet pakāpeniski arī sociālpolitiskajā dzīvē sākās Jaunā strāva. Pirmais reālisma sludinātājs un tam visuzticīgākais teorētiķis latviešu literatūrā bija Teodors Zeiferts (1865-1929); Par pirmo Jaunās strāvas un vienlaikus reālisma vēstnesi latviešu rakstniecībā uzskatāma T. Zeiferta kritika par Lautenbaha-Jūsmiņa dzeju²¹⁵. T. Zeiferts uzskatīja, ka dzejai jābūt dzīvē sakarā ar savu laiku, tātad jākalpo noteiktiem sabiedriskiem nolūkiem, un jāstāv uz tagadnes pamatiem, nevis jābalstās tautas garamantās. Ar reālismu no vienas puses un Jaunās strāvas ideāliem no otras cieši saistīta arī latviešu otrās paaudzes rakstnieču darbība.

Nosacīti tās sākums nosacīti datējams ar 1888. gadu, kad uzvesta Aspazijas (Elza Rozenberga, prec. Pliekšāne, 1865-1943) luga "Atriebēja", tomēr faktiski Aspazijas rakstības stils izveidojās tikai 19. gadsimta 90. gados. Tad iezīmējās arī rakstniecei svarīgie tēmu loki par sievietes nelīdztiesību sabiedrībā un prasība pēc līdzvērtīgas attieksmes pret abiem dzimumiem. 90. gadu vidū rakstniecībā ar spilgti reālistiskiem darbiem, kaut arī no Jaunās strāvas tāliem ideāliem, ienāca Anna Brigadere (1861-1933). Kā trešā spilgtākā šīs paaudzes pārstāve jāmin Hermīne Zālīte (dzim. Balode, 1858-1923), kura darbojusies kā līdzstrādniece izdevumos "Mājas Viesis", "Mājas Viesa Mēnešraksts" un "Dienas Lapa", rakstījusi pārsvarā publicistiku, taču arī stāstus, pārsvarā moralizējošas skices ar pseidonīmu Liesma vai vispār bez paraksta. Pēc dzimšanas laika un atstātā daiļliteratūras mantojuma moralizējošās ievirzes H. Zālīte būtu drīzāk pieskaitāma iepriekšējai paaudzei, taču viņas aktīvā darbība 19. gadsimta 80. gadu avīžniecībā, kā arī ceļojumu apraksti, kuros jūtama pasaules, ne vairs provinces vērotājas, dimensija, liecina par piederību Aspazijas un Brigaderes laikmetam, kaut arī atšķirīgā izpausmē. Tāpat H. Zālīte dalījies interesē par sieviešu jautājumu, agrā jaunībā pēc brāļa drauga, pāragri mirušā teoloģijas studenta Jēkaba Dzeguzes, piezīmēm laikrakstam "Baltijas Vēstnesis" sagatavojot apcerējumu "Par sieviešu pienākumiem"²¹⁶. Arī savos stāstos H. Zālīte ieved jaunās, izglītotās sievietes, cenšoties mazināt sabiedrībā izplatītos aizspriedumus pret to, ka studijas padara sievieti "nesievišķīgu", "raupju" un "nejūtīgu".

Latviešu literāšu otrā paaudze daļrade kvalitātes dēļ izceļas latviešu rakstniecības vēsturē. Atšķirībā gan no pirmās, gan trešās paaudzes rakstniecēm, kuras dažādās literatūras vēsturē iekļautas izlases kārtībā, atkarībā no sastādītāju nostādnēm, otrās paaudzes rakstnieču vārdi ierakstīti gan literatūras vēsturēs, gan enciklopēdijās, tā vairāk aprakstīta un analizēta gan par

215

Austrums, 1888

²¹⁶ Balode Hermīne, "Par sieviešu pienākumiem. Pēc Jēkaba Dzeguzes, stud. teol. atstātiem materiāliem plašāki izstrādājis B.K." // Baltijas Vēstnesis, 1888 – 8, 9., 11., 12., 13., 14. aprīlis

pirmo, gan trešo, turklāt visbiežāk Aspazija un A. Brigadere pretnostatītas viena otrai, it kā lai uzsvērtu vienas daiļrades lēno norietu, kāds varēja šķist posms pēc Aspazijas trimdas, salīdzinot ar versmaino sabiedrisko rezonansi, kādu radīja visi viņas darbi līdz pat drāmai “Sidraba šķidrants”, un otras pastāvīgo augšupeju, īpaši sākot ar pasaku lugu “Sprīdītis”. Dziļā un iejūtīgā abu rakstnieču salīdzinājumā Sandra Meškova²¹⁷ norāda, ka šāds salīdzinājums netiktu attiecināts uz jebkuriem diviem vienā laikā dzīvojošiem rakstniekiem vīriešiem, kuri pārstāv atšķirīgas daiļrades ievirzes. Vienlaikus jāpiezīmē, ka Aspazijas agrīnā jūsmīgā, enerģijā verdošā daiļrade kritiķiem visos laikos šķitusi plašākas un dziļākas analīzes vērtā nekā A. Brigaderes ārēji atturīgā proza un drāma.

Tomēr rodas iespaids, ka abu rakstnieču daiļrade uztverta viendimensionāli. Aspazijas gadījumā tas sakāms par prozu un drāmu, mazāk dzeju, kas vienmēr saņēmusi intensīvu un daudzpusīgu uzmanību. A. Brigaderes gadījumā tikuši analizēti atsevišķi darbi, taču ne tajos ietvertās idejas un tēlu sistēmas. Analizējot abu rakstnieču daiļradi Junga teorijas un no tās atvasināto analīzes metožu gaismā, atklājas vairākas paralēles un gluži jauns skatījums uz viņu ieguldījumu sieviešu jautājuma teorētiskās domas attīstībā. Tas īpaši svarīgi A. Brigaderes daiļrades pārvērtējumam, jo viņas sieviešu tēli lielākoties raksturoti vienpusīgi un plakani, uzsverot vienīgi to cietēju raksturu.

Tieši latviešu otrās paaudzes rakstnieču daiļradi ir būtiski analizēt saskaņā ar Junga arhetipu un neapzinātā teoriju. Pētnieki atkārtoti apgalvojuši, ka Junga arhetipu teorija mākslas darbu analīzei jāizmanto tikai tajos gadījumos, kad tā sniedz būtiski jaunu ieguldījumu lasījumā, ļaujot ieraudzīt jaunas šķautnes, un nav vērts ar atsevišķu Junga terminu izmantošanu vēlreiz pierādīt jau zināmo²¹⁸. Pats Jungs 1911. gadā – tātad aplūkojamajā periodā – tapušā rakstā “Psihoanalīze un literatūras kritika” izteicies, ka literāri darbi iedalās divās kategorijās: psiholoģiskos un vizionāros²¹⁹. Pirmajos nav nepieciešamības izmantot arhetipu teoriju, jo autora nolūks ir nepārprotami ierakstīts tekstā, tēlu psiholoģiskās attiecības un vēstījums ir tik skaidrs, ka tajā lieki meklēt zemslāņus. Gluži citādi ir ar vizionāriem darbiem, pie kuriem K.G.Jungs min tik atšķirīgus autorus kā, piemēram, J.V. Gēte (“Fausta” otrā daļa) un R. Hegards (romāns “She”, kas latviski nav tulkots).

Pazīmes, kas vizionārus darbus atšķir no psiholoģiskajiem uzskaitītas neskaidri un pretrunīgi, kas vispār raksturīgs Junga teorijai. Dažas no minētajām iezīmēm: vizionārie darbi lasītājam neizskaidrojamo iemeslu dēļ liek justies neveikli, neērti, tādēļ no tiem mēdz izvairīties – taču vienlaikus psihoanalītiķis norāda, ka vizionāros darbus vieglāk sameklēt t.s. populārajā kultūrā.

²¹⁷ Meškova Sandra, “Two Mothers of Latvian Literature” // “Journal of Baltic Studies”, 2003 – Nr. 3 – p. 278

²¹⁸ Craig Stephenson, “How Myrtle Gordon addresses her suffering” // *Psyche and the Arts*, ed. by Susan Rowland : Routledge, 2008 – p. 77

²¹⁹ Tulkojums terminam: Šuvajevs Igors, *Dziļu psiholoģija* : R : Zvaigzne ABC, 2002 – 101. lpp.

Vizionārajos darbos saskatāmas šausmu literatūras iezīmes, murga, sapņa valstības elementi. Psiholoģiskā māksla, tostarp literatūra, pakļaujas rakstītāja mērķiem, kamēr vizionārā pakļauj rakstītāju, aizvedot iepriekš neplānotos virzienos – šo K.G. Junga formulējumu šķiet būtiski ietekmējusi F. Ničes uzskatu sistēma, īpaši viņa teorija par apolonisko un dionīsisko mākslu.

Junga arhetipu teorija gan rada vairākas problēmas tās izmantošanā, īpaši sieviešu rakstīto tekstu un sieviešu tēlu analizē. Pirmkārt, Jungs daudzus savus terminus turpinājis attīstīt visa mūža ilgumā, un to traktējumā skaidri iezīmējas pretrunas – tas redzams, piemēram, jēdziena 'persona' skaidrojumā dažādos viņa darbos. Otrkārt, Jungs par pamatu cilvēka psihi raksturojumam ņēmis vīrieša psihisko procesu norises, taču pats atzinis, ka tās nav iespējams automātiski pārnest uz sievietes psihi izpēti un attiecīgi attēlojumu literāros darbos. Treškārt, Junga pētnieki šķir viņu kā "lielas teorijas" radītāju no viņa kā "personīgā mīta" radītāja²²⁰, un katrā no šīm sadaļām attīstījušies gan savstarpēji komplementāri, gan arī pretrunīgi virzieni²²¹. Tēmas sakarā atbilstošākās un auglīgākās ir Junga idejas par mātes un animas, kā arī ēnas un animus arhetipiem, un šo ideju tālāka attīstība citu teorētiķu darbos. Pats Jungs norādīja, ka viņa arhetipu teoriju nevar automātiski pielāgot sieviešu psiholoģijai, kura vēl relatīvi maz izpētīta, tādēļ psihoanalītiķa sekotāji un it īpaši sekotājas piedāvājuši un piedāvājušas arī jaunus arhetipus.

Lasot A. Brigaderes un Aspazijas biogrāfijas katru atsevišķi, var paslīdēt garām būtiskas līdzības abu biogrāfijās un tajā, kā šīs biogrāfijas atspoguļojas daiļradē. Ļoti būtiska, bet reti pamanīta biogrāfiska kopsakarība – Aspazija un A. Brigadere ir pirmās profesionālās latviešu rakstnieces, abas ar rakstniecību pelna iztiku. Latviešu rakstniecība izveidojās tikai 19. gadsimta vidū, taču par profesionālu rakstnieku slāni var runāt tikai no gadsimta 90. gadiem, kad attīstījušies avīžniecība ļauj izdevējiem algot štata literātus – tādējādi Latvija ir viena no retajām Eiropas valstīm, kur faktiski vienlaikus profesionālajā rakstniecībā ienākuši vīrieši un sievietes. Šis fakts svarīgs ne tikai kā apliecinājums rakstnieču līdzvērtīgajam talantam rakstniekiem vīriešiem bet arī tādēļ, ka autobiogrāfiskums – mazāk faktos, vairāk noskaņās, tēlu psiholoģiskajā veidojumā – ir cita Aspazijas un A. Brigaderes darbu kopīga iezīme

Biogrāfijas izejas punkts, īpaši ņemot vērā, cik svarīga vēl 19. gadsimtā bija piederība noteiktai šķirai, rakstniecēm atšķirīgs. Aspazija ir turīgu saimnieku vecākā un ilgstoši vienīgā meita, māju mantiniece. A. Brigadere ir trūcīga jaunsaimnieka jaunākā meita, kaut arī tēvs būtu mantojis mājas, ja neatteicies no tām par labu jaunākajam brālim. Aspazija ir lutināta, pārmēru sargāta un ierobežota, tādēļ vientuļa, no dabas un reālās dzīves nošķirta, un, sākot ar drāmu "Zaudētas tiesības", rakstniecei šo nošķirtību pārmet kritika, norādot, ka viņas tēli šķiet nevis ņemti no dzīves,

²²⁰ Rowland Susan, Jung. A Feminist Revision : Polity Press, 2002 – p. 27

²²¹ Rowland Susan, Jung. A Feminist Revision : Polity Press, 2002 – p. 48

bet gan aizlienēti ārzemju rakstnieku grāmatās²²². A. Brigadere, būdama jaunākā triju bērnu ģimenē, ir tēva mīlule un kā tāda savā ziņā lutināta, taču kopš agras bērnības strādājusi lauku darbus, saskārusies ar visdažādākajiem cilvēkiem, tautas ieražām, apkārtējo pasauli un dabu. Visi šie aspekti atstājuši nozīmīgu iespaidu uz meiteni un vēlāk atspoguļojušies rakstnieces darbā. Abas ir temperamentīgas un, kā liecina autobiogrāfijas, agri izjutušas kvēlu interesi par grāmatu pasauli. Aspazija beidz ģimnāziju un sapņo par studijām, taču: "[..] vecāki baidījās no tādas "trakas idejas", tie domāja, ka meitai caur skolām esot galva samaitāta un noliedza tai pavisam ņemt rokā grāmatas, tā ka viņa pie tām varēja tikt tikai nakts laikā pie vājas tauku svecītes gaismas, caur ko tā samaitāja savas acis²²³." A. Brigadere pēc tēva nāves savā trīspadsmitajā gadā trūcīgo apstākļu dēļ nevar pat sapņot par ģimnāziju, tomēr, kā liecina viņas autobiogrāfija "Dievs, daba, darbs", allaž intensīvi pašizglītojusies.

Aspaziju vecāki pēc skolas atsauc mājās un sāk gatavot saimnieces dzīvei, kurā ietilpa arī tādi jaunai sievietei tradicionāli pienākumi kā pūra darināšana, šūšana un izšūšana. Aspazija atceras, ka māte viņas istabā nolikusi auduma baķi, kurš bijis jāizšuj ar un bez pērlēm – un nākamā rakstniece šuvusi, kaut arī emocionāli darbs viņai nepavisam nav šķitis saistošs²²⁴. A. Brigadere šuvējas gaitas sāk pēc tēva nāves, kad abas ar māti pārcēlušās uz Jelgavu pie Annas māsas Līziņas. Kad meitai palikuši 16 gadi un viņa vairākkārt mēģinājusi aizbēgt no mājām, lai piepildītu savu sapni spēlēt teātri²²⁵, vecāki Aspaziju izprecina. Ap abu pilngadību topošo rakstnieču sabiedriskais stāvoklis izlīdzinās: kad Maksis Valters pārdevis mājas un Rozenbergi spiesti no tām aiziet, Aspazija kļūst par mājskolotāju, tāpat kā mājskolotājas darbu jau uzņēmusies A. Brigadere, kura gan tajā pavadīja ilgākus gadus.

H. Zālīte, nākot no ģimenes, kurā māte trīs bērnus pēc tēva nāves audzinājusi viena, tikpat agri kā A. Brigadere bijusi spiesta atteikties no iespējas turpināt formālo izglītošanos, taču vienmēr izmantojusi iespēju mācīties kopā ar brāļiem. Vēlāk, jau strādājot "Mājas Viesa Mēnešrakstā", viņa īpaši centusies profesionāli apgūt zināšanas par poligrāfiju.

Abām rakstniecēm pirmie literārie mēģinājumi top agri, taču Aspazija sāk publicēties ātrāk – pirmā drāma "Atriebēja" iesniegta lugu konkursam 1887. gadā, pirmā uzvestā luga "Vaidelote" 1894. gadā. A. Brigaderei, šķiet, iekšēja nepieciešamība labāk nobriedināt darbus – taču to var skaidrot arī ar atšķirīgo temperamentu un saņemto izglītību. Tādējādi A. Brigadere, kuras pirmais stāsts "Slimnīcā" publicēts 1896. gadā 35 gadu vecumā un pirmais stāstu krājums iznāk 1897. gadā

²²² dr-dr, "Aspazijas raksti", "Austrums", 1896 – 439. lpp.

²²³ "Aspazija. Īsas biogrāfiskas ziņas" // Saimnieču un Zelteņu Kalendārs 1895 – 114. lpp.

²²⁴ Aspazija, "Mana autobiogrāfija" // Kopoti raksti, 6. sēj. : R : Liesma, 1988 – 278. lpp.

²²⁵ Augusts Deglavs atceras, ka pirmoreiz Elzu Rozenbergu sastapis kādā brīvdabas teātra izrādē, kur viņa tāpat spēlējusi līdzi, parādot ievērojamu talantu. // Deglavs Augusts, "Aspazija" // Jaunā Dienas Lapa, 1913 – Nr.53-59

precīzāk atbilst 19. gadsimta iesācējas rakstnieces tēlam starptautiskā griezumā, pēc kura pirmā publikācija sievietei mēdza parādīties ap 30. dzimšanas dienu vai pat vēlāk, kamēr, sieviešu izglītības iespējām paplašinoties, vairāk nekā 70 procenti trešās paaudzes rakstnieču līdz 30 gadu vecumam jau bija laidušas klajā vismaz vienu grāmatu²²⁶.

Aspazijai bija skandalozas skaistules un siržulauzējas slava, turklāt viņas pirmās neveiksmīgās laulības padarīja Aspaziju par latviešu sabiedrības labākajām aprindām ne sevišķi pieņemamu personību: *"Par Aspaziju un citām jaunās strāvas sievietēm tika katru dienu kas pikants pastāstīts un viņa nostādīta par atbaidošu piemēru, kādai godīgai pilsoņu sievietei nebūs būt (!) Pa daļai aiz ļaunprātības, pa daļai aiz pārpratumiem.*²²⁷." Domājams, tas ir viens no iemesliem, kādēļ Aspazijas publicistikā un sociālajās drāmās likts pastiprināts uzsvars uz sabiedrības morālo divkosību: *"Tā vīrietim, kā lietas līdz šim sastāv, ir daudz tikumu un īpašību, bet sievietei tikai viena. Viņa var būt tik pilnīga, tik brīnišķīgi skanēt kā Paganīnija vijole, bet viņa ir stīgota tikai ar vienu stīgu. Ja vīrietis krīt, tad viņam paliek vēl daudz kas pāri, bet ja sieviete krīt, tad – tā pazaudē visu*²²⁸." Atspoguļojot sava laika uzskatus, divās Aspazijas drāmās sievietes izglītība tieši korelē ar morāles aspektiem – nonākot izvēles priekšā, Laima ("Zaudētas tiesības") un Velta ("Neaizsniegts mērķis") izvēlas no sabiedrības viedokļa morāli nepieņemamus risinājumus.

A. Brigadere sevi vienmēr uzskatīja par neglītu un neveiklu²²⁹, un viņas darbos sievietes skaistums uzsvērti attēlots kā pārejoša, tādēļ apšaubāma vērtība (stāsts "Viņa smejas") vai implicē morālu nenoturību (drāmas "Izredzētais", "Hetēras mantojums" u.c.) – galvenie sieviešu tēli lielākoties tiek raksturoti nevis skaistuma, bet gan izteikti morālās kategorijās; izņēmums ir Mare (pasaka "Mare"), kura savu skaistumu apzināti upurē mīlestības vārdā.

Aspazija, veicinot Raiņa daiļrades attīstību, pamazām saplūda ar viņa likteni un darbiem, no kā, viņa jūta, cieta pašas daiļrade²³⁰. Trimda Kastaņolā, ko Rainis izjuta kā radošu pacēlumu, Aspazijai kļuva par smagu pārbaudījumu, kas iedragāja gan dzejnieces veselību, gan garu. Vēlākie biogrāfi atzīmē Aspazijas palīdzību Rainim trimdas laikā, kā dabisku uztverot viņas pašai dziedzību un atsacīšanos no regulāra radošā darba, lai Rainis varētu radīt savas dižākās drāmas. Astrīda Stahnke šādu attieksmi komentē kā pašsaprotamu, jo laikposmā līdz 1. Pasaules karam valdīja

²²⁶ Showalter Elaine, *A Literature of Their Own* : Princeton University Press, 1977 – 53. lpp.

²²⁷ Deglavs Augusts, "Aspazija" // *Jaunā Dienas Lapa*, 1913 – Nr.53-59

²²⁸ Aspazija, "Ibsena "Nora"" // *Kopotī raksti* 10. sējums : R: A. Gulbis, 1922 – 150. lpp.

²²⁹ Skat. stāstu "Valsa ritmā" : "Lai gan viņa tik pasīva vērotāja, ap viņu dveš it kā valdnieces atmosfēra. Viņa ir gājusi caur dzīvi pašas takti un piespiedusi tūkstošus uz klausīties tai īpatnējā sāpju un līksmas ritmā, ko dziedāja viņas dvēsele. Bet valsa ritms viņai palicis aizslēgta pasaule. Un viņa tagad skatās harmoniskajā virtenī, kurā sieviešu gaišie augumi vizmo kā saules pārslas viņu metos, uz viņas lūpām atgriezās viņa senā vakara skumjais smaids un acīs uzdzied aizmirstie sapņi." // *Klusie varoņi* : R: Valters un Rapa, 1996 – 132. lpp.

²³⁰ "Es īstenībā nedzīvoju pate savu dzīvi, – sievietes tikai to prot, – un tādēļ arī tik maz rakstīju. Tikai tagad, pāra gadu atpakaļ, es sāku atgādāties pate sevi, un tad arī sāku rakstīt savu biogrāfiju." // *Aspazijas, Raiņa un Ivandes Kaijas sarakste Gundegas Grīnumas atlasē "Meistar, māci pats sevi!"*, Karogs, 1996 – Nr.7 – 192.-231.lpp.

gaisotne, kurā sievietē darbojās kā vīrieša labais eņģelis²³¹.

Turpretī A. Brigaderei ar Šveici ir pozitīvas konotācijas, jo, pavadones lomā apmeklējot šo valsti, viņa iepazīstas ar filozofijas profesoru Ludvigu Augustu Langmeseru, sarakste ar kuru tikusi iznīcināta, taču kuram, cik iespējams spriest pēc rakstnieces piezīmēm un agrīno biogrāfu atzinuma, bijusi gan nozīmīga emocionāla, gan radoša ietekme Brigaderes dzīvē un kurš, ticams, atspoguļots drāmā "Ilga" Zendborga tēlā. Par to nav iespējams pārliecināties, jo A. Brigaderes intensīvā privātās telpas izjūta kategoriski vairījās no savas dzīves detaļu publiskošanas vai saistīšanas ar daiļradi. Šī iezīme abām rakstniecēm atšķirīga, jo saglabājusies plaša Aspazijas un Raiņa sarakste, kā arī Aspazijas sarakste ar citām sava laika kultūras personībām, un īpaši Rainis arvien aicinājis Aspaziju fiksēt visu personīgo nākamo paaudžu vajadzībām.

Kopsakarības atrodamas arī Aspazijas un H. Zālītes biogrāfijās, galvenokārt ģimenes modelī. V. Zelče raksta, ka 90. gados latviešu sabiedrībā izveidojās vairākas sabiedrībā pazīstamas ģimenes, kurās sievu un vīru vienoja kopīgas intereses un sieva tika uztverta kā personība, tomēr – tikai vīra līdzgaitniece²³². Tas pats sakāms par Pēteri (1865-1932) un Doru (1870-1950) Stučkām, un V. Zelče norāda: "*Minētajās trīs ģimenēs nebija bērnu, un to esības pamats bija vīra darbs, ideju un mērķu realizācija*"²³³.

Neviena no abām centrālajām latviešu otrās paaudzes rakstniecēm nekļuva par māti, un viņu daiļradē atrodamas norādnes, ka māšu un meitu attiecības nav tikušas izrisinātas dzīvē. Tā ir 19. gadsimta sieviešu rakstniecībai kopīga iezīme visās Eiropas valstīs: galvenie sieviešu tēli, tāpat kā to autores, nereti šķiet zaudējuši pusi ģenealoģijas. Atsevišķas 20. gadsimta feminisma teorētiķes šo zaudējumu saista ar ieilgušo patriarhālās reliģijas dominanci, no kuras izzudušas senās dievietes, piemēram, Hestija, kura, būdama svētās pavarda uguns sargātāja, simbolizējusi skaidrību nevis patriarhālā nozīmē kā sievietes nevainību, kam ir tikai apmaiņas vērtība starp vīriešiem, bet gan kā uzticību savai būtībai un sievišķās ģenealoģijas nepārtrauktību²³⁴. Abu rakstnieču darbos pastāv mātes atbūtnes variācijas – tā ir mirusi vai netiek pieminēta (Aspazijai Mirdza un Asja "Vaidelotē", Guna "Sidraba šķidrūtā", A. Brigaderei Gundega pasaku lugā "Princese Gundega un karalis Brusubārda", Ilga tāda paša nosaukuma lugā); nes negatīvas konotācijas (Aspazijai Liesma drāmā "Ragana", A. Brigaderei Dunkera kundze stāstā "Lūcija Dunkere"); demonstrē pakļaušanos patriarhālajai kārtībai (Aspazijai Veltas māte drāmā "Nesasniegts mērķis", A. Brigaderei vīramāte tāda paša nosaukuma stāstā) vai arī tai, par spīti labajiem nodomem, nav nekādas ietekmes meitu dzīvē (Aspazijai Laimas māte drāmā "Zaudētās tiesībās", A. Brigaderei Mares māte pasakā "Mare").

²³¹ Stahnke Astrida B., *Aspazija: Her Life and Her Drama* : University Press of America 1984 – p. 78.

²³² Zelče Vita, *Nezināmā* : R : Latvijas Arhīvistu biedrība 2002 – 58., 137. lpp.

²³³ Zelče Vita, *Nezināmā* : R : Latvijas Arhīvistu biedrība 2002 – 60. lpp.

²³⁴ Irigaray Luce, *Je, Tu, Nous* : Routledge Classics, 2007 – p. 11

Ambivalents mātes tēla traktējums raksturīgs visai 19. gadsimta sieviešu rakstniecībai, atzinuši pētnieki, – gan tādēļ, ka mātes, pakļaujoties patriarhālajai sistēmai, slēpj no meitas, ko nozīmē būt sievietei²³⁵, gan tādēļ, ka tēvi pievērsuši meitu izglītošanai lielāku uzmanību un traktēja to brīvāk nekā mātes, kuras pašas bija saņēmušas ierobežotu izglītību²³⁶. Rezultātā izveidojās sieviešu paaudze, kura sevi uzskatīja par "savu tēvu meitām". 19. gadsimtā rakstniecei, lai viņa vispār varētu radīt sižetu, bija jānošķiras no mātes stāsta, jāignorē tas. Taču paradoksālā kārtā agrīno rakstnieču centieni norobežoties no savu māšu vērtībām un likteņiem viņu daiļradi padarījuši nevis bagātāku vai iekšēji atbrīvotāku, bet, tieši pretēji, sasaistījuši, programmējot tendenci atkārtot iepriekšējās paaudzes stāstus, sižetiskās līnijas²³⁷. Tas redzams arī Aspazijas un A. Brigaderes biogrāfijās. Kaut gan Aspazija norāda, ka bērnībā vairāk mīlējusi māti, dažādi šķietami sīki pārīdarījumi un visbeidzot it īpaši negribētās laulības likušas uz laiku – faktiski uz visu agrīnās daiļrades periodu – emocionāli nosvērties par labu tēvam. Attiecības un Aspazijas attieksme mainās, kad Margrieta Rozenberga kaismīgi atbalsta viņas un Raiņa attiecības, kuras sākotnēji apgrūtina gan Aspazijas neskaidrais civilstāvoklis, gan Raiņa tuvinieču attieksme.

A. Brigaderes dzīvē tēva lielā loma redzama, piemēram, Zentas Mauriņas (1897-1978) esejā – aicināta nolasīt ko Mātes diena piemērotu, rakstniece saka: "*Ak, kādēļ jūs nerīkojat Tēva dienu? Tad es varētu stundām ilgi stāstīt*"²³⁸, " vai citur "[..] tēvs – mazās Anneles labākais draugs, rakstnieces gaišākā atmiņa"²³⁹.

"Sava tēva meitas" nenozīmē, ka rakstnieces nebūtu mīlējušas savas mātes – drīzāk gan, ka noteiktā sev kritiskā emocionālā posmā nav saņēmušas no viņām atbalstu un neredz, ka varētu balstīties uz viņu pieredzi, meklējot sev ceļu. Ne velti A. Brigadere rakstīja, ka "[..] savu meitu viņa ir pavadījusi tikai līdz savas sētas vārtiem, neuzdrošinādams tai dot līdzī savus cēlos tikumus, itkā tai dzīvei, tur ārpusē, nepiemērotus. "Dari nu, meit, kā pati zini." Viņa instinktīvi jūt, ka ir izaugusi kāda cita "pati", nekā viņa ir bijusi"²⁴⁰. Šī sajūta, ka mātes pieredzē balstīties nav droši, nepametīs arī trešās paaudzes rakstnieces; viņu tekstos tā ierakstīta pat vēl asāk un atklātāk²⁴¹. Tādējādi otrās paaudzes rakstnieču piedāvātie netradicionālie sieviešu dzīves modeļi stāv uz nestabiliem pamatiem – meklējot virzienu, kādā attīstīties jaunajai sievietei, trūkst sakņu un vismaz daļēji šī iemesla dēļ – arī skaidras nākotnes vīzijas. Māšu / meitu ģeoloģijas problemātika neierobežojas tikai 19. gadsimta kontekstā, bet turpina būt nozīmīgs pētījumu objekts arī 20. gadsimta nogalē, tādējādi

²³⁵ Marholm Laura, *The Psychology of Women* : Cooper Press, 2009. g.,

²³⁶ Showalter Elaine, *A Literature of Their Own* : Princeton University Press, 1977 – p. 62

²³⁷ Hirsch Marianne, *Mother/Daughter Plot* : Indiana University Press, 1989 – p. 67

²³⁸ Mauriņa Zenta, "Dziesminiece klusā, dziļi lēnā" // *Uzdrīkstēšanās* : R : Liesma, 1990 – 31 lpp.

²³⁹ Mauriņa Zenta, "Dziesminiece klusā, dziļi lēnā" // *Uzdrīkstēšanās* : R : Liesma, 1990 – 22. lpp.

²⁴⁰ Brigadere Anna, "Piezīmes pie laulības problema" // "Daugavas Gada Grāmata" : R : Valters un Rapa, 1924.g.

²⁴¹ Ivandes Kaijas romāna "Iedzimtais grēks" centrālais tēls Gaida izaucas, ka nekad nevēlētos sev mātes likteni. //Ivande Kaija, *Iedzimtais grēks I. daļa* : R : Artava, 1992 – 27. lpp.

apliecinot ambivalentās attiecības starp paaudzēm, gan arī neatrisinātās arhetipiskās attiecības²⁴².

Šajā ziņā kā no Aspazijas, tā A. Brigaderes atšķiras H. Zālīte. Viņu līdz ar abiem brāļiem māte uzaudzina viena, jo tēvs nomirst, kad meitenei tikai četri gadi. Dzīvesbiedram P. Zālītem viņa vienmēr uzsvērusi mātes piemēra un audzināšanas nozīmi dzīvē: "*Pie darba mani pieturēja un iemācīja viņu cienīt, sacīja Hermīne, mana mīlā māmuļiņa, jo viņa neļāva man ne brīdi bez darba mierā būt. Saimniecību, roku darbus un šūt es arī iemācījos pie savas mamsītes. Grāmatu lasīt un rakstīt tāpat. Kas labs un kas ļauns, es mācījos atzīt Baložu ģimenē. Mana skolotāja īsti ir pati dzīve un daba*²⁴³."

Aplūkojot otrās paaudzes rakstnieču pieeju sieviešu jautājumam, jāatzīst, ka tā ir atšķirīga. Pirmkārt, Aspazijas daiļradē sieviešu tiesību tematika ienāk ļoti ātri un atklāti. Drāma "Atriebēja" (1888) vēl uzskatāma par iesācējas mēģinājumu, kurā kopš 18. gadsimta melodrāmās izplatītais motīvs par kungu un kalpu šķiras bērnu apmaiņu savijies kopā ar latviešu un vāciešu attiecībām Baltijā, bet jau otrā drāma "Zaudētas tiesības" (1894) ir nepārprotams pieteikums rakstnieces nostādnei tobrīd vēl maz cilātājā sieviešu jautājumā. Nevar arī teikt, ka sieviešu tiesību tematika būtu pārejošs periods rakstnieces daiļradē, jo atgriešanās pie tās atšķirīgos veidos notiek gandrīz līdz pat dzīves beigām. Paralēles ar "Zaudētām tiesībām" un "Cīņu par nākamību" meklējamas gan autobiogrāfiskajā darbā "No atzīšanas koka" (1919), gan romānā "Rudens lakstīgala" (1933), ko iespējams traktēt kā nobriedušāku stāsta "Cīņa par nākamību" versiju. Savukārt drāmās "Ragana", "Vaidelote" un "Sidraba šķidrauts", kuras nevar nosaukt par feministiskām, tomēr dominē sievišķais elements. Darbību tajās virza sieviešu tēli, tie parādīti kā morāli stiprāki par vīriešiem, taču vienlaikus ir pakļauti un cieš no visiem patriarhālās sabiedrības ierobežojumiem.

Aspazijas drāmas no visdažādākajiem skatupunktiem analizējuši pilnīgi visus idejiskos strāvojumus pārstāvošie kritiķi: Jānis Asars (1877-1908), Roberts Klaustiņš (18750-1962), A. Niedra, Roberts Pelše (1880-1955), A. Upīts; tās atkal no jauna aktualizētas gan dzejnieces pašas, gan viņas darbības jubileju gados. Tā 1910. gadā J. Asars, analizējot Aspazijas daiļradi, raksta: "*Ar Aspaziju dvēsele ienāca rakstniecībā. Iz viņas darbiem nerunāja tautas dzīve, bet viņa pati, viņas subjektīvais "es" – un arī anormālais, tas ir, ārpus tautas lielā vairuma izaugušais "es"! Tas runāja kā jaunlaiku sievietē, kā individuāli attīstīts cilvēks, kas ar drošu apziņu saka par sevi: homo sum*²⁴⁴!" Šis apgalvojums gan vērtējams kā pārspīlēts: ņemot vērāk, ka absolūti lielākā daļa centrālo Aspazijas sieviešu tēlu beidz dzīvi pašnāvībā, iespējams, precīzāk būtu pārfrazēt: "*Sum homo?*" Aspazijas sievietes nesniedz kategoriski apstiprinošu atbildi, drīzāk iestrēgst jautājuma

²⁴² Skat., piem., Irigaray Luce, Je, Tu, Nous : Routledge Classics, 2007.g.

²⁴³ Zālīte Pēteris, Ko liela latviete mums stāsta... : R : 1937 – 14. lpp.

²⁴⁴ Asars Jānis, "Aspazija un viņas dzeja" // Kopoti raksti : R : H. Raņķis 1910. – 13. lpp.

izteiksmē, jo, pašas apzinādamās esam līdzvērtīgas cilvēciskas būtnes, viņas savai pārlicībai nesaņem apstiprinājumu sabiedrībā, arī tuvākajos cilvēkos ne. J. Asara teiktajam ļoti līdzīgu domu gandrīz simts gadus vēlāk izsaka V. Vecgrāvis: *“Pirmkārt, Aspazija rada visa laikmeta garīgās atjaunošanās, personības pašcieņas un pašrealizācijas programmu. Otrkārt, Aspazija uzsver ne tikai domu par cilvēka lieluma nepieciešamību, bet visupirms – par sievieti kā cilvēka līdzvērtīguma, sociāli un arī garīgi visvairāk apspiestā cilvēka pašapziņas modinātāju. Treškārt, tieši Aspazija pirmā aizsāk tradīciju, kuru vēlāk turpina arī Rainis savās lugās, proti, rada savus personāžus kā cilvēciski pretrunīgus, taču dabiskus raksturus un vienlaikus arī kā vispārcilvēciski simboliskus ideju vispārinājumus.”*²⁴⁵ Tas šķiet daudz tuvāk patiesībai, tomēr kopumā Aspazijas daiļrade ir nevis programmatiska, bet gan pravietojoša; tā neiekļauj ieteikumus, kā vajadzētu rīkoties, bet gan krasu, romantiski sakāpinātu noliegumu sabiedriskās iekārtas trūkumiem.

Aspazijas sociālās drāmas rosināja sabiedrisku diskusiju par sievietes stāvokli un nepieciešamajām izmaiņām, tomēr nosaukt par pašapziņu modinošiem mākslīgi konstruētus tēlus un konfliktus ir apšaubāmi. Diskutējams arī apgalvojums par Aspazijas cilvēciski pretrunīgajiem, taču dabiskajiem raksturiem: no pašiem daiļrades pirmsākumiem kritika pamatoti norādījusi uz Aspazijas tēlu neizstrādātību, uz literāriem trūkumiem īpaši reālistiski iecerētajās sociālajās drāmās. Kļūdas tiek uzrādītas pat ļoti asi, īpaši Aspazijas tendence uz psiholoģiski nepamatotu, acumirkliņu un ļoti spēcīgu simpātiju rašanos starp pretējo dzimumu pārstāvju tēliem²⁴⁶, īpaši tādēļ, ka uz šīm simpātijām lielā mērā balstās daudzu darbu konflikts (drāmas "Zaudētas tiesības", "Vaidelote", "Ragana"). Tāpat dialogi nav pilnīgi brīvi no iepriekšējā laikmeta sentimentalitātes, īpaši drāmā "Zaudētas tiesības", stāstos "Saulgriezīte" un novelē "Cīņa par nākamību". Analizējot pēdējo, to atzīst pat Aspazijai labvēlīgi noskaņotais T. Zeiferts, tomēr, būdams kaismīgs reālisma apoloģēts, uzsver noveles idejisko nozīmību: *“Un tomēr šī grāmata ir svarīgāka nekā desmit citu. Lūk, šīs runas, tās griežas dzīvē iekšā, kā nazis griežas noaugušos ceros. Kas sieviete tagad ir, ja viņa ir viena? Kas sievietei jādara, ja viņa grib maizi ēst? Kas viņu gaida, ja viņa ņemas ārā no spostiem? Nav sen, ka šos jautājumus pie mums sāka cilāt. Un lai cilājot šie piemaisās labi daudz romantikas un tukša valoda, tomēr arī tā viņa aizkustina domas un ievirza nopietnā dzīvē”*²⁴⁷.

Par Aspazijas sociālajām drāmām – tēmas sakarā pie tām pieskaitu gan lugas "Zaudētas tiesības", "Neaizsniegts mērķis" un "Zeltīte", gan stāstus "Cīņa par nākamību" un "Saulgriezīte" – izteikti arī negatīvāki viedokļi, uzsverot, ka pat vislabāk domātās idejas zaudē spēku, ja netiek izteiktas atbilstoša līmeņa mākslinieciskā formā. Pat vairāk – šīs idejas var ciest no zemās

²⁴⁵ Vecgrāvis Viesturs, "Latviešu literatūra no 1890. līdz 1905. gadam" // Latviešu literatūras vēsture, 1. sēj. : R : Zvaigzne ABC, 1998 – 207. lpp.

²⁴⁶ "Aspazija un mūsu kritika" : Liepāja : Liepājas Latviešu grāmatu izdevēju biedrība, 1891 – 17. lpp.

²⁴⁷ Zeiferts Teodors, "Latviešu rakstniecība 1895. gadā" // R: A. fon Grothuss 1896. g.

mākslinieciskās kvalitātes. Visciešāk šo viedokli pārstāvēja literāts un kritiķis A. Niedra, kurš uzskatīja, ka Aspazijas sociālā angažētība skaidrojama galvenokārt ar viņas pievienošanos jaunstrāvnieceku kustībai. Tās ietekmē divas, viņaprāt, galvenās dzejnieces īpašības – tieksme pēc bezgalīgā, neaprobežotā un milzīgais līdzcietības potenciāls sakusuši, koncentrējoties tikai uz vienu objektu – sievieti, kura cieš no sabiedrisko normu sloga²⁴⁸. Savukārt J. Poruks Aspazijas Laimu ("Zaudētas tiesības") uztvēra kā neciešamu personāžu: "*Laimas raksturs top nesimpātisks nevis caur to, ka tā upurējas priekš savējiem, glābdama tos caur savu negodu, bet caur to, ka tā par spīti "mīlām grāmatām" un "gaismai" ir liela egoiste, ļauna un nepieklājīga, kas tikai tad var glābties no negoda, kad tā ir nogalinājusi to, kurš to ieņējis postā*"²⁴⁹."

Daļēji piekrītot šiem apgalvojumiem, ir tomēr grūti reducēt Aspazijas angažētību ar sieviešu tiesību jautājumiem tikai uz partejisko piederību. "Zaudētas tiesības" un "Neaizsniegts mērķis" drīzāk ierakstās naturālisma estētikas, nevis sociāldemokrātijas ideju ietekmētajā literatūrā, turklāt "Zaudētās tiesības" tapušas vēl pirms Aspazijas saistīšanās ar sociāldemokrātiju. To, ka dzejniece būtu jebkurā gadījumā izteikusi savas domas par sieviešu jautājumu, apliecina poētiskā drāma "Zeltīte", kurai vismazāk var pārnest partejiskas noslieces.

"Zeltīte" ir pirmais darbs latviešu literatūrā, kurā tik spilgti atklājas sievietes privātās izvēles trūkums. Cītkārt, tas īpaši raksturīgi Blaumaņa stāstiem, t.s. izdevīguma laulības atklātas kā pašas sievietes izvēle starp drošību un mīlestību. Līdz Aspazijai sieviešu tēli paklausīgi ierakstās patriarhālās sabiedrības sistēmā, pielāgojoties tai vai kļūstot par tās klusiem upuriem. "Zeltītē", līdzīgi kā vēlāk A. Rasmer drāmā "Melnais ērglis" uzsvērts, ka jaunās sievietes vietā izvēli izdara vecāki, šajā gadījumā – tēvs. "Zeltītē" situācijas absurdu pastiprina tēva lēmuma iemesli – racionāli vērtējot topošo znotu kā muļķīgu un nevērtīgu cilvēku, viņš to meitai uzspiež tādēļ, ka Zeltītes māte viņam jaunībā kļuvusi neuzticama ar, viņaprāt, līdzīgu vīrieti. Konflikta dramatismu pastiprina Zeltītes bērnišķīgums – līdz kāzu dienai viņa nav pat aizdomājusies, ko tieši nozīmē laulības ar sev vienaldzīgu cilvēku, nav iedziļinājusies savās jūtās un mēģinājusi tās izprast, bet vienkārši dzīvojusī, paļaujoties, ka tā būs vienmēr. Tādējādi kāzas, kas tradicionāli, īpaši pasakās, asociējas ar laimīgām beigām, drāmā atklājas kā dramatisks pagrieziena punkts jaunās sievietes apziņā, sasaucoties ar Junga feministiskās kritikas atziņām. E. Preta, aprakstot rakstnieču darbos izplatītos sieviešu tēlu likteņu strupceļus, secina, ka vislielākie sarežģījumi un visāsākā patriarhālās sistēmas opozīcija rodas gadījumos, kad sieviete meklē un pastāv uz savu erotisko brīvību²⁵⁰. Kad sieviete proponē, ka viņai ir tiesības uz seksuālā partnera izvēli, šī izvēle nereti tiek noraidīta, vietā

²⁴⁸ -dr-dr, "Aspazijas raksti" // Austrums, 1897 – 438. lpp.

²⁴⁹ Poruks Jānis, Rīgas Latviešu teātris, Zaudētas tiesības no Aspazijas. // Baltijas Vēstnesis, 1903 – Nr. 206

²⁵⁰ Pratt Annis, Archetypal patterns in women's fiction: Indiana University Press, 1982 p. 24-25

piedāvājot, vai, precīzāk, uzspiežot izvarošanu. Izvarošana tādējādi kļūst par centrālo jaunas sievietes seksuālās pieredzes aspektu, arī gadījumos, kad viņa tiek iegūta legālā laulībā. Savukārt, ja sievietes tēls literatūrā tiek konfrontēts ar pretējā dzimuma figūru, kas viņai šķiet erotiski pievilcīga, šī tikšanās visbiežāk ir antisociāla un pretēja laulībām; pats sievietes tēls piedzīvo sociālu obstrukciju, zaudē prātu vai mirst. Ir acīmredzama atšķirība ar vīriešu atdzimšanas literatūru, kura savus tēlus paceļ varoņu statusā²⁵¹.

Drāmas "Zeltīte" centrālais tēls mazāk pati Zeltīte ar bērnišķīgajām rotaļām kāzu rītā, bažām, ka būs svešajam vīrietim jāstāv tik tuvu pie altāra un vēlāko nepatiku pret tradicionālajiem publiskajiem jaunlaulāto skūpstiem pie mielasta galda, kā neapzināta, dzimstoša sievišķība, kas tiek konfrontēta ar patriarhālās sabiedrības normām. Lugas sākumā Zeltīte ir bērns, kurš labprāt klausā tēvam, pat nesaprotot, ko un kāpēc dara, jo tā bijis visu mūžu. Lugas beigās – jauna sieviete, kura, konfrontēta ar bērniības drauga izjūtām, izpratusi savu sirdi, bet attapusies kā cita vīra pielaulāta sieva un neredz citu izeju kā vien pašnāvību dīķī. Luga iezīmējas ka aprauta *Bildungsdrama*²⁵², kuras galvenajai varonei jau pašā sākumā nav izredžu sasniegt patību, jo sākums iezīmē neizbēgamu noslēgumu.

Drāmā spilgti iezīmējas arī atšķirības starp to, kā vīriešu un sieviešu atdzimšanas / audzināšanas daiļdarbos izpaužas arhetipu ietekme. Feministiskā literatūras kritika norāda, ka īpaši ēnas arhetips sievietes pieredzē var izrādīties psiholoģiski destruktīvs un pat radīt letālas sekas, jo, atšķirībā no vīrieša psihes, kuru ēna izaicina sacelties pret tradicionālajām, ierastajām sabiedrības normām, sievieti, tieši pretēji, tā spiež piemēroties normām, pat par savas dzīvības cenu²⁵³. Šajā gadījumā Zeltītes ēna ir Kalvē – tēva izraudzītais līgavainis, bet Zeltītes izpratnē to simbolizē tradicionālie jaunas sievas stāvokļa atribūti: baltā kāzu kleita, kura neļauj kustēties tik brīvi, kā meitene ieradusi, bet it īpaši aube, kuru norauj no galvas un samina kājām: "*Nost šo ķesu*"²⁵⁴!

Sakāpinātais romantiskais protests pret 19. gadsimta reālajām raksturo arī pārējās Aspazijas drāmas, turklāt vienādā mērā gan sociālās, gan romantiskās, tomēr lugā "Zeltīte" tas šķiet sasniedzis harmoniskāko vispārējā un personiskā sakausējumu. Tipoloģiski Zeltīte sasauca ar Andreja Upīša romāna "Sieviete" tēlu Elzu Pūpols, tik lielā mērā, ka šķiet – Upīts ietekmējies no šī Aspazijas darba, kuru arī vērtējis visaugstāk no visām dzejnieces lugām²⁵⁵. Saistība skaidri jūtama epizodē, kur Elza tēlota nākamajā rītā pēc piedalīšanās brāļa un viņa draugu dzīrēs: "*Noslēpumaini drūmas*

²⁵¹ Pratt Annis, "Spinning Among Fields: Jung, Frye, Levi-Strauss, and Feminist Archetypal Theory" // *Jungian Literary Criticism*, ed. By Richard Sugg : Northwestern University Press, 1992 – p. 160

²⁵² *Bildungsdrama* – brīvi izmantots termins atsevišķu feminisma literatūrzinātnes strāvojumu pārstāvju leksikā, runājot par lugām, kurās atainota sievietes personības izaugsme – skat., piem., Torilas Moi "Henrik Ibsen and the Birth of Modernism".

²⁵³ Pratt Annis, *Archetypal patterns in women's fiction* : Indiana University Press, 1982 – p. 141

²⁵⁴ Aspazija, "Zeltīte" // *Lugas : R : Liesma*, 1968 – 235. lpp.

²⁵⁵ Upīts Andrejs, *Latviešu jaunākās rakstniecības vēsture* : R : 1911

*bij šīs lielās acis; iz viņām raudzījās mirējs bērns un dzimstoša sieviete – viens nelaikā miris, otrs nelaikā dzimis, abi sāpju satraukti, samaitāti, sakropļoti*²⁵⁶." Sasaucas arī abu tēlu nāve, kas gan nav neparasti – 18. un 19. gadsimta literatūrā noslīcināšanās ir ar sievietēm cieši asociēta nāve gan tādēļ, ka ūdens, tāpat kā citi šķidrums (asaras, asinis, piens) kopumā tiek uztverti kā sievišķīga substance, gan arī ūdens plūstamības dēļ pretēji vīriešu "sausajai", noturīgajai būtībai²⁵⁷. Ūdens, no kura rodas dzīvība, ir viens no dievietes-mātes simboliem senās Eiropas mitoloģijā²⁵⁸, tādējādi Zeltītes pašnāvību var traktēt arī kā atgriešanos pie mātes, turklāt simbolisms ir dubults, jo šajā pašā dīķī Zeltītes tēvs noslīcinājis savu neuzticīgo sievu.

Patriarhālās kārtības nosodījums drāmā "Zeltīte" sava laika kritiķiem šķitis psiholoģiski pārliecinošāks nekā citās Aspazijas sociālajās drāmās jo, atšķirībā no tām, dabiski sadzīvo ar dzejniecei raksturīgo poētisko izteiksmi. Iespējams, drāmas spēks slēpjas tieši tās autobiogrāfiskumā: ir atzīts, ka visa lugas apkārtnē veidota pēc Aspazijas bērnības māju parauga, ieskaitot liktenīgo dīķi; dzejnieces pirmais vīrs, ļoti ticams, iemiesots Zeltītes līgavainī Kalvē. Aspazija par savām laulībām ar pirmo vīru autobiogrāfijā min, ka piekritusi laulībām ar Valteri, jo cerējusi tādējādi iegūt lielāku personīgo brīvību. Feministiskā virziena literatūrzinātnieki to atzīst par izplatītu un 19. gadsimta rakstnieču literārajos darbos plaši atspoguļotu kļūdu. E. Preta vispārina, ka sieviešu pirmslaulības sapņos nereti atspoguļojas motīvs par to sociāli atbrīvojošo aspektu, uztverot laulības kā caurlaidi tiesībām pieņemt lēmumus par sava laika izmantošanu, nodarbošanos, iztikas pelnīšanas līdzekļiem²⁵⁹. Tieši brīvība lemt par savu rīcību ir integrētas patības pamatelements. Taču pēc kāzām nereti atklājas, ka iztēlotā brīvība pārvēršas važās. Šī realitāte redzama Zeltītes pēkšņajā skaidrībā: "*Tu mani sakali, saķēdēji ar šo riebekli. Es nekā nezināju, es nekā nesapratu – un tu mani esi vedis kā jēru uz kaušanu. It kā jēru – ne drusciņu tev manis nebija žēl, – nevienu drusciņu*"²⁶⁰."

Viena no pirmajām latviešu rakstnieču daiļrades pētniecēm Paula Jēgere-Freimane (1886-1975) Aspazijas sieviešu tēlu fenomenu izskaidro tādējādi, ka tās sevī nes pārejas laika traģismu: "*Vērojot visu šo lugu varones, redzam, ka visām viņām kas kopējs: visas it kā neietelp savā apkārtņē. Viņu dziņu, jūtu, vai gara spēks ir tik īpatnējs, ka tās nonāk sadursmē ar pastāvošām dzīves normām. Nereti šīs varones nonāk sadursmē pašas ar savu sirdi, vai savām pretrunīgām dziņām un tieksmēm*"²⁶¹ [..]" P. Jēgerei-Freimanei taisnība, ciktāl viņa aprāda, ka Aspazijas varones

²⁵⁶ Upīts Andrejs, Sieviete : R : Valters un Rapa, 2007 – 87. lpp.

²⁵⁷ Showalter Elaine, "Representing Ophelia: Women, Madness, and the Responsibilities of Feminist Criticism" // "Shakespeare and the Question of Theory", ed. by P. Parker and G. Hartman : Methuen : 1985 – p. 77-94

²⁵⁸ Gimbutas Marija, The Living Goddesses : University of California Press, 2001 – p. 12

²⁵⁹ Pratt Annis, Archetypal patterns in women's fiction : Indiana University Press, 1982 – p. 44

²⁶⁰ Aspazija, "Zeltīte" // Lugas : R : Liesma, 1968 – 247. lpp.

²⁶¹ Jēgere-Freimane Paula, "Latvju sieviete literatūrā un dzīvē" // "Atziņu ceļi" : R: A. Gulbis, 1936 – 221. lpp.

neietilpst, viņām nav vietas savā apkārtnē, viņas nonāk pretrunā ar pastāvošām dzīves normām un pašas ar sevi – turklāt visas un vienmēr, nevis tikai dažas un atsevišķos gadījumos. Tomēr atšķiras nāves veids un motīvs. Daļa Aspazijas tēlu ir tipiskas romantisma tradīcijas pārstāves, kurām pašnāvība ir upuris, mīlestības augstākais apliecinājums (Mirdza, Laima, Saulgriezīte, Guna). Viņu upuris šķīsta aptraipīto mīlestību, noņem tai sabiedriskā kauna stigmatu. Atšķirīgi ir ar Zeltīti, kura izvēlas mirt, jo: "*Nekur nevar no dzīves izbēgt. Ej tu kur iedams, it kā pret mūri atduries. Tu vari kost, raudāt, matus plēst – ceļa nav.*"²⁶² Līdzīgi arī Felicita (stāsts "Neaizsniegts mērķis") mirst, juzdama, ka ar savu dzīvi viņa neko nespēj pierādīt, atliek cerība, ka izdosies to izdarīt ar nāvi. To var nosaukt par sievietes pēdējo protesta formu, vienīgo, kādā viņa sevi, savu izmisumu un dilemmu var padarīt redzamu patriarhālajai sabiedrībai.

Gluži atšķirīgs formā un saturā ir A. Brigaderes iezīmētais virziens, kas tuvs E. Kejas agrīnajām teorijām. Rakstnieces pirmie darbi lielā mērā sliecas pirmās paaudzes rakstnieču, proti – nacionālās kustības virzienā. Tā drāmas "Ceļa jūtīs" (1899) galvenais tēls Arveds Vāls, atgriezies no studijām, ar smaidu uzņem māsas mietpilsoniskās žēlabas par Latvijas šaurību un iespēju trūkumu, sakot: "*Še lai būtu šaura dzīve – kur viss briest, top, laužas uz āru – kur maldās, šaubās, cīnās – kur mums sadzīvē jāiekaro pašiem katris pēdas platums – pašiem, saproti!*"²⁶³ Drāmu "Ceļa jūtīs" asi kritizējis Zeltmatis, norādot uz tās novecojušo būtību un pārmetot A. Brigaderei buržuāziskas nostādnes²⁶⁴, taču nepamanot, ka 1906. gadā publicētā luga tapusi pirms 1905. gada notikumiem (uz to fona drāma patiesi izskatās neiederīga). Tēmas kontekstā šī Brigaderes drāma vēlreiz pasvītro, ka tautiskajā atdzimšanā sievietēm aktīva loma nav paredzēta – cīņa par uzskatiem notiek starp tēvu un dēlu; sievietes ir tikai rotājums, atpūta pēc cīņas, arī sava veida morālas pārbaudes akmens. Šādā veidā sieviete – rakstniece faktiski iekļāvusies patriarhālisma literatūras tendencē, un to pastiprina fakts, ka lugā pirmo reizi Brigaderes daiļradē skaidri iezīmējas sievietes-mātes (Ieva) un sievietes-hetēras (Mērija, Irēne) dihotomija, kas turpmāk ir būtiska un noturīga viņas daiļrades iezīme, un to rakstniece uzsvērusi arī savos teorētiskajos apcerējumos²⁶⁵.

Acīmredzot tikai ar līdzīgo sievietes stāvokli sabiedrībā un abu rakstnieču līdzīgo predispozīciju izskaidrojamas paralēles starp atsevišķiem tēliem un izpausmes veidiem A. Brigaderes stāstos un britu rakstnieču Džeinas Ostinas (Jane Austen, 1775-1817) un Šarlotes Brontē (Charlotte Brontē, 1816-1885) romānos. Dž. Ostina visos romānos kategoriski aizstāvējusi sievietes tiesības uz brīvu izvēli personiskajā dzīvē, noraidot aprēķina laulības. Viņas darbos V. Vulfa saskatījusi "sievietes rakstības" iezīmes pretēji, piemēram, Š. Brontē romāniem, kuros allaž jūtama

²⁶² Aspazija, "Zeltīte" // Lugas : R : Liesma, 1968 – 238. lpp.

²⁶³ Brigadere Anna, "Ceļa jūtīs" // Lugu izlase : R : Liesma, 1984 – 18. lpp.

²⁶⁴ Zeltmatis, Latviešu rakstniecības almanahs : R : E. Ēķis, 1907 – 63. lpp.

²⁶⁵ Brigadere Anna, "Piezīmes pie laulības problēma" // Daugavas Gada Grāmata 1924. g.

pretestība pret vīriešu dominanci kultūrā. Viņas attēlotās sievietes allaž protestē pret ierobežojumiem un ilgojas pēc dzimuma ierobežojumu dēļ nerasniedzamiem mērķiem²⁶⁶. Šādā plāksnē salīdzinot Aspazijas un A. Brigaderes prozas un dzejas darbu noskaņu, redzams, ka arī Aspazijas varones saceļas, cīnās, protestē, taču viņu protests salauž tikai pašas sievietes. A. Brigaderes sieviešu tēli turpretī izvēlas personīgo uzskatu noteiktu ceļu. Iespējamās gan divas variācijas: šķietama pakļaušanās sabiedrības morāles uzstādījumiem, slepenībā tos pārkāpjot, vai sabiedrības sprieduma ignorēšana. Tā Zenta Tauriņa A. Brigaderes drāmā “Izredzētais” saka: “*Īsta sieviete nekad nerāda, ko viņa jūt. Viņa ir atturīga, ja mīlē, un apsolōša tur, kur nekā negrib dot.*”²⁶⁷ Šis teiciens gandrīz burtiski sakrīt ar apgalvojumu Dž. Ostinas romānā “Lepnums un aizspriedumi” (1813), ka sieviete nedrīkst parādīt, ko jūt, iekams vīrietis viņu bildinājis. Tomēr abu rakstnieču daiļradē sieviešu tēli, kuri izvēlas šādu pozīciju, tiek pretstatīti galvenajiem sieviešu tēliem, kuru stratēģija ir atsācīties no sievietēm tradicionāli piedēvētās apmāna taktikas un nostāties par savām tiesībām izvēlēties dzīves partneri, balstoties jūtās, savstarpējā saderībā, savā uzskatā par morāles mormām, nevis apsvērumos par izdevīgumu vai pakļaušanos ģimenes / sabiedrības spiedienam.

Tomēr atsevišķiem A. Brigaderes sieviešu tēliem izpaužas iekšējs protests. Š. Brontē romāna “Pilsētiņa” (1853) centrālais sieviešu tēls Lūsija Snova ar A. Brigaderes tēlotajām sievietēm sasaucas vairākās plāksnēs. Lūsija Snova ir pasīvs tēls, viņa ir klāt notikumos, taču nevirza tos, nav tajos iesaistīta. Viņa ir vērotāja. Atbilstošs vērotājas tēls atrodams vairākos A. Brigaderes stāstos, par ko plašāks iztirzājums sekos nodaļā par sieviešu tipiem latviešu rakstniecībā. Kādā romāna epizodē Lūsija Snova gaida draugu gleznu galerijā, kur citastarp izstādītas trīs gleznas – alegorijas par sievietes dzīvi: jaunava, jauna māte, atraitne. Tēlu apraksta noskaņa precīzi sasaucas ar A. Brigaderes stāstu “Viņa smejas”.

Kritikā un pētniecībā pārsvarā uzsvērts A. Brigaderes prozas tēlu gaišums, iejūtība, (kristīgā) līdzcietība un tuvākmīlestība, īpaši sieviešu tēlus tradicionāli reducējot uz vienu tipu – sirdsskaidro, visu piedodošo mātišķo sievieti, kura kritiķiem šķiet vienmulīga un apnicīga, jo tie tēlu galvenās iezīmes reducē tikai uz kristīgi dogmatisko sevis aizliegšanu un upurēšanos. Līdzīgu vērtējumu viņas daiļrade saņem mūsdienās: “*Anna Brigadere radīja cietējas, sevi ziedojošas sieviešu figūras, varones, kurām jāmacās būt īstām sievietēm, pašiznīcinošas varones un tēlus, kurām jāpaceļas pāri savai ķermeniskajai, materiālajai eksistencei ar “mūžīgi sievišķo” radošo substanci*”²⁶⁸.

Ciešanu lomu personības veidošanā A. Brigaderes daiļradē saskatījuši praktiski visi kritiķi; kā rakstniecei tipisks tēlu veidošanas paņēmiens tā atzīmēta arī latviešu literatūras vēsturēs, tostarp

²⁶⁶ Woolf Virginia, “A Room of One's Own” // Selected Works of Virginia Woolf : Wordsworth Classics, 2005 – p. 605

²⁶⁷ Brigadere Anna, “Izredzētais” // Lugas : R : Valters un Rapa, 2004 – 46. lpp.

²⁶⁸ Meškova, Sandra, “Two Mothers of Latvian Literature” // Journal of Baltic Studies, 2003 – Nr. 3 – p. 281

jaunākajās: *“Lielu vietu A. Brigaderes vērtību skalā ieņem ciešanas kā cilvēka dvēseles šķīstīšanas un stiprināšanas avots. Cauri ciešanām iziet daudzi viņas varoņi, galvenokārt sievietes. [...] Viņa ir radījusi latviešu sievietes tipu – ideālu, kas spējīga bezgalīgi ziedoties un ciest mīlestības vārdā. Tomēr tā nav pasīva cietēja, bet stipra, lepna sieviete, kam organiski nav pieņemams kompromiss.*²⁶⁹” A. Brigaderes sievietes ideāltēls ir sieviete – māte, taču mātes traktējums viņas daiļradē savdabīgs. Sieviete nav jābūt mātei fiziski, māte rakstniecei ir augstākais sievišķā radošuma, morālās skaidrības, atbildības vērtējums. Katrā sievietē ir ielikts mātišķais sākums, un rakstnieces uzskatu sistēmā nav izšķiroši, vai tas tiek piepildīts tradicionālā vai simboliskā nozīmē. Šāds mātes traktējums A. Brigaderes daiļradē attīstās pakāpeniski, augstāko punktu sasniedzot drāmā “Karaliene Jāna”, kur vienotrai pretstatīta karaliene Jāna – simboliskā māte, “zemes māte”, un Aģista – faktiskā, bioloģiskā māte, kur pēdējā iegūst pēc būtības hetērisku traktējumu. P. Jēgere-Freimane karalienes Jānas tēlā saskatījusi pašas Brigaderes dzīves traģismu – tas, ka rakstniecei nebija pašai savu bērnu, izstūma viņu no karaļvalsts – pilnvērtīgas sievietes dzīves, tomēr viņa spēja cēlsirdīgi atteikties no laimes, lai ļautu turpināties cilvēkam, ko mīlēja²⁷⁰. Nevar gan piekrist, ka rakstniece bijusi tik pārcilvēcīgi stipra, lai sirdī iekļautu arī sāncensi, - Aģistas tēls runā par lielu iekšēju rūgtumu un sāpēm. Tomēr tieši dziļi personiskie zaudējumi A. Brigaderes nostāju virzījuši garīgi stipras, mātišķas sievietes virzienā, kurai visa pasaule, visa cilvēce ir bērns, kura labā, ja tas nepieciešams, var upurēt sevi.

Tieši tādēļ būtiski novilkt robežu starp šādu filozofisku māti un tradicionāli traktētu, reālistisku mātes tēlu, kādu plaša galerija atrodama A. Brigaderes agrīnajā prozā. Pretim upurus nesušajai mātei, kuras *“sejā dziļu sāpju zīmes, iekšēģa cīņa un liela, liela atsacīdamās mīlestība*²⁷¹” nolikta Kārklēnes aklā, lutinošā mīlestība pret dēlu un noliedzošā attieksme pret meitu, un tikai dzīves beigās māte saprot: *“Tā bijusi neuzticīga kalpone, slikta sava pienākuma izpildītāja, redzēja visus tos brīžus, kuros netikumus smalkās sēkliņas bija iesējušās Friča dvēselē, bet viņa, kurai bij no Dieva uzdots Frici audzināt par krietnu un godīgu cilvēku, krietnāku un godīgāku nekā viņa pati, viņa vēl cikreiz bij kopusi un saudzējusi nezāles*²⁷²” Ir jūtīgi ieskicētā jaunā saimniece, kura, lai gan nobijusies par savas meitiņas nejaušo kritienu bedrē, ieskatās pie tā līdzvainīgā mazā bāreņa Alvila sirdī un nesoda viņu²⁷³. Līdzās ironiski tvērtā “latviešu māte”, kuras meita Mirdza Skaidrīte nezina

²⁶⁹ Vāvere Vera, “Latviešu literatūra no 1906. līdz 1918. gadam” // Latviešu literatūras vēsture, 1. sēj. : R : Zvaigzne ABC, 1998 – 307. lpp.

²⁷⁰ Jēgere-Freimane Paula, “Draudzības un vientulības problēma Annas Brigaderes dzīvē” // Laiks, 1947 – Nr. 19 – 65. lpp.

²⁷¹ Brigadere Anna, “Māte” // Klusie varoņi : R : Valters un Rapa, 1996 – 14. lpp.

²⁷² Brigadere Anna, “Kārklene” // Klusie varoņi : R : Valters un Rapa, 1996 – 47. lpp.

²⁷³ Brigadere Anna, “Alvils” // Klusie varoņi : R : Valters un Rapa, 1996 – 90. lpp.

latviešu valodu²⁷⁴; slimo bērnu – Licītes un Valda – mūžam nostrādājušās mātes, kuras zina, ka viņu bērniem nav lemts ilgs mūžs. Ir vecā Karlīne, kuras garu salauzusi dēla pagrimšana un aizdzīšana uz Sibīriju. Nekārtīgā, nolaidīgā Dunkeres kundze, kura “[..] centās runāt un izturēties kā dāma. Bet, ko vienā acumirkļī varbūt būtu panākuse, to tā otrā atkal izpostīja²⁷⁵”. Marija, mazā Kārlīša māte, saimnieces pierunāta, ļaujas nodot dēlēnu patversmē un īsu brīdi atkal sajūtas jauna un brīva – lai, izbijusies par saimnieces dēlu, saprastu, cik ļoti mīl savējo²⁷⁶. Lepnā Asara kundze, kura nespēj un nevēlas pieņemt dēla līgavu, netīši izraisot tās nāvi, bet atrod mierinājumu, pieņemot nežēlīgās pamātes mocīto Veriņu²⁷⁷. Ilze – reiz izglītotākā un skaistākā jaunava visā ciemā, izgājusi pie labsirdīga, bet neuzņēmīga vīra, zaudējusi mājas, kļuvusi par veļas mazgātāju un pacieš vīra dzeršanu un to, ka dēliņš spiests strādāt pāri spēkiem²⁷⁸.

Šīs mātes ir līdzvērtīgas citiem A. Brigaderes darbu tēliem, nekādi netiek iezīmēti to morālais pārākums. Citādi ir ar pasakas “Mare” titulvaroni²⁷⁹. Tas ir pirmais rakstnieces mēģinājums ieskicēt savu jauno sievietes ideāltipu, un Mares tēlā virspusēji šķiet koncentrētas visas sievietēm piedēvētās pozitīvās rakstura īpašības – pacietība, galēja pašuzpurēšanās, uzticība. Tomēr Junga arhetipu teorijas gaismā šī pasaka izskatās gluži atšķirīgi. Uz to, ka “Mari” nevar lasīt kā “psiholoģisku” daiļdarbu, atšķirībā no lielākās daļas A. Brigaderes stāstu, bet ka tā jālasa kā vizionārs darbs, norāda jau žanra apzīmējums “pasaka” un tās uzbūvē, īpaši otrajā daļā, izmantotā laiktelpa. Visvalds pēc atgriešanās ap sevi radījis šķietami no ārpusaules nošķirtu “laimes salu”, kurā pilnīgi valda viņa vēlēšanās. Tomēr laimes salas karalis valda pēc sievietes žēlastības, jo viņa karalisti palīdzējusi celt Mares atsacīšanās – vispirms no acu spožuma, tad – matu zelta, smaida un visbeidzot no savas piemiņas Visvalda prātā. Redzot varenības radīto Visvalda morālo pagrimumu, Mare likteņa sūtnim prasa, lai tas Visvaldam sūta ciešanas. Kad Visvalds zaudējis acugaismu, “laimes sala” izpostīta, sieva un draugi viņu pametuši, Mare aizved mīļoto pie sevis un velta visus spēkus tam, lai atjaunotu Visvalda dzīves sparū, sirdsmieru, un procesā pati atdzimst, gūst atjaunotni. Pasakā savdabīgi savijušies kristietības elementi ar latviešu pagānisko dzīvesziņu; Visvalda līnija pasakas otrajā daļā atgādina tipisku varoņmītu, kurā tiek pārvarētas grūtības un rezultātā iekarota līgava, ko Junga arhetipu teorijas gaismā var traktēt kā patības sasniegšanu²⁸⁰.

Arhetipiska skaidrojuma nepieciešamību pieprasa jau stāsta norises lokalizācija (Mares un Visvalda atvadišanās, kā arī Mares vēlākās tikšanās ar noslēpumaino likteņa sūtni notiek kalnā –

²⁷⁴ Brigadere Anna, “Mirdza Skaidrīte” // Klusie varoņi : R : Valters un Rapa, 1996 – 102. lpp.

²⁷⁵ Brigadere Anna, “Lūcija Dunkere” // Kad pumpuri briest : R : Liesma, 1993 – 71. lpp.

²⁷⁶ Brigadere Anna, “Patversmē” // Kad pumpuri briest : R : Liesma, 1993 – 192. lpp.

²⁷⁷ Brigadere Anna, “Vīramāte” // Kad pumpuri briest : R : Liesma, 1993 – 173. lpp.

²⁷⁸ Brigadere Anna, “Rudens miglā” // Kad pumpuri briest : R : Liesma, 1993 – 323. lpp.

²⁷⁹ Līgotņu Jēkabs, “Sieviešu tipi Annas Brigaderes daiļradē” // “Dzimtenes Vēstnesis”, 1912 – Nr.17.

²⁸⁰ “Patriarhālajā domā līgavas izcīnīšanas tēma psiholoģiski simbolizē procesu, kurā vīrietis sasniedz patiesu patību.” // Rabuzzi Kathryn Allen, Motherself : Indiana University Press, 1988 – p. 90

vietā, kas tradicionāli saistīta ar dievišķā klātbūtni); pārdabisku būtņu palīdzība (likteņa sūtnis; pārpasaulīgs sievietes / Dievmātes? dievietes? tēls; putniņš kā starpnieks starp cilvēku un dievu pasaulēm); pārvaramo šķēršļu mitoloģiskā daba (upe, kuras ūdeņi Visvaldam būtu nāvējoši karsti, bet Marei nespēj nodarīt neko ļaunu; mežs, kurā neredzami uzbrucēji raida nāvējošas bultas). Tomēr būtiska atšķirība no tradicionālajiem varoņmītiem ir sievietes – Mares aktīvā līdzdalība gan Visvalda “laimes salas” izveidošanā, novēršot no viņa visas ciešanas un nelaiemes, gan tas, ka tieši ar viņas mediāciju “laimes sala” sagrūst, kā arī Mares sargājošā un vadošā funkcija Visvalda atdzimšanas ceļojumā. Mare it kā iemieso visas trīs grieķu moiras – likteņa dievietes, kuras vērpj, mēra un nogriež cilvēka, šajā gadījumā mīļotā vīrieša, mūžu. Vēl vairāk iespējamo mitoloģijas motīva klātbūtni uzsver fakts, ka gadsimtu mijā A. Brigaderei bijuši aktuāli dzīves jēgas meklējumi, centieni izprast cilvēka dzīves ceļu, ko apliecina 1898. gadā tapis triju dzejoļu cikls “Kloto”, “Lahezis” un “Atropos”.

Atšķirībā no Visvalža Mare pasakas gaitā iekšēji nemainās – ārēji tiek norādīts uz viņas skaistuma zudumu, ko reālistiskā daiļdarbā varētu aprakstīt kā vienkāršu novecošanas procesu, bet kas pasakā tāpat iegūst mistiskas kvalitātes. No pasakas sākuma Mare tiek attēlota kā pilnībā integrēta personība. Pieskaņošanās Visvalda dzīvei Mares likteni ārēji pielīdzina tradicionālam sievietes liktenim patriarhālajā sabiedrībā, taču ir būtiska atšķirība starp nepieciešamību pieskaņoties un brīvu izvēli ziedot likteni noteiktam mērķim. Uz šo brīvu izvēli netieši norāda arī komentārs, kad viņa likteņa sūtnim Visvalda glābšanai no ciešanām ziedojusi acu mirdzumu: “*Tu jau būsi pabijusi raganu kalnā*²⁸¹!” Vēlāk, kad Visvalds vairs neatceras Mari un nevar arī viņu saskatīt, viņš tāpat pārmet saistību ar ļaunajiem spēkiem. Kad viņa saka: “*Es esmu sieviete*²⁸²,” Visvalds izsaucas: “*Pekles pūķis tu esi*²⁸³,” “*Tu jau arī esi sieviete – kāds no tiem nekrietnajiem radījumiem bez žēlastības un uzticības*²⁸⁴,” “[..] *manas ciešanas nāk caur tevi [..]*,²⁸⁵” Pārmetumi cieši sasauca ar patriarhālās sabiedrības uzskatiem par sievietēm, kuras novirzījušās no tās atzītās morāles standartiem, jo apsūdzības raganībā nereti radušās no intensīvām sociālām bailēm no garīgi spēcīgām, brīvām sievietēm, kuras, uzdrīkstoties izbaudīt savu neprecēto statusu, izaicina sociālās normas²⁸⁶.

Mare kā reālistisks tēls ir brīva, pašpietiekama, sevi nodrošināt spējīga sieviete, tātad drauds patriarhālajai sistēmai, savukārt pasakas otrajā daļā, pāraugot pāri reālismam, viņas tēls iegūst dziļāku, senāku, mitoloģisku būtību – te viņa ir Kibeles, Lielā mātes, kura glābj un pazudina. Tas ir

²⁸¹ Brigadere Anna, “Mare” // Stāsti : R : Latvijas Valsts izdevniecība, 1958 – 121. lpp.

²⁸² Brigadere Anna, “Mare” // Stāsti : R : Latvijas Valsts izdevniecība, 1958 – 145. lpp.

²⁸³ Brigadere Anna, “Mare” // Stāsti : R : Latvijas Valsts izdevniecība, 1958. g., 130. lpp.

²⁸⁴ Brigadere Anna, “Mare” // Stāsti : R : Latvijas Valsts izdevniecība, 1958 – 133. lpp.

²⁸⁵ Brigadere Anna, “Mare” // Stāsti : R : Latvijas Valsts izdevniecība, 1958 – 134. lpp.

²⁸⁶ Pratt Annis, Archetypal patterns in women's fiction : Indiana University Press, 1982 – p. 22

zīmīgi arī K. G. Junga teorijas kontekstā, pēc kuras atzinumiem vīrieša psiholoģijā animas un mātes tēls mēdz pārklāties, savstarpēji ietekmējoties, un tas parādās apziņā, vīrietim dzīvē sastopot sev nozīmīgu sievieti. Tādējādi “Mare” lasāma vismaz divos līmeņos. Ārēji tā saskan ar tās 19. gadsimta domātāju daļas idejām, kuri vērsās pret sieviešu emancipāciju, uzturot viedokli, ka pasaule attīstās, tikai pateicoties sieviešu maigai vadībai un spējai pašuzpurēties²⁸⁷, un tieši šo spēju un tās labvēlīgo iespaidu apdraud nevēlamās sieviešu tieksmes pēc izglītības un darba ārpus mājas. Taču vienlaikus A. Brigaderes radītajā kosmosā vīrietim ir tikai impulsētāja loma – kad Mare izlēmusi savu likteni ziedot Visvalda glābšanai, viņš kļūst par attālināti vadāmu būtni, kuru sieviete burtiski var glābt vai pazudināt. Tomēr Mares iezīmētā sievietes pašdefinīcijas līnija A. Brigaderes daiļradē apraujas uz vairāk nekā 20 gadiem. Nākamais darbs, kurā tā iezīmējas pieklusinātāk, ir pasaku luga “Maija un Paija” (1921), kulminējot drāmā “Karaliene Jāna” (1925).

Pirmais A. Brigaderes darbs, kurā viņas laika kritika saskatījusi sieviešu jautājuma iezīmes, ir 1920. gadā grāmatā un uz skatuves iznākusi A. Brigaderes drāma “Ilga”. To pamatoti uzskatīt par programmatisku rakstnieces darbu, kurā mēģināts izteikt jaunās nākotnes sievietes ideālu, skatot to vīrieša – sievietes pasaules dihotomijā. Gan rakstniece pati, gan viņas laika kritiķi norādījuši uz daudz neizstrādāta drāmā un Ilgas tēlā, tomēr nevar noliegt drāmas konceptuālo dabu. Mare darbojas mitoloģiskā pasaulē, Ilga – reālā, un reālā pasaule 20. gadsimta 20. gadu Latvijā, piedāvājot sievietēm formāli līdzvērtīgas pilsoniskās un politiskās tiesības, tomēr automātiski neatrisināja pašdefinēšanās problēmas. Ilga meklē savu patību mīlestībā, un A Brigaderei izdevies tas, kas nav izdevies, piemēram, Zeltmatim drāmā “Smags gaiss” – iekausēt E. Kejai radniecīgas teorijas par sievišķo un vīrišķo komplementaritāti literārā tēlā: “*Jo tuvāk... mīļotam cilvēkam, jo tuvāk pats sev, tuvāk Visumam. Jo šaurāks ceļš, jo plašāka izredze... Nolādējums un žēlastība. Kopā sasniegt to, kas nemūžam nav lemts sasniegt vienam*”²⁸⁸.

Savukārt H. Zālītes stāstos tēlotās sievietes vērtējamas kā mēģinājums sabiedrības apziņā iedzīvināt izglītotas, sociāli aktīvas sievietes ideju. Stāstā “Izlīdzēts” tēlota jaunas, turīgas sievietes traģēdija pēc vīra nāves, kad viņa saprot, ka ekonomisko un juridisko pamatzināšanu trūkuma dēļ visu vīra mantojumu pārņem kreditori. Citā stāstā jaunā ārste Elza, kuru sabiedrības dāmas norakstījušas kā studiju dēļ sievišķību neglābjami zaudējušu būtni, paņem adopcijā divus bārenīšus. Stāstā “Mūsu ceļi šķiras” tēloti divi studenti – Olga un Voloģa, kuri izšķiras, jo Olga nevar paciest Voloģas kāršu spēli un dzēruma uzmākšanos. Kad abu dzīve tēlota pēc vairākiem gadiem, Voloģa ir valdības ierēdnis, bet Olga iepirkusi muižiņu Novgorodas guberņā, lai īstenotu savu sākotnējo sapni – zemnieku izglītošanu. Šajā stāstā ieskanas arī pret emancipētajām un izglītotajām sievietēm

²⁸⁷ Ruskin John, *Lilies of the Queen's Garden*

²⁸⁸ Brigadere Anna, “Ilga” // *Ceļa jūtīs* : R : Liesma, 1984 – 140. lpp.

vērstās aizdomas amorālītātē – kad Olga atsakās palikt pie Voloģas pa nakti, viņš sašutumā izsaucas: “[..] *kas tad tā par spīdelību, emancipēta dāma vēl kā labo ģimeņu skuķis raujās!*²⁸⁹”

Kopumā latviešu otrās paaudzes rakstnieču daiļradē galvenais vadmotīvs ir sieviete sabiedrībā un ģimenē, taču ģimenē kā sabiedrības daļā, nevis intīmā kopībā. Aspazija sievietes un sabiedrības attiecības tēlo kā konfliktējošas, A. Brigadere – kā tradīciju, normu, kura tomēr sievietei liek daudz ciest, kamēr H. Zālīte gan ar tulkojumiem, materiālu izvēli žurnālam "Mājas Viesis" un "Mājas Viesa Mēnešraksts", gan arī savos literārajos darbos pievēršas izglītotas sievietes pozitīvā tēla nostiprināšanai sabiedrības apziņā.

²⁸⁹ Zālīte Pēteris, Ko liela latviete mums stāsta... : R : 1937 – 110. lpp.

II. 3. Trešā paaudze: sievietes patības aspekti

Četras nozīmīgākās latviešu rakstnieces, kuras latviešu literatūrā ienāk laikposmā starp 1905. un 1918. gadu, ir Ivande Kaija (Antonija Millere-Meldere, prec. Lūkina, 1876-1942, Aina Rasmer (Anna Rūmane, prec. Rūmane-Ķeniņa, 1877-1950) Antija (Antonija Bērziņa, prec. Melnalksne, 1877-1967) un Angelika Gailīte (1884-1975). Trīs pirmās ir praktiski vienaudzes; A. Gailīte par vairākiem gadiem jaunāka, taču publicēties visas sākušas gandrīz vienlaikus.

Bērnība un agrīnā jaunība divām vecākajām rakstniecēm ir līdzīga: Ivande Kaija un A. Rūmane-Ķeniņa nāk no turīgām dzimtām, kuras var atļauties meita skolot. Ivande Kaija, tobrīd vēl A. Millere-Meldere, saderināšanās laikā pat pavadījusi vairākus gadus Leipcigā un Bernē, studējot filosofiju un mākslas vēsturi. Nepilnīgās biogrāfiskās ziņas nesniedz atbildi, vai Antijai un A. Gailītei ir trūcīgāki apstākļi, vai arī sliktākas attiecības ģimenē, jo abas uzreiz pēc ģimnāzijas beigām meklē darbu: pirmā aizceļo uz Kijevu, kur dzīvo viņas audžubrālis, lai izmēģinātu spēku mājskolotājas darbā, otra tiek pieņemta par skolotāju Ķeniņu izveidotajā progimnāzijā.

Antijas nepublicētās atmiņas ļauj izdarīt minējumu, ka viņas lēmums meklēt darbu saistīts ar gaisotni ģimenē. Viņas sievišķīgo pašapziņu jau bērnībā ietekmējusi tēva attieksme pret māti kā zemāku būtņi gan izcelšanās dēļ – pirms apprecēšanās viņa bijusi trūcīga šuvēja, – gan arī tādēļ, ka māte, būdama maīga un piekāpīga, nav spējusi efektīvi saimniekot tēva nomātajā lielajā muižā²⁹⁰. Tēva attieksme pret māti Antiju pārliecinājusi, ka viņa nekad nevēlēsies precēties, taču viņa arī atzīst, ka atradusies spēcīgā tēva intelektuālā ietekmē, un tieši tēvs devis morālos norādījumus, meitai aizbraucot uz Kijevu, proti, novēlējis būt veselai un dzīvot godīgi. Jaunā sieviete tikai pēc ilgākām refleksijām saprot, ko tēvs vēlējis pateikt: "*[..] ka es nezagšu, par to to viņam vajadzēja būt skaidrībā, tas varēja attiekties tikai uz seksuālo sfēru. Bet vai tur viņam bija iemesls par mani šaubīties? Mana audzināšana un mana dzīves pieredze jau bij taisni tāda, kas šo sfēru padarīja drīzāk pretīgu kā pievilcīgu.*"²⁹¹ Tādējādi Antijas bērnības iespaidi liek pamatus vēlākajai viņas nostājai literatūrā: precēties sievietei nozīmē zaudēt savu personību, neko neiegūstot pretī, un ir jārodas jaunam, brīvam sieviešu tipam, kas spētu nostāties līdzās vīrietim, nezemojoties un spējot arī dzīvot vienatnē konkrētam sabiedriskam vai mākslinieciskam mērķim.

A. Gailītei agri mirusi māte. Rakstnieces atmiņas par bērnību nav saglabājušās, bet iespējams arī nav tikušas uzrakstītas, jo laikabiedri A. Gailīti atzīst par diskrētu personību, kas atteikusies pat no radošu konfliktu publiska iztirzājuma. Pirmos kultūras iespaidus rakstniece sakās saņēmusi vispirms Vecpiebalgas skolā, kur par skolotājiem strādā Jānis un Milda Slīdes (dzim. Kronvalde –

290

Antija, Sen pagājušu dienu miņai // RMM krājums, rokraksts, 1959.g. Nr. 496378 – 15. lpp.

²⁹¹ Antija, Sen pagājušu dienu miņai // RMM krājums, rokraksts, 1959.g. Nr. 496378 – 76. lpp.

A. un K. Kronvaldu meita), kā arī ģimnāzijas laikā – dzīvojot krusttēva Andreja Pumpura un viņa sievas Edes ģimenē. Nedaudzajās autobiogrāfijās, kā arī savās trimdā tapušajās atmiņās "Ceļiniece" A. Gailīte stāstījumu sāk ar ģimnāzijas beigšanu, kad kā pavisam jauna pedagoģe nokļūst A. Rūmanes-Ķeniņas un Ata Ķeniņa iespaidu lokā.

Neraugoties uz iespējamajiem bērībā gūtajiem impulsiem par ģimenes dzīves pozitīvajām vai negatīvajām pusēm – vienīgā, kas par tiem izteikusies, ir Antija, – visas četras jaunās sievietes apprecas relatīvi agri. Pašas topošās rakstnieces ir pedagoģes, arī viņu dzīvesbiedri saistīti ar izglītības sfēru (Jānis Miķelsons / rakstnieks Haralds Eldgasts (1882-1926), A. Gailītes vīrs, īsās laulības laikā strādāja par skolotāju vispirms pie Ķeniņiem, pēc tam Krievijā, Vologdā, kurp viņu pavadīja A. Gailīte un kur abu laulība izjuka). Izņēmums ir A. Millere-Meldere, kura pēc nepabeigtām ārvalstu studijām kļūst par sievu oftalmologam Feliksam Lūkinam (1875-1934) un vairākus gadus pavada kā mājssaimniece – sieva un māte.

Ciktāl ļauj spriest biogrāfiskās ziņas, saglabājušies rokraksti un vēstules, šīs paaudzes rakstnieču laulības bijušas iekšēji disharmoniskas. A. Gailītes un H. Eldgasta laulība tiek šķirta pēc neilga kopdzīves laika, un tālākajā dzīvē, kas H. Eldgastam apraujas jau 1926. gadā, cik var spriest, viņi nav uzturējuši kontaktus. Par iemeslu A. Rūmanes-Ķeniņas un A. Ķeniņa laulības iziršanai, visticamāk, bijusi ilgstošā atšķirtība 1. Pasaules kara un Brīvības cīņu laikā, jo abas puses saglabājušas labas attiecības arī pēc laulības šķiršanas, dēlus audzinājusi A. Rūmane-Ķeniņa, un arī bērni no abām A. Ķeniņa laulībām uzturējuši kontaktus²⁹². Saglabājusies apjomīgā korespondence starp Antiju un viņas vīru, skolotāju un publicistu Krišu Melnalksni vedina uz pārliecību, ka 1913. gadā publicētajā garstāstā "Aina Āre" ierakstītās attiecību problēmas lielā mērā autobiogrāfiskas. Ivandes Kaijas un F. Lūkina laulības sarežģījumi atklājas pirmās sarakstē ar Aspaziju un, kā atzinusi Paula Balode, kurai bijusi iespēja iepazīties ar Ivandes Kaijas agrīnajām dienasgrāmatām, nolasāmi arī romāna "Iedzimtais grēks" vīriešu tēlos.

Līdzīgi iepriekšējo paaudžu rakstniecēm, arī trešās paaudzes darbos tēmu izvēli un risinājumu lielā mērā nosaka pašu personīgā pieredze, atspoguļojoties galveno sieviešu tēlu refleksijās par attiecībām ar vīriešiem, kurus viņas mīl un kuri sakās mīlam viņas. Īpaši tas sakāms par Ivandes Kaijas romāniem, jo pati rakstniece, līdzīgi Aspazijai, nav slēpusi, ka pilsoniskā vīrieša morālo ieradumu kritika balstās personīgajos pārdzīvojumos un ka sieviešu tēlos saskatāmas viņas pašas raksturs, vēlmes un idejas.

Izņemot A. Gailīti, visas latviešu trešās paaudzes rakstnieces kļūst par mātēm: A. Melnalksnei ir divi, Ivandei Kaijai – trīs, A. Rūmanei-Ķeniņai – četri bērni (meita Maijiņa mirst ar šarlaku divu

²⁹² Ikstena Nora, Pārnākšana : R : Garā Pupa, 1993. g.

gadu vecumā; vecākā meita Verēna, saukta par Litiņu, 19 gadu vecumā 1. Pasaules kara noslēgumā mirst no spāņu gripas). Personīgā pieredze lielā mērā izskaidro bērnu klātbūtni un ar jaunas dzīvības rašanos saistītu tematiku šīs paaudzes rakstnieču darbos.

Būtiska iezīme, kas vērojama latviešu rakstnieču – sieviešu savstarpējās attiecībās, ir iedibinājusies paaudžu saikne un ar to saistītā kopības – pārmantojamības un polemikas apzināšanās. Tiek atzīmēts, ka jau H. Zālīte, ap sevi un vīru pulcinot sava laika latviešu literātus, atdzīvināja īpaši 18. gadsimta Francijā izplatīto literāro salonu tradīciju – un šo salonu centrā parasti bija inteliģentas, sirdsgudras sievietes, kuras šādā veidā centās un arī spēja ietekmēt ne tikai literāro dzīvi, bet arī sabiedrisko domu²⁹³. Tomēr H. Zālītes salons vēl neizbēgami bija ļoti vīrišķīgs. Kad literātus un citus latviešu intelektuāļus savās mājās pulcināja A. Rūmane-Ķeniņa, salonu pasaulē arvien būtiskāka tajā kļuva radošu un ietekmīgu sieviešu klātbūtne. Turklāt šajā laikā sāk veidoties arī tieši vertikālie sakari starp latviešu literāšu paaudzēm. A. Gailīte A. Rūmanes-Ķeniņas salonā iepazinās gan ar Aspaziju, gan ar A. Brigaderi. Ar pirmo draudzība neizveidojās, turpretī A. Brigaderi A. Gailīte vairākkārt apciemojusi gan Rīgā, gan “Sprīdīšos”, kaut arī par tiešu literāru ietekmi runāt, protams, nav iespējams. Tāpat A. Gailīte sarakstījusies ar A. Ķeniņa otro sievu, dzejnieci Austru Dāli (1892-1972).

Kad A. Lūkina 1910. gadā atkārtoti izlemj studēt, šoreiz žurnālistiku Sorbonnas universitātē, viņa daudz ceļo, tostarp uz Itāliju un Šveici, kurp devās tieši ar mērķi iepazīties ar Aspaziju un Raini (1865-1929). Nodibinājās draudzība, kura vēstulēs pastāvēja līdz pat 1920. gadam, kad dzejnieku pāris atgriezās no trimdas Latvijā un saglabājās, par spīti rakstnieces slimībai un politiskajām pretrīnībām starp Raini un Ivandi Kaiju, mazāk – starp Ivandi Kaiju un Aspaziju. Kastaņolā A. Lūkina pieņēma pseidonīmu “Ivande Kaija” pēc tur redzētas kapu skulptūras, kurā iemūžināta kaija salauztiem spārniem.

Savukārt A. Melnalksne uzturējusi sakarus ar jau pavisam citas paaudzes topošo rakstnieci, vairākus gadus sarakstoties ar Dzidru Rinkuli (1920-2007) laikā, kad top viņas pirmie vēl skolnieciskie literārie mēģinājumi. Šīs attiecības, protams, vairāk saistāms ar A. Melnalksnes pedagoģisko darbību, jo padomju laikā trešās paaudzes rakstnieču mantojums netika pieminēts. Nepieciešamība atcelt noklusējumu ir būtisks aspekts nepieciešamībai aktualizēt un izprast viņu daiļradi un tajā paustās idejas.

Nodibinoties neatkarīgai Latvijas Republikai, rakstnieces iesaistījās jaundibinātajās studenšu korporācijās, darbojoties tajās kā goda filistres (A. Brigadere) vai savietes (A. Gailīte, A. Dāle), tādējādi sākot veidot vīriešiem sen pieejamo domubiedru klubu līdziniekus. Korporāciju biedriem ir

²⁹³ Zelče Vita, Nezināmā : R : Latvijas Arhīvistu biedrība, 2002. g.

tendence uzturēt sakarus visa mūža garumā, tādējādi daļība studenšu korporācijā norāda arī uz gatavību iesaistīties sabiedriskajā dzīvē. Tieši sabiedriskā aktivitāte ir vēl viena kopīga trešās rakstnieču paaudzes biogrāfiska iezīme, un tā sasaucas ar iezīmēm tā paša laika skandināvu, īpaši norvēģu, rakstniecībā. Norvēģijā dažādu paaudžu rakstnieces – Hulda Gārborga (Hulda Garborg, 1862-1934), Nini Rolla Ankere (Nini Roll Anker, 1873-1942), Nobela prēmijas laureāte Sigrija Unsete (Sigrid Undset, 1882-1949) un vēl vairākas citas sastrādājās, neraugoties uz politisko uzskatu atšķirībām. Viņas iestājās par neprecētu māšu tiesībām, īpaši N. R. Ankere ar īpaša stipendiju fonda palīdzību atbalstīja trūcīgos rakstniekus, pati aktīvi darbojās Norvēģijas Rakstnieku savienībā²⁹⁴. Arī viņu daiļradē sieviešu tēli, kaut arī tiem visai bieži veidojas nelaimīgi likteņi, tomēr nav pilnīgi atkarīgi no nejaušības vai ārējas gribas, kā tas agrāk attēlots Kamillas Koletes (1813-1895) un Amālijas Skramas (Amalie Skram, 1846-1905) romānos.

Aspazija agri debitēja literatūrā un intensīvi darbojās žurnālistikā, taču nav iespējams prognozēt, cik dziļi viņa iesaistītos publicistikā, ja Raiņa trimdas laikā tas nebūtu galvenais abu iztikas avots. Aspazijas daiļrades romantiskā ievirze, kā arī Raiņa un Aspazijas dzīve Kastaņolā drīzāk liecina par norobežošanos no sabiedriskās darbības un atturēšanās vērtēt un ietekmēt kā dzimtenē notiekošos procesus, tā arī iesaistīties domas veidošanā trimdas sabiedrībā. Tiesa, pēc atgriešanās Latvijā Aspazija iesaistījās politikā, balotējoties un būdama ievēlēta Satversmes sapulcē. A. Brigadere sabiedriskajā darbībā iesaistījās sievietei tradicionālā veidā – darbojoties Rīgas Latviešu labdarības biedrībā un “Ausekļa” dāmu komitejā līdz Brīvības cīņām, kad iesaistījās Zelta fonda aktivitātēs. Turpretī trešās paaudzes rakstnieces vispirms debitēja kā kultūras procesu apskatnieces, tikai tad tapa pašu literārie mēģinājumi. Tas, iespējams, izskaidro trešās paaudzes literāro darbu publicistisko ievirzi: tajos caurmērā būtiskākas ietvertās idejas, mazāk izstrādāta literāri mākslinieciskā vērtība. Turklāt, šķiet, pašas rakstnieces literāro darbību uztvērušas kā tikai vienu savas personības šķautni, tādēļ arī darbu tapis relatīvi maz. Pēc 1920. gada visvairāk publicējusies A. Gailīte; Antijai tapuši nedaudzi skolas tematikai veltīti daiļdarbi un dažas mācību grāmatas, bet divi garāki stāsti – “Apvērsums” un “Uz ceļa sabraukta vabule” līdz galam neizstrādāti, palikuši rokrakstā.

Publicistikā pirmā iesaistījusies A. Rūmane-Ķeniņa; viņas pirmās teātra izrāžu recenzijas publicētas, kad rakstītājai ir tikai 16 gadu, un turpmākajā dzīvē viņa līdztekus nedaudzajiem daiļprozas darbiem sarakstījusi vairākus ceļojumu aprakstus, bet 1. Pasaules kara laikā, studējot un dzīvojot Parīzē, aktīvi iesaistījusies polemikā par mazo tautu neatkarības centieniem, sarakstījusies ar Romēnu Rolānu un citiem pazīstamiem franču intelektuāļiem, cenšoties radīt Eiropā pozitīvu

²⁹⁴ Store Norske Leksikon Online, http://snl.no/nbl_biografi/Nini_Roll_Anker/utdypning

priekšstatu par Latviju un latviešiem. A. Rūmanes-Ķeniņas centieni Francijā tiek novērtēti: viņa kļuva par Baltijas lietu referenti Francijas Ārlietu ministrijas preses nodaļā un saņēma Francijas valdības apbalvojumu. Taču pēc kara, veidojot neatkarīgās Latvijas Republikas diplomātisko dienestu, A. Rūmanes-Ķeniņas tikko 20 gadus vecais dēls Margērs Ķeniņš (1901-1945) tika nozīmēts par konsulu Varšavā, kamēr viņu pašu pazemināja līdz sūtniecības padomnieces amatam vēstniecībā Parīzē. *“Ar to viņa nav apmierināta un sūdzas Meierovicam. Tas atbild: “Kundze, jūsu darbs Latvijas labā nav ar zeltu atsverams, bet mēs mūsu diplomātiskā dienestā (resp., atbildīgos amatos – T.Ķ.) nevēlamies sievietes.” Anna Rūmane-Ķeniņa sašutumā demisionēja.*²⁹⁵”

Līdzīgas atmiņas par sieviešu izstumšanu no potenciāli ietekmīgiem amatiem neatkarīgās Latvijas ārlietu resorā saglabājusi A Gailīte, kura pirmajos neatkarīgās Latvijas Republikas gados strādāja Ārlietu ministrijā. Autobiogrāfiskajā grāmatā “Ceļiniece” viņa raksta, cik sāpīgi pārdzīvojusi atlaišanu 1923. gadā, kad Ārlietu ministrija pieņēma lēmumu, ka sievietes drīkst strādāt tikai tehniskos, nevis diplomātiskos amatos, un nevar cerēt uz karjeras izaugsmi. Otrs lēmums paredzējis aizliegt strādāt divos darbos, taču A. Gailīte, kura tobrīd mācīja latviešu valodu jauniešiem Franču licejā, nevēlējās atteikties no patīkamas nodarbes, kas pašai turklāt šķita patriotiska. Zigfrīds Anna Meierovics (1887-1925) atļāvis abus darbus apvienot, taču nodaļas vadītājs gada beigās paziņojis par atlaišanu.

Arī Ivande Kaija darbojusies kā žurnālistikā, tā sabiedriskajā un politiskajā darbībā. Viņa bija viena no Latvijas Sieviešu asociācijas dibinātājām, kandidēja uz pirmo Saeimu no Zemnieku savienības saraksta, bet 1919. gadā kopā ar citām sabiedrībā pazīstamām sievietēm, tostarp Jāņa Čakstes sievu Justīni Čaksti un A. Brigaderi, dibināja Zelta fondu, kura mērķis bija ar latviešu sieviešu ziedotajām ģimenes vērtslietām atbalstīt topošās Latvijas Republikas neatkarību. Kara pēdējos gados Ivande Kaija darbojās žurnālistikā, intensīvi rakstot par Latvijas valsts izveidei svarīgiem jautājumiem, bet pēc Latvijas Republikas izveidošanas strādāja Ārlietu ministrijā un intensīvi ceļoja ar priekšlasījumiem, informējot iedzīvotājus par jaunās Latvijas tematiku. Kara un Latvijas Republikas izveidošanas laikā Ivande Kaija par sieviešu jautājumu raksta maz; tapušas tikai atsevišķas recenzijas par iznākošām jaunām grāmatām, tostarp A. Brigaderes drāmai “Ilga” veltīta recenzija. Ivande Kaija 1921. gadā priekšlasījuma laikā Valmierā piedzīvoja insultu, un dzīves pēdējos 20 gadus pavadīja slimības izraisītā noslēgtībā, nespējot turpināt arī literāro darbu.

Raksturojot jauno latviešu rakstnieču ienākšanu, A. Upīts 1913. gadā rakstīja: *“Latviešu pilsoniskā sieviete ir apnikuse tamborēt un izšūt. Apnikuse laiku kā nekā kavēt vai pēc vecās paražas pieklājīgi garlaikoties. Viņa sāk ausīties uz dzīves troksni aiz tapsētām sienām un smagu*

²⁹⁵ Ķeniņš Tāivaldis, “Atskats uz mātes dzīvi” // Pārņākšana : R : Garā Pupa, 1993 – 46. lpp.

*aizkaru aizvilktiem logiem, sāk aplūkoties savās mājās, ieklausīties pate sevī – sāk domāt un savu ie- un izdomu atstāstīt citiem*²⁹⁶.” Šajā gadā iznācis Ivandes Kaijas romāns “Iedzimtais grēks” un A. Gailītes stāstu krājums (pati autore tās nosaukusi par studijām un tēlojumiem) “Ilgas un maldi”, 1912. gadā presē publicēts Antijas garstāsts “Aina Āre”, bet 1914. gadā “Dzimtenes Vēstneša Literārajā Pielikumā” turpinājumos publicēts Grietiņas garstāsts “Zagta laime”. Tomēr latviešu rakstnieču trešās paaudzes debija literatūrā notikusi jau agrāk: Antijas skice “Pēc gadiem dzimtenē” publicēta 1903. gadā, Ainas Rasmer pirmās skices – jau kopš 1901. gada, drāma “Melnais ērglis” – 1908., stāsts “Mātes bēdas” – 1912. gadā; tāpat rakstniecēm bijušas agrākas recenzijas un apceres par sociāliem, mākslas un kultūras procesiem. A. Upīša izvēle visu triju rakstnieču it kā debiju saistīt ar 1913. gadu ir faktiski nepareiza, taču pēc būtības atbilstoša, jo visus trīs pieminētos darbus var uzskatīt par programmatiskiem, rakstnieču trešās paaudzes morālo imperatīvu un estētisko ievirzi apkopojošiem. Tie ļauj nojaust, ka šai latviešu rakstnieču paaudzei svarīgi būs sievietes iekšējās izaugsmes aspekti un sievietes kā personības atspoguļojums.

Ievirzi apstiprina arī viens no pirmajiem A. Gailītes literatūrai veltītajiem apcerējumiem, 1911. gadā laikrakstā “Latvija” publicētais raksts “Brīvas sievietes tipi literatūrā”. Aplūkojot divu ārzemju autoru – poļu rakstnieka Vladislava Reimonta (Władysław Stanisław Reymont, 1867-1925) stāstus “Komediantē” un “Rūgšana” un spāņu autora Blasko Ibanjeza (Vicente Blasco Ibáñez, 1867-1928) “Apelsīnu dārzos”, viņa raksta: “*Te vairs nav runa par sievietes emancipāciju materiālā un sociālā ziņā, te ir sākusēs sievietes psiholoģiskā emancipācija: pašai no sevis. Tas skan pēc absurda, un tomēr absurds tas nav. Jo kas ir nebrīvāks par sievieti? Un sievietei kļūt brīvai nozīmē atsvabināties no saviem šauri sievišķiem instinktiem, kas mantoti gadu tūkstošiem ilgā verdzības laikmetā, kuri viņu padara par viena otra vīrieša spēļu lietiņu.*²⁹⁷” Pretstatā otrās paaudzes rakstniecēm, īpaši izteikti Aspazijas gadījumā, kuru paustie teorētiskie uzskati lika domāt, ka sabiedriskās iekārtas maiņa atrisinās sievietes likteņa sarežģījumus, trešās paaudzes rakstnieces ticēja, ka nozīmīga pretruna slēpjas pašā sievietes dabā. Viņu literārais mantojums centrējas uz sievietes un mīlestības dabas emocionālu, vispusīgu izpēti un analīzi, ietverot kā psihofizioloģiskos, tā arī sociālos apstākļus.

Trešās paaudzes rakstnieču spriedumi par erotikas un mīlestības saistību, kā arī par to lomu un nozīmi sievietes dzīvē 20. gadsimta sākumā nav vērtējamas kā tukšas spekulācijas, bet gan kā būtisks neatkarīgas, pašpietiekamas personības attīstības periods. Sasniegt briedumu cilvēcisķai būtnei nozīmē sasniegt arī saskaņu ar sevi kā fizisku, seksuālu būtņi. Sievieteī to izdarīt aplūkojamajā periodā bija nesalīdzināmi grūtāk nekā vīrietim, jo par sievietes seksualitāti līdz 19.

²⁹⁶ Upīts Andrejs, “Mūsu jaunās rakstnieces” // Vārds II, 1913 – Nr. 6.

²⁹⁷ Gailīte Angelika, “Brīvas sievietes tipi literatūrā” // Latvija, 1911 – Nr 220

gadsimta nogalei vai nu vispār netika runāts, ilgu gadsimtus pieņemot, ka sievietei pašai seksuālu vēlmju nav, – vai arī tika runāts psiholoģiskos, medicīniskos terminos vai arī romantiski neskaidros jēdzienos no vīrieša skatupunkta.

Atšķirībā no pirmās paaudzes, kuru biogrāfija daiļradi vislielākajā mērā ietekmēja, neatstājot laiku un iespējas literārajam darbam, un otrās paaudzes, kura personīgā pārdzīvojuma ideju ietērpā simboliskos daiļdarbos, trešā paaudze literarizē fizioloģiskās norises, kas ļoti tieši ietekmē sievietes personības veidošanos – nevainības zaudēšanu, laulības pieredzi, dzemdības, arī abortu, bērna nāvi. Iepriekš latviešu literatūrā šāda veida pieredze nav tikusi aprakstīta. Sava laika kritika aizrādīja, ka seksuālās psiholoģijas un it īpaši fizioloģijas klātbūtne jauno rakstnieču darbos, kas, iespējams, aplūkota “*pamatīgāki, drošāki un vaļsirdīgāki nekā rakstnieku vīriešu darbos*”²⁹⁸, neienesot nekā jauna, jo viss jau atspoguļots vīriešu agrāk rakstītajos daiļradarbos. Rakstnieks vīrietis nevar izteikt, ko sievietei nozīmē sava erotisma apziņa, – uzsver feministiskās literatūrzinātnes pārstāvji, jo sieviete vīrieša acīs pati ir Eross. Tādēļ viņa nevar uztvert kā erotu citu vai izbaudīt erotiku pati sevis dēļ, jo tiek uztverta vai nu kā vīrieša vēlmju projekcija, vai arī, sekojot Junga arhetipu shēmai – pakļauts vīrieša personības elements anima²⁹⁹.

Tādējādi trešā paaudze aktualizē pirms tam ignorētu, noklusētu problēmu loku. Pretruna starp sievietes un vīrieša pasauli nolasāma, piemēram, Aspazijas drāmās, kur galveno sieviešu tēlu izpratne par morāli faktiski atspoguļo internalizētu patriarhālo vērtību sistēmu. Un, kaut arī dzejniece uzsvērusi, ka savu uzdevumu uztver nevis nosodījumā, bet gan izpratnē un līdzīgu jušanā, tomēr visi sieviešu tēli viņas darbos, kas tiek attēloti kā sabiedrības acīs kritušās sievietes, noslēgumā zaudē dzīvību. Trešo paaudžu rakstnieču veidotie sieviešu tēli pašnāvību tēmu aplūko atšķirīgā līmenī. Pašnāvība vēl aizvien sastopama kā iespējama izeja no sarežģītas situācijas, izmisuma solis (Ivandes Kaijas "Iedzimtais grēks", atsevišķi A. Gailītes stāsti, Grietiņas stāsts "Zagta laime"), tomēr tās pamatojums arvien retāk ir personisks izmisums vai morāla bezizeja, arvien biežāk – apzināts protests pret patriarhālo morāli, tās nevienlīdzīgo attieksmi pret dzimumiem.

Pārmetumi par pārmērīgu seksuālo vēlmju atklātību atklāj dzimumdiferencētus aizspriedumus morāla imperatīva veidā, ka sievietei just seksuālus impulsus un teoretizēt par tiem ir nepieņemami. Šāda nostāja harmoniski iekļaujas K.G.Junga arhetipu teorijas feministiskajā lasījumā, saskaņā ar kuru sievietes, kļūstot par tuvināšanās iniciatorēm jebkādā veidā – vai nu ļaujoties jūtām pirms laulībām, vai arī izbaudot seksualitāti laulībā, kļūst par draudu tradicionālajai mantošanas sistēmai. Tādēļ viņas tiek pasludinātas par kritušām, tiek izmantoti visi paņēmieni, lai satriektu viņas

²⁹⁸ Upīts Andrejs, "Latviešu rakstniecība" // Vārds II : R : Dzirciemnieki, 1913 – 243. lpp.

²⁹⁹ Pratt Annis, Archetypal Patterns in Women's Fiction : Indiana University Press, 1981 – p. 10-11

ekonomiski, un tiek uzskatītas par nenormālām, jo darbojas antinormatīvā veidā³⁰⁰.

Iespējams, visprecīzāk visu trešās paaudzes rakstnieču daiļrades esenci izteikusi P. Jēgere-Freimane, analizējot A. Gailītes radītos sieviešu tēlus un norādot, ka tajā būtība nav dotība, bet gan “uzdotība, problēma, kas risināma no pirmām apziņas mošanās dienām visam mūžam cauri³⁰¹.” Sievišķā būtība A. Gailītes stāstu protagonistēm sākas ar centieniem palikt savām, nepiederēt nevienam: “Valkirija – viņa nesaprata savas māsas, kura caur brīnumu pārvērtusies sievietē. Dievišķais jaunavības spēks viņā tik stiprs un liels, ka viņa tam tic mūžīgi. Un viņš aug tajā, viņam jāsasniedz augstākā pakāpe, lai pēc tam mīlestības uguns degtu visā pilnībā.³⁰²” Tā A. Gailīte raksturo jaunietales izjūtas uz dzīves sliekšņa, taču meitenes nolemtība ir kļūt par sievieti: “Caur mīlestību es tapu es. Es gribēju būt stiprāka par to, baidīdamās pazaudēt savu brīvību. Divus gadus es karoju ar sevi³⁰³.”

Tālākais sievietes ceļš faktiski apliecina, ka bažas zaudēt brīvību – ja ne fiziski, tad apziņas līmenī, jo ļaušanās jūtām sociāli pieļaujama tikai tik ilgi, kamēr tās tiek atbildētas, – piepildās. A. Melnalksne atbildē A. Upītim atšķirību starp dzimuma instinkta lomu sievietes un vīrieša dzīvē kopsavelk sekojoši: “Ka dzimuma tieksmes ir arī sievietēm, izvedams jau no tam, ka viņas ir tādi paši cilvēki kā vīrieši. Un ja arī viņas pašas pie vietas un maizes tikušas, domājas savu dzīvi nokārtojušas, tad ar laiku tomēr izrādās, ka tāda niecīga blakus lieta, kāda vīriešiem ir sugas uzturēšanas instinkts, sievietes dzīvi var izpostīt līdz pamatam.³⁰⁴” Rakstniece atgādina arī, ka jau kopš gadsimtu mijas sievietes stāvoklis, kaut juridiski palicis nemainīgs, tomēr sabiedrības apziņā ieguvis tiesības uz vīrietim līdzvērtīgiem uzdevumiem, nepaliekot sugas turpināšanas uzdevumos vien. Savukārt uz pārmetumu, ka rakstnieces tēlo tikai sievietes vien, viņa atbild, ka tieši seksuālajā sfērā atšķirības starp dzimumiem izteicas visskaidrāk, un, tā kā latviešu rakstnieki vīrieši par jaunekļu domām kopdzīves un laulības jautājumos kautri klusē, rakstnieces neuzdrošinās šajā teritorijā pārāk dziļi ielauzties³⁰⁵.

Atšķirību starp sieviešu un vīriešu erotikas uztveri spilgti atklāj A. Gailītes stāsts “Atsvabināšanās”, kur abu galveno tēlu vārdi – Ieva un Ādams – raisa asociācijas ar pirmo mīlestību, bet vienlaikus – ar izdzīšanu no paradīzes, grēkā krišanu. Ir Ziemassvētku nedēļa, kurā Ādams aizbrauc, kā var nojaust, pie tuviniekiem uz kādu mazpilsētu, bet Ieva – pie abu kopīga paziņas Saknes, kurš raksturots kā vispusīgi apdāvināts, taču cinisks filozofs. Abu starpā valdošais

³⁰⁰ Pratt, Annis, Archetypal Patterns in Women's Fiction : Indiana University Press, 1981 – 42. lpp.

³⁰¹ Brante Līlija/, “Sievietes mīlestības psiholoģija Angelikas Gailītes daiļprozā” // Latviešu sieviete : R: Valters un Rapa, 1931 – 285. lpp.

³⁰² Gailīte Angelika, “Ilgas un maldi” : R: J. Rozes apgāds, 1925 – 12. lpp.

³⁰³ Gailīte Angelika, “Ilgas un maldi” : R: J. Rozes apgāds, 1925 – 14. lpp.

³⁰⁴ Melnalksne Antonija, “Atbilde Andrejam Upītim” // Jaunā Dienas lapa, 1913 – Nr. 155-156.

³⁰⁵ Melnalksne Antonija, “Atbilde Andrejam Upītim” // Jaunā Dienas lapa, 1913 – Nr. 155-156.

seksuālais spriegums kulminē otrajā svētku vakarā, kad neizteiktā dialogā Ieva atzīstas, ka izjutusi kaislību pret Sakni, taču fiziskā kaislība tikai likusi saprast, ka tā neskar viņas īsto mīlestību, ko Ieva jūt pret Ādamu. Tādējādi ar jauno rakstnieču paaudzi latviešu literatūrā ienāk sievietes pārdomas par mīlestības fiziskajiem un garīgajiem aspektiem, par uzticības būtību, nonākot pie slēdziena, kas līdz tam bijis tikai vīriešiem piederīgs, ka fiziska kaislība nemazina būtiskās jūtas. Vienlaikus tiek tēlota Ādama greizsirdība un neizpratne, kad Ieva atzinusies piedzīvotajā kaislībā, kas viņai kļuvusi par katarses brīdi. Ieva izjūt dziļu vilšanos: “*Viņas miesu, viņas tīro miesu vajadzēja Adamam. Burtiskā nozīmē tās jau arī bija tādas.*”³⁰⁶ A. Gailīte velk paralēles ar M. Mārterlinka drāmu “Monna Vanna”, kuras centrā likts konflikts starp Džovannu un viņas vīru Gvido, kurš nespēj noticēt, ka sieva atgriezusies no ienaidnieka nometnes neskarta.

Triju rakstnieču daiļrade, neraugoties uz vienoto tematiku, atšķiras poētiskajā izpildījumā un idejiskajā papildījumā, uzsver pētnieki. P. Jēgere-Freimane: “*Abas autores [A. Gailīte un I. Kaija – L. K.] pieskārās sievietes tiesību un atmodas jautājumam. Īsteni viņas abas šķir plaisa*”³⁰⁷. Galvenais trešās paaudzes rakstnieču stāstos ir visām sievietēm kopīgais pārdzīvojumu loks, kādu to autores iztēlojas. Analizējot aplūkojamā perioda rakstnieču darbus no 21. gadsimta feminisma nostādņu viedokļa, protams, skatījums ir šaurs un pamatā koncentrējas uz baltas, heteroseksuālas vidusšķiras sievietes pārdzīvojumiem, tomēr konkrētajā periodā Baltijas likumdošanas kontekstā precēta pilsoniskā sieviete bija tikpat beztiesiska kā precēta strādniece, turklāt centrālais akcents ir likts uz iekšējo, nevis ārējo – uz konfliktu starp vēlmi iederēties un piederēt, justies mīlētai un pasargātai pretstatā apziņai, ka apprecēšanās un arī iemīlēšanās nozīmē daļēju, bet bērna ienākšana dzīvē – absolūtu atteikšanos no savas patības, kļūstot par tikai sievu un māti.

Periodā starp 1905. un 1920. gadu latviešu literatūrā erotikas tēma nav dienaskārtības centrā, to pārmāc 1905. gada notikumi un vēlāk – 1. Pasaules karš. Tomēr sievietes kā dzimuma un sociālas būtnes konflikts tiek iezīmēts vairāku rakstnieku vīriešu darbos, aplūkojot to uz strādnieku sievietes (A. Upīts), mākslinieces un arī pilsoniskās sievietes (Līgotņu Jēkabs, A. Deglavs) piemēra.

A. Gailītes, Ivandes Kaijas un Antijas sievietes necenšas izrauties no pilsoniskās dzīves sfēras, taču tā arī netiek uzsvērta. Atsevišķu A. Gailītes stāstu sieviešu tēli, iespējams, saistīti ar mākslu, citu sociālā izcelsme un nodarbošanās nav nojaušama. Ivandes Kaijas Liliana (“Sfinksa”) ir māksliniece – mūziķe, komponiste.

Svarīgāka par sievietes izcelšanos un nodarbošanos ir ceļa meklējumi: kā atrast, izveidot, saglabāt savu īpatnējo patību, savu “es” un to vispārināt, meklējot sievietes dzīves papildījumu kopumā. Līdzīgi Aspazijai agrāk, arī Ivande Kaija, A. Gailīte un Antija piekrīt, ka sievietes dzīves

³⁰⁶ Gailīte Angelika, “Atsvabināšanās” // Ilgas un maldi : R : Varavīksna, 1923 – 81. lpp.

³⁰⁷ Jēgere-Freimane Paula, “Angelikas Gailītes literārā darbība” // Atziņu ceļi R : A. Gulbis, 1936 – 87. lpp.

centrā ir mīlestība. Taču viņas iet tālāk un jautā: kas ir mīlestība? Ko sievietei nozīmē mīlēt? Vai mīlestība ir savienojama ar ģimeni? Vai mīlestība ir savienojama ar darbu? Vai mīlestība ir vienīgais sievietes dzīves saturs? Atbilde uz pēdējo jautājumu lielākoties ir noteikts “jā”, kā A. Gailītes varonēm: “*Es esmu tikai sieviete, kurai mīlestība viss, kurai līdz ar to zūd dzīves vērtība, kura tādā ceļā vēl vienmēr atkarīga no vīrieša, kuras brīvība – tikai ilūzija*³⁰⁸.” Citā stāstā: “*Caur mīlestību es tapu e s. Es gribēju būt stiprāka par to, baidīdamās pazaudēt savu brīvību*³⁰⁹.” Vēl citur: “[.] viņas mīlestība bij liela, jo viņas mīlestība bij viņas dzīvība³¹⁰.”

Arī Antija stāstā “Aina Āre” mīlestībai, erotikai pieiet kā integrālai būtības sastāvdaļai, kurai iztrūkstot, nav iespējams izprast ne sevi, ne pasauli: “*Ja pasaulē ir mīlestība, tad viņai jābūt pieejamai katram cilvēkam, jābūt par pamatu visām cilvēku savstarpējām attiecībām, bet es mīlestības nepazīstu un tādēļ nesaprotu ne dzīves, ne cilvēku, pašu dziļāko būtību. Man bail no viņas, man liekas, ka tā mani aptraipīs, tādēļ es palieku ārpus dzīves*³¹¹.” Sieviete, kura 20. gadsimta sākumā ir nesalīdzināmi brīvāka par savu sugasmāsu 20, vēl jo vairāk – 40 gadus agrāk, mīlestība nozīmē risku, vēl aizvien – lielāku risku nekā vīrietim: “*Mīlat... vai tad jūs nezināt, kas šī mīlestība ir? Vergu ķēdes, kas karāsies pie rokām un kājām un neļaus brīvu soli spert dzīvē*³¹²” Un, kaut arī Mežmāls cenšas pārliecināt Ainu, ka mīlestība var būt tāda, kādu cilvēki paši to izvēlas, viņa jaunajam vīrietim nenotic. Risinot stāstu, Antija parāda, ka vīrietis bija brīvs tradicionālajā laulībā un paliek brīvs arī brīvajās attiecībās, kamēr sieviete spējās ieņemt bērnu dēļ ir saistīta kā vienās, tā otrās, un erotika ir vienīgais faktors, kas izlīdzina brīvprātīgo pienākumu smagumu. Ja zūd pašlaušanās uz erotiku un uzticību attiecībās, zūd jēga sievietes atbildības slogam.

A. Upīts, kritizējot jauno rakstnieču daiļradi, noraida to kā pārmērīgi koncentrējušos uz mīlestības fizisko pusi: “*Latviešu jaunās rakstnieces ar saviem darbiem it kā grib sacīt, ka muļķīgas ir vīriešu rakstnieku un arī nerakstnieku iedomas par kautkādu tur platonisku, miesiski šķīstu mīlestību, par kaut kādu mūžīgu, pastāvīgu mīlestību pret vienu cilvēku*³¹³.” Antija, diskutējot par mīlestības psihofizioloģijas attēlojumu literatūrā, A. Upītim savukārt jautā: “*Bez šaubām, ir ļoti neestētiski, ka Gaida jautā cilvēkam, kuru tā domā precēt, vai viņam nav venēriskas slimības, bet tik domājat, vai priekš Elzas Pūpol nebūtu labi bijis, ja viņa ar šo pašu jautājumu būtu griezusies pie sava izredzētā [.]*³¹⁴”

Apgalvojums, ka jaunās rakstnieces interesē tikai mīlestības fiziskā puse, nav precīzs. Ainas

³⁰⁸ Gailīte Angelika, Cīņa // “Ilgas un maldi” : R: J. Roze, 1923 – 29. lpp.

³⁰⁹ Gailīte Angelika, Draudzība // “Ilgas un maldi” : R: J. Roze, 1923 – 10. lpp.

³¹⁰ Gailīte Angelika, Atsvabināšanās // “Ilgas un maldi” : R: J. Roze, 1923 – 57. lpp.

³¹¹ Antija, “Aina Āre” //

³¹² Antija, “Aina Āre” // .

³¹³ Upīts Andrejs, Mūsu jaunās rakstnieces // “Domas”, 1913 – Nr. 6 – 669. lpp.

³¹⁴ Melnalksne, Antonija, “Atbilde Andrejam Upītim” // Jaunā Dienas lapa, 1913 – Nr. 155-156.

Rasmer simbolisma estētikas iedvesmotajā drāmā “Melnais ērglis” parāda tieši šķietami mūžīgu, kaut arī ne gluži platonisku mīlestību. Margrietas – Maras sirdī jūtas pret Laimonu pārdzīvo piespiedu laulību un ilgu gadu atšķirtību, un, līdzko vīrs miris, viņa atgriežas pie pirmā mīļotā. Arī Laimons apprecējies, viņa sievai nesen piedzimis bērns – mazs, vārgs puisēns, kuru visi drāmas tēli piemin, bet kurš ne brīdi netiek uzvests uz skatuves. Bērns atklāj viņu laulības nenožīmīgumu Laimona acīs un trauslumu Ievas uztverē, bet Margrietai abu bērna nāve nozīmē viņas un Laimona attiecību atjaunošanu it kā sākotnējās neaptumšotās laimes stāvoklī. Tādēļ Margrieta lietišķā, atsvešinātā cietsirdībā pieprasa, lai Laimons atsakās no Ievas viņas acu priekšā, un, kad Ieva aicina Laimonu apmeklēt dēliņu, kamēr tas vēl dzīvs, Margrieta saka: "*Nu tad viņam ir jāmirst, Laimon, es iešu redzēt, kā viņas bērns mirst.*"³¹⁵ Lugā sakāpināti parādīts, kā “ideālā” kaislība ņem pārsvaru pār reālajām attiecībām, tās izpostot un izdedzinot pati sevi. Saasinās Margrietas psihiskā slimība, Laimona un Ievas bērns nomirst, bet, kad Laimons aptvēris savas pirmās mīlestības postošo, dēmonisko dabu, ir par vēlu glābt arī laulību. Ieva noraida vīra lūgumu piedot. Taču tas, ka naturālisma un vēlāk sociālistiskā reālisma pārstāvis A. Upīts runā ideālisma terminos par platonisku, miesiski šķīstu, mūžīgu mīlestību, vēlreiz apstiprina T. Moi uzskatus par reālismu kā romantisma tiešu mantinieku ar tā noslieci fizisko mīlestības pusi, un līdz ar to sievietes, idealizēt vai demonizēt³¹⁶.

Caurmērā trešās paaudzes latviešu rakstnieces, arī meklējot attīstības variantus attiecībām starp vīrieti un sievieti, paliek realitātes plaknē, pirmo reizi tajā līdzās nostādot abus dzimumus. Ne Aspazijas, ne A. Brigaderes sievietes nedzīvo vienā plaknē ar vīrieti – Aspazijai sieviete nostādīta zemāk sociālo nosacījumu dēļ, A. Brigaderei – augstāk morālajā koordināšu sistēmā. Trešās paaudzes rakstnieces savas sievietes un vīriešus noliek līdzās visumā reālistiski tvertā dzīves telpā un papildus sievietes iekšējam monologam ievieš dialogu starp sievieti un vīrieti kā potenciāli līdzvērtīgiem partneriem. Ivandes Kaijas vārdiem runājot: "*Es nekad ne par matu nedošu vairāk, nekā man tiks dots [..]*"³¹⁷ Nepieciešamība izprast savu sievišķo būtību, atšifrēt tās nozīmi tādējādi kļūst par eksistenciāli svarīgu uzdevumu, no kura var būt atkarīga patība, dzīvība un nāve. Sekojot K.G.Junga teorijai, tas ir tikai dabiski, jo: "*Uzstājīgā virzība uz Erosu sieviešu dzīvē un literatūrā nepšaubāmi dzimst no tā primaritātes cilvēka attīstībā. [..] Eross ir viens no pirmatnējiem spēkiem, kuri virza personību pretī briedumam, tikpat nepieciešams cilvēka attīstībai kā intelektuāla izaugsme un jēgpilna darba iespējas. Meklēt Erosu tādējādi nozīmē izlauzties.*"³¹⁸

Trešās paaudzes latviešu rakstnieces literatūrā ienes vēl vienu jaunu būtisku aspektu –

³¹⁵ Rasmer Aina, "Melnais ērglis" // Zalktis, 1908 – Nr. 4 – 78. lpp.

³¹⁶ Moi Toril, Henrik Ibsen and the Birth of Modernism : Oxford University Press, 2008 – p. 78

³¹⁷ Grīnuma Gundega, "Meistar, māci pats sevi!" // Karogs, 1995.g. Nr. 5 – 203. lpp.

³¹⁸ Pratt Annis, "Archetypal Patterns in Women's Fiction" : Indiana University Press, 1981 – p. 74

sievietes attieksmi pret bērnu radīšanu, tapšanu par māti, mātes un bērna simbiozi vai atteikšanos no bērna. Pirmās paaudzes darbos sieviete – māte ir pamatā patriotisks, nacionāls, mazāk personisks stāvoklis. Sieviete tēlota kā nācijas māte, nācijas audzinātāja kā vīriešu, tā sieviešu rakstītajos literārajos un publicistiskajos darbos līdz pat jaunās strāvas laikam. Otrās paaudzes rakstītajā iezīmējas uzkrītoša mātes tēla atbūtne, īpaši simboliskajos darbos. Atsevišķos A. Brigaderes stāstos nolasāma pretruna starp sievietes mātišķo un sievišķo būtību, tās rādītas pat kā nesavienojamas, un fizioloģiski, esenciāli mātišķajam jāpiekāpjas garīgi mātišķā priekšā.

Trešās paaudzes rakstnieces, kuras pašas piedzīvojušas bērnu dzimšanu, ienāk literatūrā ar krasi pretrunīgu vēstījumu: sievietes dabiskais stāvoklis ir būt mātei, kļūt par māti ir augstākā laime, kas atsver daudz, arī nelaimīgu laulību un neformalizētu attiecību nesto sabiedrības nicinājumu. Taču tieši šīs paaudzes darbos visskaidrāk redzams, ka meitas vēro savas mātes un nevēlas atkārtot viņu likteni, tostarp pretojas sabiedrības morālajam uzstādījumam, ka sievietes pienākums ir radīt bērnus. Pēc būtības tas ir jautājums – precēties vai ne, jo aplūkojamā periodā sieviete laulībā vēl nevar izvēlēties, kurā brīdī un vai vispār kļūt par māti. Tādēļ, kā rādīts Ivandes Kaijas romānā “Iedzimtais grēks”, meitene apsver savas izvēles, uztverot un vokalizējot sievietes likteni kā lāstu, no kura jāizvairās, ja nevēlas ciest, bet gan kļūt laimīga. Arī mātes savām meitām gribētu novēlēt citādu ceļu dzīvē, vairāk izglītības nesta viegluma un vēlākas laulības, kuru uzliktie pienākumi un to radītā rutīna šķiet pārāk smaga. Sievietes, īpaši precētas, dzīvi trešās paaudzes rakstnieces attēlo kā nomācošu rufīnu, uzsverot nenovērtētības izjūtu.

20. gadsimta sākumā sievietes vienīgā legālā iespēja atteikties no mātišķības ir atteikšanās no laulības, no fiziskām attiecībām ar vīrieti, celibāts. Šādu iespēju aplūko Antija nepublicētajā stāstā “Apvērsums”: Maijas māte ir pret meitas attiecībām ar jauno zinātnieku Andri, jo pašas pieredze – Maijas tēvs notērējis viņas pūra naudu un īsi pēc meitas piedzimšanas aizgājis pie citas sievietes – liek piesargāties. Līdzīgas pārdomas Antija izsaka recenzijā par A. Upīša romānu “Sieviete”, atgādinot, ka agrāk sievietes, kurai vīrs deva maizi, pienākums un vienīgais dzīves uzdevums bija dzemdēt bērnus. Taču laikā, kad sievietei pašai jāuztur sevi un bērni, rodas jautājums: bērns vai es, kuru sieviete nereti izšķir sev par labu. Savukārt stāstā “Aina Āre” Antija izsaka vēl arī domu par to, ka sievietei ir dzīve un sapņi pirms bērnu piedzimšanas, un atteikties no tiem nozīmē nosmacēt pašai sevi³¹⁹.

Pat tikai pārdomas par mātes lomu, kas apliecināja sieviešu tieksmi būt noteicējām pār savu mātišķību, kritiķiem vīriešiem lika justies apdraudētiem, jo sievietes apņēmība un spēja kontrolēt bērnu radīšanu iedragā patriarhālās kārtības pamatus³²⁰. Tādējādi jautājums par apzinātu sievietes

³¹⁹ Antija, “Aina Āre” // Domas, 1912 – 1167. lpp.

³²⁰ Kathryn Allen Rabuzzi, *Motherself*: Indiana University Press, 1988 – p. 87

mātišķumu, kas apsver, kad, kādā veidā un vai vispār kļūt par māti, ir ļoti būtisks, kaut arī apskatāmajā periodā vēl līdz galam neapzināts elements sieviešu tiesību attīstībā.

Sievietes izvēle atbrīvoties no bērna aborta ceļā aplūkota Grietiņas literāri mazvērtīgajā stāstā "Zagta laime". Pēc formas tas atgādina pamfletu, kurā iekļautas visas sievietes dzīvē iespējamās nelaiemes: pavešana un pamešana, kam seko aborts, tiesa un sods par šo noziegumu, beidzot pašnāvība pakaroties. Tomēr Timija, jaunā sieviete, kura to visu piedzīvo, tēlota kā neveikli reālistisks, nevis sentimentālas cietējas tēls. Viņa nevēlas precēties ar vecāku uzspiestu līgavaini, un daļēji protestā pret kāzām kļūst par draudzenes brāļa mīļāko. Kad viņš meiteni pamet, Timija izvēlas nelegālu abortu – mazāk vairoties no gaidāmā vecāku sašutuma un sabiedrības nosodījuma, vairāk tādēļ, ka viņai nepatīk bērni: "*Mazi bērni Timijai riebās tāpat kā krupi, vardes un sliekas. Iedomājot vien, ka mātēm jātīra viņu netīrumi, Timijai sametās nelabi. [...] Viņa visādā ziņā ienīdīs to radījumu, kuru nesīs pasaulē, un, ja arī neienīdīs, tad izpildīs savus mātes pienākumus ar lielāko riebumu.*"³²¹ Autore nereflektē par iespēju, ka jaunai sievietei var nepatikt bērni vispār, bet viņa var iemīlēt savējo; tāpat netiek motivēta Timijas uzskatu attīstība.

Timijas liktenis attēlota kā daļēju nejaušību un daļēju likumsakarību virkne: mīļākais atsakās viņu precēt, neizdodas plāni noslēpt grūtniecību apprecoties ar citu, tādēļ jaunā sieviete izvēlas doties pie zāļu sievas un izdarīt abortu. Viņa tiek saukta tiesas priekšā pamestā līgavaiņa denunciācijas dēļ, savukārt bērna tēvs, arī zinot par Timijas tiesas procesu, tomēr nesadūšojas jauno sievieti aizstāvēt. Faktiski atkārtojas literatūrā daudzkārt izmantotais scenārijs, kurā pavesta sieviete tiek padarīta par vienīgo atbildīgo rīcībā, kurā līdzdarbojušies divi, vienīgi atšķirībā no tradicionālā modeļa, kurā negodā kritusī sieviete izdarītu pašnāvību vai modernākā modeļa, kurā vecāki samierinātos ar meitas ārļaulības bērnu, tiek aplūkots scenārijs, kurā sieviete izvēlas iet pret likumu, lai noslēptu savu grūtniecību.

Timijas liktenis stāstā "Zagta laime" nav vienīgais sievietes dzīves scenārijs. Attēlota arī sieviete, kurai vīrs bijis neuzticīgs un periodā, kad bērns vēl nav atšķirts no krūts, aplipinājis viņu ar seksuāli transmisīvu slimību, domājams, sifilisu, ar kuru no mātes savukārt inficējies bērns. Divi citi sieviešu tēli – aptieķniece Isma un viņas draudzene, pēc profesijas ginekoloģe Valeska – diskutē par sievietes garīgo piepildījumu. Valeska krasi nostājas pret bērniem, jo "*dzemdēšana ir tikai akls biedēkls un bērns – dzīvs gaļas gabals*"³²², kamēr Isma turas pie pretēja uzskata, ilustrējot to ar pasaulē pazīstamu sieviešu piemēru: "*Tu raksti, ka bezbērnu sieviete stāvēt aizvien augstāk par bērnu māti un pieved par piemēru Selmu Lāgerlef, Ellenu Kej, Elizū Oršeško. Stipras ilgas esot radošs spēks, bet tās pazīstot tikai neprecēta vai bezbērnu sieviete. Es tam nepiekrītu. Gan stipras*

³²¹ Grietiņa, "Zagta laime" // Dzimtenes Vēstneša Literārais Pielikums, 1914 – Nr. 2.

³²² Grietiņa, "Zagta laime" // Dzimtenes Vēstneša Literārais Pielikums, 1914 – Nr. 17.

*ilgas ir padarījušas no miljona vientuļu sieviešu vienu rakstnieci, bet tās citas – par histēriskām un dzīves nederīgām. [...] kas zīmējas uz mani, tad atkārtoju, ko jau reiz teicu: apskaužu pat kaķeni viņas mātes laimes dēļ*³²³." Isma, kuras vīrs ir neauglīgs, izvēlas radīt bērnu no cita vīrieša un stāsta noslēgumā, kad viņas vīrs, uzzinot patiesību, no pārdzīvojuma saslimis un nomiris, izlemj dot bērnam īstā tēva vārdu.

Šajā stāstā, tāpat kā Ivandes Kaijas romānā "Iedzimtais grēks" un atsevišķos polemiskos trešās paaudzes rakstnieču darbos iezīmējas divi būtiski aspekti. Pirmkārt, sievietē par savu izvēli, tostarp erotisko un seksuālo, vairs neatbild aizbildņiem / vecākiem un arī ne potenciālajam nākamajam vīram, bet gan tikai pati sev. Tomēr viņa joprojām par savu izvēli var tikt saukta pie atbildības likuma priekšā. Otrs sasaucas ar E. Kejas teoriju jaunievedumu laikmeta dienaskārtībā, kuru par ļoti svarīgu atzinušas arī 20. gadsimta nogales feminisma pētnieces. Tā ir sievietes psihofizioloģiskā kļūšana par māti kā sievietes personības pilnveidošanās ceļš. E. Keja un viņas sekotājas uzsvēra, ka nav pareizi sievietes izvēli kļūt par māti stādīt vērtību skalā zemāk par profesionālas karjeras iespējām: *"Ir nožēlojami tikt iespiestai [mātes] lomā tādēļ, ka androcentriskā doma mātišķību pasludinājusi par "sievietes likteni". Taču vienlīdz nožēlojams ir pretējais viedoklis, ka tikai sievietes, kuras iesaistās karjerā un atsakās no mātišķības, dzīvo vērtīgu, piepildītu dzīvi. Šis šķietami feministiskais uzskats ir jebkas cits, tikai ne atbrīvošanas vēsts, par ko tā sevi pasludina.*³²⁴" Šī doma ir tiešs turpinājums E. Kejas idejai par to, ka ikvienas sabiedrības augstākā vērtība ir māte, tādēļ sievietēm, kuras izvēlējušās mātes ceļu (arī E. Keja uzsver, ka gribēt bērnus ir brīva tiklab sievietes, kā vīrieša izvēle), nepieciešama īpaša likumiska aizsardzība³²⁵.

A. Gailītes stāsti un Ivandes Kaijas romāns "Iedzimtais grēks" seko līdzīgu jaunu sieviešu uzskatiem par to, ko sievietei nozīmē kļūt vai nekļūt par māti, kamēr Antijas stāsts "Aina Āre" ir pirmais latviešu literatūras paraugs, kurā attēlotas dzemdību un pēcdzemdību izjūtas, pakāpeniska mātes jūtu mošanās un apjaušana, kā praktiski un emocionāli mainās dzīve pēc bērna piedzimšanas, ko jaunā pieredze prasa no sievietes un kā tā ietekmē abu vecāku savstarpējās attiecības.

Trešās paaudzes rakstnieces bērna ienākšanu sievietes dzīvē pamatā apraksta kā augstāko mērķi savā dzīvē, kā dzīves piepildījuma un laimes kvintesenci. Viņu darbos visumā iezīmējas tieksme atteikties no patstāvības mīlestības dēļ, kļūt par māti un, bērnam piedzimstot, saplūst ar viņu dvēseles simbiozē, kuras pārraušanu dvēseles līdzsvara labad pat nedrīkst iztēloties. Aina Rasmer visdziļāk attīstījusi šo pretrunu drāmā "Melns ērglis". Žēlojoties mātai, rakstniecei Ventai par savām bailēm, ka slimīgais dēliņš varētu nomirt, Ieva saka: *"Vai tad mans bērns ir kaut kas*

³²³ Grietiņa, "Zagta laime" // Dzimtenes Vēstneša Literārais Pielikums, 1914 – Nr. 12.

³²⁴ Rabuzzi Kathryn Allen, *Motherself* : Indiana University Press, 1988 – p. 8

³²⁵ Keja Ellena, *Mūsu bērnos – mūsu nākotne* : E. Ēķis, 1907 – 41. lpp.

ārpus manis! Mana sirds, mana dvēsele ārpus manis! Kas tad es pati esmu, kas tad es varu būt, ja mirušas mana sirds un mana dvēsele." Venta iebilst: "Tu savu dvēseli gribi aprakt šai savā miesīgā bērņā. Bet dvēsele pati dzemdē bērņus un iznēsā, izauklē tos lielus, skaistus, ar katru dienu skaistākus. Un tiem it neviens nevar nekā ļauna darīt³²⁶." Tādējādi citā līmenī iezīmējas garīgās un fiziskās mātes aspekts: atšķirībā no A. Brigaderes, kur garīgā māte attīstās ciešā saiknē ar vīrieti, vīru, A. Rasmer bioloģisko, fizisko māti attēlo tieksmē saplūst, atsakoties no savas patības, turpretī garīgo māti tēlo kā pilnīgi neatkarīgu, intelektuāli un emocionāli pilnvērtīgu cilvēku, sievieti, kura piedzīvojusi kaislības un augusi to ietekmē, taču savu pašvērtību nemēra caur vīriešu vērtības prizmu.

Vokāla atklātība par fizioloģiskām norisēm ir jaunums latviešu literatūrā, tāpat kā sievietes izjūtas, piedzīvojot bērņa nāvi. Laikmetos, kad ģimenē ierasti bija liels bērņu skaits, tikpat dabiska bija augsta mazuļu mirstība. Atbilstošā laika literatūra principā neattēlo sievietes izjūtas, piedzīvojot bērņu nāvi; pat M. Medinskas stāstā "Zemnieks un muižnieks", kura galvenais sieviešu tēls zaudē vairākus bērņus, tostarp divus ugunsgrēkā, viņas sēras pieminētas pāris lakoniskos teikumos. Tas saskan ar Ļ. Tolstoja stāsta "Kreicera sonāte" (1879) centrālā tēla Pozdņiševa ievirzi: pēc viņa domām, pilsoniskā sieviete pārāk nodarbināta ar bērņu labklājību, viņu veselību un izdzīvošanu uztverot kā savu veiksmi vai neizdošanos, kamēr loģiska un morāli pareiza viņam šķiet nostāja "Dievs deva, Dievs paņēma."

Trešās paaudzes latviešu rakstnieces turpretī nonākušas pie bērņa nāves iespaida uz mātes psihi un dzīvi. Aina Rasmer cenšas atklāt bērņa zaudējumu piedzīvojušas mātes psiholoģiju abos savos nozīmīgākajos literārajos darbos. Drāmā "Melns ērglis" tā ir blakustēma, citādi ar stāstu "Mātes bēdas", kurā bērņa nāve nostādīta sižeta fokusā, aprakstot to ikdienišķajam, reālajam, maksimāli pietuvinātā manierē. Atmiņu stilā ieturēts stāstījums ved no laimīgas ģimenes ikdienas caur smagu divu vecāko bērņu slimību, kas tiek sekmīgi pārvarēta, un pēc kuras negaidīti saslimst un nomirst jaunākā meitiņa. Stāsts ir autobiogrāfisks, un atsevišķas tā lappuses pieskaitāmas visu laiku emocionālākajām latviešu literatūrā.

Kritiķu vīriešu viedoklis par stāstu būtiski atšķīrās. A. Birkerts uztvēris tematikas novitāti³²⁷, turpretī A. Upīts to noniecinājis kā literāri mazvērtīgu, pārāk stieptu un personīgu, ironizējot, ka ikvienam viņa bērni šķiet paši skaistākie, taču rakstnieki vīrieši nenolaižas līdz tik personīgām tēmām. A. Upīša nostādne šķietami ir pretrunā daudzajiem gadsimtiem, kad mātes mīlestības spēks ticis slavīnāts neskaitāmu rakstnieku un dzejnieku vīriešu darbos. Tomēr pretruna ir tikai ārēja: sievietes saikne ar bērņu vienmēr tikusi vērtēta kā bioloģiska, tādēļ zemākas raudzes nekā vīrieša

³²⁶ Rasmer Aina, "Melns ērglis" // "Zalktis", 1908 – Nr. 4 – 52. lpp.

³²⁷ Birkerts Antons, "Latviešu sieviete plašāku centienu laukā" // Dzimtenes Vēstneša 1. Pielikums – Nr. 85.

kultūras saikne ar bērnu, un eksaltēta, pašuzpurējoša mīlestība ir vienīgais to apdvēseļojošais faktors. Turpretī pašai sievietei runāt par savu visaptverošo mīlestību pret bērnu ir desakralizācija un sekluma apliecinājums.

Tomēr A. Birkerts jaunajām rakstniecēm pārmet apstāšanos pusceļā, norādot, ka viņu varones apstājas pie domām par sevi, nerasniedzot pilnīgu atbildību par bērnu³²⁸, un pārmetums ir daļēji pamatots. Tomēr tas attiecināms ne tikai uz latviešu rakstnieču, bet vērojams arī plašāk šī laikmeta Eiropas sieviešu rakstniecībā. Bērna neesamība un pat bērna nāves motīvs atsevišķos darbos ienāk ar morāli kontroversiālu akcentu – kā sievietes iespēja atbrīvoties no atkarības, no laulības. Šāds motīvs nolasāms A. Agreles drāmā "Glābts!", daļēji arī Ainas Rasmer drāmā "Melnais ērglis". Ieva, kura visu drāmas laiku uzsvērti runājusi par savu mīlestību pret dēliņu viņa nāvi lugas izskaņā uzņem mierīgi, vēlreiz liekot domāt, ka viņš ir tikai simbols saiknei ar vīru. Kad tā zudusi, arī bērns zaudē absolūtās vērtības statusu.

Tāpat Ivandes Kaijas romānā "Jūgā", kura noslēgumā Indras Kalns jaunākais dēls zaudē dzīvību, pakļūstot zem tramvaja, izvēršas abu šķirto vecāku attiecību atrisinājumā. Tādējādi tekstos iespējams nolasīt, ka bērns, kuru trešās paaudzes rakstnieces apzinātā līmenī pasludina par sievietes dzīves lielāko laimi un augstāko vainagojumu, neapzinātā līmenī simbolizē iepriekšējo dzimumu lomu apliecinātāju, zināmā mērā – važas, kuras neļauj izvēlēties savu ceļu. Morāli vēl kontroversiālāks ir Raudupietes tēls R. Blaumaņa un A. Brigaderes tāda paša nosaukuma drāmās. Tajās bērns – iepriekšējo, nevēlamo laulības saišu simbols – tiek upurēts, lai gūtu iespēju dibināt jaunas attiecības. Atšķirībā no R. Blaumaņa, kura traktējumā Raudupiete apzināti veicina Matīsiņa nāvi, A. Brigaderes Raudupiete savu bērnu nenosargā, kaut pēdējā brīdī vēlas to izdarīt. Tāpat A. Brigaderes drāmā dziļāk izvērsti mātes vienaldzības iemesli, un noslēgumā Raudupiete tiek apžēlota – izglābta no nāves un paliek kopā ar Kārli.

Virzienā māte-bērns jauno rakstnieču darbi sniedz latviešu rakstniecībai jaunas idejas, gan arī atvērtus risinājumus, kaut arī gadsimta sākuma pilsoniskā sabiedrība tos vērtē kā nereālus un nepieņemamus, bet sociāldemokrātiski noskaņotā kritika uzskata par mazsvarīgiem un aprobežotiem. Turpretī virziens pieaugusī meita-māte joprojām paliek neatrisināts. Visos sieviešu rakstītajos darbos, kuros līdzās pieaugušai meitai tiek tēlota viņas māte, atklājas nepārvarama paaudžu šķirtne uzskatos un rīcībā. Turklāt to nevar skaidrot vienīgi ar tradicionālo paaudžu konfliktu un arī ne ar paaudžu konfliktu, kas 20. gadsimta pirmajās desmitgadēs radīja modernismu. Latviešu literatūras vēsturēs atrodams skaidrojums, kādēļ modernisms latviešu literatūrā ienāca tikai 20. gados un arī tad nebija tik spilgti izteikts, kā, piemēram, Vācijā, - salīdzinoši jaunai

³²⁸ A.B., "Ilgas un maldi" / Latvija, 1913 – Nr. 235

rakstniecībai vēl nav izveidojies strikts kanons, kuru jaunās paaudzes autori būtu aicināti laužt.

Vērtējot no ideju dialektikas viedokļa, latviešu trešās paaudzes rakstniecēm būtiskais konflikts neiziet ārpus pastāvošās paradigmas, nelauž to un neaicina demontēt agrāk pastāvējušo literāro tradīciju. Formas ziņā trešās paaudzes rakstnieču daiļrade nepiedāvā novitātes. Vienīgā novitāte ir sievietes uzdrīkstēšanās atklātībā parādīt savus iekšējos konfliktus, un tieši atklātība, nevēlēšanās slēpties un pielāgoties vīriešu noteiktajai morāles dienaskārtībai ir ūdensšķirtne starp paaudzēm. Mātes klusībā samierinājās ar dzīvi un apstākļiem, meitas klusēt nevēlas, un vēlme atklāti runāt par divkosīgo sabiedrības morāli, kas atšķirīgi vērtē sievietes un vīrieša tikumību, saņem gan sava laika kritikas atzinību, gan pārmetumus.

Ivandes Kaijas debijas romāns “Iedzimtais grēks” sievietes iespējamos dzīves variantus, neraugoties uz Gaidas tēla šķietami tradicionālo “pavestas un pamestas jaunavas” modeli kopumā izspēlē optimistiski un daudzveidīgi, tieši ar to izraisot lielāko rezonansi sabiedrībā. Sava laika konservatīvajās aprindās romāns ticis pat saukts par pornogrāfisku un jaunatnei kaitīgu. Raugoties no satura viedokļa, jāpiekrīt A. Upītim – romānā nav ideju, kuras pirms tam nebūtu izteiktas rakstnieku vīriešu – latviešu vai cittautu – literārajos darbos. Būtiskā atšķirība, kuras dēļ Ivande Kaija iegūst tik lielu ievērību (A. Niedra vien romāna morāles iztirzājumam veltījis piecus turpinājumus garu kritiku) ir tas, ka “Iedzimtā grēka” sieviešu tēli pirmo reizi latviešu literatūrā netiek sodīti par uzdrošināšanos dzīvot pēc sava prāta un kritizēt vīriešu – mācītāju, uzņēmēju, brīvo profesiju pārstāvju – morālo visatļautību. Šo aspektu pamanīja jau sava laika kritiķi, un arī mūsdienās atzīmēts, ka Ivandes Kaijas romāns dzimumattiecību problemātiku skata novatoriskā morāles un ētikas plāksnē, apsteidzot savu laiku par vairākām desmitgadēm³²⁹.

Pirms Ivandes Kaijas sievietes tēls, kurš uzdrošinājies iziet ārpus tradicionālās laulības sistēmas, tradicionāli piedzīvoja negodu, ārprātu vai nāvi, neraugoties uz to, vai nereglamentētās attiecības bija viņas pašas izvēlēts modelis vai arī saistītas ar vīrieša sociālā un ekonomiskā statusa pārkāpumu, meliem vai piespiešanu. “Iedzimtais grēks” turpretī rāda sabiedrību, kurā sieviete, līdzīgi vīrietim, var kļūdīties partnera izvēlē, spēj reflektēt par savu kļūdu, atsakās melot, lai iekļautos melīgā sistēmā, neizjūt pazemojumu, bet gan aktīvi meklē profesionālo un personisko piepildījumu. Turklāt kļūdainu partnera izvēli, neatkarīgi no tā, vai sabiedrība attiecības sankcionējusi vai ne, sieviešu tēli traktē kā personisku, intīmu kļūdu, pieredzes papildinājumu, nevis noziegumu pret sabiedrības morāles vērtībām. Salīdzinot Aspazijas Laimu un Ivandes Kaijas Gaidu redzams, ka pirmā piespiedu sakara ar Langartu dēļ jūtas līgavaiņa mīlestības necienīga. Turpretī Gaida apzinās, ka arī viņas līgavainim Ērikam Vilnim ir bijuši agrāki sakari un velk abu starpā paralēles: ko drīkst

³²⁹ Grīnuma Gundega, “Mēs arī zem pelniem kvēlosim...” // Karogs, 2001 – Nr.12

viens, tas atļauts arī otram. Var diskutēt, cik dzīvotspējīgas vismaz pašas Ivandes Kaijas dzīves laikā bija viņas piedāvātās alternatīvas (ideja par iespēju ieņemt bērnu no nejauši iepazīta vīrieša; neoficiāls, bet visām pusēm zināms laulības trīsstūris, kurā divu sieviešu klātbūtne ir ne tikai vīrieša, bet arī pašu sieviešu akceptēta kārtība), un pati rakstniece vēlākajos piedāvā skatījumu no dažādām pozīcijām, taču nevar noliegt “Iedzimtā grēka” morālo novatorismu.

Nākamie Ivandes Kaijas romāni ir ievērojami piezemētāki, realitātei tuvāki, tādēļ pesimistiskāki. “Sfīksa” rāda sevis meklējumus, kā tas tradicionāli sieviešu rakstītājai literatūrai, mīlestībā, un arī Omula piedzīvo vairākas mīlestības, līdz apstājas pie sava dzīves modeļa, piedzīvojot tuvinieku un sabiedrības nosodījumu. Turpretī viņas draudzene un nākamā svaine Liliana, kas tēlota kā ideālā sieviete – skaista, trausla, gatava pilnībā nodoties vīram – izvēlas beigt dzīvi pašnāvībā.

Trešais I. Kaijas romāns “Jūgā” šķietami atgriežas aptuveni 20 gadus senā pagātnē pie H. Ibsena ietekmētajām ģimenes drāmām, kurās rādīta sieviešu pilnīgā atkarība patriarhālajā laulībā. Indra Kalns no jūsmīgas meitenes un iemīlējušās līgavas pamazām kļuvusi par norūpējušos, nogurušu četru bērnu māti, kura vīram vairs nešķiet pievilcīga. Viņa spiesta paciest personīgus un publiskus pazemojumus, kas atklāj vīra vienaldzību, un pēc vīra ierosinātās šķiršanās piedzīvo lielāku sabiedrisko ostrakismu nekā bijušā vīra otrā sieva, kura ir tiešs abu šķiršanās iemesls. Indra Kalns visu panes klusā padevībā, viņas vienīgais asais protests tiek izteikts, kad bijušais vīrs, pretēji sākotnējai norunai, pieprasa, lai abi vecākie bērni – dēli – pārceļas dzīvot viņa jaunajā ģimenē un jauno sievu liek uzrunāt par māti. Viņas nepretošanās liktenim ir tik dziļa, ka anonīms citādi nelabvēlīgas recenzijas autors par romāna galveno tēlu raksta: “*Bet, ja kas mums paliek atmiņā, ja kas mūs spēj aizkustināt, tā ir Indra Kalns viņas nevarībā un klusā padevībā. Vislabāk, visīstāk autoram izdevusies šī klusā īstās sievišķības reprezentante*³³⁰.”

Tomēr ir viena būtiska atšķirība, romāna apjoma dēļ novēlota un tādēļ grūti pamanāma: Ivandes Kaijas mērķis nav tikai vēlreiz izteikt patriarhālās laulības kritiku, bet vienlaikus parādīt, kā sievietes kļūst atkarīgas no tradīcijām, pieņēmumiem un ieradumiem, kurus nav izvēlējušās. Indra Kalns starp mīlestību un dzīvi brīvā laulībā, kas (atšķirībā no “Iedzimtā grēka”) draud ar sabiedrisku ostrakismu, un laulību ar cilvēku, kuru mīl tikai kā draugu, izvēlas pēdējo, atzīstot, ka ne visas sievietes spēj būt brīvas. Viņas rīcību var vērtēt divējādi: kā apstiprinājumu tam, cik fundamentāli daļa sieviešu internalizējušas patriarhālās sabiedrības uzskatus un aizspriedumus, taču, zinot Ivandes Kaijas interesi par E. Kejas uzskatiem, Indras Kalns rīcība var arī uzdot jautājumu vai, tiecoties pēc vienlīdzīgas sabiedrības, pēc līdztiesības ar vīrieti, visām sievietēm

³³⁰ Ms., "Jūgā" // Latvijas Kareivis, 1920 – Nr. 86

jāvēlas viens un tas pats? Atteikšanās no tradicionālās laulības, rāda Ivande Kaija, nav pašmērķis, sievietei ir nepieciešamas tiesības pašai izvēlēties, kā dibināt savu dzīvi – uz likumīgiem vai brīvas laulības pamatiem. Kopumā Ivande Kaija vairāk aizstāv brīvas attiecības. Viņas npublicētajos materiālos atrodamajā pārspriedumā par dzimumu problēmām romānos “Iedzimtais grēks”, “Jūgā” un “Sfinksa” lasāms secinājums, ka iedibinātās morāles normas kaitējušas ne tikai sievietēm, bet arī vīriešu interesēm, jo: “[..] padarīja katru godīgu sievieti nepieņemamu citai mīlestībai. Citiem vārdiem sakot, - tie ar savu mīlestības brīvību atradās uz ielas. Un tikai lēta, pirktā mīlestība tiem bij pieņemama, ja savā laulībā tie izrādījās nelaimīgi. Un neviens godīgs jauneklis, ja tam materiālie apstākļi neļauj nodibināt likumīgu laulību, nevar baudīt godīgas, tiklas sievietes mīlestību. Un šīs godīgās un tiklās sievietes sēž un gaida, glabādamās sevi tam vīrietim, kurš to vedīs laulības dzīvē, vienalga vai aiz mīlestības vai aiz kāda aprēķina, un pašas tās tajā daudzreiz iet nemaz nemīlēdamas³³¹.”

Stāstā “Aina Āre” šo problēmu no cita skatupunkta aplūko Antija: “Sievietēm savu principu nav, tos viņas uz galvošanu pārņēmušas no vīriešiem un nav vēl paguvušas pārlicināties, vai tie viņām der vai ne.³³²” Neraugoties uz patiesi fundamentālajām izmaiņām, kas notikušas sabiedrībā, sievietes izvēles vēl aizvien ir būtiski ierobežotas tieši reproduktīvās spējas, kā arī tās konsekvencu, īpaši psiholoģisko un sociālo, dēļ. Jaunā formā notiek atgriešanās pie H. Ibsena drāmā “Leļļu nams” izteiktajām idejām, jo sievietes izaugsmes ceļš, kas sākās līdz ar Noru Helmeru, 20. gadsimta otrajā desmitgadē vēl nav noslēdzies. Likumi un sabiedriskā morāle vēl aizvien lielā mērā ir “Leļļu nama” stadijā, kaut arī šķietami notikusi attīstība. Tiklab ekonomisko kā morālo atbildību par ārīlulības bērna piedzimšanu un negodu iznes sieviete. Atbildot uz A. Upīša kritiku, uz šo aspektu norāda Antija: “Ko darīt no sabiedrības un viņas bērna tēva pamestai sievietei? Slīcināt bērnu nost un iet atpakaļ pie darba? Slīcināt nedrīkst, tā ir atkal sabiedrības darīšana, par to viņu var sodīt. Lai no visām tādām klizmām izsargātos, atliek vienīgi palikt par no Jums tik sirsnīgi nicināto “bērnukāro veco jumpravu”, jo, kā redzējām, arī precētas sievietes liktenis nav apskaužams, vai, ja tomēr iznācis citādi, atrisināt problēmu tik vienkārši un loģiski, kā to dara Jūsu sievietes Līna Robežniek un Elza Pūpol – kārties vai slīcināties. Par to arī sodīt vairs neviens nevar [..]³³³”

Arī trešās, tāpat kā otrās, paaudzes rakstnieču radītie sievietes tēli diezgan bieži izvēlas savai dzīvei letālu iznākumu. Ivandes Kaijas Mirta (“Iedzimtais grēks”) labprātīgi iet nāvē, saprotot, ka ļaužu acīs tikusi apkaunota. Pašnāvību pakaroties izvēlas A. Gailītes nezināmā, ko kādu nakti atrod Rīgas parkā (kauna un izmisuma raistīta pašnāvība vai nežēlīgs noziegums – mīklu lasītājiem uzdod

³³¹ Ivandes Kaijas priekšlasījums "Dzimumu problēmas romānos "Iedzimtais grēks", "Jūgā" un "Sfinksa". // RMM krājums, inv. Nr. 290059 – 5. lpp.

³³² Antija, “Aina Āre” // Domas, 1912 – 1294. lpp.

³³³ Melnalksne Antonija, “Atbilde Andrejam Upītim” // Jaunā Dienas lapa, 1913 – Nr. 155-156.

rakstniece): *“Vājās – mūžīgi sievišķās – viņas atņem dzīvību sev un tam, kuram to devušas, iekams tas vēl nav saules gaismu ieraudzījis³³⁴,”* vai arī *“Jeb vai te bij pastrādāts vislielākais noziegums? Ar varu cilpa kaklā uzvesta un savilkta? Pēc tam, kad tā varonim vienaldzīga, pretīga palikusi³³⁵?”* A. Gailītes stāsti pirmo reizi latviešu literatūrā tik tieši ietver patriarhālās iekārtas kritiku, kurā vīriešiem ir izdevīgs mīts par mūžīgi sievišķo, jo: *“Šinī vājībā tik lieliski atspoguļojas jūsu spēks, jūsu varonība – pa līķiem staigāt. Mazās, mīlās, saldskurbinošās puķes – viņas dod jums acumirkļa aizmirstību un savā nespēkā apstiprina jūsu varenības apziņu.³³⁶”*

Pašas Antijas stāsta protagonistes Ainas Āres risinājums ir mazāk ekstrēms: viņa, mokoties starp atbildības sajūtu pret bērnu un savām garīgajām prasībām, izšķiras uz laiku atstāt mazo tēva gādībā. Jūtas nav zudušas, taču apziņa, ka dzīvesbiedrs, kuram viņa uzticējusies, sajutis kaislību pret citu, liek zaudēt drošības sajūtu un atcerēties pašai savas vajadzības un vēlmes: *“Jūtām var atdoties bez ierobežojuma vienīgi tik ilgi, kamēr tic to visspēcībai³³⁷.”* Aina Āre neatsakās no meitas, vienīgi lūdz tās tēvam uzņemt atbildību par bērnu, kamēr viņa atrod stabilitāti dzīvē.

Sava laika kritika jauno rakstnieču daiļradi uzņem nevienprātīgi. Kritiķi vīrieši jauno rakstnieču daiļradē lielākoties tiecas saskatīt tikai fizioloģiju un pastāvošo morāles normu ārdīšanu, neievērojot sievietes personībai ļoti svarīgās psiholoģiskās konsekvences: *“Ar apbrīnojamu konsekvenci viņa norobežo un pēc iespējas nošķir sāņus visu, kas piemīt sievietei kā līdztiesīgam sabiedrības loceklim, kā darba strādniekam, kā civīciskai būtnei, un vienumēr patur acīs sievieti kā sugas uzturētāju, kā dzimuma instinktu un seksuāltieksmju verdzeni, kas mūžam vīrieša slāpst un mūžam nevar remdēt savas slāpes. Sieviete, kas hetērai rada, sievieti kā profesionālu “gorizontalku” [...]”³³⁸.* Šeit pret jaunajām rakstniecēm pagriezts sievietei gadsimtiem uztieptais mīļākās – sievas – mātes stereotips un pārņemts, ka viņas jau savos debijas daiļdarbos, nespēj piedāvāt skaidru risinājumu, kā dziļi iesakņoto dzimumu attiecību shēmu salauzt.

A. Niedra, kurš spēja saskatīt vecās un jaunās morāles cīņu un pretnostatījumu Aspazijas daiļradē, un, aizrādot uz drāmas “Zaudētās tiesības” literārajiem un dramatiskajiem trūkumiem, atzina tās idejisko svaigumu, 20 gadus vēlāk krasī iestājās pret Ivandes Kaijas romānā paustajām idejām, turklāt vērsties pret ētiskajiem, nevis literārajiem aspektiem, noraidot Ivandes Kaijas paustās idejas kā tradicionāli patriarhālās sistēmas – viņa uztverē, vienīgajai iespējamajai – morālei neatbilstošām un tādēļ dzīvot nespējīgām. A. Niedras kritika ir būtiska tādēļ, ka, atšķirībā no citiem literatūras kritiķiem, kuri faktiskos mēģinājumus tipizēt sabiedrībā sastopamās sievietes – jo 19. un

³³⁴ Gailīte Angelika, Sieviete // “Ilgas un maldi”, R: J. Roze, 1923 – 51. lpp.

³³⁵ Gailīte Angelika, Sieviete // “Ilgas un maldi”, R: J. Roze, 1923 – 51. lpp.

³³⁶ Gailīte, Angelika, Sieviete // “Ilgas un maldi”, R: J. Roze, 1923 – 50. lpp.

³³⁷ Antija, “Aina Āre” // Domas, 1912 – 1294. lpp.

³³⁸ Upīts, Andrejs, Mūsu jaunās rakstnieces // Domas, 1913 - Nr. 6 – 660. lpp.

20. gadsimta mijā pēkšņi izrādījās, ka ir vairāk par vienu normāltipu, – slēpa aiz literāro tipāžu meklējumiem, viņš atklāti runā par sievietēm reālajā dzīvē un aplūko “Iedzimto grēku” no savā patvaldnieciskajā stāvoklī pēkšņu apdraudējumu sajutuša vīrieša pozīcijas. Romāna neiederību patriarhālajā tradīcijā vēl pastiprina fakts, ka to katrs no savām pozīcijām iznīcinoši kritizē tik atšķirīgu uzskatu pārstāvji kā A. Upīša un A. Niedra. Īpatnējā kārtā Ivandes Kaijas daiļrade kalpo kā lakmuss politiski nokaitētajā laika starp 1905. gadu un Pirmā pasaules kara beigām, kas sadalījis latviešu sabiedrību krasi pretstatītās t.s. “pilsoniskajās” un “sociāldemokrātiskajās” aprindās.

A. Upīša kritika vērsās pret romāna vidi. Viņam Ivandes Kaijas debijas darbs nav pieņemams tādēļ vien, ka tas risinās pilsoniskajās aprindās. Kritiķis romānā nespēj saskatīt šo aprindu kritiku, tikai sievieti – Gaidu –, kas piedzimusi noteiktā sociālajā vidē un netiecas no tās izrauties. Šī spārna kritiku nepārlicina arī rakstnieces nākamie, nobriedušie darbi, kuri ieved sievietes dvēseles tēlojumā dziļāku dramatismu, savu tiesību apziņai pretstatot sabiedriskās dzīves likumību izpratni. Tā Sauslej kundze tāda paša nosaukuma novelē saka jauneklim, kurš viņu iemīlējis: *"Es jūs mīlu, jā... Bet es jums nevaru nekā upurēt, ne stāvokli, ne godu, ne dzimtu. Es jums varētu dot tikai – dzīves melus. Un ko jūs man pret to dotu? Savu jaunību, savus mirdzošos sapņus"*³³⁹. Laikraksts “Baltijas Vēstnesis” par šo noveli norāda, ka rakstnieces tēliem piemīt pilsoniska labā un ļaunā izpratnei: *"Viņi baidās iekrist sabiedrībai acīs, maitāt savu karjeru un zaudēt dažas ērtības... [..] Kā jau minēts, sīks savās tieksmēs ir šāds cilvēks. Daiļuma viņā maz"*³⁴⁰. Līdzīgi vēlāk laikrakstā “Latvijas Kareivis” kritika raksturo romānu “Jūgā”: *"Pilsonisks romāns. Pilsoniskiem lasītājiem. Un tādu būs daudz. [..] Man šķietas, te nevaram mēs daudz vainot rakstnieci. Tā pilsoniskā pasaule ar viņas vidusmēra jūtām, aizspriedumiem un sabiedrisko trulumu."*³⁴¹

Turpretī pilsonisko aprindu aizstāvji romānā "Iedzimtais grēks" un turpmākajā Ivandes Kaijas daiļradē saskata sev bīstamas tendences. To lieliski raksturo A. Niedra, kurš romāna “Iedzimtais grēks” galvenajā tēlā saskata potenciālu, kas spēj uzspriecināt ne tikai pilsonisko vidi, bet visu līdzšinējo sabiedrisko normu *status quo*. Atšķirībā no A. Upīša, kurš savos romānos meklē sociālistiski utopisku izlīdzinājumu starp dzimumiem, kur tie saplūstu faktiskā bezdzimumu harmonijā, idejiskā aizrautībā, A. Niedra ir pragmatīķis, kurš saprot šādas vīzijas neiespējamību un redz, ka Gaidas (“Iedzimtais grēks”) proponētā līdztiesīgā laulība, ja tā tiek akceptēta, ir izšķirošs solis sabiedrības attīstībā. Tādēļ viņa argumenti ir vērsti uz sievietes morāli pakļautā stāvokļa uzsvēršanu un viņas ekonomiskās atkarības atgādināšanu: sievietei nav nepieciešamības justies greizsirdīgai uz vīra jaunības grēkiem, ja viņa izvēlēta par oficiālu laulātu draudzeni, jo, kamēr

³³⁹ Ivande Kaija, “Sauslej kundze” // Ivandes Kaijas kopoti raksti IX : R : Zelta Grauds, 1928 – 42. lpp.

³⁴⁰ Kārstenis J., “Sauslej kundze” // Baltijas Vēstnesis, 1920 – Nr. 57

³⁴¹ Ms., “Jūgā” Ivandes Kaijas romāns // Latvijas Kareivis, 1920 – Nr. 86.

vīrieša rokās ekonomiskā vara, arī attiecības ir prece. A. Niedra, balstoties Ivandes Kaijas romānā “Iedzimtais grēks” atrodamajos sieviešu tēlos, sistematizē sievietes, norādot uz “rases turpināšanai nederīgajām”, kuras viņš pirmkārt saskata starp vientuļajām mātēm, un sadala tās trīs kategorijās: seksuāli neirastēniskās, konkubīnes un piemānītās.

Pirmās, pēc viņa uzskatiem, ir sievietes, kurām “*nepietiek ar vienu vīrieti*”³⁴². Šo tipu A. Niedra romānā “Iedzimtais grēks” identificējis visbiežāk un tas viņam šķitis lielākā mērā pretdabisks. Turpretī poligāmas vīrieša attiecības rakstnieks akceptē kā dabisku un neizbēgamu parādību, aprādot tai kā psiholoģiskus, tā ekonomiskus iemeslus.

Otrās kategorijas sievietes “*iedodas [...] kopdzīvē ar vīrieti, par kuru viņas zin, ka tas viņas neprecēs*”. A. Niedra atklāj juridiski nesankcionētas kopdzīves iemeslus: “*Pa lielākai daļai šādi sakari nodibinās starp augstāk stāvošu vīrieti un zemāk stāvošu sievieti, it īpaši – ciktāl tas attiecas uz mantu un kārtu, kā arī uz ārējo izglītību*”³⁴³, taču izvairās no tālāka loģiska secinājuma, ka patriarhālajā sabiedrībā manta, kārtā un izglītība vienmēr bijusi vīriešu rokās, tādēļ netrūkst sieviešu, kuras gatavas ar “augstāk stāvošu vīrieti” stāties nelaulātā kopdzīvē, īpaši, ja vīrietim rokās ekonomiskas vai likumiskas sviras, ar kurām šādas attiecības veicināt. Šādu viedokli romāna recenzijā kritizē V. Knoriņš, to aprakstot kā īpašnieka sajūtu, saskaņā ar kuru pilsoņa laulībā sieva ir tāds pats piederums kā gulta, galds, krēsls un tamlīdzīgi³⁴⁴. Trešās paaudzes rakstnieču daiļradē gan pakļaušanās vīrieša ekonomiskam spiedienam jūtama daudz mazāk nekā Aspazijas sociālajās drāmās, toties jo dziļāk iztirzāta sievietes iekšējā dilemma.

Trešā nelaulāto māšu šķira A. Niedras klasifikācijā ir piemānītās. Viņš norāda, ka tās visvairāk izpelnās līdzcietību, jo vīrietis “*[...] izlietoja, varbūt, taisni viņu dvēseles labākās īpašības un tad atstāja kaunā un apsmieklā*”³⁴⁵. Tomēr arī piemānītās A. Niedra atzīst par rases turpināšanai principā nepiemērotām, tādējādi atstājot atvērtu jautājumu par eigēnikas morāli, kam gan neseko turpmāka diskusija.

Jāpiezīmē, ka literatūras kritiķa lomā A. Niedra ir nosodošāks pret vientuļajām mātēm nekā mācītāja amatā, kurā, gan nosodīdams ārļaulības bērnu dzimšanu, tomēr par to paziņo no kanceles kā par papildinājumu draudzei un izsaka sašutumu par tēviem, kuri no bērniem atteikušies³⁴⁶. Kopumā tas ļauj izdarīt secinājumu, ka reakcija presē no abām pusēm gan tradicionālās morāles aizstāvju, gan tās noliedzēju izteikumos bija asāka nekā ikdienas realitātē. Tādējādi apstiprinās Dž. Milla uzskats, ka likumi lielākoties ir sliktāki nekā cilvēki, kuri tos izpilda, un daudzi tik ilgi

³⁴² Niedra, Andrievs, Iedzimtā grēka pamati // Dzimtenes Vēstnesis, 1913

³⁴³ Niedra, Andrievs, Iedzimtā grēka pamati // Dzimtenes Vēstnesis, 1913

³⁴⁴ Knoriņš V, “Modernā pilsoniskā sieviete un viņas seksuālētika” // “Dienas Lapa”, 1913 – Nr. 136, 138

³⁴⁵ Niedra, Andrievs, Iedzimtā grēka pamati // Dzimtenes Vēstnesis, 1913

³⁴⁶ Gudriķe Biruta, Andrieva Niedra – rakstnieks un mācītājs : R : Zinātne, 2007 – 209. lpp.

saglabjušies nemainīti vienīgi tādēļ, ka tiek piemēroti reti vai nekad³⁴⁷.

Latviešu trešās paaudzes rakstnieču daiļrades vadmotīvs ir iekšēja atbrīvošanās no sabiedrības morāles normu spiediena, savas patības, identitātes meklējumi, centieni apliecināt sievietes tiesības brīvi izvēlēties mātes vai sabiedriskas darbinieces ceļu. Šīs paaudzes pārstāves latviešu literatūrā ienes sievietes dzīves psihofizioloģisko norišu aprakstus – erotiku, nevainības zaudēšanu, laulības, dzemdības, arī abortu, bērna nāvi. Šī sievietes pieredze iepriekš latviešu rakstniecībā ignorēta vai aprakstīta virspusēji. Savukārt kā galvenie šķēršļi sievietes tieksmei pēc iekšējas un ārējas brīvības tiek identificēta vēlme pēc abpusējas mīlestības un apziņa, ka mīlestība vājina sievietes neatkarības centienus. Tomēr kā centrālais konflikta cēlonis tiek identificēta sievietes vēlme mīlestībā kļūt par māti, norādot, ka sabiedriskā iekārta vērsta uz mātes nevienlīdzību: viņa vai nu tiek padarīta pilnīgi atkarīga no vīra, bērnu tēva, vai arī pamesta sabiedrības nosodījumam un pakļauta iespējamai vardarbībai no vīrieša, kurš nevēlas atzīt savu bērnu.

³⁴⁷ Mill John Stewart., The Subjection of Women // ElecBook Classics – p. 61

III. Sievietes tēls latviešu rakstniecībā kā sociāls un mitoloģisks konstrukts

III. 1. Pirmie sieviešu tēlu klasifikācijas mēģinājumi latviešu autoru darbos

Pirmie mēģinājumi analizēt atsevišķu rakstnieku daiļrades iezīmes, meklēt jaunajai daiļliteratūrai kopīgos virzienus un strāvojumus, kā arī analizēt stāstos, romānos un lugās sastopamos sižetus, ietekmes un arī tēlus radās līdz ar latviešu rakstniecības un literatūrkritikas attīstību. Latviešu literatūras vēsturēs lielākoties tiek aplūkoti trīs sieviešu tēlu tipizācijas mēģinājumi: T. Zeiferta apcere "Sieviešu tipi latviešu 1893. gada rakstniecībā"³⁴⁸ (1894.g.), A. Birkerta apcere "Sievietes visjaunākajā latviešu literatūrā" (1912.g.), kā arī Līgotņu Jēkaba apkopojums "Sieviešu tipi Annas Brigaderes stāstos" (1912.g.). Tēmas sakarā relevanti arī citi, šķietami marginālāki apcerējumi, kā M. Br. "Par sievietēm mūsu drāmā" (1894.g.), R. Pelšes "Kurp traucas Aspazijas varones" (1912.g.), A. Birkerta "Latviešu sieviete plašāku centienu laukā" (1912), "Jaunā sieviete latviešu literatūrā un dzīvē" un A. Niedras "Iedzimtā grēka tikumiskie pamati" (1913. g.).

Agrīnie klasifikācijas mēģinājumi ir vienlaikus plaši un šauri. Neviens no tiem nav ieturēts akadēmiski stingros hronoloģiskos un vēl mazāk metodoloģiskos rāmjos; pat T. Zeiferta apcere neaprobežojas ar tiešām tikai 1893. gadā iznākušajiem latviešu daiļdarbiem, kā arī neaptver tos visus, bet gan vienlaikus paplašina loku ar, piemēram, atsevišķiem 1889.-1891. gadā iespiestiem Apsīšu Jēkaba stāstiem, bet vienlaikus ignorē, piemēram, R. Blaumaņa šajā pašā laikā izdoto īsprozas krājumu "Pie skala uguns". A. Birkerts "jaunāko latviešu literatūru" izraudzījis vēl voluntārāk, sadaļā par strādnieku šķiras sieviešu mīlestību ignorējot A. Deglava romānu "Zeltenīte" un A. Upīša romānu "Sieviete", kā arī faktiski citus A. Upīša līdz apskata brīdim iznākušos romānus un savus secinājumus balstot tikai poētiskā Aspazijas apcerē "Meitenes mirte". Tāpat apcerē nav ietverti Raiņa darbi, vien garāmejojot pieminēta Spīdola (drāma "Uguns un nakts"), Zeltmata stāsti un lugas, kā arī Arveda Švābes stāsts "Inteliģenti", kur abi pēdējie rakstnieki pievērsušies sieviešu problēmām inteliģences aprindās. Iespējams, tas skaidrojams ar faktu, ka A. Birkertam 1912.-1913. gadā klajā nāca pavisam trīs ļoti plaši apcerējumi, divi no kuriem bija daļēji saistīti ar laikmetīgās latviešu literatūras analīzi – jau pieminētais raksts "Latviešu sieviete plašāku centienu laukā", "Strādnieks latviešu rakstniecībā", kā arī mazākā mērā – "Latviešu proletariāts un izglītība".

Par literārā tēla izveides principiem runā jau Aristotelis savā "Poētikā", visos laikmetos ir bijuši mēģinājumi klasificēt literāro darbu tēlus saskaņā ar žanru un tēla lomu daiļdarbā. Tā kā pētāmajā periodā centrālais stilistiskais virziens ir reālisms, būtisks ir Broņislava Tabūna atzinums,

348

Zeiferts Teodors, "Sieviešu tipi latviešu 1893. gada rakstniecībā" // Mājas Viesis, 1894.

ka tieši līdz ar reālisma attīstību literatūrā ienāk tēlu tipizācija³⁴⁹. Tādējādi 19. un 20. gadsimta mijas latviešu literatūras teorētiķu mēģinājumi klasificēt literatūrā sastopamos sieviešu tēlus uzskatāmi par reālismam tipisku parādību, kamēr formulējumi atklāj sava laika aizspriedumus un stereotipus.

Izvērstus vīriešu tēlu klasifikācijas mēģinājumus atbilstošajā laikposmā nav izdevies identificēt; publicēts vienīgi J. Asara apcerējums par Aspazijas daiļradē sastopamajiem tēliem, iedalot vīriešus ideālos un intrigantos. A. Krauja³⁵⁰ tam sniedzis izvērstu pretrakstu par valdītāju tipiem Aspazijas darbos.

Sievietes kā objekta, “otrā dzimuma” pozīciju agrīnajās klasifikācijās pastiprina tendence izvēlēties klasifikatorus, kuros sieviete tiek vērtēta iepretim vīrieša darbībai un / vai vajadzībām. Kritisku vērtējumu šādai klasifikācijai, balstoties K. Skalbes pasakās sastopamajos sieviešu tēlos, piedāvājusi A. Janeliņa-Priedīte, iedalot tos precību objektos, nerasniedzamās sievietēs, mātēs, sievietēs noteicējās un individualizētās sievietēs, un secinot, ka lielākā daļa ir tieši precību kandidātes³⁵¹.

T. Zeiferts aplūkojis sekojošu latviešu rakstnieku darbus: Apsīšu Jēkabs (“Iz tautas bilžu galerijas”), Puriņu Klāvs (“Nauda”), Ādolfs Alunāns (“Pārticībā un nabadzībā”), Rūdolfs Blaumanis (“Pazudušais dēls”, “Aizvien lillā!”, “Zirgs, trīs govīs un simts rubļu”, “Pērkona negaiss”), Šveņķis-Zariņš (“Draugi”). Kā galveno problēmu autors izceļ faktu, ka maz sastopami spilgti sieviešu tēli, turklāt šis trūkums attiecināms ne tikai uz latviešu, bet arī citu Eiropas tautu laikmetīgo literatūru. T. Zeiferts to izskaidro ar sieviešu patstāvības un brīvības trūkumu sabiedrībā, norādot, ka šādos apstākļos nevar izveidoties spilgti raksturi, bet izpausties tikai cilvēka pamatvajadzību noteiktās īpašības, starp kurām viņš izceļ mīlestību un nepieciešamību pēc iztikas.

Latviešu daiļliteratūrā atrodamos sieviešu tēlus T. Zeiferts iedala vilinātājās, netiklēs un uzticamajās mīlētājās – šīs trīs kategorijas tieši atvasinātas no attiecībām ar vīriešiem –, kā arī darba rūķēs, pamatā ar to saprotot bārenes – audžu meitas, kuras strādā aiz pateicības. Katru tipāžu autors raksturojis ar piemēriem no attiecīgā perioda literārajiem darbiem, konkrēti neizdalot īpašības un pazīmes, drīzāk sastatot atsevišķos tipāžus kā pretstatus. Tā viņš iezīmējis darba rūķes un vilinātājas, vilinātājas un uzticīgas mīlētājas pretstatu. Tomēr rakstā iezīmējas konkrētas līdzības viena tipa ietvaros (skat. 1. tabulu).

1. tabula, T. Zeiferta sieviešu tēlu klasifikācija.

Apzīmējums	Sociālais stāvoklis	Īpašības	Mērķis	Stratēģija
-------------------	----------------------------	-----------------	---------------	-------------------

³⁴⁹ Tabūns Bronislavs, Raksturs latviešu prozā : R : Zinātne, 1978 – 19. lpp.

³⁵⁰ Literatūrkritiķa Antona Baloža (1880-?) pseidonīms.

³⁵¹ Anelsiņa-Priedīte Aija, “Sievietes tēls Kārļa Skalbes pasakās” // Karogs, 1994 – Nr. 12, 170.-177. lpp.

Darba rūķe	Bārene, daļēja bārene (bez mātes)	Centība, čaklība, paklausība	Apprecēties	Slepena izglītošanās, "mīlestības darbi"
Vilinātāja	Īstā meita, parasti saimnieku kārtas	Seklums, viltība	Apprecēties	Labs izskats, mācības pilsētas skolā, neesoša pūra solīšana
Netikle	Kalpone, krogus meita	Neizvēlība / naivums	Apprecēties/ gūt labumu	Kaislīgums, ļaušanās pavedinājumam, izspiešana
Uzticīga mīlētāja	Nav svarīgs	Romantisms, nopietnība	Atrast ideālu/ iemīlēties	Gaidas, sapņi, ilgas

Vienīgais sieviešu tips, kurš netiek tieši caur vīrieti definēts, ir darba rūķe, lielākoties šajā kategorijā iekļaujot bārenes – audžumeitas, kuras strādā aiz pateicības. Tomēr arī tās, līdzīgi kā pārējie literatūrā sastopamie sieviešu tēli, pēc T. Zeiferta domām, galvenokārt tiecas pēc drošības un miera, ko cer atrast, taču reti tiešām sasniedz laulībā. Pret darba rūķēm autoram visvairāk simpātiju un līdzjūtības, un vairāku rakstnieku darbos šī kategorija zemtekstā slēpj sievietes ideālu, taču T. Zeiferts norāda: "[...] *drusku savādi, ka cilvēka ideālu (jo sieviete cilvēks), kas bez brīvības nav domājams, rauga pievienot pie sievietes, kas pēc sava stāvokļa vismazāk brīva*³⁵²." Uztverot būtību, ka patstāvīga rakstura attīstībai nepieciešama cilvēciska brīvība, T. Zeiferts neizdara plašākus secinājumus par sievietes stāvokli sabiedrībā kopumā.

1894. gadā izdotajā "Sieviešu un Zelteņu Kalendārā" atrodams T. Zeiferta rakstam līdzīgs apkopojums, kas apskata tematiski šaurāku (drāma), kamēr hronoloģiski plašāku lauku. No iespiestajām un izrādītajām latviešu dramaturgu lugām raksta autors izvēlējis apskatīt Sarķa "Tēva asaras", Ādolfa Alunāna "Kas tie tādi, kas dziedāja", "Lielpils pagasta vecākie" un "Visi mani radi raud", kā arī Stepermaņu Krustiņa "Mācītāja meita". Autors sev par uzdevumu stādījis parādīt, kā latviešu dramaturgi skatās uz sievieti, un proti, "*.. vai viņi nokratījuši no sevis vecās tradīcijas, kur sievietei gari mati, bet īss padoms*³⁵³". Aprādot teātra lielo iespaidu uz skatītājiem, autors turpina: "*Dzejnieks, tēlodams sievietes sirdi un likteni, viņas kopdzīvi ar vīrieti, atklās mums daudz netaisnības, kuru dara sievietei.*³⁵⁴" Tātad uzsvars atkal likts uz sievieti attiecībās ar vīrieti, nevis ierobežojošiem likumiem, normām vai sabiedrību plašā nozīmē. Tālāk rakstā norādīts, ka latviešiem sieviešu jautājums, iespējams, svarīgāks nekā citām tautām, jo "[...] *sievietes ir ļoti lielā mērā mūsu tautas cerība, pamats. Ja šie pamati stipri, tad varēsim ar drošu sirdi celt vislielāko māju, viņa spītēs visām vētrām*³⁵⁵."

Autors turpina, kā vajadzētu tēlot sievietes, par piemēru liekot H. Ibsena drāmu "Nora"

³⁵² Zeiferts Teodors, "Sieviešu tipi latviešu 1883. gada latviešu rakstniecībā" // Mājas Viesis, 1894

³⁵³ M. Br., "Par sievietēm mūsu drāmā" // Saimnieču un Zelteņu kalendārs, 1894

³⁵⁴ M. Br., "Par sievietēm mūsu drāmā" // Saimnieču un Zelteņu kalendārs, 1894

³⁵⁵ M. Br., "Par sievietēm mūsu drāmā" // Saimnieču un Zelteņu kalendārs, 1894

(“Leļļu nams”) un H. Zūdermaņa “Dzimtene”, kuros sieviešu raksturi ir oriģināli un reālistiski. Klasifikācija nav tik precīza kā pieminētajā T. Zeiferta rakstā, tomēr iespējams izdalīt muļķīti saimniekmeitu (Emīlija un Valida, “Tēva asaras”), lauku skuķi ar patriotiskiem ideāliem (Skaidrīte, “Kas tie tādi, kas dziedāja”), skolojot samaitātu saimniekmeitu (Milda, “Lielpils pagasta vecāki”), uzticīgu mīlētāju (Maja, “Visi mani radi raud”) un demokrātisku muižnieci (Laura, “Mācītāja meita”).

Atšķirībā no T. Zeiferta, kurš, norādīdams, ka tipizācijai viegli pakļaujami tēli nav atzīstami par reālistiskiem raksturiem, tomēr vismaz dažiem tipiēm (g.k. darba rūķēm) atrada prototipus reālajā dzīvē, šī raksta autoram nākas atzīt, ka latviešu autoru drāmās tēlotās sievietes viņš dzīvē nav sastapis, un par centrālo izvirza prasību pēc reālisma: “[...] ja dzejnieki sāks nogremdēties mūsu dzīvē, tie redzēs, ka līdz šim radītie tēli ir pa lielākai daļai bijuši fantāzijas tēli, ka it īpaši sieviete bijusi pilnīgi izslēgta no dzīves svarīgiem jautājumiem. Dzejnieks it labi pats sapratīs, ka tagad no sievietes vairāk prasa nekā vienīgi mīlēt, un ka patiesībā tā sen jau bijis.³⁵⁶”

Visplašāko, izsmeļošāko un pēc ieceres konsekventāko pārskatu par sieviešu tēliem 20. gadsimta sākuma gados tapušajos literārajos darbos radījis A. Birkerts, vispirms to nolasot Rīgas Latviešu izglītības biedrības publiskajā lekcijā. Vēlāk referātu saīsināti publicēja laikraksts “Dzimtenes Vēstnesis” (Nr. 177-182). Ja šo apskatu papildina ar trīs citos aptuveni šajā pašā laikā (1912.-1913.g.) tapušos A. Birkerta rakstos fragmentāri paustiem uzskatiem, veidojas diezgan pilnīga aina – iespējams, mazāk par sieviešu tēliem, vairāk par A. Birkerta priekšstatiem.

A. Birkerts sieviešu tēlus kategorizējis pirmām kārtām attiecībās ar mīlestību, ar bērnu un iepretim plašākiem pasaules uzskatiem un centieniem, katru kategoriju turklāt aplūkojot atšķirīgu sociālo slāņu ietvaros.

Sadaļā “Sieviete un mīlestība” A. Birkerts aplūko J. Jaunsudrabiņa stāstus “Aija”, “Vēja ziedi”, Jēkabs Gudrais un viņa nelaime”, Jāņa Kļaviņa stāstu “Pie apgāzta trauka”, Līgotņu Jēkaba stāstu “Grietiņas pirmā un beidzamā mīlestība”, Andreja Upīša stāstus “Putenī”, “Cirtumā”, “Brīnumi” un romānu “Sieviete”, kā arī Aspazijas tēlojumu “Meitenes mirte”.

Kalpu kārtā, pēc A. Birkerta domām, visbiežāk sastopamas Aijas tipa sievietes, kuras *“mīlestību kā sevišķas jūtas maz vēl ciena. Viņa liekas vadīties tikai no fiziskas tieksmes un aprēķina³⁵⁷”*.

Augstākā līmenī kritiķis ievieto sieviešu tēlus, kuriem mīlestības jūtas diezgan attīstītas, un šeit A. Birkerts izsaka šķietami naivu un pašsaprotamu, taču realitātē nepārvērtējami svarīgu

³⁵⁶ M. Br., “Par sievietēm mūsu drāmā” // Saimnieču un Zelteņu kalendārs, 1894

³⁵⁷ Birkerts Antons, “Sieviete visjaunākā latviešu literatūrā” // Dzimtenes Vēstnesis, 1912 – Nr. 177

novērojumu: “[...] *liels sieviešu dzīves tragisms: sieviete var tik iet pie tā, kas viņu ņem*³⁵⁸.” Sieviete pēc patriarhālās morāles normām nevar pati uzrunāt sev tīkamu vīrieti, pat būdama pārliecināta par abpusējām jūtām, nedrīkst pirmā izrādīt simpātijas.

Nākamais A. Birkerta izdalītais tipāžs ir “pavesta un pamesta” – sieviete, kura mīl dziļi, bet naivi, pilnīgi uzticoties vīrietim, taču paliek viena ar bērnu, tādēļ saņem sabiedrības apsmienu un nosodījumu. Šādus tēlus A. Birkerts atradis Līgotņu Jēkaba un A. Upīša stāstos un uzsver, ka latviešu sievietes vēl ir pārāk maz skeptiķes, pārāk paļāvīgas un uzticīgas visiem solījumiem. Saimniekmeitu nošķiršanu no kalponēm apcerē A, Birkerts pamato ar skaidrojumu, ka pēdējām “*bijis vairāk izdevības veidot savu garīgo pasauli un ir vairāk laika kavēties pie savām jūtām*³⁵⁹”. Pamatojoties galvenokārt uz J. Jaunsudrabiņa poētisko mīlestības stāstu “Vēja ziedi”, viņš aprāda sievietes mīlestības jūtu izsmalcinātību, gan piebilstot, ka tieši saimniekmeitas visbiežāk mīlestībā meklē praktisku aprēķinu. Taču kritiķis nav raksturojis sociālo vidi un patriarhālās ieražas, kuras vismaz mīlestības lietās saimniekmeitu nostāda, iespējams, vēl atkarīgākā stāvoklī par kalponi, kura, pati pelnīdama sev iztiku, ir brīvāka vismaz no vecāku spiediena dzīvesbiedra izvēlē. Tas labi redzams Aspazijas sociālajās drāmās, īpaši “Zeltītē” un “Neaizsniegtā mērķī”.

Strādnieku šķiras mīlestība, norāda A. Birkerts, pirmajā 20. gadsimta desmitgadē tēlota maz. Iemeslu tam viņš min rakstā “Strādnieks latviešu rakstniecībā”, proti: latviešu rakstnieki lielākoties nāk no saimnieku aprindām, tādēļ nevar tuvumā novērot strādnieču dzīvi³⁶⁰. Atzinīgi A. Birkerts izteicies par Ernesta Birznieka-Upīša “Pelēkā akmens stāstos”, kā arī A. Upīša stāstos un lūgā “Balss un atbalss” sastopamajiem sieviešu tēliem, tomēr nav analizējis A. Deglava romāna “Zeltenīte” (1896), A. Upīša romānu “Jauni avoti” (1909), “Sieviete” (1910), “Zīda tīklā” (1912) sieviešu tēlu sistēmu. Šāda romānu ignorēšana šķiet neizskaidrojama, īpaši ņemot vērā, ka romāni “Zeltenīte” un “Sieviete” pamatā runā tieši par mīlestību un tās konsekvencēm divu strādnieku šķiras sieviešu dzīvē, bet balstījies vienīgi Aspazijas tēlojumā “Meitenes mirte”. Tajā A. Birkerts saskatījis dziļu sievietes psiholoģijas studiju: “*Ar apbrīnojamu talantu te saņemtas kopā gandrīz vai visas galvenās sievietes dvēseles īpašības*³⁶¹,” starp ekskluzīvi sievietēm piederošām minot maigumu, kautrību, nedrošību, jūtīgumu, impulsivitāti, pašai dziedību, intuīciju un ideālismu mīlestībā. Par šādas pieejas kļūdainumu izteicies jau Dž. S. Mills, rakstot, ka patiesi spriest par sieviešu raksturu varētu tikai tad, kad sievietes būtu kļuvušas brīvas, un tad varētu izrādīties, ka labākās no sievietēm nebūt nav pašai dziedīgākas par labākajiem vīriešiem³⁶². Līdzīgu secinājumu

³⁵⁸ Birkerts Antons, “Sieviete visjaunākā latviešu literatūrā” // Dzimtenes Vēstnesis, 1912 – Nr. 177.

³⁵⁹ Birkerts Antons, “Sieviete visjaunākā latviešu literatūrā” // Dzimtenes Vēstnesis, 1912 – Nr. 178.

³⁶⁰ Birkerts Antons, “Strādnieks latviešu rakstniecībā” // Vārds II, 1912 – 102.-129. lpp.

³⁶¹ Birkerts Antons, “Sieviete visjaunākā latviešu literatūrā” // Dzimtenes Vēstnesis, 1912 – Nr. 179.

³⁶² Mills John Stewart, The Subjection of Women // ElecBook Classics – p. 77

izsaka Dž. Batlere, norādot, ka nav pareizi šķirot cilvēciskās īpašības, daļu, lielākoties negatīvās, no sievietēm piedēvētajām iezīmēm pasludinot par kļūdainām un atvasinātām, bet citas, pamatā pozitīvās, – par patiesām un oriģinālām³⁶³.

Plašāku skatījumu uz strādnieču tēliem piedāvā īsa A. Upīša lugas “Balss un atbalss” analīze, kurā A. Birkerts norāda: “*Līna, Rasma, Amālija ir interesantas kā jaunā tipa sievietes – apzinīgās. Līna ir jauna meitene, bet lepna ar savu darbu, parāda jau zināmu patstāvību, pie viņas var redzēt itkā ronamies apzinīguma dīglus. Amālijā tēlots reti enerģisks protestējošas, stipras dabas, cīnītājas sievietes tips. Rasmā – klusas, neatlaidīgas, dziļi jūtīgas, ētiski un idejiski strādnieku lietā dziļi ieaugušas sievietes vai pareizāk – meitenes, jaunavas, dzīvas un rosīgas darbinieces tips.*”³⁶⁴

Sadaļu “Sieviete un bērns” A. Birkerts sāk ar ieskatu statistikā: Kurzemē 1889. gadā katrs 25., bet Vidzemē 1909. gadā katrs 15. bērns dzimis ārļaulībā. Dramatiskos sieviešu un nelikumīgo bērnu likteņus latviešu rakstnieki izmantojuši savos darbos, no kuriem A. Birkerts izvēlējies analizēt dažus iepriekš minētos (“Aija”, “Grietiņas pirmā un pēdējā mīlestība”, “Vēja ziedi”), Līgotņu Jēkaba stāstus “Mare” un “Lieki”, A. Upīša romānus “Jauni avoti”, “Sieviete” un stāstu “Pilsoti”, J. Poruka dramatisko fragmentu “Talants un dzimta”, kā arī Ainas Rasmer lugu “Melnais ērglis”. Galvenā atziņa: precētas sievas dzīvē bērns ir galvenais prieks, kamēr neprecēta māte sabiedrības acīs tiek nicināta kā kritusi sieviete. Kritiķis uzsver: ja ārzemēs šādu sieviešu aizstāvībai izveidotas īpašas biedrības, Latvijā pagaidām viņas atrod nelielu aizstāvību vien likuma priekšā, kā arī dažu rakstnieku darbos³⁶⁵. Tomēr tas gandrīz viss, kas šajā sadaļā pateikts par sieviešu un bērnu attiecībām, kādas tās tēlotas rakstnieku darbos, visu uzmanību rakstītājs veltījis sievietes un vīrieša mīlestības līkločiem un sievietes psiholoģijas noslēpumiem.

Atkal uzsvērts sievietes kā cita, “svešā”, neizprotamā un objekta stāvoklis: “[..] *vīrietim, pat tad, kad viņam liekas, ka viņš labi pazīst sievieti, arvien nākas sastapties ar pārsteigumiem; viņam reti izdodas viņai iztapt ar saviem mazajiem dāvinājumiem un uzmanības parādījumiem, viņam vispār grūti sekot sievietes mainīgajam gara stāvoklim un iegribām*”³⁶⁶.” Personīgā piezīme netiek pamatota ar latviešu literatūrā atrodamiem piemēriem, kurus apskatāmā laikmeta literatūrā būtu sarežģīti atrast. No apcerējumā aplūkotajiem literārajiem darbiem kā vienīgais piemērs minams J. Poruka drāmas uzmetums “Talants un dzimta”, kurā dramatisko sarežģījumu rada galvenās varones Liskas pēkšņā vēlme attīstīt muzikālo talantu, tālab atstājot vīru – faktiski novēlot māšai, kura jaunībā viņu mīlējusi. Dziļāks ieskats strādnieku un kalpu šķiras māšu attiecībās ar bērniem atrodams pieminētajā rakstā par strādnieka tēlu latviešu rakstniecībā. A. Birkerts pamatā

³⁶³ Butler Judith, *Gender Trouble* : Routledge, 1999 – p. viii

³⁶⁴ Birkerts Antons, "Strādnieks latviešu rakstniecībā" // *Vārds* II : R : Dzirciemnieki, 1913. 102.-129. lpp.

³⁶⁵ Birkerts Antons, "Sieviete visjaunākā latviešu literatūrā" // *Dzimtenes Vēstnesis*, 1912 – Nr. 180.

³⁶⁶ Birkerts Antons, "Sieviete visjaunākā latviešu literatūrā" // *Dzimtenes Vēstnesis*, 1912 – Nr. 180.

koncentrējas uz praktisku sadzīves grūtību aprādīšanu, mazāk pievēršoties morāliem apsvērumiem gadījumos, kad literatūrā attēlotās kalpones bērnus audzina vienas.

Trešā sadaļa veltīta sievietes pasaules uzskatam, gara dāvanām un talantiem. *“Ja nu meklējam pie gājēju kārtas sievietēm uz laukiem pēc izglītības un garīgas darbības, tad jāatzīst – ar tām lietām stāv vāji”*³⁶⁷, raksta A. Birkerts, aizmirstot, cik nesen Latvijas teritorijā pietiekamā skaitā radušās meiteņu skolas un cik asas diskusijas par meiteņu skološanu turpina risināties presē. Un atkal: dziļāka analīze par kalpu un strādnieku kārtai pieejamo izglītību rodama citā A. Birkerta rakstā, *“Latviešu proletariāts un izglītība”*³⁶⁸, kurā detalizēti aprakstītas skološanās iespējas mazturīgajām šķirām laukos un pilsētās, turklāt laukstrādniekiem, kalpiem ir ievērojamas priekšrocības, jo uz laukiem jāmaksā sods par bērnu nelaišanu bezmaksas skolā, bet pilsētā par skolu jāmaksā, izņemot atsevišķas fabriku skolas, kuras to strādnieku bērniem ir par brīvu.

Balstoties J. Jaunsudrabiņa stāstā *“Aija”* A. Birkerts aprāda: kalpu kārtas sieviešu intereses trūkums par gara dzīvi izprotams, jo viņām tai nav laika, turklāt praktiskajā sadzīvē skolas gudrības maz noder. Tomēr viņš iestājas arī pret uzskatu, kurš pārņemts no 19. gadsimta nogales, ka skolas gudrības cilvēku samaitā. Tam galvenokārt piekrīt vecākās paaudzes laucinieki, kuri, atzīstot, ka izglītība un zināšanas ir labas, nespēj pieņemt, ka līdz ar augstāku izglītības līmeni bērni iegūst *“nepieļaujamu garīgu patstāvību”* un vēlas paši izlemt savu likteni, nepakļaujoties vecāku iecerētajam dzīves plānam. Pārmetums *“garīgā patstāvībā”* vienlīdz attiecas uz izglītotajiem dēliem un meitām. Taču, ja no dēla izglītības tiek gaidīts, ka viņš pēc studijām iegūs labu amatu, tad meitas izglītība turīgajās šķirās tiek lielā mērā uztverta kā rotaslieta.

Par aplūkošanai noderīgiem darbiem arī šajā sadaļā atzīts J. Jaunsudrabiņa stāsts *“Aija”*, jau vairākkārt minētais A. Upīša stāsts *“Pilsoņi”* un luga *“Balss un atbalss”*, Augusta Saulieša novele *“Varavīksna”*, Līgotņu Jēkaba eņģe *“Mīlestība”*, J. Poruka *“Talants un dzimta”*, tāpat V. Lesiņa debijas romāns *“Slimā dvēsele”* un Emīlijas Krišjānes stāsts *“Pār drupām”*. Kopsavelkot sievietes attieksmi pret garīgiem centieniem, A. Birkerts raksta: *“Var arī būt gluži otrādi, ka sieviete taisni prasa, lai vīrietim būtu galva uz pleciem, kas viņu darītu garīgi lielu, slavenu, tālu redzamu, ievērojamu un mīlamu. Un tādas sievietes atrodamas visās mūsu dzīves aprindās. Bet latviešu rakstniekiem vēl aizvien nav drosmes tuvināties šīm sievietēm un mēroties ar viņu garīgo lielumu”*³⁶⁹. Teksts neļauj precīzi izprast, vai A. Birkerts ar rakstnieku drosmes trūkumu domājis šādu tēlu trūkumu latviešu literatūrā vai arī vājos rezultātus gadījumos, kad mēģināts garīgi brīvu sievieti tēlot. Tomēr tas nav būtiski, jo apskatā sievietes saistība ar garīgiem centieniem aprakstīta

³⁶⁷ Birkerts Antons, *“Sieviete visjaunākā latviešu literatūrā”* // Dzimtenes Vēstnesis, 1912 – Nr. 181.

³⁶⁸ Antons, *“Latviešu proletariāts un izglītība”* // Latviešu Izglītības Biedrības Gada Grāmata : R : 1913 – 11.-30. lpp.

³⁶⁹ Birkerts Antons, *“Sieviete visjaunākā latviešu literatūrā”* // Dzimtenes Vēstnesis, 1912 – Nr. 182.

kā nozīmīga tikai tiktāl, ciktāl tā skar vīrieti; garīgi centieni pašattīstības dēļ (kaut gan tieši šāds, psiholoģiski gan mazpārlicinošs un literāri neizstrādāts, piemērs ir J. Poruka luga "Talants un dzimte") netiek nopietni aplūkoti.

A. Birkerta apcerējuma galvenais trūkums ir tā nekonsekvence, jo darbu analīzei nav izvēlēti vienoti kritēriji; aplūkojamo tēlu iedalījums šķirās no 21. gadsimta viedokļa drīzāk šķiet nodeva ne pārāk senajiem 1905. gada notikumiem. Kopumā uzsvērts dalījums šķirās raksturīgs latviešu kritikai un literatūrteorētiskajai domai periodā starp 1905. un 1920. gadu. "Pilsoniskais" šajā laikā asociējas ar seklo, virspusējo; tiek uzsvērti meklēti pozitīvie, dzīvi apliecinošie un jaunu sabiedrisko kārtību radīt spējīgie strādnieku šķiras pārstāvji.

Visplašāk pašas rakstnieces dzīves laikā no visdažādāko literatūrteorētisko, sociālpolitisko un arī personības aspektu viedokļa analizēti Aspazijas darbi. Dzejniece nereti vienādota ar pašas radītajām varonēm, un šādu pieeju noteikti veicinājusi Aspazijas atzīšanās, ka Mirdzas tēlā ("Vaidelote") viņa iezīmējusi sevi, tāpat autobiogrāfiskie momenti saskatāmi un daudzkārt atzīmēti drāmās "Zaudētas tiesības", "Neaizsniegts mērķis", "Zeltīte", stāstā "Cīņa par nākamību". Pārmērīgu autobiogrāfiskumu tēlu veidošanā Aspazijai pārmetis A. Niedra un J. Lapiņš, pēdējais raksta: *"Viņas pašas dvēseles stāsts ir tas, ko dzirdam no ikkatra ražojuma. Viņa neļauj runāt savām sievietēm. Ar katras varones muti tā runā tikai pate."*³⁷⁰

Taču, distancējoties no prototipiem un ideju avotiem, Aspazijas daiļradē tiek aizrādīts uz klasisku romantisma tēlu sistēmas dihotomiju, kuru gan katrs kritiķis nodēvējis atšķirīgi – J. Lapiņš identificējis liesmaino, asiņaino valkīriju un sapņaino jaunromantiķi, sirsnīgo ziemeļnieci, Astrīda Stahnke – pasīvos un aktīvos tēlus jeb protagonistes un antagonistus, kur protagonistes ir aktīvie un antagonistus – pasīvie tēli.

R. Pelše sievietes tēliem Aspazijas daiļradē piegājis no atšķirīga skatupunkta, klasificējot tos hronoloģiskā ideju sistēmas attīstībā no naivā, pretsabiedriskā ideālisma (no drāmas "Atriebēja" līdz drāmai "Ragana") caur pārejas posmu (drāma "Neaizsniegts mērķis" un dzejoļu krājums "Sarkanās puķes") uz sociālā individuālisma, arī nopietna materiālisma posmu (ievada drāma "Sidraba šķidrauts"). Materiālistisku ievirzi Aspazijas darbos saskatījuši tikai R. Pelše un A. Upīts. R. Pelšes klasifikācijā neiederas, tādēļ nav iekļauta 1901. gadā iznākusi drāma "Zeltīte", kuru autors noraidījis kā dziļāku idejisku vērtību nenesošu darbu. Tomēr drāmas galvenais tēls būtiski papildina Aspazijas sapņaino un vienlaikus protestējošo sievietes galeriju, tādējādi jāsecina, ka R. Pelše izvēlējis kļūdainus vai nepilnīgus klasifikācijas kritērijus.

A. Krauja 1913. gadā uzrakstījis plašāku apceri par vīriešu tipiem Aspazijas lugās, kura

³⁷⁰ Birkerts Antons, "Sieviete visjaunākā latviešu literatūrā" // Dzimtenes Vēstnesis, 1912 – Nr. 182

aktuāla pētījuma tēmas sakarā ar tajā netieši ietvērto sieviešu tēlu klasifikāciju: “*Riders, Langards, Oļģerds, karalis un Tārgals ir vīrieši, attiecībās ar sievieti viņi grib spēlēt vadītāja, noteicēja lomu. Tiem visiem tā kopējā iezīme, ka viņi neatzīst sievieti kā pilntiesīgu līdzcilvēku, bet tikai kā sievieti – baudu priekšmetu, kā valdāmu un stumdāmu meitu, kā uzklusāmu sievu*³⁷¹” Šajā klasifikācijas mēģinājumā vērtīgākais ir secinājums, ka Aspazijas drāmās attēloto vīriešu tēlu attīstības līkni no feodālā muižnieka (“Atriebēja”) caur bagātnieka uzdzīvotāja (“Zaudētās tiesības”), tautiska karaļa (“Vaidelote”), karaļa baudītāja (“Ragana”) līdz izvirtulim vecim (“Sidraba šķidrauts”)³⁷² iespējams pielāgot latviešu tautas pēdējo 25 gadu ceļam (proti, no Aspazijas rakstniecības sākuma līdz šīs klasifikācijas tapšanas brīdim), un līknes galvenie pieturas punkti valdošajās aprindās izrādīsies vieni un tie paši: vara, nauda, tauta, bauda.

A. Kraujas tipizācijas mēģinājums šķiet pārliecinošāks un pamatotāks par iepriekšējiem arī tādēļ, ka skaidri atklāj hierarhiju: svarīgi nevis šā laika literatūrā atveidotie sieviešu raksturi vai tipi paši par sevi, jo nemainās to būtība, tikai nosaukumi, bet gan veids, kā tie var izpausties patriarhālās sabiedrības pēc noklusējuma definētajā ietvarā. D. Dž. Sevita raksta, ka sievietei atvēlētās lomas literatūrā līdzinās krātiņiem – tās ir mazas un nedabiski ierobežojošas. Sieviete, kura uzdrošinās izplest spārnus platāk par krātiņa telpu, tos visbiežāk salauz³⁷³.

Nevienu no piedāvātajiem Aspazijas tēlu klasifikācijas mēģinājumiem nevar uzskatīt par pilnīgu arī tādēļ, ka viņas drāmās klasisko romantisma dihotomiju nomāc atsevišķo tēlu iekšējais pretrunīgums. Tipiskāks piemērs ir Laima (“Zaudētās tiesības”). A. Stahnke Laimai kā aktīvajai protagonistei pretstatījusi pasīvo antagonistu Martu, taču pēc būtības Laima ir pasīvs, nenoteikts tēls, kā liecina viņas uzskatu straujās izmaiņas, ko īpaši labi var pamanīt, saliekot dažādus Laimas apgalvojumus līdzās.

Aktīvā	Pasīvā
[..] man priekš visām kaitēm tāds burvju līdzeklis, tāda burvju zāle, ko sauc par “ciešu gribu”, ar to es līdz šim vēl esmu visu pārspējuse. (199. lpp.)	Apžēlojaties! Es apkampju jūsu kājas. (209. lpp.)
[..] es jau zinu, ko es varu [..] (200. lpp.)	Mans sargs, mans bērniņas dienu vadītājs, es, tavs nabaga bērns, dzirdi manu balsi, manu izmisuma kliegšanu [..] (209. lpp.)
Man vairāk nepieder kā šī ubadzīgā būdiņa. Bet es jums tomēr saku: “Ārā no tās!” Neapgāniet mani ar savu tuvumu! (202. lpp.)	[..] kaut jel no viena vienīga cilvēka mutes dzirdētu kādu apmierinošu vārdu (212. lpp.)

³⁷¹ Birkerts Antons, “Sieviete visjaunākā latviešu literatūrā” // Dzimtenes Vēstnesis, 1912 – Nr. 182

³⁷² Krauja A., “Valdītāju raksturi Aspazijas drāmās” // Druva, 1913 – Nr. 7

³⁷³ Savitt Jill D., “Female Stereotypes in Literature” // <http://www.yale.edu/ynhti/curriculum/units/1982/5/82.05.06.x.html>

Kad mēs visi mīlestībā kopā turamies, viens par otru ejam, kopā visu paciešam, tad jau mums nekā nevar trūkt. (205. lpp.)	Tu mani nedrīksti atstāt nevienu minūti, nevienu acumirkli, es baidos – es baidos. (231. lpp.)
Cilvēks, jūs topat pārdroši, kā jūs drīkstat pret mani tā izturēties? (211. lpp.)	Saki, ka tu mani mīli, tad viss ir pārgājis un es neesmu cietusi. (232. lpp.)
Vai man locīties pīšļos zem jūsu nicināšanas un kā niedrai salūzt zem apstākļu varas? Nē! Un simtkārt – nē! (213. lpp.)	Ja [...] tava mīlestībai tai spētu atkal atdot visu – kad tu būtu viņas dievs un pestītājs – vai tu viņu atstumtu? (232. lpp.)
Man atliek tikai bojā iet jeb uzvarēt, un es gribu uzvarēt! (231. lpp.),	Ak, esiet jel žēlīgs, esiet jel vienreiz kā cilvēks. Atsakāties galīgi no manis, ļaujiet man tapt laimīgai [...] (236. lpp.)
[...] bet es tomēr nepadošos, jo stiprākajam pieder pasaule. (235. lpp.)	Vai tiešām man šeit jāsalūst, vai es vairs nevaru tālāk! (235. lpp.)
Cīņiņš top arvienu karstāks, tie man uzbrūk no visām pusēm [...] (235. lpp.)	Vai es tevi drīkstu uzskatīt? Vienu – skatu – vēl – manā spožajā – grimstošajā – paradīzē – – (243. lpp.)
Vēl man ir spēka ienīdēt, kas ienīstams, vēl manaas dzīslas spēj aiz dusmām drebēt, manas asinis vārīties [...] (240. lpp.)	

A. Stahnke atvasina Aspazijas it kā savstarpēji pretnostatītos tēlus no Ismenes un Antigones, kur pirmā pārstāv gaišo, ētisko tautasdziesmu sievieti otra – emancipētas sievietes centienus. Daļēji tas būtu attiecināms uz Liesmu un Gunu, taču kopumā Aspazijas drāmu centrālajiem tēliem (šeit varētu lietot arī apzīmējumu “varones”, jo to veidojums ieturēts romantiskajā stilistikā) raksturīga iekšēja un bieži arī ārēja pasivitāte, kas reaģē uz notikumiem, nevis virza tos, straujas svārstības no mīlestības līdz naidam, no pašpārliecības līdz visdziļākam izmisumam, no izaicinājuma līdz salūšanai zem nesen izaicinātā likteņa nastas raksturīga lielākajai daļai Aspazijas agrīnā posma sieviešu tēlu – tiklab romantisko kā nosacīti reālistisko lugu ietvaros. Tas skaidrojams ar cīņu starp Aspazijas tēlu cilvēcisko pašapziņu un apziņu par jaunas sabiedriskas tikumības nepieciešamību no vienas puses, ieaudzinātajiem priekšstatiem par sievietes morāli – no otras.

Teorētiski Aspazijas varones prasa vienādu tikumību abiem dzimumiem, un secinājumu, ka Aspazijas drāmās konflikts ceļas no vecās un jaunās morāles piekritēju uzskatiem³⁷⁴, izdara arī A. Niedra, tomēr viņas tēlu internalizētais priekšstats par dzīves kārtību ir pārāk spēcīgs. Aspazija līdz ar savām varonēm nesludina jaunu morāles sistēmu, tikai atklāj amoralitāti esošajā, kur sievietes vienīgais vērtības mērs ir viņas vērtība vīrieša acīs vai tās trūkums.

Par vienu no konsekventākajiem klasifikācijas mēģinājumiem uzskatāms Līgotņu Jēkaba raksts “Sieviešu tipi Annas Brigaderes stāstos”. Pirmkārt, tam visprecīzāk definējamās robežas, jo par pamatu apcerei kalpojusi A. Brigaderes Kopotu rakstu pirmā sējuma iznākšana. Otrkārt, Līgotņu

³⁷⁴ -dr-dr, “Aspazijas raksti” // Austrums, 1897 – 380. lpp.

Jēkabs tiecīs A. Brigaderes stāstos sastopamos sieviešu tipus aprakstīt nevis caur vīrieša priekšstatu prizmu, bet gan izejot no pašu sieviešu tēlu īpašībām. Tomēr A. Brigaderes daiļradi u kopumā un pašu rakstnieci autors vispirmām kārtām vērtē kā “*stāstītāju un sevišķi kā sievietes dvēseles uzmanīgu novērotāju, un latviešu sīkpiļsonības klusu un tipisku attēlotāju*”³⁷⁵, par viņas daiļrades svarīgāko iezīmi minot dziļu sievišķību šī vārda krietnākā un cēlākā nozīmē. Te autors uzskata par nepieciešamu paskaidrot, ka “[...] *ar vārdu sievišķība nekādā ziņā nav jāsaprot kas zemāks un mazvērtīgāks par to, ko vīrietis kā sava dzimuma elementu ieliek savā darbā, bet gan kas dažādāks, atkal īpatnēji skaists, kas kuplīna, pušķo un padara vērtīgāku cilvēces gara un skaistuma dzīvi*”³⁷⁶. Nepieciešamība paskaidrot, ka apzīmējums “sievišķīgs” tiek lietots pozitīvā nozīmē, uzsver, ka vismaz lasītāju vīriešu apziņā tam kopumā ir negatīvas konotācijas. Līgotņu Jēkabs tomēr nav mēģinājis formulēt sievišķības pozitīvās iezīmes, izņemot tās atšķirīgumu no nenosauktā, bet pēc noklusējuma pašsaprotamā vīrišķīguma, un analizēt tās izpausmes teksta vai sižeta veidošanā, literāro paņēmieni izmantojumā. Tādējādi jāsecina – pietiek ar faktu, ka autore ir sieviete, lai viņas tekstos tiktu saskatīts nedefinēts “sievišķīgums” – spēja gleznot smalkas, elegantas miniatūras, nevis atveidot plašas ainas³⁷⁷.

Līgotņu Jēkaba izdalītie trīs galvenie tipi ir vieglās, nepastāvīgās sangviniķes; šauri aprobežotās un pašpietiecīgās, uzpūtīgās un ākstīgās pilsoņu meitiņas un madāmiņas; visbeidzot sirdsšķīstās, līdzcietīgās, darbīgās un vientiesīgās lauku sievas un jaunavas. Klasifikācijā nav iekļauts raksta beigās atklātais jaunās, izglītotās sievietes tips. Iespējams, to Līgotņu Jēkabs nav pievienojis kopējam tēlu klāstam nelielā skaita dēļ, jo agrīnajos A. Brigaderes stāstos identificējis tikai divus atbilstošus raksturus (Sikšņu Ilma stāstā “Precinieks”, Līziņa stāstā “Nieka dēļ”), secinot: “*Ne jaunu ceļu lauzējas ir Annas Brigaderes tēlotās tipiskās sievietes, bet viņu varonība un viņu cēlums meklējams viņu sirsnībā, līdzcietībā, panesībā, uzpurēšanā, visas šīs sievišķīgās īpašības rakstniece spilgti koncentrējusi savā pasakā “Mare”*”³⁷⁸. Tādējādi par tipiski sievišķīgām īpašībām tiek nosauktas sirsnība, līdzcietība, panesība, uzpurēšanās, faktiski balstoties tikai vienā A. Brigaderes daiļdarbā, kuru pati autore kvalificējusi kā pasaku un kurā augšminētās īpašības maksimāli un mākslīgi sakāpinātas.

Visplašāk Līgotņu Jēkabs apcerējis tipu, ko pati A. Brigadere vēlākos teorētiskos apcerējumos klasificēs kā sievieti – hetēru. Hetēras tipa sievietes rakstniece agrīnajos stāstos nav plaši pārstāvētas, un Lūcija Dunkere (tāda paša nosaukuma stāstā) faktiski nav tipisks piemērs. Līgotņu Jēkabs Lūciju Dunkeri raksturo kā ārēji skaistu un graciozu, bet iekšēji vieglu, nepastāvīgu un

³⁷⁵ Līgotņu Jēkabs, “Sieviešu tipi Annas Brigaderes stāstos” // Dzimtenes Vēstnesis, 1912 – Nr. 16

³⁷⁶ Līgotņu Jēkabs, “Sieviešu tipi Annas Brigaderes stāstos” // Dzimtenes Vēstnesis, 1912 – Nr. 16

³⁷⁷ Felski Rita, *Literature After Feminism* : University of Chicago Press, 1992 – p. 58

³⁷⁸ Līgotņu Jēkabs, “Sieviešu tipi Annas Brigaderes stāstos” // Dzimtenes Vēstnesis, 1912 – Nr. 16

niecīgu, tomēr tēlu, kura pusē neviļus nostājas lasītāja simpātijas. Apcerējuma autora simpātijas saista Lūcijas Dunkeres sievišķības patiesīgums, kas, pēc autora uzskatiem slēpjas Lūcijas atteikumā iet pie līgavaiņa, kuru nemīl un aizbēgšanā pie grāfa Vronska bez cerībām uz drošām, formalizētām attiecībām³⁷⁹. Līgotņu Jēkabs ir vienīgais šī perioda literatūras kritiķis – vīrietis, kurš sievietes uzticību jūtām min kā pozitīvu iezīmi: “*Kā dziļas sievišķības tips, kas liekas vadīties vienīgi no savām dvēseles sajūtu intensitātes, klausīdama savai iekšējai sievietības balsij, Lūcija Dunker ir viens no oriģinālākiem un spožākiem tipiem A. Brigader tēloto sieviešu galerijā*”³⁸⁰. Caurmērā A. Brigaderes hetērām nav raksturīgi saistīt lasītāju simpātijas, tāds nav rakstnieces nolūks, tādējādi Lūcija Dunkere drīzāk ir izņēmums nekā tipa pamatvariants. Šāda daudznozīmība, daudzslāņainība drīzāk liek domāt, ka tēla pamatā ir kāda konkrēta sieviete no A. Brigaderes Ventspils perioda, pret kuru topošā rakstniece izjutusi simpātijas.

Bagātīga ir Līgotņu Jēkaba identificēto seklo, šauro, aprobežoto un pašpeticīgo sieviešu tipu galerija. Autors piesaucis Dunkeres kundzi un Paulu stāstā “Lūcija Dunkere”, Lempeni un viņas meitu Mīli stāstā “Precinieks”, šim tipam pieder sīkpilsoņi A. Brigaderes komēdijā “Čaukstenes”. Humoristiskajos tēlos iemiesotas rakstniecei svešās un netīkamās īpašības – ārišķīgums, uzpūtība, garīgs seklums.

Visplašāk tomēr pēc Līgotņu Jēkaba domām A. Brigaderes darbos aprakstītas uzticīgas, pašai dziedzīgas sievietes, kuras autors pieskaita latviešu literatūrā izplatītajai sirdsšķīsto ļaužu galerijai, turklāt uzteicot to tuvumu dzīvei: “*Visplastiskāk Annai Brigaderei šis sieviešu tips izstrādāts stāstā “Vecā Karlīne”. Izcēluma un noapaļotības ziņā šis tips var pilnīgi sacensties ar Poruka un Saulieša sirdsšķīstiem ļaudīm: pie Poruka šie tipi tikai tragiskāki, viscaur jūtelīgāki (atcerēsimies tikai veco Kukažiņu), turpretim pie Annas Brigaderes īstenībai tuvāk stāvoši, ikdienišķāki, biežāk dzīvē sastopami. Vecā Karlīne tas ir – vienkāršās latviešu sievietes dzīves eposs*”³⁸¹ [..].”

Tuvību realitātei kritiķis pasvīturo arī tālāk, norādot, ka daudziem lasītājiem šādu sieviešu, kurām galvenais dzīves mērķis un piepildījums ir vīrs un bērns, apzīmējumam būtu citi vārdi kā sekla vai aprobežota, taču viņš norāda, ka rakstniece vadījusies pēc dzīvē sastopamiem, nevis fantāzijā radītiem tipājiem, tādējādi izvairoties no iepriekšējās klasifikācijās pārmestā mākslīguma. Vēl vairāk: “*Un zīmējoties uz sieviešu tēlojumiem vispār pie Annas Brigaderes, jāsaprot, ka tā savos tēlojumos objektīvāka, patiesīgāka, nekā mēdz būt vīrieši rakstnieki. Tie allaž tiem simpātiskās sievietes, arī savos stāstos un romānos, izpušķo visām eņģeļa īpašībām, sākot ar matiem, acīm,*

³⁷⁹ Līgotņu Jēkabs, “Sieviešu tipi Annas Brigaderes stāstos” // Dzimtenes Vēstnesis, 1912 – Nr. 16

³⁸⁰ Līgotņu Jēkabs, “Sieviešu tipi Annas Brigaderes stāstos” // Dzimtenes Vēstnesis, 1912 – Nr. 17

³⁸¹ Līgotņu Jēkabs, “Sieviešu tipi Annas Brigaderes stāstos” // Dzimtenes Vēstnesis, 1912 – Nr. 17

*deguntiņu un zemeņu lūpiņām un beidzot ar mazo kājiņu plaukstu garumā, turpretim tiem netīkamas sievietes rakstnieki apbalvo ar raganu deguniem, gariem, kaulainiem pirkstiem, dēļa krūtīm un brillēm uz acīm*³⁸².” Tādējādi Līgotņu Jēkabs trāpīgi novērojis, ka rakstnieki vīrieši tiecas ārpusaulei uzspiest seksualizētu skatījumu, kur pozitīvās īpašības tiek piedēvētas iekārotajām sievietēm, kamēr negatīvās – nevērtīgajām, traucējošajām. Uz šādu dalījumu 20. gadsimta 80. gados aizrāda E. Preta un M. Elmena; A. Brigaderes un Līgotņu Jēkaba laikam tas ir neparasti dziļš, kaut arī neuzsvērts un tālāk neattīstīts secinājums. Kā norādīts iepriekšējā nodaļā, skaistums A. Brigaderei ir ambivalenta parādība, un patiesais skaistums saistās ar iekšējām, garīgām, nevis fiziskām un ārējām īpašībām, kaut gan abi var būt apvienoti.

Pati A. Brigadere sievietes iedalījusi un savā daiļradē tēlojusi bipolāri – sievietēs baudītājās jeb hetērās un sievietēs mātēs jeb jaunajās sievietēs. Jānorāda, ka jēdziens “hetēra” A. Brigaderei nesaistās ar nesankcionētām attiecībām, drīzāk pretēji: hetēra ir tēls, kas pirmajā vietā liek savas intereses, un 19. gadsimta sievietei tas, ticamāk, nozīmē izdevīgas laulības, nevis ārļaulības sakarus, vismaz ne tādus, par kuriem būtu informēta sabiedrība. Dzīves baudītāju, vīriešu izmantotāju tēlu Brigaderes daiļradē ir relatīvi daudz, tomēr to traktējums mēdz būt ambivalents. Lielākoties tās ir sievietes, kuras (atšķirībā no A. Brigaderes ideāltēla) mīlestību nestāda augstāk par visu; sievietes, kuras negaida un neatdod dvēseli vienam vienīgam, meklējot ideālo garīgo saplūsmi, bet gan samierinās ar labāko realitātes piedāvāto variantu. Sievietes, kuras līdz ar apprecēšanos iegūst viltotu pašapzinību un pašpārliecību, savu uzskatu seklumu maskējot ar sekliem un virspusējiem uzskatiem par sieviešu līdztiesību, kā skicē “Vagonā” rīkojas Stariņa kundze, sastapusies agrāku pazīstamu: “*Jūs ar, kā rādās, piederat pie tās sugas vīriešu, kas sievietē ierauga tik mājas rūķi, tik augstāku kalponi? Lai mans vīrs tik mēģinātu to no manis prasīt! Vai es tamdēļ precējos, lai savu mūžu pavadītu ķēķī un pagrabā? Priekš tam ir gājēji. Sievietes uzdevums tagad ir pavisam citāds. [..] Saldināt vīra dzīvi, būt viņa palīgs*³⁸³.”

Līdzīga – praktiska, vieglprātīgi enerģiska, koķeta un sekla ir Villija (“Ilga”). Kad rakstnieks Grants, pārmetot mīļākajai afektāciju, saka: “*Lielišķa poza, nudien! Heda Gablere! Otrā izdevumā*³⁸⁴,” jaunā sieviete, nenoliedzot savu nezināšanu, atcērt: “*Jā, jā! Tu domā, man liels respekts pret visu to. Tavu skribīšanu! Filozofija! Māksla! Inteligence! Kas tad tas viss? Bada kāsēšana, vairāk nekā. Žīds ne piecas kapeikas par to nedod*³⁸⁵.”

Spilgts piemērs ir Zentas Tauriņas tēls A. Brigaderes pirmajā lugā “Izredzētais”, kura teicas mīlam jauno, talantīgo vijolnieku Justu Minetu, taču allaž izvēlas par dzīvesbiedru nodrošinātus

³⁸² Līgotņu Jēkabs, “Sieviešu tipi Annas Brigaderes stāstos” // Dzimtenes Vēstnesis, 1912 – Nr. 17

³⁸³ Brigadere Anna, “Vagonā” // Klusie varoņi : R : Valters un Rapa, 1996 – 20. lpp.

³⁸⁴ Brigadere Anna, “Ilga” // Ceļa jūtīs : R : Liesma, 1984 – 131. lpp.

³⁸⁵ Brigadere Anna, “Ilga” // Ceļa jūtīs : R : Liesma, 1984 – 131. lpp.

vīriešus: “*Ko jūs gan domājat! Lai es sadedzinātu visus tiltus un uzticētos jūsu nedrošajai nākotnei?*”³⁸⁶ A. Brigaderei baudītājas, hetēras ir konvencionālajai, patriarhālajai morālei ārēji pielāgojušās sievietes bez dziļām jūtām, pašlabuma meklētājas.

Turpretī jaunās sievietes A. Brigaderes daiļradē faktiski ir robežpārkāpējas, kuras nespēj vai apzināti nevēlas ierobežot sevi patriarhālās morāles un tikumības rāmjos. Turklāt, tāpat kā novirzījies hetēras jēdziens, A. Brigaderes drāmās mainīts saturs arī sievietes – mātes tēlam. Z. Mauriņa A. Brigaderes darbos sastopamo sieviešu tipu trāpīgi nodēvējusi par māti bez bērniem³⁸⁷. Mare tāda paša nosaukuma pasakā ir pirmais uzmetums, tāpat Zentas Tauriņas pretmets Maija Vīgante drāmā “Izredzētais” upurē savu reputāciju, lai ceļotu kopā ar Justu un aprūpētu viņu slimības uzplauksnījumos. Arī Maija (pasaku luga “Maija un Paija”) daļēji atbilst šai kategorijai, A. Brigaderes daiļradē pēc 1920. gada – Ieviņa (“Hetēras mantojums”) un karaliene Jāna tāda paša nosaukuma drāmā. A. Brigaderes mātišķās sievietes ir gatavas upurēties citu labā, pārkāpjot patriarhālās sabiedrības normas un vadoties vienīgi pēc savas sirdsbalsis.

A. Brigaderes daiļradē iespējams identificēt vēl otru atšķirīgu jaunās sievietes variāciju, kuru aizsāk pasaku lugas “Princese Gundega un karalis Brusubārda” galvenā varone. Arī šī A. Brigaderes sieviete ir anormatīva un kaislīga, taču viņa pati ir savas dzīves centrā, viņa vispirms ir sieviete ar skaidru ego apziņu, nevis mātišķa būtne, “māte bez bērniem”. Gundegas māšas Elka un Saiva paklausīgi iziet par sievām pie kaimiņvalstu karaļiem, bet lepnā Gundega atsakās. Gundegas un Brusubārda tēlā pretstatīta daba un kultūra – tradicionāls sievišķā un vīrišķā traktējums, – taču Gundega, izvēloties Māri, neatsakās no savas patības un nemaina to. Būtiski šajā gadījumā ir, ka Gundega izvēlas Māri, nevis Brusubārdu; lai iekarotu Gundegas mīlestību un mainītu viņas jūtas, jāmainās, jāpielāgojas karalim.

Līdzīgi arī A. Brigaderes programmatiskās drāmas “Ilga” (1920) protagoniste nav ar mieru mainīties, pielāgojoties vīriešu pasaules izpratnei, kurā sieviete ir tikai objekts, rotājums, par kuru var sacīt: “*Par sievieti jau tikai var domāt masā. Viņa starp citām kā puķe vaiņagā. Viņa pušķo vaiņagu, vaiņags pušķo viņu.*”³⁸⁸ Zīmīgi, ka Ilga izdara pašnāvību. Pati Brigadere to skaidro nevis ar Ilgas tipa sieviešu dzīvotnespēju, bet gan ar to, ka sieviete, ilgus gadsimtus bijusi neizsmeļams mākslinieciskās radīšanas objekts, tomēr vēl arvien netiek uztverta kā vienkārši cilvēks³⁸⁹.

Visu resumējot, A. Brigaderes tēlu tipoloģiskā galerija ir nesalīdzināmi bagātāka nekā Līgotņu Jēkaba ieskatā sniegtā, turklāt vēl jāpiemin kāds būtisks tēls, kurš A. Brigaderes kritiķiem palicis

³⁸⁶ Brigadere Anna, “Izredzētais” // Lugas : R : Valters un Rapa, 2004 – 47. lpp.

³⁸⁷ Mauriņa Zenta, Baltais ceļš : R : Zvaigzne ABC, 1996 – 129. lpp.

³⁸⁸ Brigadere Anna, “Ilga” // Ceļa jūtīs : R : Liesma, 1968 – 142. lpp.

³⁸⁹ Brigadere Anna, “Ilga – prelūdijs jaunās sievietes ģenerācijai” // Par garīgo Latviju : R : Valters un Rapa, 1997 – 196. lpp.

nepamanīts, sava veida rakstnieces *alter ego*. Tā ir klusa, inteligenta jaunava, kura dzīvi vēro, tajā īsti nepiedalīdamās. Šai jaunavai piemīt veselais saprāts, laba humora izjūta un sava tiesa ironijas līdz ar sievišķīgas valdzināšanas mākslas trūkumu. Vēl pavisam jauna, tikko sešpadsmitgadīga, vērotāja izstāsta Lūcijas Dunkeres stāstu, kurā tās kopību ar A. Brigaderi vēl pastiprina Krastienes līdzība ar Ventspili un fakts, ka rakstniece Ventspilī pavadījusi vairākus gadus māsas ģimenē. Viņa piedalās kņazes Irēnas septiņpadsmitās dzimšanas dienas svinībās, kur viņas uzdevums ir “*darīt nopietnu un labu iespaidu*”³⁹⁰ uz jaunāko kņaza meitu, Veru Aļeksandrovnu. Klusā vērotāja, taču jau nobriedušāka, pasmaida par kārkļuvācietiski “smalko” Mirdzas Skaidrītes māti, apbrīno savu kopēju Kristīni un reģistrē vieglprātīgās paziņas izmaiņas stāstā “Viņa smejas”. Vārds šai meitenei dots tikai vienā stāstā – “Valsa ritmā” tā nosaukta par Martu, un viņas patiesi sievišķīgā drāma izteikta nobeiguma rindkopā: “*Lai gan viņa tik pasīva vērotāja, ap viņu dveš it kā valdnieces atmosfēra. Viņa ir gājusi caur dzīvi pašas taktī un piespiedusi tūkstošus uzklausīties tai īpatnējā sāpju un līksmas ritmā, ko dziedāja viņas dvēsele. Bet valsa ritms viņai palicis aizslēgta pasaule. Un viņa tagad skatās harmoniskajā virtenī, kurā sieviešu gaišie augumi vizmo kā saules pārslas viļņu metos, uz viņas lūpām atgriežas viņa senā vakara skumjais smaids un acīs uzdzied aizmirstie sapņi*”³⁹¹.

III. 2. Klasifikācijas piedāvājums: prototips, stereotips, arhetips

Neviens no aplūkotajiem klasifikācijas mēģinājumiem nav atzīstams par pilnīgu un akadēmiski precīzu. Var jautāt, vai visus aplūkojamā perioda autorus aptveroša un metodiski precīza klasifikācija ir iespējama un nepieciešama. Uzskatu, ka sieviešu tēlu klasifikācijas mēģinājumus būtiski aplūkot, jo tie atklāj sava laika sabiedrības uzskatus par sievietes vietu un lomu, kas atspoguļojas ne tikai vīriešu, bet arī sieviešu radītajos daiļdarbos. Jāņem vērā, ka gadsimtiem ilgi sieviešu tēli literāros darbos tika attēloti kā komplementāri un darbību papildinoši objekti varoņa ceļā. Tas lielā mērā sakņojas Aristoteļa formulētajā uzskatā, ka sievietes neder varoņu tēliem³⁹², jo ir mazvērtīgākas par vīriešiem, turklāt sievietei nepiedien būt vīrišķīgai vai drosmīgai, kas ir neatņemamas traģēdijas varoņa īpašības.

No K. G. Junga arhetipu teorijas atvasinātās feministiskās arhetipu pētniecības metodes piedāvā efektīvu tēlu sistematizācijas modeli, kuru vienlīdz auglīgi un nediskriminējoši iespējams piemērot sieviešu un vīriešu literārajiem tēliem. Līdzīgi kā K. G. Jungs literāros darbus klasificēja psiholoģiskos un vizionāros, ir adekvāti sieviešu tēlus 19. gadsimta latviešu literatūrā klasificēt kā

³⁹⁰ Brigadere Anna, “Kņaze Irēna” // Kad pumpuri briest : R: Liesma, 1993 – 285. lpp.

³⁹¹ Brigadere Anna, “Valsa ritmā” // Klusie varoņi : R : Valters un Rapa, 1996 – 132. lpp.

³⁹² Aristotelis, Poētika : R : Jāņa Rozes apgāds, 2008 – 75. lpp.

stereotipiskus, prototipiskus un arhetipiskus. Daļēji šāda klasifikācija balstās E. Pretas teorijā, kas atvasināta no K. G. Junga arhetipu teorijas. Viņa stereotipus šķir no arhetipiem tādējādi, ka pirmie pārstāv sastingušu simbolu kopumu, kas kavē pilnu personības attīstību, kamēr arhetipi ir plūstoši un dinamiski, tie veicina sievietes personības augšanu un attīstību³⁹³. Tādējādi, piemēram, “jaunava”, “palaistuve”, “vecmeita”, “vecene” vai “ragana” ir stereotips, un tas var izpausties pat tad, ja sievietes tēls visā grāmatā ne reizi netiek tieši nosaukts kādā no pieminētajiem apzīmējumiem. Sarežģītāka ir situācija ar tādiem tēliem kā, piemēram, māte, pat “labā māte” vai “sliktā māte” var būt kā stereotips, tā prototips un arī arhetips, atkarībā no tēla traktējuma.

Stereotipi var būt pozitīvi un negatīvi, turoties pie romantisma bipolārā dalījuma, kur jēdzieniem “jaunava” un “māte” ir maksimāli pozitīvas, bet jēdzieniem “vecmeita” un “palaistuve” – maksimāli negatīvas konotācijas, un starptipi vai nu nav iespējami – jaunavai zaudējot savu pamatīpašību jaunavīgumu, viņa kļūst vai nu par citu pozitīvo stereotipu – sievu / māti, vai arī par negatīvo stereotipu kārdinātāju / palaistuvi, kā tas redzams agrīnajos latviešu literatūrā sastopamo sieviešu tēlu tipizācijas mēģinājumos. Laima, raizēs par savas ģimenes drošību pret savu gribu atdodamās Langartam, sabiedrības acīs no jaunavas kļūst par palaistuvi, kaut gan viņas pašas iekšējā morālā pārliecība nav mainījusies.

Literārie darbi stereotipu klāstu ne tikai uztur, attēlojot klasiskās dzimumu lomas, bet var arī papildināt. Tā par klasisku, ļoti spēcīgu, kaut arī netradicionālu apskatāmā perioda latviešu literatūras stereotipu laika gaitā kļuvusi R. Blaumaņa Kristīne (“Purva bridējs”, “Ugunī”). Ar Kristīni tiek saprasts nevis vienkārši augstsirdīgas, pašuzpurētās spējīgas sievietes tēls, bet sieviete, kura pieņem sev neizdevīgāko lēmumu, skaidri apzinoties, ka Edgara liktenī tas neko nemainīs. To apliecina fakts, ka R. Blaumanis par Kristīnes noslēguma vārdiem izvēlējies: “*Es nolieku savas vieglās dienas.*” Literārā darba noskaņojums liecina, ka šāda izvēle tiek atzīta par morāli pareizāko, kaut arī tieši R. Blaumanis to nenorāda.

Taču šķietami stereotipiski tēli var tikt traktēti daudzplākšņaini. A. Deglava romānā “Zeltenīte” galveno sieviešu tēlu visi apkārtējie uztver kā stereotipisku vecmeitu – sažuvušu, neinteresantu, arī vīrieša kāru, vienlaikus kā potenciāli izmantojamu objektu, jo tiek uzskatīts, ka viņa ir pārtikusī. Taču lasītājam Zeltenīte atklājas kā reālistisks, prototipisks tēls, viņas sasniegtā neatkarība liek izjust cieņu, bezcerīgā mīlestība pret Sašu nešķiet nožēlojama, bet gan žēlumu izraisošā. Atšķirībā no Elzas Pūpols A. Upīša romānā “Sieviete”, Zeltenīte pārsteidzīgās, nelaimīgās laulības dēļ nepagrimst, viņas traģiskā nāve nav pašas izraisīta, un Zeltenītes ietekme uz vīru Sašu ir augšupceļoša. Turklāt A. Deglavs, šķiet, pirmais latviešu literatūrā kaut arī pavisam aprauti aprādījis

³⁹³ Pratt Annis, *Archetypal Patterns in Women's Fiction* : Indiana University Press, 1982 – p. 135

uz vecmeitas stāvokļa priekšrocībām – jau dienā pēc kāzām Zeltenīte izdarīto nožēlo, apzinoties, ka iespējas atgriezties iepriekšējā dzīvē vairs nav iespējams.

Pie stereotipiem aplūkojamā perioda darbos pieskaitāmi arī ironiski tvertie, kariķētie tēli. V. Valeiņa tēlu klasifikācijā atrodami tikai groteskie tēli, kas paredz parādību atveidojumu neparastā veidā, tādējādi izraisot izbrīnu un pārsteigumu³⁹⁴. Taču laikā starp 1870. un 1920. gadu tipisks grotesks tēls bija, tieši pretēji, labi paredzams. Lasītāju smieklus izsauca kārkluvācietisms – kropļota latviešu valoda, snobisms attiecībā pret savu iepriekšējo vidi, ārišķības. Šādi piemēri atrodami A. Brigaderes, Aspazijas, A. Upīša, A. Deglava darbos. Turklāt stereotipiskus vaibstus var ievilkt pat citādi reālistiski, prototipiski veidotos tēlos. Tā, piemēram, Mikumu Maris (A. Deglava romāns "Rīga") atsevišķās epizodēs pauž pieķeršanos ārišķīgi vāciskajam, lai pastiprinātu iespaidu par Krauklīšu Pētera nelokāmo pieķeršanos tautiskuma ideāliem, vieglprātību, lai uzsvērtu viņa iekšējo stabilitāti. Savukārt Georga Rābemaņa atjautību pasvītro viņa sievas kāre pēc komplimentiem, kas tiek raksturota kā vīstošām sievietēm raksturīga iezīme.

Stereotipu galerijā iepriekšparedzams ir arī "paskolotās jaunkundzes" tēls – tā noteikti ir garlaicīga zilzeķe, kura salasījusi pārāk daudz grāmatu un zaudējusi dzīvo saikni ar reālo dzīvi; palaikam kā "skološanās" simbols izmantota cepure. J. Palēviča joku luga "Preilenīte" liecina, cik noturīgs var būt stereotips. Kaut arī 21. gadsimta sākumā grūti Latvijā būtu atrast sievieti vecumā ap 30 gadiem, kura dzīvo uz vecāku rēķina, pati gremdēdamās romantisku laupītāju romānu lasīšanā, luga vēl aizvien plaši atrodama amatierteātru repetuāros. Ironija, kas varēja būt aktuāla lugas tapšanas laikā, rakstot: "*Es esmu freilene, kas bijusi augstās pilsētas skolās, es protu klavieres spēlēt, es esmu romānus lasījuse, es savu mūžu neesu savas feinās, baltās rociņas pie zemiem kalpones darbiem noķērnājusi*"³⁹⁵, turpina būt skatītāju pieprasīta 21. gadsimta sākumā, kaut aktualitāti sen zaudējusi³⁹⁶. Preilenīte Karlīne lugā tiek pretstītai audžumātai Ancei, uzsverot sieviešu hierarhiju patriarhālajā vērtību sistēmā. Ancei tēls kā vēlamas iezīmes ļauj identificēt jaunību, skaistumu, nevainības radītu naivumu, kuru izlīdzina dzīvesgudra atjautība, dabiskums, čaklums; vēlams, taču ne obligāti, – turība. Turpretī Karlīnes tēlā redzams, ka nevēlama ir vecīga jaunavība, uzpūtība, aizkavējis romantisks naivums, neglītums, nevīžība. Kaut arī nav noliedzams, ka Karlīnes tēlā apkopotās īpašības ir nepatīkamas, nav racionāla iemesla tās attiecināt tikai uz vecmeitām, izglītotām sievietēm vai sievietēm vispār.

Paskolotajai jaunkundzei līdzās kariķēto tēlu galerijā atrodama sieviete, kura ar uzspēlētiem tautiskiem centieniem un cīņu par sieviešu līdztiesību maskē iekšēju vientulību, alkas pēc mīlestības un savstarpēju konkurenci. Upīša komēdijā "Amazonas" atrodama šāda saruna starp meitu un māti:

³⁹⁴ Valeinis Vitolds, Literatūras teorija : R : Zvaigzne, 1982 – 52. lpp.

³⁹⁵ Palēvičs Jukums, Lugas : R : Liesma, 1969 – 35. lpp.

³⁹⁶ Pēdējos gados "Preilenīte" uzvesta Bērzaunes, Laidzes, Lejasciema, Sēlpils u.c. amatierteātros; šajā sezonā paredzēts iestudējums Dailes teātrī.

„Viktorija: - Mums vajag mosties, mums vajag atdzimt uz jaunu jauku dzīvi, jo arī mūs, latviešu sievietes, ir modinājis laika gars. Un vaj tas nav daudz augstāks un cēlāks darbs, kalpot šim laika garam, strādāt cēlo modināšanas darbu, modināt sievieti no gadu simteņu miega, saukt viņu uz cīņu pret vīrieti, pret apspiedēju un varmāku! (Aizraujas sajūsmā un uzdzēr kafiju)^{397.}”

Viktorijas māte, kura visas lugas darbības laikā pārspīlētos izteicienos aprakstījusi nepieciešamību sievietēm darboties sabiedrības labā, šajā punktā sāk meitas aizrautību slāpēt, pakāpeniski atklājot savas nepiepildītās ilgas atkārtoti apprecēties, kuras tiek vienīgi maskētas ar aktīvo darbību.

Izsmieti tika arī sievietes vienlīdzības centieni, groteski sakāpinot dzimumu lomu maiņas absurdumu. Tā, piemēram, tulkotā anekdotiskā pastāstā "Sieviete pēc piecsimts gadiem"³⁹⁸ aprakstīta hipotētiska Ebneru ģimene. Marga Ebnera raksta priekšlasījumu "Sieviete pēc 500 gadiem", viņu kavē bērni, kalpone un vīrs, kurš beidzot uzacina viņu piedalīties hipnozes seansā, kas ļautu ieraudzīt iecerētā apcerējuma laiku. Izrādās, ka sabiedrībā pēc 500 gadiem strādā un iztiku pelna sievietes, uztur vīriešus, kuri tiek apprecēti uz laiku; laulībai beidzoties, bērni nonāk audzināšanas iestādē. Vīri tiek attēloti kā galēji feminizējušies, sievietes – galēji maskulinizējušās. Stāsta izskaņā Marga Ebnera atvieglota attopas ierastajā realitātē, kurā sieviete ir tikai ģimenes māte, un atmet domu par apcerējuma rakstīšanu.

Apzīmējumu "prototipisks tēls" var apstrīdēt tādējādi, ka bieži vien nav iespējams pierādīt to izcelsmi. Taču prototipu nevar dēvēt par raksturu vai personu; īpaši jēdzienam "persona" arhetipu teorijā ir atšķirīgas konotācijas: pieņemtā publiskā identitāte, faktiski maska, stereotips, nevis pats cilvēks, viņa būtība. Tādējādi, piemēram, Laima ("Zaudētas tiesības") kā persona tipizējama kā kritusi sieviete, kamēr Laima kā tēls ir daudzslāņaināka un pretrunīgāka. Teorētiski prototipisks tēls jeb prototips var būt arī smieklīgs, tajā var izpausties stereotipiskas iezīmes un arhetipisks materiāls. Apzīmējumu ieviesu, lai norādītu uz individualizētu, dzīvīgu, stereotipu rāmjos neierobežotu tēlu klātesamību apskatāmā perioda literārajos darbos, vadoties pēc nozīmīguma, ko prototipiem un protosīžetiem piešķirushi literatūzinātnieki V. Valeinis un B. Tabūns: „*Reālistiskajā prozā prototipi un protosīžeti, tāpat kā apstākļu un vides reālijas, liecina par konkrētu īstenības izpēti un veido redzamāko, taustāmāko daļu rakstnieka dzīves pieredzē*³⁹⁹”

Taču prototipisks tēls nav ierobežojams reālisma estētikā vai prozā, jo arī romantiska un simboliska darba tēlos var izpausties prototipiskas īpašības, kā to atklāj Aspazijas daiļrade.

Prototipisks tēls ietver individualizētas īpašības un iezīmes, attīstības, izaugsmes iespēju pretstatā stereotipiskam tēlam. Tas īpaši būtiski sieviešu tēlu gadījumā, jo piedāvātie sižetu un lomu varianti ir ierobežoti. Dž. D. Sevita raksta: „*Vīriešu tēliem ir dota brīva izvēle būt un kļūt par ko vien viņi vēlas, pat izgāzties, ja*

³⁹⁷ Upīts Andrejs, Amazonas : Pēterburga : A. Gulbja apgādībā, 19-? – 15. lpp.

³⁹⁸ Liepājas Kalendārs : K.A. Freivalds un biedri : 1904 – 3-22. lpp.

³⁹⁹ Tabūns Bronislavs, Raksturs latviešu prozā : R : Zinātne, 1978 – 76. lpp.

*viņi to izvēlas, [bet] sieviešu tēli tiek rakstīti, lai atkal un atkal izspēlētu vienas un tās pašas ierobežotās tēmas.*⁴⁰⁰ Viņa atzīmē, ka pētījumi liecina: arī 20. un 21. gadsimta beigās pasaules literatūrā dominē patriarhālos stereotipus uzturoši un vairojoši sieviešu tēli. Tādējādi katrs reālistisks, prototipisks, ne-stereotipisks, neidealizēts un nedemonizēts, pastāvošās robežas plūstoši mainošs un pārkāpjošs sievietes tēls uztverams kā vērtība.

Apskatītajos agrīnajos klasifikācijas mēģinājumos aplūkoti latviešu literatūras darbi, kuros sievietes darbojas tikai sociālu attiecību līmenī, kaut arī citos šajā periodā tapušos darbos neapšaubāmi jūtamas mitoloģiskas izpausmes un iezīmes. Īpaši, kā rakstījusi profesore Janīna Kursīte, tas attiecas uz jūgendstilu un dekadenci, plašākā nozīmē – romantiskajiem strāvojumiem: sentimentālismu, romantismu, simbolismu⁴⁰¹, proti, tieši 19. un 20. gadsimta mijas darbiem. Protams, autori, rakstot literāru darbu, varēja tajā iekļaut mitoloģijas vai pseidomitoloģijas elementus apzināti, taču tieši arhetipu kā kolektīvās bezapziņas fenomenu formā šādi elementi var izpausties literatūrā arī neatkarīgi no autora iecerēm.

Aplūkojot arhetipus, kurus pārstāv literārajos darbos atveidotās sievietes, iespējams tikpat lielā mērā spriest par sabiedrības vērtībām un idejisko bāzi kā izvērtējot tajos tieši paustās idejas. K.G. Jungs rakstīja, ka arhetipu izpausmes ir kultūrnosacītas, proti, tās pielāgojas katram konkrētajam vēstures periodam⁴⁰². Sieviešu tēlu sistematizācijas mēģinājumi kā rakstnieču, tā rakstnieku darbos, ir nozīmīgs rādītājs tam, kā tiek uztverta sieviete sabiedrībā, pret viņu vērstās gaidas un prasības. Aplūkojot apcerējumus par sieviešu tēliem 19. gadsimta nogales un 20. gadsimta sākuma latviešu literatūrā ir redzams, ka tie loģiski iederas patriarhālisma diskursā, respektīvi, tie skar tikai atšķirīgus sievietes attiecību aspektus ar vīrieti. Taču šāds traktējums loģiski izriet no literatūras, jo arī tajā praktiski netiek rādītas sievietes kā mātes meitām un meitas mātēm, māsas, draudzenes, padomdevējas, likteņbiedres. Sliktākajā gadījumā attiecības starp sieviešu tēliem veidojas marginālas un negatīvas, drīzāk nejaušības nekā apzinātas izvēles vai loģiskas cēloņsakarības noteiktas.

Tā Aspazijas drāmā “Ragana” Liesmas māsas un māte tiek tēlotas kā faktors, no kura Liesma kaismīgi vēlas atbrīvoties; līdzīgi arī Andreja Pumpura eposa “Lāčplēsis” un Raiņa drāmas “Uguns un nakts” tēli Spīdala un Spīdola var iekļauties sižeta pozitīvajā virzībā, tikai atraujoties no sākotnējās vides. Gan eposā, gan drāmā raganu pasaule šķiet vienlaikus simbolizējam nepieradināti sievišķo vispār – patriarhālajai pasaulei biedējošu, neprognozējamu un tāpēc pakļaujamu vai izskaužamu. A. Stahnke izsaka versiju, ka Aspazijas radītais Gunas tēls iespaidojis Spīdolas tēla

⁴⁰⁰ Savitt Jill D., “Female Stereotypes in Literature” // <http://www.yale.edu/ynhti/curriculum/units/1982/5/82.05.06.x.html>

⁴⁰¹ Kursīte Janīna, Mītiskais folklorā, literatūrā, mākslā : R : Zinātne, 1999 – 401. lpp.

⁴⁰² Jung Carl Gustav, Man and his symbols : Dell, 1968.g.

izveidi Raiņa drāmā, un atklāj, ka aktīvā sievietes izpausme spēj mainīt vīrieti⁴⁰³. Tas savukārt atklāj patriarhālās sabiedrības paradoksu: lai kāds būtu sievietes temperaments, viņas vienīgais ceļš ir palīdzēt vīrietim, veicināt viņa mērķa sasniegšanu – vai aiziet bojā, kā to izdara Guna vai agrāk Liesma. Literatūra liek secināt, ka sieviete pati sev ceļu izraudzīties nevar, jo šāda ceļa vispār nav.

Arī drāmā “Vaidelote” dievietes kalpones nav izvēlējušās savu ceļu, bet gan piespiedu kārtā atvestas uz templi, tādēļ attiecības starp viņām nevar veidoties uz līdzīgu uzskatu un lēmumu, bet tikai uz kopīga likteņa pamatiem. Būtībā Aspazijas vaidelotes var salīdzināt ar drāmā “Sidraba šķidrauts” tēlotajām jaunajām sievietēm, kuras, kā ļauj noprast teksts, bijušas Normunda draudzenes pirms Gunas: kā vienām, tā otrām izvēle bijusi visai ierobežota; kā vienas, tā otras cenšas pēc iespējas sadzīvot ar apstākļiem, kuros nokļuvušas; tikai Asja un Guna atsakās tiem pakļauties. Viņu izvēli tāpat apgrūstina fakts, ka apskatāmajā periodā sievietei, kura nevēlas vai nespēj iekļauties patriarhālajā diskursā, nav atbalsta. Ne tik daudz ekonomiskā vai morālā, kaut arī tā var trūkt, taču būtiskākais ir eksistenciāls atšķirīgas pieredzes trūkums. Literatūrā vēl nav sižetu, kuros ievietot patstāvīgas, aktīvas sievietes.

Šāda pieredze vai tās trūkums tieši saistīts ar mitoloģiju, no kuras faktiski izstumtas vai marginalizētas dievietes, centrā novietojot vīrišķo dievu, rietumu kultūrā – Zevu, Jupiteru vai Kristu. Pamatsižeti, kurus vispirms meklējam mitoloģijā, ir būtiska ietekme uz literatūru. Pārveidotā formā tie iegūlušī nozīmīgāko pasaules klasiskās literatūras darbu pamatā un ir identificējami. Taču, tā kā lielākā daļa mitoloģisko sižetu veidoti atbilstoši patriarhālajai tradīcijai, tie sievietēm piedāvā strikti limitētu lomu un sižeta attīstības variantu. Faktiski laikā, kad literatūrā ienāca rakstnieces, fiksētajā kultūras vēsturē trūka modeļu, kuros ievietot sievietes – literāra darba protagonistes ceļu. Nebija nostabilizējušos sižetu, kuros sieviete varētu kļūt par aktīvu literāra darba protagonistu; vienīgā sievietei atvēlētā pozitīvā loma bija mīlētāja / māte, negatīvā – mīlētāja / netikle, un šīm lomām nevarēja piemist nekas mitoloģisks, nekas vairāk par sociālo.

Tomēr, literatūrā sastapti, šādi neviennozīmīgi sieviešu tēli rada apmulsumu, iespējams, tieši tādēļ apieti sākotnējos klasifikācijas mēģinājumos. Spilgtākais piemērs ir A. Upīša romāns “Sieviete” un tā centrā liktais Elzas Pūpolas tēls. Romāns “Sieviete” paradoksāli būtu uzskatāms par pirmo latviešu romānu, kurā samanāmas sievietes izaugsmes vai pārdzimšanas romāna iezīmes. Elza Pūpola romāna gaitā vairākkārt transformējas, turklāt transformācijas ir tik būtiskas, ka sava laika kritika, īpaši no kritiķu sieviešu puses, bijusi viennozīmīgi negatīva un uzsvērusi šo pārvērtību psiholoģiskās loģikas trūkumu. Sākotnēji nekas neliecina, ka par romāna centrālo varoni kļūs sieviete, īpaši tādēļ, ka periodikā pirmā daļa tika publicēta ar nosaukumu “Andreja nakts odiseja”,

⁴⁰³ Stahnke Astrida B., Aspazija: Her Life and Her Drama : University Press of America 1984 – p. 62

tādējādi norādot nevis uz sievišķā, bet vīrišķā elementa dominanci, uz tradicionālo varoņmītu, kas mūsdienu psiholoģijas gaismā tiek aplūkots kā personības individuācijas process. Savukārt personības individuācija pamatā nozīmē indivīda attālināšanos no “dabas”, ko pārstāv māte, un pievēršanos “kultūrai” jeb tēva, vīriešu pasaulei⁴⁰⁴. A. Upīša romāna vīriešu tēli nav spējuši attālināties no “mātes” pasaules; viņu odiseju, kā tekstā vairākkārt uzsvērts, vada vienīgi neatvairāma tieksme pēc sievietes miesas. Tādējādi romāna pirmā daļa nav stāsts par sievieti, un to apliecina fakts, ka Elza vēstījumā tiek ieviesta tikai 46. lappusē, kaut arī par to, ka Pūpolam stacijā jāsaģaida māsa, bijusi runa jau agrāk. Elzas nenozīmīgumu romāna vīriešiem apliecina tas, ka viņa tiem ir tikai vēl viens ķermenis, kas raisa iekāri: “*Viņa jūtas, prāts un griba – viss viņa augums līdz beidzamai cīpslai, līdz vistievākajai nervu stādziņai bija sievietes varā. Sarkani garaiņi kāpa no mutuļojoš kaislību katla, tveicēja visus jutekļus un apmāja smadzenes*⁴⁰⁵.” Sieviete nav citas lomas A. Upīša attēlotajā sabiedrībā, kā vien juteklības izraisīšana un apmierināšana; nav nozīmes ne sievietes statusam, ne vecumam, vienāda attieksme ir pret pansijas saimnieci Mariannas kundzi, Elzu un Grīna līgavu Anželiku, pret viņa skolnieci, vēl padsmiņnieci Lidiju un priekamājas pērkamajām sievietēm.

Arī romāna otrā daļa, kuras nosaukums ir “Naidis”, nešķiet liecinām par sievietes individuācijas procesu, tomēr, iedziļinoties sievietes psiholoģiskās attīstības īpatnībās, “naids” ir arhetipisks elements. A. Upīts pēc Andreja nakts orgīju izjūtām Elzu attēlo kā stipru ciešanu pārņemtu būtni, no kuras acīm raugās nelaikā miris bērns un nelaikā dzimusi sieviete, “[..] *abi sāpju saraukti, samaitāti, sakropļoti*⁴⁰⁶”. Meitene fiziski top par sievieti pēc pirmās seksuālās pieredzes, un šī pieredze viņu izmaina neatgriezeniski: “*Viņu pirmā tuvība ar vīrieti sašķeļ divās daļās. Tajā dienā sieviete kļūst par citu cilvēku. Tā bijis vienmēr.*⁴⁰⁷” Sievietes pirmā tuvība ar vīrieti var saistīties un it īpaši apskatāmajā periodā ļoti bieži saistījās ar izvarošanu vai tai līdzvērtīgu pieredzi⁴⁰⁸, tādējādi jūtīgā Elza vīriešu atklātas iekāres pilno attieksmi uztver kā varmācību, kas vispirms izraisa neizpratni, bet pēc tam pārvēršas baiļpilnā naidā. A. Upīts atklāj, kā arvien kāpinās Elzas apdraudētības izjūta, līdz viņa pat vilciena konduktors bezpersoniskajā gādībā saskata ko aizdomīgu: “*Caur pieri viņa cieši lūkojās dienesta nospiešā, novīlātā cilvēkā; bakurētainā, neglītā sejā mēģināja saskatīt to pašu atbaidīgo vīrieša vaibstu.*⁴⁰⁹” Tieši tāpat tēva bērēs Elza spēj tikai izjust, cik mākslotas, nepatiesas izklausās pavadītāju – mācītāja, skolotāja, biedrības pārstāvja – uzrunas, un nolemj: tas tādēļ, ka visur rīkojas tikai vīrieši: “*Viņš esot*

⁴⁰⁴ Rabuzzi Kathryn Allen, *Motherself* : Indiana University Press, 1988 – p. 35

⁴⁰⁵ Upīts Andrejs, *Sieviete* : R : Valters un Rapa, 2007 – 56. lpp.

⁴⁰⁶ Upīts Andrejs, *Sieviete* : R : Valters un Rapa, 2007 – 87. lpp.

⁴⁰⁷ Юнг Карл Густав , *Душа и миф: шесть архетипов* : Киев-Москва : Совершенство, Port-Royal, 1997 – 121. c

⁴⁰⁸ Pratt Annis, *Archetypal patterns in women's fiction* : Indiana University Press, 1981 – p. 24

⁴⁰⁹ Upīts Andrejs, *Sieviete* : R : Valters un Rapa, 2007 – 101. lpp.

izsmalcināta būtne, kam miesiskais tikai līdzeklis uzņemt garīgo... Un sievietes ļaujas apmuļķoties. Viņas klusē, viņas ir mēmas, viņas ļaujas ieslēgt sevi skapī pie pīpes un degvīna pudeles... Nekur pasaulē nav manāma sievietes dvēsele un sievietes spēks. Viss vīrieša nagos, viss zem vīrieša zābakiem...⁴¹⁰

Raugoties no K.G. Junga teorijas perspektīvas viedokļa, Elza kļūst par Hadesa nolaupīto Persefoni – jaunava, kas tikusi noplūkta līdzīgi ziedam, kurus pati pirms tam plūkusi nevainīgā rotaļā kopā ar draudzenēm, varmācības rezultātā pārvēršas mirušo valstības karalienē⁴¹¹. Tikai Elza kļūst par upuri nevis vienam konkrētam vīrietim, bet vīrišķajai iekārei kopumā; arī viņas pārciestais pazemojums tālāk reflektējas visā vīriešu dzimumā. Tālākie K. G. Junga un feministisko arhetipu pētnieču secinājumi atšķiras: Jungam Persefone-Kora ir jēdzieniski vienota ar Dēmetru un Hekati, veidojot varenu arhaisku trīsvienīgu dievieti, dzīvo un mirušo valstības patieso valdnieci, savukārt raugoties no psiholoģiskās perspektīvas, sieviete vienlaikus ieteicas pagātnē kā pašas māte, un arī nākotnē, līdz ar pašas meitu, tādējādi veidojot nepārtrauktu nemirstības ķēdi⁴¹². Turpretī K. Rabuci skatās uz Dēmetras – Persefones mītu kā sievietes izaugsmes izvēles variantu paralēli vīrieša izaugsmei tradicionālajam varoņmītam. Šajā versijā ar varu iekarotā Persefone netiek šķirta no mātes uz visiem laikiem, bet gan pavada trešo daļu gada kopā ar vīru pazemes valstībā un pārējo laiku – kopā ar māti virszemē, kas tādējādi saglabājas kā Persefones īstā sievišķā dzīves vieta. Tradicionālajā patriarhālajā mitoloģijā mātēm, kuras nereti kļuvušas par raganām, ierādīta ienīstā pazeme⁴¹³, un Persefone tiek attēlota ka vienīgais piemērs, kuram izdevies sabalansēt patriarhālo un ginocentrisko telpu.

Elzai balansu sasniegt neizdodas, iespējams, arī tādēļ, ka viņa nesaredz īpašas sievietes telpas iespēju. Ne Junga, ne Rabuci neattīsta versiju par Persefoni, kura nevar paļauties uz Dēmetras iejaukšanos, taču 19. un 20. gadsimta mijā, kā norādīts agrāk, vērojams būtisks garīgs pārrāvums starp māšu un meitu paaudzi, un tas atspoguļojas arī vīriešu rakstītajā literatūrā. Elzas māte ir slima, bēdu satriekta par vīra nāvi, un arī pati drīz nomirst. Turklāt, atgriežoties no pilsētas vecāku mājās, Elza ierauga māti pēkšņā skaidrībā un pēc tam, kad viņas izmisuma pilnā stāsta laikā par iepriekšējā dienā pilsētā piedzīvoto māte aizmieg, iekšēji noliedz saistību ar viņu: *”Šajā pusē gulēja māte, vēl ciešāk nekā mironis... Viņa bij viena ar savam bailēm, ar savu apsmieklu un izmisumu, ar savu neatviegloto sāpju nastu.”⁴¹⁴* Potenciāli mūžīgā paaudžu ķēde ir pārrauta, Elza ir zaudējusi – precīzāk, nekad tā arī nav ieguvusi – reālu saikni ar māti un iepriekšējām sieviešu paaudzēm caur

⁴¹⁰ Upīts Andrejs, Sieviete : R : Valters un Rapa, 2007 – 115. lpp.

⁴¹¹ Юнг Карл Густав , Душа и миф: шесть архетипов : Киев-Москва : Совершенство, Port-Royal, 1997 – 128. lpp.

⁴¹² Юнг Карл Густав , Душа и миф: шесть архетипов : Киев-Москва : Совершенство, Port-Royal, 1997 – 184. lpp.

⁴¹³ Rabuzzi Kathryn Allen, Motherself : Indiana University Press, 1988 – 100. lpp.

⁴¹⁴ Upīts Andrejs, Sieviete : R : Valters un Rapa, 2007 – 110. lpp.

mātes tēlu un tā sniegto pieredzi.

Romāna otrajā daļā Elzas tēls zaudē reālistisko ievirzi. A. Upīša kritiķes laikabiedres atzīmējušas neticami pēkšņo biklas lauku meitenes pārvēršanos par izsmalcinātu un atriebīgu kārdinātāju⁴¹⁵. Tā kļūst loģiska, ja uz Elzu raugās kā animas personifikāciju ar ēnas piejaukumu, pārbaudījuma akmeni romāna vīriešu tēliem, ieskaitot pašas brāli. Elza perfekti īsteno ēnas / animas dubulti antisocializējošo funkciju, trāpīgi atrodot katram tieši to punktu, kas viņa reālos dvēseliskos trūkumus sakāpina un tādējādi padara redzamus sabiedrībai. Brālis kļūst par pirmo Elzas pakļauto – Arnolds Pūpols tiek tēlots kā bezgribas cilvēks, kurš, zaudējis vecāku finansiālo atbalstu, jūtas pazudis. Kad Elza piedraud, ka vairs nemaksās par brāļa uzturēšanos pansijā, viņu pārņem paniskas bailes: “*Karsti viņam sametās no iedomas vien, ka paliktu gluži viens un nebūtu, kas par viņu gāda. Viņam bija tāda sajūta kā bērnam, ko māte taisās pamest starp svešiem cilvēkiem.*”⁴¹⁶

Ar pašsavaldīšanos un viltību Elza kļūst nozīmīga katram no pansijas iemītniekiem un katram piemeklē īpašu atriebības veidu: brāli viņa padara par pilnīgi atkarīgu no savas labvēlības; iznīcina skolotāja Grīna reputāciju līgavas un viņas mātes acīs, pavedinot viņu uz nepiedienīgām attiecībām ar skolnieci, bet ierēdni Apsi izputina – kad abu kopīgajās dārgajās izpriecās izšķērdēta viņam uzticētā nauda, Elza naktī aizbēg, bet Apsi apcietina.

Uz romāna mītisko dabu līdztekus Elzas tēla straujajām izmaiņām papildus norāda arī uzsvērtā elementu, īpaši uguns, kas K.G.Junga teorijā simbolizē libido, klātbūtne. Arī Elza romāna otrajā daļā raksturota uguns terminiem: “*Kā no baltas ogles no viņas pirksti jāsargā.*”⁴¹⁷ Taču Elzas gadījumā uguns ir negatīva, tā nesilda, bet stindzina, arī baltās ogles tēls mazāk liek domāt par ko karstumā kvēlošu, bet gan rada ledaina aukstuma, sastingušas uguns tēlu. Tādējādi Elza ir pretstats romāna vīriešu tēlu kaislības tveicei, ko pati uzkurina: “*Tuvojoties kusa viņu griba un gribasspēks kā mīksti saviļāta sniega pika, ko spiež pret sakarsētu tērauda plati...*”⁴¹⁸ Uguns simbolika caurvij Elzas tēlu līdz romāna otrās daļas beigām. Kad Elza jūtas atriebusies vīriešiem, kuri viņu aizvainojuši ar uzbāzīgo, dzīvniecisko iekāri, ar sievietes uztveršanu kā tikai līdzekli dziņu uzkurināšanai un remdēšanai, īsu brīdi nāk sievišķā elementa – ūdens – simbolizēta labsajūta, turklāt ūdens, atšķirībā no uguns, Elzai ir silta, mājīga stihija: “*Kā upe šie instinktīvie smiekli siltiem viļņiem plūda dvēselei pāri. Izskaloja tur cieši nogūlušos neīrumu sārņus un pludināja projām melnā pagātnes jūrā. Mazgāja miesu tīru no lipīgo pirkstu un lūpu traipiem. Ar katru soli viņai palik vieglāk, tīksmīgāk, svētlaimīgāk.*”⁴¹⁹

⁴¹⁵ Lūkina Antonija, “No sievietes par Sievieti” // Dzimtenes Vēstnesis, 1910 – Nr. 292-294

⁴¹⁶ Upīts Andrejs, Sieviete : R : Valters un Rapa, 2007 – 118. lpp.

⁴¹⁷ Upīts Andrejs, Sieviete : R : Valters un Rapa, 2007 – 123. lpp.

⁴¹⁸ Upīts Andrejs, Sieviete : R : Valters un Rapa, 2007 – 123. lpp.

⁴¹⁹ Upīts Andrejs, Sieviete : R : Valters un Rapa, 2007 – 183. lpp.

Tomēr atvieglojums nav ilgstošs, tas atklāj, cik sāks, nenozīmīgs patiesībā bijis aizskārums un kā viņas, sievietes dvēsele slepenībā atsaukusies vīriešu par netīru uzskatītajai kaislībai. Dzimst vēlme mīlēt, ziedoties un mīlestībā turpināties. Notiek vēl viena Elzas transformācija, atpakaļ reālas sievietes tēlā. Tādējādi mainās lomas, un Apse kļūst par Elzas animus personifikāciju.

Jāatgādina, ka animus un tā apvienojums ar ēnu sievietes psihē tradicionāli liek sodīt sevi par sacelšanos pret sabiedrības prasībām. Īpaši tas attiecas uz erotiskajām vēlmēm un seksuālajiem impulsiem, norādīts E. Pretas apcerēs. Atšķirībā no vīriešiem, kuri savas seksuālās vēlmes uztver tikpat pašsaprotami kā citas dabiskas dzīves sastāvdaļas, neizjūtot tieksmi sevi sodīt vai nicināt par libido izpausmēm, sievietēm priekšraskūtās sociālās normas par erotiskajām vēlmēm liek izjust intensīvu kaunu, pat naidu un riebumu pret sevi⁴²⁰. Tieši tā notiek ar Elzu. Līdzīgi kā romāna vīriešu tēli otrajā daļā, arī Elza trešajā daļā neiztur savus arhetipiskos pārbaudījumus un salūzt zem dzīves realitātes – Apses attieksmes, bet it īpaši bērna zaudējuma – smaguma. Gaidījusi bērnu kā vienīgo iespējamo savas dzīves attaisnojumu, kā kompensāciju par ciešanām un pazemojumiem, viņu zaudējusi, Elza apkārt sajūt tikai saltu tukšumu, kurā neslēpjas vairs nekāda cerība, kur vienīgo mierinājumu nes nabagu kapsētas aina: “*Bet varbūt taisni te nu bij viņas vieta un viņas būtnei stiprs pamats? [...] Nemaz vairs baiga neizlikās šī vieta kā citreiz.*”⁴²¹ Tādējādi Elzas noslīcināšanās ir galēja rīcība, kura sevī nenes nekādu cerību uz atdzimšanu; zīme par tālāku ciešanu neizturamību un izmaiņu neiespējamību.

Protams, A. Upīša romānā arhetipiskās iezīmes savijas kopā ar viņa iecerēto naturālisma romāna žanru un sociālistiskajām idejām. Tādējādi romāna noslēgums, kurā izmisuma nomāktā Elza ieklejo strādnieku sapulcē un tur izjūt biedriskuma gaisotni, kurā nav vietas dzimumu pretišķībām, un savukārt tūliņ tam sekojošā atziņa, ka viņa pati ir līdz serdei kaislību saēsta, tādēļ nespēj piecelties, zaudē pārliecības spēku, kuru literāram darbam spēj piešķirt arhetipiskais fons. Reālpsiholoģiskais, gluži tāpat kā arhetipiskais iznākums ir viens – nāve, jo Elzai neizdodas pārvarēt ne viņas šķiras sievietēm sabiedrības atvēlēto pasauli, ko vārdā nesauktais revolucionārs definē kā gultu vienā un šūpuli otrā malā⁴²², ne arī pārvērtēt kaislību, saskatīt tajā ne tikai pazeminošo, dzīvniecisko⁴²³, bet arī potenciāli augšupceļošo un atdzemdinošo.

Pret Elzas tēla psiholoģisko veidojumu īpaši iebilda kritiķes sievietes, rakstot, ka tas nav dabisks un nav sievišķīgs, šajā gadījumā izmantojot patriarhālās sabiedrības noteiktos pozitīvos sievišķīguma kritērijus, tādus kā pastāvīgums un viengabalainība. Kritiķiem vīriešiem, iespējams,

⁴²⁰ Pratt Annis, “Spinning Among Fields: Jung, Frye, Levi-Strauce, and Feminist Archetypal Theory” // *Jungian Literary Criticism*, red. Richard P. Sugg : Northwestern University Press, 1992 – p. 161

⁴²¹ Upīts Andrejs, *Sieviete* : R : Valters un Rapa, 2007 – 223. lpp.

⁴²² Upīts Andrejs, *Sieviete* : R : Valters un Rapa, 2007 – 256. lpp.

⁴²³ Upīts Andrejs, *Sieviete* : R : Valters un Rapa, 2007 – 259. lpp.

nešķita pieņemams vai pietiekami pārlicinošs A. Upīša piedāvātais fināls ar sociālistiskās sabiedrības vīziju. Elzas tēlā latviešu literatūrā ienāk jaunums, bezspēcības apziņas izraisīta transformācija, kuras rezultātā dzimst atziņa, ka sievietes, būdamas vīriešu veidotas, var tikai pieskaņoties esošajai situācijai un arī viņu dabu, tāpat kā vīriešus, pārvalda dzīvnieciskais instinkts⁴²⁴.

Elza par savu pieskaņošanos vīriešu iedibinātajai pasaules kārtībai tiek sodīta. A. Upīts nepiedāvā risinājumu, noveļot atbildību par izejas trūkumu uz sociālo formāciju, kurā Elza dzīvo. Vienlaikus viņš noraida trešās rakstnieču paaudzes piedāvātos sievietes ceļa meklējumus kā pārmēru erotizētus. Šis strupceļš apliecina Patrīcijas Monaganas secinājuma pareizību: cilvēku dzīves tiek izdzīvotas stāstā, un gadījumos, kad piedāvātie sižeti ir ierobežoti, arī dzīves izvēles dabiski sašaurinās⁴²⁵. Īpaši šāds sašaurinājums attiecas uz sieviešu dzīves sižetiem.

⁴²⁴ Upīts Andrejs, *Sieviete* : R : Valters un Rapa, 2007 – 175. lpp.

⁴²⁵ Monaghan Patricia, *Goddesses and Heroines* : Llewellyn Publications, 1997 – p. xiii

III. 3. Sieviešu tēlu nāves un pārdzimšanas variācijas latviešu rakstnieču darbos

Kā pieminēts iepriekš, literāros un mākslas darbos līdztekus autora apzinātajām iecerēm var izpausties arhetipisks materiāls, kurš sniedz liecību gan par paša autora sevis meklējumiem, gan arī par sabiedrības uzskatu kopumu par to, kas ir “pareizi” un kas “nepareizi”, “morāli” un “amorāli”. Īpaši sieviešu, kā sabiedriskās morāles slogam vairāk pakļauto personību, tēlos šie pretstati ir īpaši skaidri saskatāmi; literāro tēlu attīstība un tiem atvēlētais liktenis vienlaikus apliecina konkrētā vēsturiskā perioda un konkrētās sabiedrības sieviešu likteņu robežas.

19. un 20. gadsimta mijas literatūrā tradicionāls literāra sievietes tēla liktenis ir nāve. Paturot prātā, ka nāve ir dabisks cilvēka dzīves noslēgums, nāve, kas piemeklē sieviešu tēlus, tomēr parasti ir vardarbīga un priekšlaicīga. Sižetā iespējamās variācijas: pašnāvība, atklāta slepkavība vai nāve nenoskaidrotos un noslēpumainos apstākļos; tāpat letālā iznākuma jēga nav viennozīmīga. Nāve reālistiskā, vai, V. Ivbuļa vārdiem izsakoties, mimētiskā, psiholoģiskā literārā darbā nozīmē vienīgi dzīves beigas, kamēr vizionārā drāmā, stāstā vai romānā tā var arī iezīmēt izaugsmes, iekšējas attīstības, pārdzimšanas iespēju: lai rastos iekšēji integrēta personība, “jānomirst” cilvēka iepriekšējiem priekšstatiem par sevi un pasauli. Pēc K. G. Junga teorijas, cilvēka pārdzimšana notiek, tieši saskaroties ar arhetipiem, taču, ļaujot to tēliem pārpludināt savu dzīvi, iespējama neirozes un psihozes iestāšanās vai pat fiziska bojāeja⁴²⁶. Īpaši 19. gadsimta sieviešu rakstītajā literatūrā tēla ārprāts vai nedabiska nāve apliecina pašas autore vērtējumu realitātei, kurā nav vietas integrētai sievietes personībai.

Šajā nodaļā esmu izvēlējusies analizēt piecus literārus darbus, no kuriem trīs saistīti ar nāvi, viens – ar izaugsmi un viens – ar pārdzimšanu.

Nāve kā sievietes tēla attīstības neiespējamība izpaužas Ivandes Kaijas romānā “Sfinksā” (1915, grāmatā 1921) un Annas Brigaderes drāmā “Ilga” (1920). Sieviešu tēli abos darbos mirst vienādā nāvē – noslīcinoties. Kā norādīts iepriekš, noslīkšana vai noslīcināšanās ir izplatītākais sieviešu tēlu nāves veids, kas aptuveni vienādā mērā satopams gan rakstnieču, gan rakstnieku darbos. Tam ir gan pragmatiski apsvērumi, gan arī mitoloģiska funkcija. Latvijas teritorijā ir gana daudz ūdestilpņu, kurās fiziski iespējams veikt šāda veida pašnāvību, autoram tā neprasa specifiskas zināšanas, turklāt noslīkšanu iespējams attēlot kā poētiski, tā naturālistiski, atkarībā no autora ieceres un nepieciešamības; liķi pēc pašnāvības var gan izskalot krastā kā mēmu pārmetumu sabiedrībai un it īpaši pie nāves vainīgajam vīrieša tēlam, gan aiznest jūrā, tādējādi pastiprinot sievietes “izgaišanas” sajūtu, turklāt nāve ūdenī atstāj divējādu interpretācijas iespēju – tā var būt gan pašnāvība, gan arī slepkavība. Tieši divējāda skaidrojums ievieš detektīvsīžeta elementu

426

Šuvajevs Igors, Dzīļu psiholoģija : R : Zvaigzne 2002 – 94. lpp.

Zeltmata reālistiskajā stāstā “Vijolītes”.

No mitoloģiskā viedokļa, ūdens tiek uzskatīts par sievišķīgu elementu gan plūstamības un neprognozējamības dēļ, gan arī tā saistības ar augļūdeņiem dēļ. Daudzas ūdenstilpes – dīķi, ezeri, strauti – vēl vēsturiskajā laikmetā bija saglabājuši savu sakrālo nozīmi kā dziedinošas vietas, kurās jūtama sievišķo dievību klātbūtne⁴²⁷. Tādējādi noslīkšana sievietei vienlaikus ar nāvi varētu būt arī atgriešanās mūžīgi sievišķajā, atdzimšanas apsolījums, tomēr lielākajā daļā apskatāmā perioda darbu tai trūkst pozitīvu konotāciju. Kā Ivandes Kaijas romānā “Sfinksa”, tā A. Brigaderes drāmā “Ilga” nāve ir galīga, tā tiek attēlota kā izmisuma solis un tās mērķis ir simbolizēt iekšēju strupceļu. Ir pamatoti jautāt, vai sieviešu tēlu dilemma tekstā nolasāma, un vai mērķis tiek piepildīts.

Ivandes Kaijas romānu “Sfinksa”, atšķirībā no viņas debijas darba “Iedzimtais grēks” laikmetīgā kritika ievērojusi daudz mazāk. Tas var būt skaidrojams dažādi, tostarp ar faktu, ka 1. Pasaules karš nodrošināja daudz sāpīgākas ikdienas drāmas par divu jaunu sieviešu – galvenā tēla Omulas un viņas draudzenes Lilianas / Liljas – sevis un patības meklējumiem. Arī sieviešu jautājuma polemikas dienaskārtībā bija pamazām izvirzījušies citi jautājumi, īpaši asi – par jauno, bēgļu gaitās devušos latviešu sieviešu tikumību svešumā. Tādējādi “Sfinksa”, kurā daļēji izpaužas 1905. gada notikumu atskaņas, turklāt dziļi personiskā līmenī – Omulas platoniskā mīlestībā pret agrāko tēva darbinieku Ojāru Zīli – noteikti šķita atpalikusi no laikmetīgās problemātikas. Turklāt otrajā Ivandes Kaijas romānā daudz detalizētāk nekā pirmajā iezīmēta pilsoniskās vides pārticīgā, stabilā ikdiena, Omulas patības meklējumus padarot par drīzāk izklaidējošu jaunas meitenes simpātiju svaidīšanos, nevis sociāli rezonējošu dilemmu sievietes dzīvē. Tie varētu būt iemesli, kādēļ arī Lilianas pašnāvība laikabiedriem paliek nepamanīta.

Liliana ir sekundārs tēls romānā; viņas nepārprotams mērķis ir kalpot par kontrastu Omulai, katalizatoru sava brāļa un Omulas attiecībās, kā arī – mazāk pašsaprotami – Omulas attiecībās ar viņas pašas brāli. Liliana un viņas dvīņubrālis Egils tiek tēloti kā jūtīgi mākslinieciskas dabas jaunieši, kuru vitālo spēku lielā mērā iedragājusi mātes nāve abu 12. dzīves gadā. Dubultais zaudējums – jo tēvs, nespēdams pārdzīvot traģēdiju, dodas gadu ilgā ceļojumā uz ārzemēm, apjukušos bērnus atstājot pie vienaldzīgas radnieces, kura tos, savukārt, nodod paraupjas audzinātājas rokās, – atstāj neizdzēšamu iespaidu: “*No tā laika viņi abi vēl ciešāk turējās kopā, it kā gribēdami viens otram dot arī daļu no zaudētās lielās mīlestības*”⁴²⁸.” Egils romānā viscaur tiek tēlots kā vārgākais, slimīgākais dvīnis – zēns, vēlāk jaunietis, kurš visvairāk mantojis no mātes smalkās, trauslās veselības. Liliana ir elastīgāka, attiecībās ar draudzeni Omulu var kļūt arī skarba, ja šķiet, ka pēdējā dara pāri brālim. Tikmēr pašai Lilianai sargātāja, drošā pleca pietrūkst, īpaši pēc

⁴²⁷ Gimbutas Marija, *The Living Goddesses* : University of California Press, 2001 – 12. lpp.

⁴²⁸ Ivande Kaija, “Sfinksa” // *Kopotī raksti*, IV. Sēj. : R : “Zelta Grauds”, 1928 – 30. lpp.

tam, kad viņa apzinājusies savas jūtas pret Omulas brāli, kurš ir gadus trīs vai četrus vecāks un dzīvē visās jomās, arī mīlestībā vairāk pieredzējis. Vasarā pirms Omulas un Lilianas noslēguma klases un paša ārzemju studiju sākuma Leons un Liliana apzinās savstarpējās jūtas.

Ejot no meitenes atvadīties, Leons ir gatavs šķirties uz visiem laikiem, neatzīstoties mīlestībā un neizskaidrojoties, jo Lilianas jaunavīgā skaidruma priekšā jūtas iepriekšējo attiecību apraipīts: *“Viņš sevī šķīta glēvulis, jo viņš nevarēja dabūt pāri lūpām to atzīšanos, bez kuras viņam mīlestībā tuvoties Lilianai nebij iespējams. Tāpat kā viņš nevarēja zagt, melot, tāpat arī to nē. Bet, ja viņš tai atzītos, tad – viņa šausmās novērstos un aizietu. [...] Viņš precēsies daudz vēlāk kādreiz; un tad ar tādu, kas viņam kaut cik līdzveidīga: kurai var teikt... un kura var visu panest.”*⁴²⁹ Šāds pretnostatījums nevainīgā Liliana – pieredzējušās sievietes atklāj, ka arī sieviešu rakstītā proza nav brīva no tradicionālajiem dzimumu stereotipiem. Jaunavība – nevainība – nezināšana tiek vērtēta augstāk par abpusēji patiesām attiecībām; vīrietis var mīlēt tikai tādu sievieti, kas viņu nepazīst, jo tikai tādējādi iespējams saglabāt pašcieņu, cēlā bruņinieka tēlu sievietes acīs. Leona un Lilianas gadījumā to īpaši pasvītro Lilianas vasarā piedzīvotais uzbrukums mežā, kuru novērš Leons. Tieši jaunā vīrieša bruņnieciskā rīcība kalpo par katalizatoru Lilianas jūtu attīstībai.

Atvadoties Leons nespēj atturēties, mīlestības un vainas apziņas sajaukumā izplūst frāzēs par to, ka mīl, taču nav gatavs mīlestībai, kura ir cēla un augsta, un tās dēļ cilvēkam vajag kļūt pilnīgam. Liliana, kura mīlestību un dzimumu attiecības pazīst tikai pēc grāmatām, jo arī viņas brālis tēlots kā romantisks ideālists, kurš platoniski mīl Omulu, neuztver slēpto atzīšanos savas amoralitātes apziņā, bet secina, ka tas ir aicinājums viņai: *“Jā, viņa tagad saprot: viņš tai atstājis lielu uzdevumu. Jā gan, viņa izpelnīsies šo augsto mīlestību, viņa būs tās cienīga!”*⁴³⁰ Un, kad no Leona studiju laikā pienāk tikai retas ziņas, Liliana to skaidro ar viņa smalkjūtību, nevēlēšanos nomākt ar savu izkoptāko personību: *“Viņš ir smalkjūtīgs un brīvs, viņš negrib uzspiest man savu iespaidu, lai es eju pati savu ceļu – pretī pilnībai.”*⁴³¹ Patiesībā Leons Lilianu ir piemirsis, jo: *“[...] ēteriska sapņutēla mūžs nav ilgs... Dzīves eņģeļa spārnu asie skārieni ar savām skarbjām vēsmām to saberž un aizpūš, kā ēterisku putekļu radījumu.”*⁴³² Liliana turpretī pavada vairākus gadus, līdztekus mācībām un tad studijām konservatorijā apzināti pilnveidojot savu personību. Abiem atkal sastopoties, Liliana jūtas savu uzdevumu izpildījusi. Savukārt Leons, ieraugot skaisto meiteni, kura sevi glabājusi viņam, viegli aizmirst, ka viņš vairākus gadus par savām pasludinātajām jūtām nav pat atcerējies.

Leona un Lilianas saderināšanās laikā visi romāna galvenie tēli sastopas masku ballē, kur

⁴²⁹ Ivande Kaija, “Sfinksa” // Kopoti raksti, IV. Sēj. : R : “Zelta Grauds”, 1928 – 77. lpp.

⁴³⁰ Ivande Kaija, “Sfinksa” // Kopoti raksti, IV. Sēj. : R : “Zelta Grauds”, 1928 – 82. lpp.

⁴³¹ Ivande Kaija, “Sfinksa” // Kopoti raksti, IV. Sēj. : R : “Zelta Grauds”, 1928 – 106. lpp.

⁴³² Ivande Kaija, “Sfinksa” // Kopoti raksti, IV. Sēj. : R : “Zelta Grauds”, 1928 – 112. lpp.

Liliana ir Andromeda, bet Omula – Sfinksa. Aizvainots par līgavai pievērsto citu vīriešu uzmanību, Leons no balles aiziet ātrāk un nepārnāk mājās visu nakti. Kad brālis atgiežas, Omula pieprasa no viņa paskaidrojumus, sakot: *“Kā tu tagad Liljai, savai Liljai skatīsies acīs? Tev taču viņai jāsaka, viss... Un ko viņa uz to teiks, ko viņa var teikt?..”*⁴³³ Leons tomēr Lilianai neko nepasaka, un arī Omula nenodod brāļa sānsoļus līgavai, tāpat kā glabājusi viņa noslēpumus agrāk. Tomēr topošais sievastēvs pieprasa, lai pirms kāzām Leons Lilianai izstāstītu savu līdzšinējo dzīvi. Baidoties no reakcijas, viņš savu grēksūdzi uzraksta un iedod, pats aizejot uz vecpuišu ballīti. Liliana, kura pasniegtajā sainītī cerējusi atrast mīlestības apliecinājumu, pirmskāzu dāvanu, iespējams – konkrētu kaklarotu, kuru līgavainiem pieminējusi, tā vietā atklāj atziņanos par visiem gadījumiem, kuros Leons tai bijis neuzticīgs. Savukārt tēvs Lilianai iedod mātes rakstītu vēstuli, kurā *“[...] īsās tezēs sakopota visa viņas dzīves gudrība, gadiem krāta, pārdzīvojumu rūdīta”*⁴³⁴. Mātes vēstules esence – sievietes pienākums ir vīram visu piedot, jo vīrs ir brīvs cilvēks, kamēr sieviete vēl ir verdzene. Un, tikai kad sievietes būs brīvas, viņām būs tiesības tiesāt, *“[...] jo – mēs nezinām, kā mūsu pašu dvēsele izveidosies brīvībā. Ja sievietes tagad ir tikumīgākas, tad ne caur pašu gribu, bet – vīriešu.”*⁴³⁵

Liliana dodas uz māju, kur nākamajā dienā paredzētas kāzas, cerot atrast mieru pie klavierēm, taču nespēj nospēlēt aizsākto “Dzīves simfoniju”, jo vairs netic, ka ir tāda dzīve, kādai viņa vēl pirms neilga laika ticējusi – tīra, vienkārša, uzticama. Arī pie jūras neizdodas atrast īstu mierinājumu, kaut arī gaiss te šķiet skaidrāks, nav jāsaskaras ar dubļiem, kuri Lilianu nomākuši pilsētā, liekot domāt par Leona grēksūdzē izlasīto. Taču rieta sārtums šķiet tik aicinošs, pēkšņā saikne ar mātes sen stāstīto par Kaiju salu un kristāla pili jūras dzīlēs tik reāla, ka meitene sēžas airu laivā un dodas līdzī kaijām. Lilianas dzīves noslēgums netiek tēlots viennozīmīgi – pēkšņs vilnis izrauj no rokām vienu airi, tātad iespējams, viņa fiziski vairs nespēj tikt ārā no jūras, taču jūtama arī vienaldzība pret to, vai izdosies izrauties no viļņiem: *“[...] viļņi un vētra viņai draudzīgi. Un ja arī nē – tur dzelmē pretim zvīlo kristāla pils... to Leons tai reiz solīja nolikt pie kājām...”*⁴³⁶

Lilianas nāvi nediktē tāda veida izmisums, kādu ierasts latviešu literatūrā vērot šādos gadījumos: viņa nav kritusi negodā, ne arī tiek spiesta precēties ar Leonu pēc tam, kad atklājusi viņa neuzticību. Tādējādi Lilianas pašnāvība nav pēdējā izeja bezizejas stāvoklī. Līdzīgi Omulai, Liliana varētu vienkārši atteikties no laulībām, jo vairāk tādēļ, ka autore rāda alternatīvu – Lilianas muzikālo talantu. Taču Lilianas tēls morāli sakņots iepriekšējo paaudžu pieredzē, kur sieviete kļūst vesela, pilnīga tikai tad, kad ir precējusies. Viņa jūtas saistīta ar Leonu arī pateicības jūtām par

⁴³³ Ivande Kaija, “Sfinksa” // Kopoti raksti, V. Sēj. : R : “Zelta Grauds”, 1928 – 257. lpp.

⁴³⁴ Ivande Kaija, “Sfinksa” // Kopoti raksti, V. Sēj. : R : “Zelta Grauds”, 1928 – 316. lpp.

⁴³⁵ Ivande Kaija, “Sfinksa” // Kopoti raksti, V. Sēj. : R : “Zelta Grauds”, 1928 – 316. lpp.

⁴³⁶ Ivande Kaija, “Sfinksa” // Kopoti raksti, V. Sēj. : R : “Zelta Grauds”, 1928 – 327. lpp.

izglābšanu no vardarbības, turklāt jūtīgās, mākslinieciski aizrautīgās dabas dzīta, ieguldījusi vairāku gadu pūles, lai kļūtu cienīga partnere, lai atbilstu iedomātām Leona prasībām. Brālis, kurš vienīgais spētu izjust pilnīgu empātiju māsas jūtām, ir miris. Tādējādi Liliana kļūst par ideālo sievieti, jaunavu – upuri, ne velti viņas masku tērpam izmantots Andromedas motīvs.

Mitoloģiskās simbolikas lietojums maskuballes ainā gan ir divdomīgs un nekonsekvents. Liliana ir Andromeda, epizodiski pavīdējušais mākslinieks Baltazars Auka – Persejs, Andromedas atbrīvotājs, bet Leons, Lilianas līgavainis, – Hermejs, kurš mītā arī netieši līdzdarbojas Andromedas atsvabināšanā, jo Persejam ir viņa spārnotās sandales; tāpat ierocis, ar kuru Persejs agrāk nogalinājis Gorgonu, iegūts no Hermeja. Tomēr atšķirībā no mīta par Andromedu, Liliana atbrīvota netiek.

Arī citviet Ivande Kaija Lilianas tēlā lietojusi mitoloģiskus elementus, galvenokārt balstoties iespējamajos vārda “Liliana” atvasinājumos. Omula un Leons meiteni epizodiski sauc par Lilju, tādējādi zīmējoties uz Lilianas jaunavību un skaidrību – īpašības, kuras mitoloģijā, īpaši kristīgajā, tradicionāli simbolizē lilijas zieds⁴³⁷. Taču sengrieķu mitoloģijā lilijas zieds simbolizē arī mirušo pasauli, jo Persefoni Aīds nolaupīja tieši brīdī, kad viņa kopā ar draudzenēm pļavā plūca lilijas un vijolītes. Turpretī Baltazars Auka, pēc masku balles gleznojot Lilianas portretu, vēršas pie viņas kā Lilitas – sievietes, kas tikusi radīta pirms Ievas no tās pašas zemes, no kuras Ādams. Taču Lilita ebreju folklorā ir ambivalents un neatkarīgs tēls – kā pirmā sieviete, kura, tāpat kā Ādams, radīta no zemes, nevēlas pakļauties viņa virskundzībai, tādēļ aiziet no Ēdenes dārza un, kad dievs sūta pakal eņģeļus, atsakās atgriezties⁴³⁸. Atsakoties pakļauties, Lilita tiek izstumta un iegūst dēmoniskas īpašības; tiek uzskatīts, ka viņa apdraud grūtnieces un jaundzimušos, bet kā sukubs savukārt pavedina vīriešus pret viņu gribu, lai ieņemtu viņu bērnus. Renesanses laikā Lilitas tēls transformējas, iegūstot tikai skaistas, kārdinošas sievietes iezīmes. Lilianai romānā trūkst Lilitas pašpārliecinātā spēka, pēc vilšanās Leonā viņa to cenšas atrast Baltazarā, taču mākslinieka atraidītā kaislība ir noplākusi, Lilitas vara – lauza.

Aplūkojot personāžu attiecības Junga arhetipu teorijas aspektā, Lilianas nāves neizbēgamība ir iekodēta romānā no epizodes, kurā māte pēc Alpu kalnos pavadītas ziemas meitai pie Ženēvas ezera pastāsta moralizējošu teiku par Kaiju salu. Teikā kaijas ir to sieviešu dvēseles, kuras aizgājušas bojā, meklējot vīriešu pasaulē taisnību un patiesību. Lilianai pašas dvēsele šķiet radniecīga kaijai, īpaši pie vētrains jūras, un kāzu dienā viņa tiek atrasta jūras krastā gluži kā “*maza, vētras applucināta kaijiņa*⁴³⁹”. Tekstā atrodamais skaidrojums: “[...] *abi bērni bij pēc mātes,*

⁴³⁷ Мифы народов мира, ред. Токарев А.С. : Москва : Советская энциклопедия, 1988 – с. 55

⁴³⁸ Мифы народов мира, ред. Токарев А.С. : Москва : Советская энциклопедия, 1988 – с. 55

⁴³⁹ Ivande Kaija, “Sfinksa” // Kopotī raksti, V. Sēj. : R : “Zelta Grauds”, 1928 – 327. lpp.

*garīgi un miesīgi. Tā salūza pēc pirmā skarbā dzīves skāriena,*⁴⁴⁰” liek domāt, ka abi jaunieši nav tikuši pāri pāragrajam zaudējumam, tas palicis neapzināts un saistās ar vainas apziņu. Savukārt kaijas tēls liek domāt par pašas rakstnieces pseidonīmu, kurš izvēlēts pēc Šveicē – Kastanjolā – ieraudzītas kaijas skulptūras ar aizlauztiem spārniem, un minēt, cik lielā mērā Lilianas pārdzīvojumos iekodēta Ivandes Kaijas personīgā pieredze. Viņas sarakste ar Aspaziju noteikti ļauj minēt, ka pirmskara gados Lūkinu ģimenē bijušas nopietnas nesaskaņas tieši Feliksa Lūkina neuzticības dēļ.

Atmetot psihoanalītiskos aspektus, Lilianas, līdzīgi kā Egila nāve ir sižetiska neizbēgamība: dvīņu bojāeja kļūst par katartisku pieredzi Omulai un Leonam, kuri vienlaikus gan satuvinās, gan arī pārvērtē vērtības. Taču abas nāves nerada īstu līdzpārdzīvojumu lasītājā, jo uzdod jautājumu, kā vārdā jaunieši, īpaši Liliana, miruši. Viņas pašnāvības akta simbolisko piesātinājumu var saskatīt tikai atceroties, ka tradicionāli mīlestība ir sievietes dzīves vainagojums. Sievietes vērtība gan ārēji, gan iekšēji tiek mērīta tikai attiecību skalā. Džoanna Rasa norāda, ka rietumu kultūrā trūkst sižetu – plašāk raugoties, mītu, - kuros sievietei varētu būt atvēlēta galvenā loma. Faktiski ir tikai viena loma, kurā sieviete sižetā var nokļūt galvenajā lomā, proti – kā mīlētāja⁴⁴¹, un viņai šī loma ir vienlaikus karjera, galējā mācīšanās pieredze, pāreja pieaugušo kārtā, pasaulīgo panākumu vai zaudējumu apliecinājums⁴⁴². Ārēji Liliana varētu saglabāt veiksmnieces tēlu, apprecoties ar Leonu, taču viņai ir zudušas ilūzijas, ka mīlestība ir skaistākais un augstākais, ko dzīve var sniegt. Faktiski Ivande Kaija rāda, ka tradicionāli audzinātai meitenei, kura tikusi rūpīgi sargāta no dzīves reālijām, neizbēgami jāpiedzīvo ilūziju sabrukums, turklāt neatstājot pēc tā nekādus pieturas punktus jaunajā realitātē, izņemot mātes aicinājumu piedot. Tādējādi Lilianas pašnāvība, būdama galēji individuāls un racionāli grūti pamatojams akts, ir nepārprotams nosodījums sabiedrības iesīkstējušajai dubultmorālei.

Līdzīgi bezcerīgu noslēgumu sniegusi A. Brigadere drāmā “Ilga”, un abus darbus vieno arī tas, ka tēls, kurš izdara pašnāvību, ir sieviete – māksliniece, arī 20. gadsimta otrās desmitgades noslēgumā relatīvi jauna parādība latviešu kultūrā. Kritiķi aizrādījuši, ka luga salūst trīs daļās, trīs skečos⁴⁴³; tāpat aizrādīts uz Ilgas bailēm atdot vairāk, nekā saņem pretī⁴⁴⁴, visbeidzot Ilgai un arī A. Brigaderei kā šāda tēla radītājam pārmests, ka viņa savu ideālu meklē pēc grāmatu tēliem, nevis dzīves īstenības⁴⁴⁵.

Ilga neatrod piepildījumu, jo katrs no trim vīriešiem, kurus viņa iemīlējusi un kuri mīlējuši

⁴⁴⁰ Ivande Kaija, “Sfinksas” // Kopoti raksti, V. Sēj. : R : “Zelta Grauds”, 1928 – 253. lpp.

⁴⁴¹ Russ Joanna, *To Write Like a Woman* : Indiana University Press, 1995 – p. 84

⁴⁴² Russ Joanna, *To Write Like a Woman* : Indiana University Press, 1995 – 85

⁴⁴³ Gailīte Angelika, “Annas Brigader “Ilga” // “Latvijas Vēstnesis”, 1920 – Nr. 31

⁴⁴⁴ Līgotņū Jēkabs, “Ilga” // Brīvā Zeme, 1920 – Nr. 260

⁴⁴⁵ J. Gr., “Annas Brigader “Ilga” // Latvijas Kareivis, 1920 – Nr. 222

viņu, saskata tikai to šķautni, kura atspoguļo pašu brīža nepieciešamības: “*Bij reiz cilvēks, tas teicās mani mīlam, es ticēju; pirms nedaudz acumirkļiem aizgāja cilvēks, tas teicās mani mīlam, es ticu, tam es ticu. Un jūs! Manā skaidrībā spoguļoties visi gribat. [...] Bet paliek kaut kas – dziļi smeldzošs nemiers – kā neatraisīts mezgls, kā neatminama mīkla – šaubas, sāpes, vai – vientulība – to nevajag nevienam. Kas atņems tos⁴⁴⁶?”*

Tāpat kā Lilianas, arī Ilgas dilemma ir nevis ārēja, bet gan iekšēja – viņa pati sevi uzskatījusi par nedalāmu, Grantam sakot: “*Es pilna rīta svaiguma jūtos. Pilna to bagātību, ko man deva – tā mīlestība⁴⁴⁷.*” Tomēr pakāpeniski Ilga atklāj, ka ikvienas jaunas jūtas sadala viņas “es”, un Kronam atzīstas: “*Es neesu vairs tik viengabala kā tu. Neaizmirsti! Vai tu zini, vai mana dvēsele jau nav dziļi ievainota⁴⁴⁸?”* Un, kad viņu ar savām jūtām konfrontē Grants, atzīst: “*Mīlu! Kā vidū šķelta starp abiem! Tā nevar – nevar – nevar⁴⁴⁹!*” Ilga ir viens no nedaudzajiem A. Brigaderes darbu centrālajiem sieviešu tēliem (vēl arī kņaze Irēna), kura izvēlas pašnāvību, savā ziņā pielīdzinoties Aspazijas Mirdzai un Gunai. Taču, ja Aspazijas varones izvēlas pašnāvību iepretim riskam zaudēt savu patību, A. Brigaderes Ilga drīzāk ir apliecinājums vēlmei, bet nespējai atdot patību, saplūstot ar dvēseles radnieku absolūtā tuvībā, kas izdzestu atšķirības starp “es” un “tu”: “*Jā, atvērties mīlotā dvēselē, visu atdot, lai – visu atrastu par jaunu.⁴⁵⁰*” Un sievietes dzīves dramatisma virsotne: “*Patiesi, sievietes dzīvei nav vērtības, ja tā nedrīkst būt veltīta tiem, par kuriem viņa vēlētos atdot savas sirds asinis!⁴⁵¹*”

Tas, ko Ilga meklē un neatrod, mazāk saistīts ar trim vīriešiem, kurus viņa mīl, vairāk ar viņas pašas iekšējo būtību. Visi trīs – Zendborgs, Grants un Krons – saistīti ar mākslām. Zendborgs, abiem iepazīstoties, bijis gleznotājs, taču kļuvis par mākslas propagandētāju. Grants ir talantīgs rakstnieks, Ilgu iedvesmojusi viņa poēma “Vikingi”. Krons ir jauns, spējīgs arhitekts, kura pirmais lielais darbs, kā var noprast, ir nelielas pilsētas mākslas skola. Visu saistība ar mākslām liek arī Ilgas tēlu skatīt dziļāk – nevis tikai kā sievietes ilgas pēc papildījuma mīlestībā, bet viņas radošo spēju korelāciju ar ilgām pēc papildījuma mīlestībā. Ilgas vajadzība ir nevis vairāk paņemt no vīrieša, kuru viņa mīl, bet gan vairāk viņam dot, faktiski – dot viņam sevi visu. Ilgas dilemma ir tajā, ka nevienam no trim viņu visu nevajag. Zendborgam pietiek ar vēstulēm, kā Ilga skarbi apzīmē: “*Puķu smaržu, kur vajadzēja maizes.⁴⁵²*” Grants meklē tikai kaislību, un, kad Ilga izvairās, pārmet: “*Jūs slimojat visas. Ar inteligences bāluma kaiti slimojat. Gribat un negribat. Nav drosmes!*

⁴⁴⁶ Brigadere Anna, “Ilga” // Ceļa jūtīs : R : Liesma, 1984 – 162. lpp.

⁴⁴⁷ Brigadere Anna, “Ilga” // Ceļa jūtīs : R : Liesma, 1984 – 138. lpp.

⁴⁴⁸ Brigadere Anna, “Ilga” // Ceļa jūtīs : R : Liesma, 1984 – 155. lpp.

⁴⁴⁹ Brigadere Anna, “Ilga” // Ceļa jūtīs : R : Liesma, 1984 – 164. lpp.

⁴⁵⁰ Brigadere Anna, dienasgrāmata // RMM krājums, inv. Nr. 33419 – 10. lpp.

⁴⁵¹ Brigadere Anna, dienasgrāmata // RMM krājums, inv. Nr. 33419 – 51. lpp.

⁴⁵² Brigadere Anna, “Ilga” // Ceļa jūtīs : R : Liesma, 1984 – 112. lpp.

*Lēciens nezināmā? Hhh! Te ir ekstāze, lūdzu! Vīrietis jūs paceļ līdz tam dievišķam stāvoklim. Bet arī iet līdz ekstāzei jums nav drosmes.*⁴⁵³ Krons meklē Ilgas mīlestību kā balvu: “Šodien ļauj man justies tādām īstām uzvarētājam. Mīli mani, mīli! Vairāk man nekā nevajag,⁴⁵⁴” bet Ilga drāmas noslēgumā saka: “Es! “Mans darbs – tā esat jūs.” Atkal viens, kas to saka. Kāds es jums modelis!”⁴⁵⁵

Ilga vēlas būt radītāja, līdzradītāja, taču visiem trim vīriešiem viņa nepieciešama kā mūza, iedvesmotāja, spogulis, kurā priecāties par pašu sasniegto. Faktiski katrs no viņiem radījis tādu sievietes projekciju, aiz kuras neredz pašu Ilgu; visiem viņa ir ideāls, kamēr nepieprasa, lai viņu ierauga kā dzīvu, pilnasinīgu cilvēku, kurš ir pārdomājis, cietis, mīlējis, tādējādi uzkrājot pieredzi, bagātinot savu personību. To, cik pretēji šādu pieredzi uztver sieviete un vīrietis, demonstrē visi trīs Ilgas iemīlētie vīrieši. Zendborgā greizsirdība izraisa vēlmi iegūt Ilgu sev: “Tu esi manas dzīves saturs. Es nevaru tevi zaudēt. Nu tik es to jūtu. To iedomājoties tik, ka tu varētu kādam citam būt tas pats... nē, nē, nē! Tas deg kā uguns krūtīs.”⁴⁵⁶ Grantam Ilgas atzīšanās, ka viņa jau mīlējusi, līdz ar mirklīgu vilšanos cerētajā pirmatklājēja priekā ļauj cerēt uz ātrāku intimitāti: “Sieviete ar pagātni – tas jau ir visinteresantākais. [...] Sieviete jau ir krājīga. Mūsu cilvēks pie tādām lietām arvien top tukšāks.”⁴⁵⁷ Savukārt Krons, būdams, iespējams, visvairāk iemīlējis no trim, lemj vienkārši: “Ko tu darīji, bij labi darīts; ko tu dari, ir labi darīts.”⁴⁵⁸

Grantua spēja uzvīlnīt Ilgā pretrunīgas jūtas, saasināt viņas pašas iekšējo dialogu, ļauj viņu traktēt kā animus un ēnas sajaukumu. Viņš arī ir tas no drāmas vīriešu tēliem, kurš vistiešāk saistās ar erotisko, seksuālo. Zendborga jūtas tiek tēlotas kā drīzāk abstrakti platoniskas; tieši tādēļ viņam tik vienkārši vairākus gadus apvienot vēstules Ilgai ar ģimenes dzīvi. Turklāt zaudētās jūtas pret Zendborgu, kaut arī tā bijusi pirmā mīlestība, Ilga spēj pārciest bez sevišķām sāpēm, kas liecina – tās arī viņu nav skārušas pārāk dziļi.

Savukārt Granta piedāvātā ekstāze Ilgai pamatoti šķiet apšaubāma. Varoņmītā iziešana neizzinātajā simbolizē vīrieša ieiešanu sievietē – biedējošajā, apslēptajā telpā, kura, lai cik lielu baudas ekstāzi sniegtu, ir bīstama, jo varonis, tajā pārāk ilgi aizkavējoties, var vairs nespēt atgriezties⁴⁵⁹. Turpretim, līdzīgi kā Grants piedāvā ekstāzi Ilgai, tā attiecībā uz sievietēm kopumā seksuālās baudas pieredze šķiet solām galīgu laimīgo noslēgumu, ko pasakās izsaka formula “un viņi dzīvoja laimīgi līdz mūža galam”. Tādēļ sievietes mēdz piekrist attiecībām, neapsverot, ka tikai

⁴⁵³ Brigadere Anna, “Ilga” // Ceļa jūtīs : R : Liesma, 1984 – 44. lpp.

⁴⁵⁴ Brigadere Anna, “Ilga” // Ceļa jūtīs : R : Liesma, 1984 – 155. lpp.,

⁴⁵⁵ Brigadere Anna, “Ilga” // Ceļa jūtīs : R : Liesma, 1984 – 160. lpp.

⁴⁵⁶ Brigadere Anna, “Ilga” // Ceļa jūtīs : R : Liesma, 1984 – 116. lpp.

⁴⁵⁷ Brigadere Anna, “Ilga” // Ceļa jūtīs : R : Liesma, 1984 – 138. lpp.

⁴⁵⁸ Brigadere Anna, “Ilga” // Ceļa jūtīs : R : Liesma, 1984 – 155. lpp.

⁴⁵⁹ Rabuzzi Kathryn Allen, Motherself : Indiana University Press, 1988 – p. 104

viņa pati ir glābiņš, nevis varonis (kura uzdevums it kā ir izglābt nelaimē nokļuvušo jaunavu), sekss vai apvienošāns ar varoni⁴⁶⁰. Iemesls šādai neizpratnei lielā mērā, kā norāda dieviešu pētniece Patrīcija Monagana, ir pozitīvu, daudzveidīgu sievišķo scenāriju trūkums, jeb, kā uzsver K.A. Rabuci, “uz katru varonīgu sievietes tēlu eksistē deviņi seri Galahedi⁴⁶¹”.

Ilga ir drīzāk sajutusi, nevis apzināti izpratusi, ka Granta piedāvātā ekstāze viņai nepiedāvā meklēto – ideālo garīgo saplūsmi, kurā abas puses dalās visā bez barjerām. Liliana nosoda kaislību vispār, Ilga – kaislību sevī. Ilgā mīt dziļa iekšēja nepieciešamība pēc viengabalainības, pēc spējas sevi visu atdot vienam vīrietim, taču viņas personība ir pārāk bagāta un daudzšķautnaina, un Ilga nemeklē kompromisus, tos neuzskatot par iespējamām. A. Brigaderes jaunās sievietes moto ir “visu pret visu”, un Ilgas nāve ezerā līdz ar rakstnieces personīgo pieredzi apliecina šaubas par tā dzīvotspēju. Tomēr, neraugoties uz šķietamo nepatiku, ko izraisa abu sastapšanās Granta dzīvoklī un pretējie uzskati par attiecībām un mīlestību, jūtas pret Grantu nepārprotami tiek tēlotas kā vismaz neapzināti nozīmīgākās Ilgas dzīvē. Atšķirībā no Zendborga, kurš tālākajā darbībā vairs netiek pieminēts, Ilga seko Granta radošajai darbībai un Grants – Ilgas. Granta atkalienākšana Ilgas dzīvē liek viņai šaubīties par savām jūtām pret Kronu un pašai savu dzīves principu dzīvotspējību. Ilga vēlētos paglābties Krona jūtās, taču Granta valdzinājums ir pirmatnīgāks un dziļāks, un, nespējot to pārvarēt, Ilga izvēlas nāvi.

Atšķirībā no iepriekš analizētajiem darbiem, Aspazijas drāmā “Sidraba šķidrums” Guna nāve atklājas kā pārdzimšanas iespēja. Drāma tikusi daudzkārt analizēta no visdažādākajiem aspektiem, tostarp tajā meklēta revolucionārā simbolika, Guna traktēta kā tauta, kas sacēlas pret valdnieku, Rainis ar Aspaziju paši Guna tēlam piedāvājuši skaidrojumu, ka tā ir poēzija sadursmē ar dzīves īstenību, dzejnieka attiecības ar tautu, kamēr Vita Matīsa Guna tēlu salīdzinājis ar Oskara Vailda kontroversiālās drāmas “Salome” centrālo tēlu. Drāmas simbolika ir pietiekoši bagāta, lai ietilpinātu gan šo, gan arī vēl citus skaidrojumus, tostarp arhetipisku skatījumu uz Guna tēlu.

Līdzīgi A. Brigaderes princesei Gundegai, Aspazijas Guna ir padzīta princese, taču, kā nojaušams no drāmas teksta, viņa zaudējusi tiesības uz troni līdz ar tuviniekiem karaļa Targala veikta valsts apvērsuma rezultātā. Guna savu zaudējumu nenožēlo, kaut arī kopā ar alkatīgo audzumāti Kargu spiesta dzīvot vienkāršā būdīnā meža biezoknī, jo par zaudējumu saņēmusi no dieves sidraba šķidrums, kurš nepiešķir burvju spējas, taču pastiprina empātiju, ļaujot sajust citu sāpes un saskatīt to cēloņus. Guna un Kargas mājvieta atgādina, ka sievietes, kuras apveltītas ar pārdabiskām spējām vai zināšanām parasti sabiedrībā tiek uztvertas kā margināles un dzīvo nomaļus. Šajā gadījumā – meža biezoknī, kur, kā saka Guna, saule neiespīd, puķes nezied un putni

⁴⁶⁰ Rabuzzi Kathryn Allen, *Motherself* : Indiana University Press, 1988 – p. 105

⁴⁶¹ Rabuzzi Kathryn Allen, *Motherself* : Indiana University Press, 1988 – p. 34

neviņ ligzdas: “*Es esmu vientuļa kā gana dziesma, / Kas sēri šurpu skan iz ielejas. / Ak, stāsti man par cilvēkiem, ak, stāsti!*”⁴⁶² Gunas neapmierinātība ar nomaļo dzīvi rodas pēc apjaušanas, ka audžumāte viņas pareģojumus ir pārdevusi par naudu, kamēr viņa pati vienmēr ticējusi, ka tos dāvā. Šādā neticības, neapmierinātības brīdī nomaļajā meža nostūrī ierodas Normunds. Starp abiem uzliesmo kaisle: “*Man visos kaulos tirpst un deg, un salst.*”⁴⁶³ Normunds Gunai ir animus – nenormatīvs mīļākais, saistoties ar kuru, viņa izdara divkāršu noziegumu. Pirmo un galvenokārt tas ir noziegums viņas pašas acīs, jo Gunai simbolizē atteikšanos no sidraba šķidrauta sniegtajām spējām: piešķirot šķidrautu kā kompensāciju par zaudēto stāvokli, noteikts, ka Gunai būs “*dzīvi nedzīvot, bet – tēlot*”⁴⁶⁴. Tas, ka attiecības ar Normundu izrādīsies noziegums pret sabiedrisko kārtību, Gunai kļūst skaidrs tikai vēlāk. Viņas pretenzijas uz Normundu atjaunotu agrāko valdnieku līniju, jo Normunds iecerēts kā mantinieks Targalam, kuram pašam bērnu nav, bet Guna ir gāztā karaļa – iespējams, Targala radnieka, – meita. Taču Targala mērķis ir panākt mieru, bet cena ir Normunda kāzas ar Dzelzs jaunavu.

Gunas motivācija ir sarežģīta, viņa neatsakās no šķidrauta, kad tā paturēšanas dēļ draud nāves briesmas, jo, pateikusi troņa uzurpatoram, ka valsts nelaimes ceļas no viņa. Guna ir gatava sava aicinājuma vārdā ziedot dzīvību: “*Nem manu nedzīvoto dzīvi, ņem! / Nekas no viņas man vairs nepielīp, / Ne es priekš pasaules, ne tā priekš manis!*”⁴⁶⁵ Taču, kad satrakotais pūlis uzbrūk Normundam, kurš Gunu aizsargā, un viņš nokrīt, Guna apsola atdot šķidrautu. Tiekme upurēt sevi, lai glābtu / pasargātu cilvēku, ko mīl, ir romantiski idealizētam sievietes tēlam tradicionāla, tipiska rīcība, un drāmā nepārprotami pateikts, ka Gunas apziņā šķidrauts nesaraucjami saistīts ar viņas patību; faktiski tas ir viņas patība, kuras saglabāšanas dēļ Guna gatava kāpt uz sārta.

Šāds skatupunkts ļauj izprast drāmas ceturto cēlienu, kurā noris gatavošanās Normunda kāzām. Guna izskaidrojas ar Normundu, kurš saka: “*Tavs gaišums, tavi saldie saules smieklī / Tie aizgāja ar tavu šķidrautu! / Pēc tā, man šķiet, nekā tev nepalika, / Priekš manis nepalika.*”⁴⁶⁶ Guna, upurējot savas patības integrālu sastāvdaļu – šķidrautu – no radošās debesu dievietes arhetipa pārtop par tās pretmetu traktētajā zemes – kaislības un auglības dievietes – arhetipā. Piezemēti procesus var skaidrot kā jaunavības zaudēšanu, taču, atšķirībā no Zeltmata virspusējā traktējuma, kur sidraba šķidrauts pielīdzināts šķīstībai⁴⁶⁷, Gunas pārtapšana ir dziļāka.

Iedalījums debesu un zemes dievietēs attīstījies patriarhālās mitoloģijas kontekstā; agrākajos laikmetos dieviešu tēli spējuši integrēt abas puses, kā radošo, tā arī ārdošo. Tā Aspazija, domājams,

⁴⁶² Aspazija, “Sidraba šķidrauts” // Lugas : R : Liesma, 1968 – 275. lpp.

⁴⁶³ Aspazija, “Sidraba šķidrauts” // Lugas : R : Liesma, 1968 – 279. lpp.

⁴⁶⁴ Aspazija, “Sidraba šķidrauts” // Lugas : R : Liesma, 1968 – 282. lpp.

⁴⁶⁵ Aspazija, “Sidraba šķidrauts” // Lugas : R : Liesma, 1968 – 331. lpp.

⁴⁶⁶ Aspazija, “Sidraba šķidrauts” // Lugas : R : Liesma, 1968 – 346. lpp.

⁴⁶⁷ Zeltmatis, “Recenzija par “Sidraba Šķidrautu” // Vērotājs, 1905.g. marts

neapzināti Gunas tēlam piešķirusi Medūzas Gorgonas iezīmes, jo tās netiek attīstītas tālāk par vienu teikumu: “*Es gribu smieties, līdz pat sirdij smieties - - / Es savus čūsku matus purinu.*”⁴⁶⁸ Tikpat nejauša, bet vienlaikus zīmīga ir sasauksme ar Helēnas Siksū eseju “Medūzas smieklī”, kurā Gorgona attēlota nevis kā briesmīgs, bet gan skaists un smejošs tēls – aizmirsts daudznozīmīgs sievišķais arhetips, kurš ticis virspusēji uztverts kā Briesmīgā māte jeb sociāli – kā māte, kas neatlaiž savu bērnu⁴⁶⁹. Taču Gorgona ir dzimšanas, nāves un pārdzimšanas arhetips, kas, ja ar to izdodas atrast saskaņu, var atraisīt neapzinātas radošās spējas, ko simbolizē no viņas nāves brīdī izlidojošais Pegazs⁴⁷⁰.

Guna nesaskata radošo potenciālu jaunajā situācijā, viņas skatu aptumšo vēlme par katru cenu būt kopā ar Normundu, savukārt, kad viņa mīlestība zaudēta, Guna, kā tas tipiski sievietēm, kuri konfrontēti ar destruktīvo animus, pārmet pārdzīvoto kaislību un izlemj sevi sodīt: “*Es savu gaismu pārdevu par skūpstiem, / Par vīra skūpstiem! [..] Pareizi man ir noticis, pareizi, / Ka esmu atmesta un samīta!*”⁴⁷¹ Gunas pašnožēla rezultējas sarkanajā šķidrautā: kad zudusi spēja radīt, nācis trīskārt lielāks spēks izpostīt⁴⁷². Šajā gadījumā postīšana ir kā sociālas, tā metafiziskas dabas. Guna, apzinoties, ka sabiedrības acīs pielīdzināta Normunda “ziedu meitenēm” Gitai, Norai un Edmilai un asi izjūtot savu krišanu no pravietes statusa līdz citu un savās acīs apkaunotas un atmestas sievietes statusam, vispirms pieprasa sev vietu līdzās Normundam tronī, bet visbeidzot ir gatava pievienoties iepriekšējām Normunda pielūdzējām. Tādējādi viņa pati noliedz savu būtību, cenšoties atrast vietu Normunda dzīvē.

Sarkanajā šķidrautā Guna vairs nepazīst un no viņas baidās Dzirkstīte, taču pie krūtīm saglabātā sidraba šķidrauta šķiezniņa kļūst par simbolisku saistību starp abām, un šajā brīdī Guna no vecākās draudzenes kļūst Dzirkstītei par simbolisku māti. Uz abu sievietu saistību norāda arī vārdi – Dzirkstīte kā daļa no Gunas liesmas, kā simboliskā dzirkstele, no kuras iedegsies liesma.

Gunas tēlu iespējams sadalīt atsevišķās šķautnēs, vērtējot to no dažādiem redzespunktiem. No simboliskā viedokļa A. Stahnke piedāvā noslēguma ainās – Gunā ar sarkano šķidrautu – ieraudzīt 1905. gada revolūcijas pārvērsto Rīgu, plašāk raugoties – Latviju. Arhetipiskā plāksnē Guna drāmas noslēgumā ir patriarhālās mitoloģijas gāztā un demonizētā sievišķā dievība, kura atriebjas saviem pāridarītājiem.

Taču Guna vērtējama arī kā cilvēciska būtne, sieviete, un šajā plāksnē viņas pirmais mērķis ir

⁴⁶⁸ Aspazija, “Sidraba šķidrauts” // Lugas : R : Liesma, 1968 – 346. lpp.

⁴⁶⁹ Karen Elias-Burton, “Journey Into Archetype: the Dark Mother in Contemporary Women's Poetry” // Jungian Literary Criticism, red. Richard P. Sugg, Northwestern University Press, 1992 – p. 360

⁴⁷⁰ Karen Elias-Burton, “Journey Into Archetype: the Dark Mother in Contemporary Women's Poetry” // Jungian Literary Criticism, red. Richard P. Sugg, Northwestern University Press, 1992 – p. 360

⁴⁷¹ Aspazija, “Sidraba šķidrauts” // Lugas : R : Liesma, 1968 – 354. lpp.

⁴⁷² Aspazija, “Sidraba šķidrauts” // Lugas : R : Liesma, 1968 – 356. lpp.,

atriebt Targalam un ar viņu kopā – Dzelzs jaunavai tās zemes postīšanu, ko viņa, kaut arī no mantošanas tiesībām atstumta, uztver kā savējo. Gunas tiesības atriebties netieši atzīst arī Targals, izsaucoties: “*Ha! Spoki! Nāve! Atriebšanās – tu - [..].*”⁴⁷³ Savukārt Normundu Gunas dusmas šajā brīdī vairs neietver, līdz ar lēmumu precēt Dzelzs jaunavu viņš it kā izstumts no apziņas. Tas liek domāt, ka ainas būtība ir Gunas spējā atkal integrēt savu patību, kuru nu simbolizē sarkanais šķidrauts nevis kā kaislību, bet gan kā atmaksas simbols. Tieši pretēji, beigu ainā Guna ir pilnībā atbrīvojusies no kaislībām. Normunds, kurš kalpojās par katalizatoru – animus – Gunas pārvērtībām, šajā mirklī zaudējis nozīmi. Gandrīz vienaldzīgi viņa sākumā piedāvā Normundam iespēju glābties, un, kad viņš atsakās, sākumā piedāvā tikai nāvi. Taču Normunda izsauciens: “*Ir vairāk vēl! Tu – es un – laime!*”⁴⁷⁴, kuram Guna piebalso, ļauj domāt, ka abu nāve ir simboliska: ejot cauri pārbaudījumiem, viņi katrs ir sasnieguši patību, kas ļauj nerēķināties ar sabiedrības spriedumu. Iznīcību šajā ainā var uztvert arī kā simbolisku aktu: Guna atbrīvojas no pakļaušanās kā sabiedrības morāles spiedienam, tā abstraktās dievības lāstam, kas šķidrauta valkātājam liek atteikties no dzīves. Tādējādi Gunas došanās nāvē traktējama arī kā pārdzimšanas un atdzimšanas iespēja.

Sievietes tēla izaugsmes un patības sasniegšanas modeļus aplūkojamā perioda literatūrā identificēt sarežģīti un izvēle ir niecīga. Ivandes Kaijas romāni “Iedzimtais grēks” un “Sfinksas” pārāk lielā mērā psiholoģiski; tēliem nācies pilnībā pakļauties rakstnieces nospraustajam mērķim. Aspazijas varones mirst, nenasniedzot patību. Rakstnieku vīriešu darbos tāpat trūkst pozitīvu sievietes izaugsmes scenāriju, tādējādi faktiski vienīgais pozitīvais piemērs, kurā galvenais sieviešu tēls sasniedz patību, ir A. Brigaderes pasaku luga “Princese Gundega un karalis Brusubārda”. Uz tās galvenā sieviešu tēla izaugsmi lugas gaitā aizrādījuši jau sākotnējie kritiķi, skatot gan izaugsmi tradicionālā traktējumā – no nepieradinātas, savvaļīgas skuķes pārtopot precībām piemērotā kandidātē.

Autore izvēlējusies nosaukt lugu “Princese Gundega un karalis Brusubārda” par pasaku, ieviešot tajā fantastikas elementus – pārdabisko Žņaudzēju, Latvijas reālajā dzīvē nesastopamus tēlus – karaļus, prinčus un princeses –, taču centrālā tēma ir savam laikam akūtā sievietes izvēles brīvība. Savā laikā pasaka gan nav šādi izprasta, drīzāk pretēji. P. Jēgere-Freimane shēmu meitenes pieaugšanai par sievieti A. Brigaderes lugā raksturojusi šādi: “*Galvenā cīnītāja lugā ir Gundega, kam rakstniece liek iet cīņā ar savu sirdi. Pirmā cēliena īsti dramatiskā ieskaņa ir tikai apstākļu sagatavošana lugas galvenajai iekšējai darbībai – Gundegas psiholoģiskai cīņai, kuras mērķis – garīga tapšana. Gundegas varbūtību bagātā daba saceļas pret parastu sievietes likteni – mierīgi un padevīgi iziet pie vīra izdevīgu apstākļu dēļ (kā māšas Elka un Saiva). Viņa grib sev īpatnēju likteni.*

⁴⁷³ Aspazija, “Sidraba šķidrauts” // Lugas : R : Liesma, 1968 – 380. lpp.

⁴⁷⁴ Aspazija, “Sidraba šķidrauts” // Lugas : R : Liesma, 1968 – 381. lpp.

*Īpatnējais liktenis neatvairāmi ved uz sevis piepildīšanu pa nezināmu pārbaudījumu ceļiem.*⁴⁷⁵”

Tiktāl literatūrkritiķes rakstītais precīzi saskan ar *Bildungsroman* būtību, tomēr kā rezultātu viņa saskata Gundegas “izaugšanu” līdz tradicionālās sabiedrības sievietes ideālam: “[..] no vīzdegunīgas vieglu dienu meklētājas mātes meitas rūgtu pārbaudījumu ceļā izaug pazemīga, mīlestības upurus nesēja sērdienīte – īstā gara princese.”⁴⁷⁶ Tādējādi tiek uzsvērtā Gundegas pielāgošanās tradicionālajam sievietes ideālam, no “mežonīgas”, neapvaldītas skuķes pārtopot “civilizētā”, rāmā sievietē, proti, šādā vērtējumā Gundega iziet nevis attīstības, bet gan tradicionālajam sievietes *Bildungsroman* atbilstošu “satīstības” ceļu⁴⁷⁷, kas liek sievietei nogludināt individuālo, atšķirīgo, lai iekļautos tipiskajā, prognozējamajā – atteikties no personības, lai iegūtu personu, masku, kas vienīgā piešķir sievietei vērtību. Turklāt pilnīgi nepamatots ir apzīmējums “mātes meita”, jo tieši mātes Gundegai nav, tā ir, domājams, mirusi.

Arhetipu metodes pielietojums ļauj uz lugu paraudzīties no atšķirīga skatupunkta. Kas ir, un kā attīstās Gundega? Pirmkārt, jau lugas sākumā tiek dots mājiens, ka Gundega, iespējams, nav karaļa īstā meita: “*Tā! It kā tā iz svešas ligzdas būtu! / Priekš vecākām nekas tev nav par grūtu!*”⁴⁷⁸ Kad Gundega atraida karali Brusubārdi, viņa zemes sūtnis aizvainots izsakās nepārprotami: “*Tu negribēji tā, ko laime sūta, / Tad paklausies, ko vējš man ausīs pūta: / Pret tevi karalis esot diezgan vēss; / Reiz tava māte, kamēr tas gāj's karā, / Ir bij'se kāda zema kalpa varā. / Tu – bandu bērns! Viņš jūt, ka nav tavs tēvs!*”⁴⁷⁹”

Gundega krasi atsakās no visiem preciniekiem, tostarp karaļa Brusubārdas bildinājuma, ko izteic sūtnis: “*Ak, jūsu prātiņi nav mana daļa, / Man tā kā putnam gaisos brīva vaļa. / Es esmu – es, šī miesa – tā ir mana. / Es jūsu vīra negribu un – gana!*”⁴⁸⁰ [Izcēlums mans. - L.K.] Tik kategoriski savu fizisko būtību kā garīgās patības integrāli neatņemamu sastāvdaļu iepriekš nav apzinājusies un sargājusi neviena latviešu daiļdarba protagoniste. Taču princeses tēvs lemj meitai sodu – kad Māris, sekojot karaļa paziņojumam, pārgājis pāri tiltam pils priekšā, tādējādi apliecinot vēlmi apprecēt Gundegu, karalis saka: “*Prom visi! Kas vēl paliksies, / pats ubagiem šiem tūdaļ līdzī ies.*”⁴⁸¹” Pēc šiem draudiem Gundegu atstāj ne tikai princeses rotaļbiedrenes, bet arī Adaļa, Gundegas aukle – mātes aizstājēja, tādējādi vēlreiz apliecinot, ka šī perioda meitas nevar cerēt uz māšu

⁴⁷⁵ Jēgere-Freimane, Paula, “Anna Brigadere” // “Atziņu ceļi” R: A. Gulbis, 1936 – 241. lpp.

⁴⁷⁶ Jēgere-Freimane, Paula, “Anna Brigadere” // “Atziņu ceļi” R: A. Gulbis, 1936 – 241. lpp.

⁴⁷⁷ Pratt Annis, Archetypal patterns in women's fiction : Indiana University Press, 1981 – 16. lpp.

⁴⁷⁸ Brigadere Anna, “Princese Gundega un karalis Brusubārda” // Pasaku lugas : R : Latvijas Valsts izdevniecība, 1956 – 221. lpp.

⁴⁷⁹ Brigadere Anna, “Princese Gundega un karalis Brusubārda” // Pasaku lugas : R : Latvijas Valsts izdevniecība, 1956 – 231. lpp.

⁴⁸⁰ Brigadere Anna, “Princese Gundega un karalis Brusubārda” // Pasaku lugas : R : Latvijas Valsts izdevniecība, 1956 – 242. lpp.

⁴⁸¹ Brigadere Anna, “Princese Gundega un karalis Brusubārda” // Pasaku lugas : R : Latvijas Valsts izdevniecība, 1956 – 248. lpp.

atbalstu un līdzdalību savā liktenī.

Šeit luga sasauca ar iniciācijas pasakām, kurās pameita iekrīt, ielec vai tiek iemesta akā, un, izturot pazemē uzliktos pārbaudījumus, atgriežas kā pilntiesīga sabiedrības locekle, tikai, atšķirībā no tradicionālajām pasakām, kur pameitas iekrišanu akā šādā vai tādā veidā izraisa pamātes darbības vai intrigas, A. Brigaderes lugā pārbaudījumus meitai uzliek tēvs vai tā aizstājējs, tātad nepārprotams patriarhālās sabiedrības reprezentants. Arī tas, ka Gundegas tēvs pirmkārt domā par meitas preces vērtību, saskan ar patriarhālās sabiedrības tradīcijām, kur sievietes ir maiņas līdzeklis. Gundega, atraidot Brusubārdu, apdraud gan māsu, gan tēva izredzes, tādēļ viņai tiek atņemts pūrs, sadalot to starp abām vecākajām meitām, un pati princese aizsūtīta līdz klībijam ubagam Mārim. Šāda karaļa rīcība atgādina K. Milletas secinājumu, ka patriarhālā sabiedrība balstās īpašā seksuālā vardarbības formā, un tās pilnīgākā izpausme ir izvarošana⁴⁸², jo izprecināt meiteni pret viņas gribu nav nosaucams nekā citādi kā par legalizētu izvarošanu. Tas, ka domātais ubags izrādās maskēts karalis, kurš turklāt nolēmis iekarot princeses mīlestību, nevis paņemt viņu ar varu, kad tāda izdevība radusies, nemaina tēva nodomu zemiskumu, jo viņš par Māra nodomiem un identitāti nav informēts un pat nedomā to vērtēt.

Otrais cēliens, kurā Māris Gundegai uzdod dažādus darbus, kalpojot par pamatu lugu traktēt kā spītnieces savaldīšanas scenāriju. Taču, traktējot Māri kā animus personifikāciju, šajā gadījumā jārunā par pozitīvo animus, kas palīdz sievietei integrēt savā patībā racionalitāti, drosmi nevis tikai sapņot, bet maksimāli piepildīt vai arī mainīt realitāti, apzinoties piedāvāto izvēļu vērtību: “*Kaut man ar dusmas zibēt zib, / Tak beidzot notiek, kā v i ņ š grib.*”⁴⁸³ Turklāt visā lugas garumā Māris attiecas pret Gundegu atbalstoši, necenšoties lauzt vai ierobežot viņas izvēles. Tomēr Gundega arī šajā cēlienā turpina sargāt savu fizisko neaizskaramību, apzinoties tās saistību ar garīgo: “*Pfe! Protu, kur tu mērķē, protu! / Bet prātam tas tev nav par rotu. / Pfe! Domā, es ar brīvu ziņu / T a m došu savu vainadziņu?*”⁴⁸⁴ Gundega vēl otrajā un trešajā cēlienā atsakās atzīt Māra pozitīvo ietekmi, noniecina viņa padomus, jo Māris maskējas ubaga tēlā, kamēr Gundega vēl arvien sevi apzinās par princesi, tātad sociāli augstāku būtni.

Zīmīgi arī tas, ka lielākā daļa lugas darbības notiek dabā, un tieši dabā Gundega sastop Sniedzi, kura pārstāv viedās mātes tēlu. Tradicionāli K.G. Junga arhetipu sistēmai viedās mātes tēlam atbilstu veca sieviete, taču Sniedze, būdama dabas bērns, augu un dzīvnieku ielenkta, izprot gan dabas īpašības, gan cilvēku sirdis, tādējādi var uzskatīt, ka viņa ir mūžam jaunavīgās Zemes

⁴⁸² Millet Kate, “Sexual Politics” // University of Illinois Press, 2000 – p. 44

⁴⁸³ Brigadere Anna, “Princese Gundega un karalis Brusubārda” // Pasaku lugas : R : Latvijas Valsts izdevniecība, 1956 – 261. lpp.

⁴⁸⁴ Brigadere Anna, “Princese Gundega un karalis Brusubārda” // Pasaku lugas : R : Latvijas Valsts izdevniecība, 1956 – 258. lpp.

dievietes iemiesojums⁴⁸⁵. Sniedze pazīst meža augus, zina to pielietojumu, ko apliecina ceturtnā cēlienā, kad Gundega paģībusi: “*Tā nē, tā kaķpēda, šī traķene, / Šī naktsvijole, meža princese; / Bet še, še redzat spēka zāli pašu!*”⁴⁸⁶ Sniedze kļūst par Gundegas paraugu gan savas praktiskās gudrības, gan nelokāmās pašapziņas dēļ. Tā, kad žņaudzējs vēlas upurim Sniedzes kazlēnu, meitene saka: “*To, ko es mīlu, lai tad plīst vai lūst, / Es neiešu tak velnam rīklē grūst!*”⁴⁸⁷ Savukārt, kad Gundega kārtējo reizi atgādina, ka ir princese, Sniedze saka: “*Un kas arvien tik skatās atpakaļ, vai zini, vai zini, kur tāds der / Nu, tāds lai lien pie manas vecās māmas aizkrāsnī!*”⁴⁸⁸ Tas ir atgādinājums Gundegai, ka viņai, izaugsmes ceļu sākušai, vairs nav iespējas pagriezties atpakaļ. Viņa nevar palikt princese; vai nu sasniegs patību un kļūs par karalieni, vai arī salūzīs un nogrims par ubadzi. Šajā gadījumā sajaukta arhetipu sistēma, jo karalienes arhetips⁴⁸⁹ kā patību apliecinoša izpausme tiek pamatā attiecināts uz pusmūža sievietēm, taču pasaka piedāvā savu loģiku: princeses attīstība par karalieni ir pakāpiens pretī pilnībai; ilgstoša palikšana ubadzes tēlā tāda nav.

Neraugoties uz ārējām pretrunām un Gundegas noraidošo attieksmi, viņas un Māra cīņa ir vienota, abi darbojas uz vienlīdzīgiem noteikumiem: atšķirībā no pasakas “Mare”, Gundega nav stiprāka par Māri. Taču nav arī vājāka: kad Māris cīnās ar Žņaudzēju, kurš zemei atņēmis ūdeni, Gundegai jāiet palīgā, atnesot ūdens malku no slepena avota, kuru apsargā odzes. Turklāt mežs, kurā dzīvo Gundega ar Māri, ir karaļa Brusubārdas valstība, un tas līdz ar visu Brusubārdas zemi nokļuvis burvja varā, jo karalis atteicies precēt burvja meitu. Tādējādi Gundegas pārbaudījumi vienlaikus ir arī Māra pārbaudījumi; viņu abu spēja iziet tiem cauri vainagosies ar zemes, valsts – abu iespējamā kopējā valdījuma un dzīvesvietas – atdzimšanu, bet nespēja – ar visa dzīvā bojāeju sausumā. Tas, ka zeme cieši tieši no ūdens trūkuma, liecina par sievišķā elementa neapzinātu aizturi, savukārt valsts tādējādi simbolizē arī abu savienību, ģimeni.

Kad Māris cīnās ar burvi pamiris, bet Gundega saplēnsusi avota dvēselītes – sievišķās būtības simbola – Rasulītes doto autu, viņa Mārim noskūpst nāves dvašu no lūpām un pēc tam piekrīt kalpot Brusubārdas virtuvē, lai Mārim tiktu pirmais kumoss no karaliskā galda. Uzdevums nes pazemojumu, kad māsu un citu viesu priekšā izlīst zem drēbēm paslēptais ēdiens. Taču Gundega ir sasniegusi iekšējo harmoniju un konvencijas viņu vairs neuztrauc. Galvenais uzdevums ir nosargāt sasniegto patību, kas nozīmē iekšēju nespēju, nevēlēšanos un atteikšanos atgriezties tēva galma melīgajās attiecībās: “*Vai tā nu man vairs dzīvot gad' no gada, / Kur tagad viss, kas dv*

⁴⁸⁵ Pratt Annis, Archetypal patterns in women's fiction : Indiana University Press, 1980 – 132. lpp.

⁴⁸⁶ Brigadere Anna, “Princese Gundega un karalis Brusubārda” // Pasaku lugas : R : Latvijas Valsts izdevniecība, 1956–3 30. lpp.

⁴⁸⁷ Brigadere Anna, “Princese Gundega un karalis Brusubārda” // Pasaku lugas : R : Latvijas Valsts izdevniecība, 1956–268. lpp.

⁴⁸⁸ Brigadere Anna, “Princese Gundega un karalis Brusubārda” // Pasaku lugas : R : Latvijas Valsts izdevniecība, 1956–295. lpp.

⁴⁸⁹ K. G. Junga sistēmā karalienes arhetipa nav; tas ir derivatīvs no vecās sievas arhetipa vēlākos sekotāju darbos.

*a š o , m a n i r r a d a!*⁴⁹⁰,

Vienlaikus ar Gundegas izaugsmi A. Brigaderes luga rāda abu dzimumu harmonijas iespēju, kurā iespējama vienlīdzīga, kopīga attīstība, savstarpēja papildināšanās, nevis pakļaušana. Tādējādi jau pirms Ilgas rakstniecei faktiski izdevies radīt pilnvērtīgu jaunās sievietes tēlu – taču tikai pasakas izskatā, tradicionālā morāle un sabiedriskais līgums ir pārāk spēcīgs, lai to iedzīvinātu reālajā sabiedrībā.

⁴⁹⁰ Brigadere Anna, “Princese Gundega un karalis Brusubārda” // Pasaku lugas : R : Latvijas Valsts izdevniecība, 1956 – 334. lpp.

Nobeigums un secinājumi

Lielās franču revolūcijas iedvesmotās idejas par sieviešu vienlīdzību Latvijas teritoriju sasniedza 19. gadsimta pēdējās desmitgadēs, iegūstot kā atbalstītājus, tā noliedzējus. Sieviešu stāvoklis likuma priekšā tābrīža Krievijas impērijas Baltijas provincēs bija līdzīgs sieviešu stāvoklim Eiropā kopumā – ierobežotas izglītības iespējas, neprecējusies nepilngadīga sievieti atradās vecāku aizbildniecībā, bet precējušos sievieti neatkarīgi no vecuma pārstāvēja vīrs. Tomēr vienlaikus ar industrializācijas un urbanizācijas attīstību auga prasības pēc sieviešu darbaspēka ārpus mājas, tādējādi radot spriedzi ģimenes iekšienē gan starp bērniem, īpaši meitām, un vecākiem, gan arī starp sievietēm un vīriem. Sieviešu prasības pēc līdzvērtīgas izglītības iespējām un darba ārpus tradicionālā ģimenes loka daļā sabiedrības tika vērtētas kā morāli un ģimeni graužošanas parādības. Otrs konfliktu cēlonis dzimumu starpā bija nacionālās atmodas procesi, kuros sievietēm bija atvēlēta pasīvu vērotāju loma. T. s. Jaunās strāvas laikā ap gadsimtu miju arvien skaļāk atskanēja prasība izlīdzināt morāles prasības pret vīriešiem un sievietēm. Šie konflikti atainojās laikmetīgajā literatūrā, īpaši Aspazijas, J. Paleviča, A. Deglava literārajos darbos un teorētiskajās apcerēs.

Eiropas literatūrā paustās sieviešu emancipācijas un līdztiesības tendences 19. un 20. gadsimta mijā latviešu literatūrā galvenokārt ienāca ar reālisma un naturālisma, kā arī sociāldemokrātijas ideju un zviedru feministes E. Kejas darbu starpniecību. Izpausmes nebija ne žanriski, ne arī stilistiski konsekventas; tās varēja izpausties kāda autora vienā vai pāris darbos, vai pat tikai kāda darba vienā vai pāris tēlos, neveidojot patstāvīgu tendenci. Atšķirībā no lielākās daļas Rietumeiropas valstu, kur aktīvas debates par sieviešu līdztiesību un dzimumu dubultmorāli izraisīja H. Ibsena "Leļļu nams", Latvijā par katalizatoru polemikai starp "vecās" un "jaunās" morāles piekritējiem kļuva H. Zūdermaņa un Aspazijas drāma "Gods" un "Zaudētas tiesības" nonākšana uz latviešu teātra skatuve. Turpretī zviedru feministes E. Kejas savam laikam radikālās idejas par laulības institūcijas reorganizēšanu, sieviešu nodrošināšanu līdz un pēc dzemdībām un mātes stāvokļa aizsardzību, neguva plašu rezonansi atviešu literatūras kritikā un sabiedriskajā domā, kaut arī epizodiski izpaudās vairāku rakstnieku darbos.

Raugoties uz promocijas darbā pētīto periodu sieviešu rakstītās literatūras attīstības aspektā, iespējams skaidri saskatīt līdzības triju rakstnieču paaudžu ietvaros. Pirmās paaudzes – 19. gadsimta 70. un 80. gados aktīvi darbojušos rakstnieču – devums latviešu literatūrā un it īpaši sieviešu pašapziņas modināšanā pirmkārt vērtējams sakarā ar viņu uzdrīkstēšanos ienākt literatūras pasaulē kā radītājiem, ne tikai kā patērētājiem. Tas bija būtisks solis pretī nākamajām, jau ievērojami augstākām sieviešu rakstnieču daiļrades virsotnēm. Tāpat kā V. Vulfa apgalvo, ka bez Mārlova un

Čosera nebūtu Šekspīra⁴⁹¹, arī bez tautiskā posma rakstniecēm nebūtu iespējama Aspazija, vismaz ne tajā kvalitātes līmenī, kādu sasniedza viņas daiļrade.

Pirmās paaudzes rakstnieces uzstāda prasību pēc līdzvērtīgas izglītības un sabiedriskās līdzdarbības sievietēm, strikti balstoties nacionālās pašapziņas veicināšanas un latviešu nācijas pastāvēšanas nepieciešamībā. Tās vērtējamās kā politiski gudra pielāgošanās laika konjunktūrai, jo uzsver izglītotas sievietes – ģimenes mātes, pavarda kūrējas, tautas dzīvē spēka veidotājas un audzinātājas – nozīmi līdzās nacionālajā stājā stingram vīrietim.

Otrās paaudzes latviešu rakstnieču darbos aktualizējas atsevišķas sievietes, patstāvīgas personības prasības pēc vīrietim līdzvērtīgām individuālajām brīvībām sadzīves, izglītības un morāles jomā. Divas redzamākās paaudzes pārstāves savos darbos piedāvā atšķirīgu redzējumu sievietes situācijai un atšķirīgus risinājumus, nonākot pie kopīga secinājuma, ka sievietes dzīves dzinējspēks ir mīlestība. Tomēr tā nav agrākā laika latviešu literatūras sentimentālā, padevīgā, cietēja mīlestība, bet aktīvas jūtas, kas neseko patriarhālās sabiedrības kanoniem un neļaujas no tiem iebaidīties. Mīlestība var gan tikt atraidīta, gan arī būt tik spēcīga, ka nebaidās pārkāpt visstingrākos aizliegumus, jūtu dēļ sieviete var uzpurēties vai kaisles radīta naida uzplūdā atriebties. Otrās paaudzes latviešu rakstnieču veidotie sieviešu tēli pirmo reizi latviešu literatūrā atklāj visu pārvarošu kaislību un saprāta, kaislību un pienākuma, kaislību un ētisko uzskatu cīņu, kas ir raksturīgs lielo antīko traģēdiju pamats.

Īpaši Aspazijas tēlotajās sievietēs iezīmējas nesaskaņa starp vēlmi pilnveidoties, nepieciešamību izveidot un paust savu neatkarīgo patību un tai pretstatīto iekšējo nepieciešamību pēc mīlestības. Sekojot V. Vulfas definētajai dihotomijai starp rakstniecēm, kuras atradušas savu sievišķo valodu un tām, kuras cīkstas pret vīriešu dominanci, Aspazijas varonēm būtisks ir sacelšanās – tradicionālās morāles pārkāpšanas, – tātad “grēka” un tā uzliktās stigmas jautājums.

Turpretī A. Brigaderes daiļrade, kura ārēji iekļaujas patriarhālās tradīcijas tendencē sieviešu tēlus dalīt sievietes-mātes un sievietes-hetēras pretmetos, iekšēji ir brīvāka no patriarhālās sabiedrības ierobežojumiem. A. Brigaderes sievietes nesaceļas pret dzīvi, sabiedrības likumiem un vīrieti vispār, kā to stihiski dara Aspazijas tēli, bet apzināti ar visu būtību ziedojas mīlestībai kā vienīgajam morālajam imperatīvam.

Trešā latviešu rakstnieču paaudze literatūrā ienes sievietes dzīves psihofizioloģisko norišu aprakstus – erotiku, nevainības zaudēšanu, laulības, dzemdības, arī abortu, bērna nāvi. Šī pieredze iepriekš latviešu rakstniecībā ignorēta vai aprakstīta virspusēji. Arī pirmās divas rakstnieču paaudzes ar sievietes dzimumdzīvi saistītos jautājumus attēloja kā pamatā sociālu un morālu izvēli,

491

Woolf Virginia, “A Room of One's Own” // Selected Works of Virginia Woolf : Wordsworth Editions, 2005 – p. 603

kamēr trešajai paaudzei sievišķās erotikas komponente un tās konsekvences ir integrāls sievietes patības aspekts. Sievietēm psihofizioloģiskā diskursa ienešana literārajos darbos nozīmē būtisku pavērsienu personības attīstības apzināšanā un vokalizēšanā. Vienlaikus nosacīti brīvākās sociālās attiecības starp dzimumiem liek meklēt atbildes uz jautājumiem, ko sievietei nozīmē erotiskā mīlestība, cik lielu lomu tā spēlē viņas dzīvē, kā sadzīvot ar tradicionālajām un mainītajām attiecību lomām, kurās tomēr visu morālo atbildību par šādās attiecībās radušos jaunu dzīvību joprojām iznes tieši sieviete. Krasi iezīmējas pretstats starp pilsonisko un sociāldemokrātisko kritiku, tomēr jauno rakstnieču daiļrade nepieņemama šķiet abu spārnu kritiķiem: pirmo acīs tā apdraud visu sabiedrisko iekārtu, kamēr otrie aizrāda uz pārlieku koncentrēšanos uz fizioloģiju un pilsoniskiem aizspriedumiem.

19. un 20. gadsimta mijas latviešu literatūrā iezīmējas būtiska atšķirība starp sieviešu tēliem rakstnieku vīriešu un rakstnieču sieviešu darbos. Kļūstot par tēlu vīrieša rakstītā literārā darbā, sieviete zaudē individualitāti, tās vietā iegūstot sociālo lomu / masku / personu. Lielā mērā tieši šī transformācija atspoguļojas pirmajos latviešu literatūrā sastopamo sieviešu tēlu klasifikācijas mēģinājumos. Tajos izpaužas romantismam un vēlāk reālismam raksturīgie pretstatu pāri, kur vilinātāja, netikle, ragana, vecmeita tiek nostādītas kā negatīvie sieviešu sociālo lomu aspekti pretstatā pozitīvajiem: ģimenes / nācijas mātei, uzticīgai mīlētājai. Kā pozitīvie, tā negatīvie stereotipi ir vīriešu radīti sociāli konstrukti, kuru mērķis ir atvieglot vīrietim sievietes “objekta” uztveri, jo vienkāršo skatījumu uz personību un tās izpausmēm.

Daudz sarežģītāk vai pat gandrīz neiespējami iepriekš sagatavotās klasifikācijas sistēmās ievietot rakstnieču radītos tēlus. Tas gan nenozīmē, ka rakstnieces ar pirmajiem literārajiem darbiem būtu spējušas radīt pilnīgi jaunu tēlu sistēmu; drīzāk klasifikācijas grūtības rodas tieši tās iekšējā pretrunīguma dēļ. Jaunā sievietes ceļa meklējumi atklāj arī to, cik lielā mērā pašas rakstnieces atrodas tradicionālās tēlu sistēmas iespaidā, un mēģinājumi radīt atšķirīgu, sievietes uztverei dabiskāku sistēmu ir nevienmērīgi.

Agrīno sieviešu tēlu klasifikācijas mēģinājumu autori koncentrējušies uz sievietes kā sociālas un dzimuma būtnes klasifikāciju tās attiecībās ar un attieksmē pret vīrieti. Sievietes tiek uztvertas tradicionālos stereotipos, attiecinot tos ne tikai uz literārajiem tēliem, bet arī plašāk – uz sievietēm vispār. Pieminot jēdzienus “sievišķība”, “sievišķīgums”, nenotiek mēģinājums tos definēt, vienīgi parādīt kā atšķirīgus no “vīrišķības”, “vīrišķīguma”, kas tiek uztverts kā norma.

Pretstatā ierobežotajiem klasifikācijas mēģinājumiem, šā laika literatūrā sastopamie sieviešu tēli piedāvā daudzveidīgākas un dziļākas interpretācijas iespējas, ne tikai kā sievietes dažādās lomas sabiedrībā vai attiecībās ar vīrieti, bet arī kā sievietes patības meklējumu mēģinājumus un sievišķo / vīrišķo arhetipu mijiedarbību tēlu pamatā. Tomēr arī šajos mēģinājumos pārbaudes akmens sievietes

patības meklējumos ir attiecības ar vīrieti, kuros atklājas internalizētās patriarhālās morāles prasības. Loģiska konsekvence ir tēla nāve darba noslēgumā, kas lielākoties reprezentē attīstības strupceļu. Tikai atsevišķi sieviešu tēli promocijas darbā aplūkotā perioda literatūrā atklāj tiesības uz kļūdām, nesamaksājot par tām ar dzīvību.

Dzimumdiferences skatījumā nozīmīgs aspekts ir limitētais sižetu / mītu apjoms, kas tradicionāli literatūrā bijis pieejams sievietei, faktiski vienīgais pozitīvais sievietes ceļš ir jaunava – mīlētāja – māte. Šīs lomas ir vienlaikus karjera, galējā mācīšanās pieredze, pāreja pieaugušo kārtā, pasaulīgo panākumu vai zaudējumu apliecinājums. Lielā mērā kā tādas tās tiek uztvertas arī 21. gadsimta sākumā, tādēļ tik nozīmīgi ir pētītā perioda latviešu literatūrā iezīmētie attīstības varianti.

Kopumā apstiprinājusies sākotnēji izvirzītā hipotēze, ka latviešu rakstniecēm biogrāfiskais aspekts periodā līdz Latvijas Republikas izveidei bijis tikpat būtisks kā citur Eiropā. Līdzīgi kā tas notika citās Eiropas kultūrās, sākotnēji arī latviešu rakstnieces varēja pievērsties rakstniecībai tikai kā vaļaspriekam. Tomēr pāreja uz profesionalizēšanos notika strauji, un jau otrā rakstnieču paaudze ar rakstniecību uzturēja sevi un ģimenes. Pastāv arī vēsturiskās situācijas nosacītas atšķirības: tā kā latviešu valoda un kultūra 19. gadsimta vidū tikai īsti sāka tikt apjausta un apzināti kopta, tāpat arī tikai pamazām veidojās stabila latviešu vidusšķira, aizkavējās arī atsevišķi literārie procesi. Piemēram, Eiropai raksturīgais sadzīves romāna žanrs rakstnieču sieviešu izpildījumā Latvijā radās tikai 20. gadsimta otrajā desmitgadē, kamēr pārējie žanri samērā līdzsvaroti attīstījās gan vīriešu, gan sieviešu izpildījumā.

Austrumeiropas sieviešu vēsture vēl aizvien pētīta relatīvi maz. Sieviešu kā otrā dzimuma, atšķirīgā klātbūtne visos kultūras un sadzīves procesos prasa dziļāku integrāciju kopējā skatījumā. Rakstniecības laukā līdz ar šo pētījumu sperts viens solis tālāk, tomēr vēl aizvien ir plašs lauks pētījumiem, gan tiecoties pilnveidot atsevišķu latviešu rakstnieču biogrāfiskos datus, gan apzinot sievietes tēla kopsakarības un atšķirības prozā, drāmā un no šī pētījuma apzināti izslēgtajā dzejā. Tāpat lielā mērā tieši no latviešu pētniekiem atkarīga baltvācu kultūras lauka apzināšana, piemēram, Luīzes Valdemāres literārā mantojuma apkopojums, analīze un iekļaušana kopējā kontekstā. Arī sieviešu klātbūtne Latgales rakstniecībā drukas aizlieguma laikā un pēc tā atcelšanas nav pietiekami apzināta.

Avoti un literatūra

Latviešu autoru grāmatas un rokraksti

- Antija. "Aina Āre" // Domas : R : Golts, 1912 – Nr. VII-XII
- Antija. Apvērsums / RMM krājums, rokraksts, Nr. 496387 – 72 lpp.
- Antija. Uz ceļa sabraukta vabule / RMM krājums, rokraksts, Nr 496386 – 195 lpp.
- Antija. "Sen pagājušu dienu miņai" / RMM krājums, rokraksts, 1959.g. Nr. 496378 – 59 lpp.
- Aspazija. Kopoti raksti, 3. sēj. - R : Liesma, 1986 – 603 lpp.
- Aspazija. Kopoti raksti, 4. sēj. - R : Liesma, 1987 – 683 lpp.
- Aspazija. Kopoti raksti, 5. sēj. - R : Liesma, 1988 – 555 lpp.
- Brigadere A. Dienasgrāmatas un pieraksti, 1895.-1901.g. / RMM krājums, inv. Nr. 33418. - 88 lpp.
- Brigadere A. 1899. gada dienasgrāmata / RMM krājums, inv. Nr. 33419. - 57 lpp
- Brigadere A. Pie latviešu miljonāra. - R : J. Brigadera izdevniecība, 1909 – 77 lpp.
- Brigadere A. Pasaku lugas : R : Latvijas Valsts izdevniecība 1956 – 336 lpp.
- Brigadere A. Stāsti un noveles. - R : Latvijas Valsts izdevniecība, 1958 – 453 lpp.
- Brigadere A. Lugu izlase. - R: Liesma, 1984 -
- Brigadere A. Kad pumpuri briest. - R: Liesma, 1993 – 474 lpp.
- Brigadere A. Klusie varoņi. - R : Valters un Rapa, 1996 – 457 lpp..
- Brigadere A. Par garīgo Latviju. - R : Valters un Rapa, 1997 – 438 lpp.
- Brigadere A. Lugas. - R : Valters un Rapa, 2004 – 480 lpp.
- Deglavs A. Zeltenīte. - R : Valters un Rapa, 2006 – 266 lpp.
- Deglavs A. Rīga : R : Zvaigzne, I.-III. daļa, 1993 -
- Freimane M. Ceļa spieķi, meklēti tēvijā un atrasti svešumā un Grēka augļi – Liepāja, K. Ukstiņš, 1880 – 24 lpp.
- Freimane M. Par piemiņu – Liepāja, K. Ukstiņš, 1884 – 146 lpp.
- Gailīte A. Ilgas un maldi – R : J. Roze, 1923 – 121 lpp.
- Gailīte A. Ceļiniece – Stokholma : Daugava, 1962 – 301 lpp.
- Ivande Kaija. Iedzimtais grēks – R : Artava, I.-III daļa, 1992-1993
- Ivande Kaija. Sfinksa – R : Valters un Rapa, 1921 – 392.lpp.
- Ivande Kaija. "Priekšlasījums "Dzimumu problems romānos "Iedzimtais grēks", "Jūgā" un "Sfinksa" / RMM krājums, inv. Nr. 290059 - 21 lpp.
- Jansons-Brauns J. Mūsu modernās jaunavas un viņu naidnieki literatūrā – R : E. Upīte, 1899 – 24 lpp.
- Kreicbergs J. Baltijas sievietes tiesības – R : P. Gailis, 1909 – 76 lpp.
- Palevičs J. Lugas – R : Liesma, 1969 – 133 lpp.

Pēkšēna M. Dzejoļi I / Krājuma "Saulgoži un pakrēšļi" rokraksts ar tēva Teņa īsu dzīvesstāstu un visu M. Pēkšēnas brāļu un māsu dzimšanas datiem. J. Misiņa bibliotēkas krājums, mape Marija Pēkšēna VIII

Pēkšēna M. Ģertrūde / Rokraksts, M. Liepiņas rokraksta atšifrējums, J. Misiņa bibliotēkas krājums

Pēkšēna M. Vienu stāstu! / Rokraksts, J. Misiņa bibliotēkas krājums

Poruks J. Talants un dzimta // Kopoti raksti XII sēj. - R : J. Roze, 1929 – 183.-224. lpp.

Švābe A. Inteliģenti – R : Brošs, 1912 – 239 lpp.

Upīts A. Amazones – Pēterburga : A. Gulbja apgādībā, 19-- – 46 lpp.

Upīts A. Sieviete – R : Valters un Rapa, 2007 – 262 lpp.

Zeiferts T. Latviešu rakstniecība 1895. gadā – R: A. fon Grothuss 1896 – 37 lpp.

Zeltmatis, Smags gaiss – R : E. Ēķis, 1907 – 98 lpp.

Zeltmatis, Latviešu rakstniecības almanahs – R : E. Ēķis, 1907 -

Zeltmatis, Negoda apsegs – Cēsis: O. Jēpe, 1909 – 56 lpp.

Zeltmatis, Sarkanās lilijas – Cēsis: O. Jēpe, 1918 – 183 lpp.

Periodikā publicēti literārie darbi un būtiskie raksti

Balode H., "Par sieviešu pienākumiem. Pēc Jēkaba Dzeguzes, stud. teol. atstātiem materiāliem plašāki izstrādājis B.K.." // Baltijas Vēstnesis, 1888 – 8., 9., 11., 12., 13., 14. aprīlis

Birkerts A., "Latviešu sieviete plašāku centienu laukā" // "Dzimtenes Vēstneša Pielikums", 1912 – Nr. 71, 72, 79, 81, 85.

Birkerts A., "Sieviete visjaunākā latviešu literatūrā" // "Dzimtenes Vēstnesis", 1912 -

Birkerts A., "Latviešu sieviete plašāku centienu laukā" // Dzimtenes Vēstneša Pielikums, 1912 – Nr. 75

Birzniece, "Par "Latvju līgavām"" // Rota, 1886 – Nr. 41-42

Brigadere A., "Piezīmes pie laulības problema" // Daugavas Gada Grāmata : R : Valters un Rapa, 1924

Brīvnieka Liesma, "Briesmoņa līgava" // Latvietis, 1884 – Nr. 26-43

Brīvnieka Liesma, "Dzeja" // Latvietis, 1886 – Nr. 42

Brīvnieka Liesma, "Uz Sibīriju!" // Latvietis, 1886 – Nr. 16

Brīvnieka Liesma, "Krupis tas pūķis" // Latvietis, 1896 – Nr. 47

Freimane M., Neviens savam liktenim neizbēg // Liepājas Pasteniķs. 1880 – Nr, 42-47, 49

Freimane M., Akmiņa sirds // Liepājas Pasteniķs, 1881 – Nr. 29

Freimane M., "Pērkona teika" // Pagalms, 1881 – Nr.8., 83.,-84.

Freimane M., Mīlestība un viņas atriebšana // Liepājas Pasteniķs, 1881 – Nr. 31-43

Gaiduļa Paula, "Memnona stabs" // Draugs un Biedris, 1868 – Nr . 22

"Gaiduļa Paulas atmiņas par studējošiem latviešiem Tērbatā" // Ilustrēts Žurnāls, 1925 – Nr.2., 56.-57. lpp.

Grietiņa, "Zagta laime" // Dzimtenes Vēstneša Literārais Pielikums, 1914 – Nr 1. - 21.

Krauja A., "Valdītāju raksturi Aspazijas drāmās" // Druva, 1913 – Nr. 7, 740. lpp.

Kronvalde K., "Cienīgam Garam" // Baltijas Vēstnesis, 1870 – Nr 84.

Līgotņu Jēkabs, "Sieviešu tipi Annas Brigaderes daiļradē" // "Dzimtenes Vēstnesis", 1912 – Nr.17

M. Br. Par sievietēm mūsu drāmā // Saimnieču un Zelteņu Kalendārs 1894 – 12.-27. lpp.

Medinsku Marija, "Sērdienīte" // Saimnieču un Zelteņu Kalendārs, 1893

Medinsku Marijas vēstules // Dzimtenes Vēstnesis, 1916 – Nr. 218, 222.

Melnalksne A., "Atbilde Andrejam Upītim" // Jaunā Dienas Lapa, 1913 – Nr. 155-156

- - n. "Cienījamai Kar. K. kundzei!" // Baltijas Vēstnesis 1870 – Nr. 51

Niedra A., Iedzimtā grēka pamati // Dzimtenes Vēstnesis, 1913

Poruks J., "Kodes un rūsa" // Saimnieču un Zelteņu Kalendārs, 1901 – 1.-15. lpp.

Poruks J., "Rīgas Latviešu teātris, Zaudētas tiesības no Aspazijas" // Baltijas Vēstnesis, 1903 – Nr. 206

Priedīte N., "Mātes un meitas" // Dienas Lapa, 1894 – Nr. 78

Purapuķe J. "Sieviešu jautājums modernajā literatūrā" // Baltijas Vēstneša Pielikums, 1897 – Nr. 275, 281, 287, 291

Rasmer A. "Melnais ērglis" // "Zalktis", 1908 – Nr. IV, 58.-88. lpp.

Sieviete pēc piecsimts gadiem // Liepājas Kalendārs : K.A. Freivalds un biedri, 1904 – 3-22. lpp.

Upīts A., "Sieviete bīstamā un nebīstamā vecumā". // Jaunā Dienas lapa, 1911 – Nr. 91. Arī grāmatā: Upīts A., Kopoti raksti : R : 1951. g., 17. sēj., 287.-289.lpp.

Upīts A. "Mūsu jaunās rakstnieces" // Vārds, 1913

Vēbers A. "Par sieviešu emancipāciju" // Baltijas Vēstneša Pielikums, 1887 – Nr. 263

Zālīte H. "Ko mūsu zeltenes lai mācās?" // Mājas Viesis, 1895 – Nr. 36-38

Zālīte H. "Par rakstnieku pabalstīšanu" // Dienas Lapa, 1899 – Nr. 204

Zeiferts T. "Par sieviešu dabu un audzināšanu" // Austrums, 1893 – Nr. X. 305.-312.lpp.; Nr. XI, 404.-412. lpp.

Zeiferts T. "Aspazijas lugas" // Mājas Viesis, 1894 – Nr. 18

Zeiferts T. "Latviešu beletristikas grāmatas 1893. gadā" // Mājas Viesis, 1894 – Nr. 28

Zeiferts T. "Sieviešu tipi latviešu 1893. gada rakstniecībā" // Mājas Viesis, 1894

Zeltmatis, "Vijolītes" // Mājas Viesis Literārais Pielikums, 1894 – Nr. Nr. 31.-33.

Atsevišķu ārzemju autori latviešu tulkojumos

Agrele A. Glābts!. - R: Orlovskis, 1899 – 67 lpp.

Fulda L. Verdzene. - Jelgava, Ā. Alunāna apgādībā, 1897 – 68 lpp.

Ibsens H. Izlase, 2. grāmata Benedikta Kalnača. - R : Norden AB, 2006

Keja E. Mūsu bērnos – mūsu nākotne : R : E. Ēķis, 1907

Keja E. Māte un bērns. - Dikļi, 1909 – 22 lpp.

Keja E. Kā sievietes darba spēks tiek izlietots nevietā. - R : D. Zeltiņš, 1912. - 52 lpp.

Mikaēlisa K. Bīstamais vecums. - R : J. Pīpe, 1911 – 122 lpp.

Strindbergs A. Precēti ļaudis. - Pēterburga : A. Gulbja apg., 1912 -

Strindbergs A. Jūlijas jaunkundze. - R : Apgāds Daugava, 1995 – 142 lpp.

Strindbergs A. Tēvs. - R : Apgāds Daugava, 1996 – 224 lpp.

Vispārīgā literatūra, pētījumi

A Biographical Dictionary of Women's Movements and Feminisms, ed. by De Haan Francisca :

Central European University Press, 2006 – 698 p.

Абрамс Л., “Формирование европейской женщины новой эпохи, 1789-1918. - Moskva :

Izdateļskij Dom Gosudarstvennogo universiteta – 405 c.

Allunans A. Ievērojami latvieši: skices un atcerejumi. 1. burtn. - Jelgava : druk. A. Reinbergs, 1887-1890

Aristotelis, Poētika. - R : Jāņa Rozes apgāds, 2008 – 127 lpp.

Āronu Matīss. Latviešu tulkotās beletristikas rādītājs. - Rīga, RLB Zinātņu komisija, 1902 – 269 lpp.

Биркхойзер-Оэри С. Мать: архетипический образ в волшебных сказках – Москва : Когито-центр, 2006 – 254 с.

Brante L. Latviešu sieviete – Rīga : Valters un Rapa, 1931 – 234 lpp.

Brauna L. Sieviešu jautājums – Rīga : Mazā bibliotēka, 1906 – 92 lpp.

Butler J. Gender Trouble – Routledge, 1999 – 221 p.

Gimbutas M. The Living Goddesses – University of California Press, 2001 – 286 p.

Gudriķe B. Andrieva Niedra – rakstnieks un mācītājs – R : Zinātne, 2007 – 325 lpp.

Hausmanis V. Latviešu drāmas sākotne – R : Zinātne, 2009 – 318 lpp.

Hirsch M. Mother / Daughter Plot: Narrative, Psychoanalysis, Feminism - Indiana University Press 1989 – 260 p.

Ideju vārdnīca, sast. Anna Lūsija Nortone. - R : Zvaigzne ABC, 1999 – 659 lpp.

Ikstena N. Pārņākšana. R : Garā Pupa, 1993 – 252 lpp.

- Irigaray L. Je, Tu, Nous. - Routledge Classics : 2007 – 138 p.
- Ivbulis V. Ceļā uz literatūras teoriju. - R : Zinātne, 1998 – 213 lpp.
- Jēgere-Freimane P. Atziņu ceļi. - Rīga : A. Gulbis, 1936 – 322 lpp.
- Jung C. G. Man and his symbols – Dell, 1968 – 432 p.
- Юнг К. Г. Душа и миф. Шесть архетипов – Киев-Москва : Port-Rojaļ – Совершенство, 1997.g.
- Jung C. G. Four Archetypes. - Routledge Classics London&NY, 2001 – 201 p.
- Jungs K. G. - Psiholoģiskā tipoloģija un māksla. - Rīga : Zvaigzne ABC, 2009 – 99 lpp.
- Jungian Literary Criticism, ed. By Richard Sugg. - Northwestern University Press, 1992 – 439 p.
- Kundziņš K. Latviešu teātra vēsture. 1. sējums. - R : 1968. g.
- Kursīte J. Mītiskais folklorā, literatūrā, mākslā. - Rīga : Zinātne, 1999 – 524 lpp.
- Ķelpe J. Sieviete latvju rakstniecībā. - Jelgava : Jelgavas Ziņu izd., 1936 – 206 lpp.
- Latviešu literatūras vēsture, zin. vad. Hausmanis Viktors. 1. sēj. - R : Zvaigzne ABC, 1998 -
- Latviešu literatūras vēsture, red. Ludis Bērziņš, 3. sēj. : Rīga : Literatūra, 1935.g.
- Latvieši, igauņi un lietuvieši: literārie un kultūras kontakti, zin. red. Benedikts Kalnačs - Rīga : LU LFMI, 2008 - 1106 lpp.
- Marholm L. Studies in the Psychology of Woman. - Nabu Press, 2010 - 360 lpp.
- Mauriņa Z. Baltais ceļš. - R : Zvaigzne ABC, 1996 - 164 lpp.
- Millett K. Sexual Politics. - University of Illinois Press, 2000 – 397 lpp.
- Mills J. S., The Subjection of Women : EBook #27083, project Gutenberg : 2008
- Moi T. Henrik Ibsen and the Birth of Modernism. - Oxford University Press, 2008 – 396 p.
- Mūsdienu feministiskās teorijas, sast. Novikova I. - R: Jumava, 2001 – 464 lpp.
- Monaghan P. The New Book of Goddesses and Heroines. - Llewellyn Publications, 1997 – 384 p.
- Phelps W. L. Essays on modern dramatists. - University of Michigan Library, 1921 – 300 p.
- Pratt A. Archetypal Patterns in Women's Fiction. - Midland Books, 1981 – 224 p.
- Psyche and the Arts, ed. by Susan Rowland : Routledge, 2008 – 216 p.
- Rabuzzi K. A. Motherself. - Indiana University Press, 1988 – 260 p.
- Rowland S. Jung. A Feminist Revision. - Polity Press, 2002 – 200 p.
- Rubenis A. Deviņpadsmitā gadsimta kultūra Eiropā. - Rīga : Zvaigzne ABC, 2002 – 591 lpp.
- Rudzītis J. Starp provinci un Eiropu. - Vasteras : Ziemeļblāzma, 1971 – 255 lpp.
- Sasoon D. The Culture of Europeans from 1800 to Present - London : HarperCollins 2006 – 1617 p.
- Showalter E. A Literature of Their Own. - Princeton University Press, 1977 – 392 p.
- Sievietes ceļā / Sast. I. Trapenciēre. - R : Vaga, 1992 – 266 lpp.
- Stahnke A. B. Aspazija: Her Life and Her Drama . - University Press of America, 1984 – 384 p.
- Stepiņš L. Latviešu un dāņu literārie sakari. - R : Zinātne, 1989 – 228 lpp.

- Stepiņš L. Latviešu un zviedru literārie sakari. - R : Zinātne, 1983 – 168 lpp.
- Šuvajevs I. Dzīļu psiholoģija. - Rīga : Zvaigzne ABC, 2002 – 335 lpp.
- Švābe A. Latvijas vēsture 1880-1914. - Upsala : Daugava, 1958 – 752 lpp.
- Templeton J. Ibsen's Women. - Cambridge University Press, 1997 – 386 p.
- Trimdas rakstnieki, virsredaktors Ērmanis P. - Kempten : Viļa Štāla apgāds, 1947 – 306 lpp.
- Ulvros E. H. Sophie Elkan – hennes liv och vänskapen med Selma Lagerlöf : Lund : Historiska Media, 2001.g.
- Unams Ž. Marija Valdemāre : pirmā latviešu stāstu rakstniece. - R : Logs, 1937 – 39 lpp.
- Upīts A. Latviešu rakstniecība – R : Latvijas Valsts izdevniecība, 1951 -
- Upīts A. Vēstules – R : Liesma, 1977 – 232 lpp.
- Valeinis V. Ievads latviešu literatūrteorijā un vēsturē. - R : Zvaigzne ABC, 1999 – 144. lpp.
- Vičs A. Latviešu skolu vēsture, 5. sēj. - R : RLB. Derīgu grām. Nod., 1940
- Viese S. Mūžīgie spārni. - R : Jaunā Daugava, 2004 – 454 lpp.
- Винокур Г. О., Биография и культура. Русское сценическое произношение. – Москва : Русские словари, 1997 – 88 с.
- Voltersa M. Feminisms. Ļoti saistošs ievads. - R : ¼ Satori, 2009 – 191 lpp.
- Wilkie B., Hurt J. Literature of the Western World, Vol. II- Macmillan, 1988 – 2265 p.
- Woolf V. “A Room of One's Own” // Selected Works of Virginia Woolf : Wordsworth Editions, 2005 – 1024 p.
- Yuval-Davis N. Gender & Nation. - London: SAGE Publications, 1997 – 157 lpp.
- Yuval-Davis N., Werbner P. Women, citizenship and difference. - Zed books, 1999 – 256 p.
- Юваль-Дейвис Н. Гендер и нация - R : Elpa, 2001 – 234 с.
- Zelče V. Nezināmā. - R: Latvijas Arhīvistu biedrība, 2002 – 298 lpp.
- Valdemārs K. Lietišķā un privātā sarakste, sastādījusi Zelče V. *et al.* 1. sēj.- R: Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 1997 -
- Zālīte P. Ko liela latviete mums stāsta. - Rīga : Autora izd., 1937 – 267 lpp.
- Ziemeļu zvaigznājs, sast. Daukste-Silasproģe I. un Jundze A. – R : Zinātne, 2002 – 386 lpp.

Citi raksti periodikā

- n, “Cienījamai Kar. K. kundzei!” // “Baltijas Vēstnesis”, 1870 – Nr.
- ns, “Sieviešu jautājums kā kultūras problēms” // “Druva”, 1913 – Nr. 3
- A.B., "Ilgas un maldi" / Latvija, 1913 – Nr. 235
- A. St., “Sieviete “bīstamā vecumā”. Lasītāja piezīmes” // Sadzīve, 1911 – Nr. 73.-77.
- Antons, "Latviešu proletariāts un izglītība" // Latviešu Izglītības Biedrības Gada Grāmata : R : 1913

– 11.-30. lpp.

Āronu Matīss, "Par sieviešu mācības vajadzību" // "Dienas Lapa", 1894 – Nr. 261

"Aspazija. Īsas biogrāfiskas ziņas" // Saimnieču un Zelteņu Kalendārs 1895

"Aspazija un mūsu kritika" : Liepāja : Liepājas Latviešu grāmatu izdevēju biedrība, 1891

Balode P., "Ivande Kaija un viņas laiks" / Rokraksts, RMM krājums, Ivandes Kaijas arhīvs.

Bērziņš A., "Annas Brigader "Princese Gundega un karalis Brusubārda"" // Druva, 1912 – Nr. 4, 484.-493. lpp.

Birkerts A., "Strādnieks latviešu rakstniecībā" // Vārds II, 102.-129. lpp.

Bojenieks, "Zemnieks un muižnieks" // Baltijas Vēstnesis, 1879 – Nr. 15

Br. M., "Par sievietēm mūsu drāmā" // Zemkopības un saimniecības kalendārs, 1894 – 12.-27. lpp.

Brencēns M., "Medinski kdzes "Zemnieks un muižnieks" pret Kaudzīšu kgu "Mērnieku laikiem" // Baltijas Vēstnesis, 1881 – Nr. 41

Buceniece E., "Aspazija – no grieķu valodas – mīlamā" // Sievietes ceļā : R : Vaga 1992 – 14.-21. lpp.

Cimdiņa A., "Feminisms un literatūra" // Karogs, 1994 – Nr. 12, 130.-139. lpp.

Daija P., "Sieviete apgaismības laika latviešu literatūrā" // Kultūras Forums, 2008 – Nr. 23

Deglavš A., "Kāds vārds par Hermaņa Zūdermaņa lugu "Gods"" // Mājas Viesa Literāriskais Pielikums, 1894 – Nr. 10

Deglavš A., "Atklāta vēstule latvju mātei – laucinieci" // Mājas Viesa Literāriskais Pielikums, 1894 – Nr. 16

Deglavš A., "Aspazija" // Jaunā Dienas Lapa, 1913 – Nr.53-59

Dimā A., "Pēdējā vēstule par sieviešu tiesībām" // Mājas Viesa Mēnešraksts, 1895 – Nr. III, 205. lpp.

Ezerniece Z., "Spēks un maigums Brigaderes tēlos" // Sievietes Pasaule, 1929 – Nr. 21, 12 lpp.

Gailīte A., "Annas Brigader "Ilga" // "Latvijas Vēstnesis", 1920 – Nr. 31

Гинзбург Л., "Об историзме и структурности" // О старом и новом. - Ленинград : Советский Писатель, 1982 – с. 4-15

"Graudī un Ziedi" // "Balss", 1894 – Nr. 17-18

J. Gr., "Annas Brigader "Ilga"" // Latvijas Kareivis, 1920 – Nr. 222

Grīnuma G., "Meistar, māci pats sevi!" // Karogs, 1996 – Nr.7, 192.-231.lpp.

Grīnuma G., "Es būšu tavas rokas mazākais pirkstiņš..." // Karogs, 1997 – Nr. 7, 162.-188. lpp.

Grīnuma G., "Mēs arī zem pelniem kvēlosim..." // Karogs, 2001 – Nr.12, 175.-201. lpp.

"Jaunā sieviete latviešu literatūrā un dzīvē" // Dzīve, 1913 – Nr. 284

Jēgere-Freimane P., "Draudzības un vientulības problēma Annas Brigaderes dzīvē" // Laiks, 1947 –

Nr.19. 56.-66. lpp.

Jūrniece, "Pirmā sieviešu kustības veicinātāja" // "Modes Vēstnesis, 1901 – Nr. 3. 98-99. lpp.

Kalnačs B., "Bēdziet! Naturālists nāk!" // Karogs, 2001 – Nr.8, 196.-206. lpp.

Kāds tēvs – laucinieks, "Vēl kāds vārds no laucinieku puses par Zūdermana "Godu" // "Mājas Viesis, 1894 – Nr. 18

Kārkluvāls F., "Par latviešu skaisto dzimumu" // Baltijas Vēstnesis, 1890 – Nr. 174-175

Kārkluvāls F., "Emancipācija un emancipētās sievietes" // Baltijas Vēstnesis, 1895 – Nr. 15, 16, 18, 19

Kārstenis J., "Sauslej kundze" // Baltijas Vēstnesis, 1920 – Nr. 57

Kaudzīte M., "Vēl kāds vārds par un priekš tautietēm" // Balss, 1879 - Nr. 30; Nr.46-48

Kaudzīte R., "Sievišķais cilvēks" // "Balss", 1887 – Nr. 19-21, 23-27, 29-34

K.J., "Sievieši un viņu izglītība" // "Dienas Lapa", 1889 – Nr. 17

Klaustiņš R., "Kā izauguse Aspazijas īpatnējā izteiksme" // "DzV", 1913 – Nr 16

Kļaviņa S., "Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas devums latviešu izlokšņu aprakstīšanā" //

Материалы XXXIV Международной филологической конференции : Санкт-Петербург : Филологический факультет Санкт-Петербургского государственного университета, 2005

Knoriņš V., "Modernā pilsoniskā sieviete un viņas seksuālētika" // "Dienas Lapa", 1913 – Nr. 136, 138

Kontje T., "Marlitt's World: Domestic Fiction in an Age of Empire" // German Quarterly, 2004 – Vol. 77 Nr. 4, p. 408.-426.

Krauja A., "Latviešu stāstu rakstniecība 1912. gadā // Jaunā Dienas Lapa, 1913 – Nr. 51, 52, 74, 75, 76

Kronvalde K., "Par izskaidrošanu cienījamiem Pēterburdzniekiem viņu rakstā "Vienam kā otram"" // Baltijas Vēstnesis, 1877 – Nr. 23

Kubbeles Ernsts, "Par sieviešu skološanu" // Baltijas Vēstnesis, 1871 – Nr. 16

Lapas Mārtiņš, Mūsu sievišķas // Baltijas Vēstnesis, 188 – Nr.260

Lapiņš J., Aspazija //Burtnieku Pūrs, 1912 – 40-82. lpp.

Lapiņš J., "Aspazija" // Druva, 1913 – Nr. 7

"Latviešu beletristiskā tulkotā literatūra" // Austrums, 1896 – Nr. 15, 390.-391. lpp.

Latvju māte – lauciniece, "Zūdermaņa un biedru dievinātājiem" // Baltijas Vēstnesis, 1894 – Nr. 90

Līgotņu Jēkabs, "Ilga" // Brīvā Zeme, 1920 – Nr. 260

Lipša I., "Pirmais ievērojamo latviešu sieviešu "tops"" // Mājas Viesis, 11.03.2007

Lūkina A., "No sievietes par Sievieti" // Dzimtenes Vēstnesis, 1910 – Nr. 292-294

Matīsa V., "No septiņiem šķidrautiem līdz Sidraba šķidrautam. Salomes leģenda un Aspazijas lugu

varones” // Zari, The Baltic Scientific Institute in Scandinavia, 1985 – 164-193. lpp.

Meškova S., “Two Mothers of Latvian Literature” // “Journal of Baltic Studies”, 2003 – Nr. 3

M. Br., “Par sievietēm mūsu drāmā” // Saimniecību un Zelta kalendārs, 1894

Misiņš J., “Gaiduļa Paula +” // Ilustrēts Žurnāls, 1925 – Nr. 2., 55.-56. lpp.

Misiņš J., “Marija Pēkšēna, tautiskā laikmeta rakstniece” // Zinību Komisijas Rakstu Krājums : R : RLB, 1926

Moi T., Feminist Female Feminine // www.torilmoi.com/wp-content/uploads/2009/09/Feminist_Female_Feminine-ocr.pdf

Moi T., “‘I am not a woman writer’ // Feminist Theory 2008 – N. 9(3), 259.-271. lpp.

Ms., “Jūgā” // Latvijas Kareivis, 1920 – Nr. 86

Nesaule A., “Kas notika ar Aspaziju? Meklējumi Latvijā” // Sievietes ceļā : R : Vaga 1992 – 5.-14. lpp.

Novikova I., “History, National Belonging and Womens' Movements in the Baltic Countries” // Womens' Movements, ed. by Edith Saurer, Margareth Lanzinger, Elizabeth Frysak. Köln : Böhlau Verlag 141.-162. lpp.

P.A., ““Jauna” seksuāla ētika” // “Rīgas Avīze”, 1913. g. Nr. 124

Pētersone P., Zelče V., “Luīzes Valdemāres dzīvesstāsts – Krišjāņa Valdemāra biogrāfijas papilddaļa” // “Latvijas Arhīvi”. 2007 – Nr. 4

Rītiņš R., “Tautiskā kustība Liepājā” // Liepājas Latviešu Kalendārs 1938 – 120.- 139. lpp.

Showalter E., “Representing Ophelia: Women, Madness, and the Responsibilities of Feminist Criticism” // “Shakespeare and the Question of Theory”, ed. by Patricia Parker and Geoffrey Hartman : Methuen : 1985 – 77-94. lpp.

Showalter E., “Killing the angel in the house: The autonomy of women writers” // Antioch Review, 1992 – vol. 50 Nr. 1.; 2.

Teihmillers G., “Par sieviešu emancipāciju” // “Austrums”, 1898 – Nr. X, 786. lpp.

Tālmane E., “Ivande Kaija. Biogrāfisks apcerējums” // Ivandes Kaijas kopoti raksti IX : R : Zelta Grauds, 1928

Valeinis V., “Otrs solis latviešu literatūrzinātniskajā feministikā: A. Birkerts. Sieviete visjaunākā latviešu literatūrā.”

Valters, K., “Par sieviešu izglītību” // Pūrs Nr. II, R: Daugaviešu apgādībā, 1892

Viese S., “Aspazijas drāma “Zaudētas tiesības” // Literatūras vēstures un teorijas jautājumi : R : LPSR ZA izdevniecība, 1960 – 259.-275. lpp.

Viese S., “Dzejnieces dzimta” // Karogs, 1995 – Nr. 3., 180-198. lpp.

W, “Henriks Ibsens un naturālisms” // Austrums, 1894 – 525.-532. lpp

- Zālītis J.. "Pozdņiševa kundze no Jelgavas" // Karogs, 1997 – Nr. 11 – 195.-199.lpp.
- Zālītis J., "Pozdņiševa kundze no Jelgavas": postskripts kopā ar mazmazmeitu" // Karogs, 2002 – Nr. 10 – 197.-204.lpp.
- Zelče V., "Marija Valdemāre – Naumane–Medinska: 19. gadsimta sievietes nepabeigtā biogrāfija" // "Latvijas Arhīvi", 2007 – Nr. 4
- Zeltmatis, "Recenzija par "Sidraba Šķidrautu" // Vērotājs, 1905
- Zeltmatis, "Ētiskie problēmi modernā drāmā" // Zalktis, 1906 – Nr.1., 139.-150. lpp.
- Zimbols, "Aspazijas "Vaidelote"" // Strādnieks, 1915 – Nr. 14

1. pielikums

Par sieviešu izglītību un viņu pienākumiem iekš dzīves // Latvietis, 1882.g. Nr.14.

Minnas Freyman jkdz. Runa 21. martā 1882, Liepājas Latviešu labdarības biedrības zālē. (Ienākums priekš biedrības karoga.)

Biedrībai ir savs karogs nepieciešams. Kā redzu, ir šī uzaicināšana no publikas puses ievērota, caur ko man tas gods, Latvju un Latvju labvēlētāju priekšā nākt klaji runāt. Ceru, ka tautieši tik bargi mani nenotiesās, kā darīja viens laikraksts. Ko es daru, to daru iz mīlestības priekš tautas.

Cienījamā sapulce! Varbūt daudziem būs ļoti jocīgi sludinājumu izlasot priekšā nācis, ka es, pati sieviete būdama, gribu viņu izglītību un pienākumus iekš dzīves uzrādīt. Bet vaj tad vīriem iespējams sievietes darbu, karakteri tik smalki pētīt? Vaj viņiem iespējams apspriest tās īstenās, derīgās jeb vajadzīgās izglītības, kuras sievietēm nepieciešamas? Vaj viņiem iespējams visus pienākumus uzrādīt? Es saku ne! - Tāpēc iedrošinājos šovakar par šo nopietno jautājumu savas domas izteikt, iz pārliecināšanās un dzīves salīdzināšanas priekšmetu ņemdama.

Gan daudz un dažādi tautieši Latvieši jau sprieduši par sieviešu izglītību, tomēr, cik es zinu, nav pie īsta rezultāta nākuši. To liecina laikraksti, kuros tautieši savas domas klaji izsaka: sievietes ar padaudz ātriem soļiem uz priekšu dodas un tām, t.i. tautas zeltēnītēm, būs ceļā stāties; - varbūt izglītības ceļā? - Bet tur nebūt neuzrāda, kāda izglītība vajadzīga, - pieklājīga un nepieciešama sievietēm. - Mēs cilvēki esam tuvāki radnieki dabas jaukumiem, es sacīšu puķītēm, - viena mīl siltu, otra dzestrāku gaisu, savādāku kopšanu un zemi. Ja viņai nederīgo kopšanu patrāpa, tad, lai arī uzupurēdamies to koptu, tā nonīks, t.i. ja nezinātnieka kopšanā stāv.

Sievietei ir Dievs vairāk mīlestību, līdzjūtību, lēnāku garu un pacietību dāvājis, nekā vīrietim; tādēļ sievietes ir vājāki rīki un pieglaužas ar uzticību tam, kas viņu sargāt un caur dzīvi vadīt sola. Kur vien ir priekš labiem mērķiem darbalauks, tur tikušas strādnieces ir sievietes; pat kara=laukā sievietes kā žēlsirdīgas māsas atron, nebaidīdamās nenieka steidzas savu brāļu vātis tīrīt, viņus paskubināt ticībā, uz Dieva nolēmumiem rādīdamas. Kareivi paši liecina: "Mēs nejūtam tik lielas sāpes, kad sievietes roka mūsu vātis sien." - Ievainotais aizmirst savu stāvokli māsas klātbūšanā, jo māsa prot caur žēlsirdību augstāku viņai dāvātu mantu ar kareivu sāpes dalīt.

Sievietes ir tautas audzinātājas. Viņu rokās jau gul tautas=dēli, meitas; viņām ir iespējams sirdīs dēstīt ticību un mīlestību; viņām ir iespējams jaunā bērna sirdi tikpat kā sasildīto vaski dažādi liet' un formēt; viņām ir iespējams bērna prātu un ieražas uz labiem jeb netikliem ceļiem griest. Viņas ir skunstīgi kalēji, kuri cilvēka tagadni un nākotni kaļ.

Sieviete var paradīzi un elli virs zemes atklāt. Redziet, lai gan sieviete, kā pate liecināju, ir vājāks rīks, tad viņa tomēr arī ir briesmīgs rīks; apdomājiet visu, kas viņas varā stāv!

Kamdēļ tad grib viņām liegt, ceļā stāties, ja tās savu prātu izdaiļot mēģina? Kamdēļ lai ne=atvēl sievietei, ka arī viņa pie pārliecināšanās nāk – tikpat kā vīri – ka prātu pacilāt, mosties no senlaika miega ir it kā dimanta akmins, kas tumsā mirdz.

Mēs mācāmies caur izglītību iepazīt, apspriest ikkatras lietas vērtību; kad tā notiekās, ka tas, kas mums pirmāk izrādījies visai nederīgs ķermens, vēlāk to atrodam par derīgu un peļņu atnesīgu. Te atlec caur izglītību dubulta manta: iznīcīga un pastāvīga, t.i. bagātība un saprašana. Kamdēļ tad lai liedz sievietei izglītību? Jo viņai, kā mātes pienākumi pagēr, ir dēli jāaudzina, tiem pašā jaunumā pie sirds jāliek kādam mērķim viņš nākamās sienās nolemts būs, ka viņam ar prieku būs doties tēvijas robežas aizstāvēt ar savām asinīm, ka viņam vīrestībā jācīnās, reiz pašam savs nams, tikpat kā putniņam ligzdiņa, jāgādā un kā galv'niekam, apgādātājam tanī būs dzīvot. Viņam ir tauta jāievēro un tai jākalpo kā dēlam, bet ne kā algādzim.

Meita ir uz saimniecību jāmudina, viņa ir jāsatavo uz jaunības=prieka un sievas nopietnām dienām. Mātei jābūt zinātnīgam dārzniekam, kas pareizi kopj tos no Dieva viņai uzticētos stādīņus.

-

Ja, nu mēs nonākam pie svarīgā jautājiena: "Kā būs sievietes izglītota? Cik tāli lai viņu zinātnība sniedzās?" Es nerunāšu no svešatnes un pārrobežu tautām, un zemēm, kur sievietēm vairāk tiesības

dotas nekā šeitān mums, tā par piem. Amerikā sievietes ir: advokāti, mācītāji, dakteri ja pat retas jau profesori. Tur netiek nevienai sievietei liegta izglītība, lai viņa kādas kārtas jeb dzimuma būdama, viņa var pēc kabatas un gara kāpt uz it augstu dzīves=pakāpienu.

Gan arī pie mums Krievijā jau daudzas sievietes augstskolas apmeklē un ir slaveni dakteri no tām izmācījušās; bet šīs nav mūsu tautas. Es negribu viņas mums par priekšzīmi uzrādīt jeb skubināt viņu pēdās iemīt, ne, nebūt ne! Šo zinātnības ceļu mēs mūsu centīgajiem tautas dēliem labprātīgi atvēlam iet un paliekam tikušas tajās vietās, kurās Dievs pats mūs licis. Sievietes nepieciešama izglītība ir: "saimniecība un darbs," pie kura viņa no pašas jaunības jāamāca; tai būs iepazīties ar darbu, kādu viņas stāvoklis pagēr, par piem., kas būtu lauceniece, ja tā neprastu druvā strādāt, lopu kopšanu, aust vērpēt, adīt u.d.c. Pat senajā Romnieku slavenā tauta lepojās uz tam, ka sievietes aust prata, un kungi vienu kundzi uzslavēdami teica:

"Viņa mājās sēd un auž."

Turklāt visām lauceniecēm nebūs skolasmācības liegt; sievietēm ir mācības nepieciešamas, noraugoties uz visiem dzīves=cīņiņiem.

Ar mācības pasniegšanu ir diezgan prātīgi jā=apietas, kādā vīzē to labāki izdarīt. Drīzi, ak cik drīzi, var bērnu uz visu mūžu samaitāt!

Pirmās mācības būs mātes jeb mūsu mūsu tautas latvju valodā mācīt; tad būsīm mēs sievietes izsargātas no tik visai bārga sprieduma, ka esam pārvācotas. Vaj tā ir meitas vaina, ja tai vācu mācības pirms dotas. Tā ir vecāku vaina. Tautas locekļiem būs zināt savas tautas spaidus un priekus, pagājušo un tagadēju laiku; būs kaņāt tikpat kā vistinām, meklēt graudiņus, kuri vēl zemē gul un tautas vainagā šos graudiņus pielikt kā rotu; tad zels un plauks mūsu tauta.

Cik nepareizi, ja mazatnē jau atsvešina no tautas! Daduzreizas iznāk, ka augstprātība un aizliegšanās ir tie augļi. "Aizliegšanās sava dzimuma, savas tautas, vai tas varētu būt" Dažs prasīs, un tomēr, kauns sakot, tas tā ir un nāk no neriktīgām mācībām.

Tur, kur bērna sirdī būtu patriotismus jādēstī, jāamāca cienīt un pieķerties pie tautas, tur to atsvabina, dara svešu, ja, atlauž kā j a u n u z a r i ņ u n o k o k a.

Ikkatrais sievietei būs censties, ka viņa sevi var derīgu izrādīties; sievietēm ir daudz mazākas robežas nekā vīriem, tadēļ tīkosim, ka arī mazās robežās daudz darām, mēģināsim būt cinīši, kuri lielus vezumus gāž.

Pārtikušie vecākie izmāca savas meitas svešas valodas un klavieres spēlēt. Tas būtu arī slavējams, bet turpretī meita rokdarbu un saimniecību nesaprot, viņa pie visas izglītotas mācības nezina, kā zupa jāvāra. Mīlēdama māte, kura pate jau nepareizi audzināta, skatās vēl ar lepnību uz savu izglītotu meitu un aiz aklas mīlestības aizliedz meitai ar kukņu iepazīties, cerēdama, ka smalkā, baltā rociņa, kura tik apbrīnojami klavieres spēlē, nevar pie ikdienišķa darba pietverties. Ļoti nepareizi! Tā pate rociņa var pietvert un tikpat apbrīnojami čakla saimniecībā būt, kā pie klavierēm. Skat Berlīnē ir "Lette=Verein" dibināts, kurā mācīts tiek viss, kas pie saimniecības piekrīt un ikkatra labi audzināta meita iet mācīties, lai viņa būtu prātīga, derīga savam namam, vīram, lai viņa zinātnības iegūstās taupīga būt un saimniecību vadīt. Pie mums šo mācību pie mātes pienākumiem piesaista, tikpat kā tēvi dēlus, art, ecēt, pļaut māca. Ja māte šo mācību meitai liedz, tad tā nejēgdama paliek par laupītāju savas mīļas meitas nākotnei. Ai mātes! ja jūs izlaižat viņu jaunu iz sava nama un tā savā dzīvē iestāj neizglītotā, vaj nepukstēs jūs sirdis vēlāk bailīgi, redzot, ka meitas dzīve otrādi iet? Es saku, jūs nožēlosiet par vēlu! Vīrs pārmetīs, ka tā nemācīta, un tomēr viņa pate to zina, tik lab kā visi citi, ka ir "mācīta". Jauno ļaužu starpā mainās vārdi, ka lielas izdošanaas, apvainota sieviņa steidz māmiņai sūdzēt, viņas kopīgi nospriež, ka vīrs savai "mācītai sieviņai" pārestību dara, sieviņa paliek ezīga, vīrs pārvēršās, viņš misējies, cerēdams ar mīļoto sieviņu priekos dzīvot, ir ellē kļuvis. Vīriem ir daudz mazāk pacietības un saprašanas saimniecībā nekā sievietēm, jo viņi no jaunības sākot ir citādi audzināti; tadēļ viņš iemesla tūliņ neuziet, ka sieva, saimniecību vadīt neprot, caur ko viņa namam tik daudz izdošanas, caur ko ķildīgos vārdus mainīja. Vaj še nav tikpat kā kāds tēvs, kurš lika namu būvēt savam dēlam, izsist ar zīdu un samatu, dāvāja apzeltītus sēdekļus, bet piemirsa jumtu uzlikt.

Tāpat nepārtikušās ģimenēs ir tā sakot sērga uzgājusi “š n e i d e r ē t”, “mana meita ir izmācīta šneideriene”, saka dažā māte ar lepnību, bet man jākaunās teikt, kas tomēr patiesība ir, ka meita vēl savā 16 gadā nezina zeķi noadīt, nedz citus zemnieka sievietei nepieciešami vajadzīgus darbus. Es negribu un nevaru sacīt, ka skroderēšana, kas visādā vīzē ar sievietes kārtas uzdevumiem pilnīgi saietās un var sacīt gandrīz vienīgi šai piekrist, pie malas metama un neievērota atstājama; ne! nebūt ne! Bet gribēju tikai atgādināt, ka blakām skroderēšanai arī visas citas sievietei kā saimniecības rīkotājai, piekrītošus darbus un zināšanas, kurus visus ar vārdu minēt es šeit par vajadzīgu neatronu un kurus cien. publika maz vien pārlikdama domās atradīs -, nebūs piemirst; bet šos par tik pat un pēc manām domām vēl svarīgāki uzlūkot un censties mācīties un iegūties.

Mūsu dzīves uzdevumi un pienākumi ir nopietni, ir svarīgi. Mums jābūt tikušām, taupīgām; mums savās brīvlaiku drupatiņās jāķeras pie labām mācībām, jālasa pamācīšanas raksti, samaitājamo romānu vietā, no kuriem tikpat kā pelavās iegulstot, akoti pie drēbēm pielīp. Tie atstāj nejauku iespaidu pie jauniem lasītājiem, modina neuzticīgas domas pret savu tuvāku un šaubīšanos turpmākā dzīvē. Bagāti vecāki ierāda meitām bagātību, mantu par atspaidu, tās atsvabina no darba, sacīdami: “lai mācās nabagu ļaužu bērni, tu esi bagāta, tev strādāt nevajaga.” Ja arī bagātībā tā savu mūžu nobeidz, tad vajaga tai tomēr saprašanas ar ko darbu darītājiem var pavēlēt. Ja nu, kad Dievs nežēlo, tai bagātība, kura tik mums tapināta no Dieva uz nezināmu laiku, atņemta tiek, ar ko tad tā pārtiks, ja darba neprātīs? It nevilus man nāk tautas dziesma prātā, kuru pie spurgdamiem ratiņiem vakaros tautietes dziedājušas

Diža zāle, maza rasa

Apakš kupla ozoliņa,

Diža slava, maz tikumis

Bajāriņa meitiņām.

Šī dziesma, dārgās zeltainītes, lai skubina mūs visas jo dienas, jo vairāk tikumīgām būt, neuzlūkosim nevienu citu mantu par tik pastāvīgu, kā tikumu, tad būsīm bagātas arī tad, kad mums nenieka nebūs.

Mātes pienākums ir: no pašas jaunības bērnu pie Dieva atzīšanas mācīt, viņa jaunā sirsniņā ticības pamatus likt. Dzīve ir diezgan sūra, un ja bērns uzaug patvaļā, paliksies stūrgalvīgs un ar ikkatru dienu ticība mazināsies, tikpat kā amza upīte, ja viņai ūdens klāt nepietek. Ja nu tāds uzaug un viņa dzīves laiviņa uz bailīgi bangādamiem likteņa piemeklēšanas viļņiem šūpota tiek, kā tad viņš šie draudošiem viļņiem lai atturās? Ticības airis tas vienīgais izglābšanās rīks nav pie rokas, viņš to nepazīst. Kādas izbailes gan neplosās mātes sirdī, ja tai bērns bez ticības uzaudzis! Un viņa pate māte sava mīļota bērna nezinādama, neprazdama tā audzinājusi; viņa ir smaržīgas ģiftīgas puķes plūkusi un savam bēnam sniegusi, caur ko viņš laicīgā un mūžīgā postā nācis ieozdams saldo smaržu.

Māte audzinājot sevi mierināja: gan skolā iemācīsies. Skolā? - Jā, patiesi, tur māca reliģiju jeb ticības izskaidrošanu un izturēšanos, bet šī mācība tik ir ūdens ar kuru mātes dēstīto ticības kociņu aplaista, lai tas jo labāki augtu; jo viņš jau ir iesakņojies. Ticību, mīļās mātes, dēstījiet bērnu sirdīs! - tas ir jūsu visu svarīgākais pienākums. Neapejaties visai bārgi, bet laipnīgi, pamācīdamas, jūs esiet dārznieki, kurām Dievs jaunus stādīņus uzticējis. Visai bārga māte ir salīdzinājama ar vasaru, kurā ikdienas lietūs līst; - tur izpūst un sapeļē graudi druvā un saknes dārzā.

Redziet, cik nepieciešama vajadzība ir sievietēm skola. Jo vairāk sievietes attīstās, jo drīzāk mūsu dārgā tauta plauks; jo vairāk sievietes savu prātu cilā, jo ātrāki satiecība un vienprātība mūsu pamats būs; jo vairāk sievietes izglītotas, jo vairāk peļņas tautā.

Vaj tad lai mūsu tautā vēl kāds snaustu? Vaj nav laiks nācis, kur mūsu acis no ķēdu žvarkstēšanas trokšņa atdarītas! Mēs redzam brīvības gaismu, tiklab vīrieši, kā sievietes: Mēs visi zinām, kam mums jāpateicās. Nestājaties mums ceļā, tautieši, šo bīvību sajūst, apdomājiet, ka mātēm dēlus audzinot ir brīvība jau jāpasludina!

Tādēļ, mātes, jūsu pienākums ir, kad ceļos pie bērnu gultām metaties savā sirsniņā lūgšanā pie Dieva, tad slēdziet tanī arī mūsu visžēlīgo, mīļoto ZemesTēvu, stāstiet dēliem un meitām, ka mūsu

Atsvabinātais ir mūsu augstais Kungs un Ķeizars un ka mums par šādu labumu jābūt uzticīgiem līdz beidzamajam dvašas vilcienam. Tad dēli ar prieku savu pienākumu izpildīs un jum sšķiroties nebirs skumju, bet prieka asaras, apdomājot, ka dēli mūsu Atsvabinātāja uzaicinājumu izpilda, kuram jau maziņi būdami uzticībā solījās no visas sirds kalpot.

Mātēm jeb viņu vietniecēm jāmaca meitas pastāvībā, godbijīgā izturēšanā, pazemībā, klusu ciešanā un tīrībā. Šīs īpašības pie jau minētās izglītības ir tikpat vajadzīgas kā saulīte dienā. Te es atkal gribu pieminēt tautas dziesmu, kuru kāds tautietis no precībām pārjādams dzied savu kumeliņu noseļojot.

“Kā iejāju, tā pazinu
Mātes meitas tikumiņu,
Skaidris plānis sētas vidus,
Tīri logu bēģelīši.”

Ja meita nevar mātes paspārnī palikt un tai svešatnē jeb pie citiem tēvijā sava iztikšana pašai jānopelna, tad būs viņa nožēlojama, ja nepareizi audzināta, viņa paliks kā kāda paijiņa un ritēs – nenojēgdama savu bēdīgo stāvokli.

Slinkums ir visas nelaimes sakne; kas būtu tas par cilvēku, kas savu miesu, savas drēbes un dzīvokli turētu netīri? Netīrība nav tik vien kā riebīga, bet arī skādīga veselībai.

Vīrs ienīdēs sievu slinkuma dēļ, viņš triju gadu laikā nenopelnīs to, ko sieva slinkumu kopdama patēra vienā gadā; vīrs uzskata tādu sievu par savas nelaimes iemeslu un bēgs labprāt no viņas, savus laikabrīžus citur pavadīdams, citur meklēdams to prieku, ko sievu ņemdams savā pajumtē rast cerēja. Vaj, vaj tam namam, kurā vīrs sadzīves priekus citur meklēt sāk!

Turpretī tikuse sieve nav ar naudu aizmaksājama, jo viņa ir ģimējas stute. Kad vīrs pēc grūta darba noguris uz mājām dodās un viņš savā pagalmē sastop tīri ģērbto sieviņu un labi apkoptus bērnus, tad viņš pieglauzās tai priekā reibis, viņam nav nekāds darbs par smagu, jo viņš zina, ka katrs kapeiķis top no tikušās sieviņas pareizīgi glabāts, arī sieva piepalīdz vīram kādu mazumiņu piegādāt; Dievs viņus svētī un viņi jūtās, lai gan zemes virsū, tomēr paradīzē esot.

Daudzreizas tas notiek otrādi, ka vīrietis, kurš plašāki dzīvot ieradis un augstāku sgtāvokli dzīvē ieņem, tīko bagātu sievu precēt, ar glaimošānām rauga bagāto mužiņu tiklab kā dzirnaklis savā tīklā valdzināt, lai varētu bez bēdas ar sievas līdz ņemto pūru dzīvot. Ja šādi ir viņa nolūki, tad viņš nelabs cilvēks. Drīz viņam būs šis, drīz tas par zemu; drīz arī viņš sāks sievu komandierēt: “es paģēru tā, un tam būs tā būt, es esmu vīrs un nama saimnieks, to būs tev zināt”! Še nu gan būtu domājams, ka sieva pie nelaba dzīves biedra saistīta un tai nav vairs nedz prieku, nedz cerības gaidāmi. Bet tomēr tas tā nav.

Mācīta izglītota sieva to redzējama sapratīs savu pienākumu, neapnikuse, cik iespējams, arī pie vīra parādīt; viņa nomaitās vispirms šo augstprātību, kura iesakņojusies vīra sirdī un augstprātības vietā dēstīs lēnību, pazemību. Viņai ir, ja laimīga būt vēlās, klusu jācieš un kā visulielākais noslēpums jātura, kas zem viņu jumta notiekās, pie ikkatra vārda, ko varbūt vēlētos kādreiz savai draudzenei teikt, viņa mātes dāvāto padomu atminēsies; “sūdzi tikai vienīgi Dievam, kas tev uz sirds gul.”

Ta prātīs sieva klusu ciest un mēģinās pārvarēt vīra netikumus ar uzticību, mīlestību un laipnību. Vīrs šos sievas upurus sajūtīs, pārvērtīsies un būs citāds cilvēks; viņš cienīs savu sieviņu, kas prata viņu no maldu ceļa nogriezt. To visu iespēj sieva caur izglītības panākumiem sasniegt. Un lai gan sieva “vājš rīks”, tad tomēr “varens rīks.”

Cik daudzreizas vīrs izsamisēšanai tuvu, kur vienīgā sieva viņu tikai var iepriecināt un aplaimot. Viņai nu ir tas ozols, pie kura viņa kā maza puķīte zālē neredzot augusi, pieglaudusies dēļ apsargāšanas, jārauga ar saldu smaržu glābt no nonīkšanas.

Gudra sieva var no slihta vīra iztaisīt vēl to labāko cilvēku, tiklab kā nesaprātīga sieva pārvērš vislabāko par ļaunu.

Darbs nudien ir godājams, mums nebūs nodarba būties ne kaunēties, mēs strādājam priekš savas iztikšanas un caur darbu baudām visusaldākos augļus.

Vēl es gribu pieminēt citu sieviešu apstākļus, caur ko, kā ceru, jo vairāk noprātīs tautietes, cik

laimīgas mēs varam būt savā zemītē.

Ta par piem. "Muhamedaneru sievietes." Tām nav itnekādas tiesības. Jauniņu no 12 jeb 13 g. vecākie viņu vīram atdod, viņai jāapņemas katru vīra vēlēšanos izpildīt, viņai jāšargājās aizkaitināt kaislīgo vīru, jo citādi viņš savā neapdomīgā bārdzībā vēl sievu kā novalkātu drēbes gabalu pie malas atmet. Vīram ir tiesības sev daudz sievas ņemt, t.p.p. nabagākai šķirai 7, bagātie un augstmaņi, līdz 70 ņem, un vīrs tas vienīgais kungs par visām. Gan top bagāto vīru sievām viss uz to labāko, glītāko sagatavots, gan mirdz zelta rotas matos, uz pirkstiem jeb drēbēm, bet ko tas līdz! Viņai ir brīvība ņemta, viņa ir vīra nopirktais vergs. Viņas top namā tiklab kā izbraucot aizklātos ratos, no sargiem uz ik katru soli pavadītas, viņu ģimji ir aizklāti. Ap namu lieli mūra valvji apkārt, kur vēl logi aizslēgēti.

Jā, visādi sievai jāšargās no sveša vīrieša uzskata. Nabagu ļaužu šķiras sievas iet aizsegušās ar lieliem autiem un ģimja vietā parādās vienīgi melnas dedzīgas acis. Pie tam apdomājot viņu stāvokli, tai vīrs n e a t v ē l D i e v a m u z t i c ē t i e s, sacīdams sieva ir necienīga Dievu pielūgt, to izdara labāki vīrs.

Kam lai viņas gaužās! Tomēr viņām jābūt laipnīgām, jo tā ir vīra griba.

Vaj nevaram mēs Dievu slavēt, ka mums tādas grūtas nastas kamiešus nespiež, ka mēs ne=esam tādiem dzīves nolēmumiem nospriestas kā Muhamedānietes?

Lai gaviļējam un līgsma esam, apdomādamas liela vācu dzejnieka vārdus: "Godājiet sievietes, viņas vērpj un auž debešķīgas rozes laicīgā dzīvē." Vaj nav ar prieku šie vārdi lasāmi, vaj nepukst sirds jo vairāk ātrāki, kad klaji liecina gudri vīri, ka sievietes iespēj laicīgā dzīvē priekus radīt? vaj nevar katra sieviete pēc šiem vārdiem teikt: "Ari es esmu radīta dzīvē debešķīgas rozes ieaust."? Bet šīs rozes ieaust prast, vajjaga sievai izglītotai būt. Tikai caur un ar izglītotu garu ta spēj savus pienākumus izpildīt un tad tikai rozes ieaust dzīvē.

Un ja kādai izglītotai sievietei nelaimētos savu draugu pie labākas atzīšanas griezt, tad viņu tomēr tā apziņa mierinās, ka ir mēģinājusi un ka starp labiem kviešiem arī neizravējamās zāles aug līdz plaujamam laikam. Sieva ticībā palikdama būs pacietīga un lēnīga, un caur šo radīto mieru savā dzīvē iepīs debešķīgās rozes. -

Tāpēc, dārgās, godātās mātes, nemēģināt atstumt jūsu uzdevumus, nedz savu zināmo vajadzīgo izglītību kājām mīt, bet raugiet izpildīt ta ka pienākās, ka jūs Dievam atbildēt variet. Esiet pašas taisnas, uzticīgas, pacietīgas, patiesīgas, ejiet ar labām priekšzīmēm pa priekšu un mācāt bērņus tāpat, apdomājot visu, kas sievietes varā stāv, dzīvojiet pasr godu un svētību mūsu tautai, tad dibināsiet neizsakāmu labumu šeit vīrs zemes un mūsu tauta ar ik katru dienu vairāk uzplauks garā un patiesībā. Uz to lai Dievs palīdz!

2. pielikums

“Par “Latvju līgavām” (Vārds no sieviešu puses)” // Rota, 1886.g. Nr.41-42

Šā gada “Balss” 34. un 35. num. apcerējums “Latvju līgavām” piemin Kokneses dzied. biedrības biedreņu komitejas darbošanos un atrod to par priekšzīmīgu; tālāk rakstā runa par latviešu tautas dziesmu krājuma klajā laišanu un beidzot griežas vispārīgi pret Latvju tautas sieviešu pusi, siltos vārdos uzrādot viņu svaru tautas pastāvībā, - uzrādot uz dažām nepareizībām ierašās, uz pieņemtiem svešiem tikumiem, kas nesaietas ar tautas veselīgo attīstīšanos. Vispāri rakstā izteic pamudināšanu, lai mūsu tautietes vairāk ņemtu līdzdalību pie vispārīgiem tautas darbiem.

Esmu pārliecināta, ka šis raksts dažā ziņā savu nolūku sasniegs un ir arī no mums sieviešiem ar prieku saņemams tāpēc, ka aizkustina sieviešu jautājumu, kurš pēc manām domām līdz šim atstāts pārliedz neievērots. Minētais raksts arī mani pamudināja, atmetest bailību, kas pie mums sieviešiem šinī ziņā pārlicīgā mērā piemīt, un atzīdama, ka vārds, lai gan tas nav nezin cik gudri teikts, dažreiz var lietai derēt, iedrošinājos izteikt savas domas minētā lietā.

Cienīts rakstītājs savā apcerējumā “Latvju līgavām”, sirsnīgiem vārdiem pieminējis Kokneses dzied. biedrības biedrenes un reizu reizem izteicis par viņu darbošanos savu atzinību, vispāri liek manīt, ka Koknesietes būtu izpelnījušās kādu sevišķu ievērošanu. Man liekas, lieta tā: ja Koknesietes ar savu rīkošanos, vispārīgai tautas attīstībai par labu, izpelnījušās sevišķu ievērošanu, tad tā tikai zīme, ka mūsu tautas meitas vispārīgi vēl ļoti maz šādā ziņā darbojušās. Un tas ir tas, kas mūs sieviešus visai skumdina: jo mēs sajūtam labi, ka baudām tāpat līdz no tiem augļiem, ko citi izkarājuši visas tautas labā, un pašas tampreti dodam tik ļoti maz. Tagad ceļas jautājums: “Kas par cēloņiem varētu būt, ka mūsu tautas meitas tik nepamanīti un ne=ievērojami piedalās pie vispārīgiem tautas darbiem? Vaj vaina – negribēšana, vaj nespēja, vaj tā meklējama sieviešu dabā, audzināšanā, vaj sadzīves apstākļos?”

Tiesa gan, ka daba piešķiruse sieviešiem mazākus miesas spēkus un ierādījuse tiem darba lauku vairāk klusībā, - bet ir arī nenoliedzama patiesība, ka viņi apbalvoti ar karstu sirdi, smalkjūtību, dedzību un viegli saceļamu uzupurēšanās prieku. Pirmajie trūkumi nevarētu būt tik lieli, kas pēdējos dvēseles spēkus varētu tā apmāt, ka mūsu tautietes nepaspētu darboties tautas vispārīgos darbos. Arī gaiša prāta un asas apķērības pie sieviešiem netrūkst. Bet kāpēc tad līdz šim viņas savas balsis vēl maz pacēlušas un savas rokas vēl maz pielikušas pie tautas karodziņa darināšanas? Tur vajag būt katrā ziņā saviem sevišķiem iemesliem. Pašiem sieviešiem mums gan ir savas domas šinī ziņā, bet domas, kurām vīrieši negrib labprāt piekrist, un ko tie labprāt sarunās apkaro. Vispāri ierasts, ka sieviešus pie publiskiem darbiem tikpat kā ne=atrod. Sarunās, ja kur nav pārlicīgu glaimu, pārsaldinātu vārdu, tur dzird nereti vārdus, kuros sieviešu vainas uzsakaitītas un virknē savērtas. Šādas ļaunas valodiņas gan katrreiz nenotiek iz ļauna nodoma, taču nabaga klausītājam – arvien priekšā skandinātas – dod iespaidu, kurš nepabalsta vis pašapaziņas svaru un neveicina vis pastāvīgu domāšanu. Arī mūsu laikraksti (lai cienīgie redaktori man piedod!) mīl bieži vien nest sieviešiem kodīgus joku gabaliņus, kas tāpat der par liecību, kādas domas vispāri vīriešiem par sieviešiem un ka ļaunu valodiņu šinī ziņā pārliedz daudz.

Bez tam, ja apskatām plašāki visu sadzīvi, ta jāsapaka, ka viņas vīriešiem tāļ iepakaļ atstādīnātas un netiek pielaistas ne pie kādiem svarīgiem darbiem un amatiem. Pat arī darbs, kas caur sievieti padarīts, tiek mazāk aizmaksāts, kā tas pats darbs, darīts no vīrieša. Arī ieradumos un visā dzīves kustēšanā sieviešiem pieskaita to par ne=atļautu un lielu nepieklājību, kamēr tādā pašā reizē un atgadījumā neviens nedomātu vīriešiem to ņemt par ļaunu. Par visu šo, ko tagad esmu uzskaitījuse dēļ starpības uzrādīšanas starp vīriešiem un sievietēm, negribu nebūt savu spriedumu dot, vaj tas labi, vaj slikti. Ka visiem sieviešiem gandrīz tāds pats liktens, to šoreiz nemaz ne=ievērošu, bet raudzīšos tik uz mūsu tautietēm un izteikšu savas domas par tām.

Mūsu meitu audzināšanas nolūks būtu: izdaiļot sirdi un iesildīt to priekš visa, kas augsts, svēts un patiess, izdaiļot sirdi uzticīgu valstij, uzticīgu tautai un derīgu nākošai ģimēlijas dzīvei; attīstīt un stiprināt prātu un izmanību nama= un ģimēlijas mātes uzdevumam un vispārīgās satiksmes vajadzībām, kā arī caur izglītību viņu mūžu pasaldināt.

Vispāri sievietes caur aizspriedumiem, caur savu dabīgu starpību, visā sadzīvē savā ziņā ļoti nostumti pie malas, tā ka caur tiesību un peļņas avoti trūkumu viņiem savu dzīvi grūti mitināt, atstājot vecāko sētu un pabalstību. Ir parasts, ka viņas tiek vestas tautiņās, ka viņām jāgaida, kamēr bildinās, bet pašām maz tiesības bildināt. Viņām liegts raudzīties nākamībā, liegts aprēķināt un pārdomāt, ja nav kāds drošs tautietis zināms; viņām jāgaida, ko katra diena, katrs atgadījums nesīs, viņām jā=apslēpj, ja kādreiz sirds iesilst priekš kāda tautieša, jo taču pēc tagadējiem pieklājības likumiem nav parasts, ka viņa papriekš bildina. Lai gan viņas nākamība tik tumša, lai gan arī citi sadzīves aizspriedumi viņu sodījuši, tad taču arī pate daba vēl savu roku atrāvuse, tai mazāk miesas diženiību dodama, kā bāleliņiem vīriešiem. Pēdēji pieminētie apstākļi visai audzināšanai un sviešu attīstībai dod nemanot savādu virzienu.

Viens no sievietes galvenākajiem dzīves nolūkiem, iziet tautiņās, tautiņās pie dižena tēva dēla, pie kura ejot, tautas meitai nebūtu vis jādzied:

Kaut zinātu to dieniņu
Kuru dienu tautas jāja,
Labāk būtu to dieniņu
Pa=eglē nosēdēj'se; -
Lai būt' mans vainadziņš
Zaļu skuju pieķēries,
Nekā mani balti vaigi
Asarās nomirkuši!

Ka nu nereti mūsu liktenis atkarās no tā brīža, kad dzīves draugu izvēlējamies, tad arī nemaz nav brīnums, ka mūsu tautas meitu audzinātāji šādiem brīžiem piešķir klusībā lielu svaru. (Protams, ka šie rodami savi izņēmumi.) Jauno ļaužu iepazīšanās notiek pa lielākai daļai vaj nu godos, viesībās, vaj arī kādos atklātos sarīkojumos, vaj arī citās ļaužu satiksmēs.

Kā minēju, šāds satiksmes brīdis var būt no liela svara priekš mūsu jaunavas, kas pārkāpuse bērniības sliedsni. Ne tik vien, ka šādā atgadījumā varbūt laime var iepazīstināt ar nākošo sirds draugu, bet arī bez visa tā dabū izprietāties. Lai cienītas mātes un meitas man piedod, ka tik vaļīgi izteicu savas domas! Ja dažai kaitei grib pie=iet pie saknes, tad nevar citādi. Ja kādam brīžam liels svars, tad mēdz uz viņu cienīgi sataisīties, mēdz agri par to domāt un ilgi paturēt prātā. Vaj tāpēc jābrīnās, ka liela daļa no mūsu jaunavu sarunām griežas tikai ap ballēm, izrīkojumiem un citiem tādiem satiksmes brīžiem. Šie prātam un sirdij pietiek darba diezgan. Vaj nevar sirds šūpoties mūzikas skaņās? Vaj viena, vaj otra jauneklā slaidais augums, vieglie soļi, kuplie mati, lielās dedzīgās acis, glītā veiklā valodiņa, nedod sirdij iemesla priecāties? Prātam ne mazāk darba; viņam jā=ievēro, kā katru sauc, no kurienes, un kas katrs? Jānosver, kādu stāvokli var iegūt katra līdzensone šādās reizēs, kā viņa ģērbusēs, kā izturējusēs, vaj to pelt, vaj iegaumēt, u.t.t. Tā tad, ja nu visai bieži tādās reizēs nāk priekšā, tā lielu daļu jaunavu jūsmas un prātu aizņem un nodarbina balles.

Sieviešiem pārmet, ka viņi esot plāpīgi. Plāpībai jeb tukšu vārdu malšanai arī kāda sevišķa sakne audzināšanā un apstākļos, kas tad protams pamazām arī pievienojies sievietes raksturam. Jav minēts par sievietes nomaļību un atbīdīšanu no visām svarīgākām sabiedrības darbošanām un vietu ieņemšanām, nemaz nedomājot, lai sievietes rokās nāktu paši svarīgākie valsts amati un svarīgākās darīšanas tautas saimniecības ziņā. Kas lai viņus spētu, savas domas vērst uz nopietnām, plašākām dzīves lietām, kur tiem svarīgākais ņemts iz rokām? Vaj tāpēc lai viņi būtu mēmi, ka viņu sarunas nevar griezties uz lietām, kas vīriešiem patīk? Viņiem taču kas jārunā, un zināms, tad saruna griezīsies ap lietām, kas atrodas viņu darbošanu un interešu aplokā.

Bez tam – diemžēl – vēl šur tur domas valda, ka sievietes skolu zināšanas un augstākas mācības nevajagot. Putru vārīt, lopus kopt un bērnus šūpot – var arī bez tā. Caur to nāk, ka tik maz vēl meiteņu skolas dibinātas, kur mācības pasniedz mūsu tautas valodā; cik zinu, uz zemēm Vidzemē tādu ir tikai 3-4 un Rīgā 2; caur to arī nāk, ka dažiem vecākiem vēl nav gaisma uzlēkuse, kamdēļ meitas būtu jāskolo? Mūsu meitām jāpietiek vairumam ar pagasta skolām, dažām ar

draudzes skolām un tik retas kādas dabū apmeklēt augstākas pilsētas meiteņu skolas. No šām, izņemot tās, kuras apmeklē Rīgas Latv. biedrības dibinātās meitu skolas, gandrīz visas līdz šim baudījušas mācību Vācu skolās, barotas ar Vācu garu, Vācu ieražām, kur ne ar vārdu varbūt nepiemin mūsu tautiņas, un ne prātā ne=ienāk, audzēknēm darīt siltu sirdi priekš Latvju tautas, Latvju valodas un Latvju ieražām. Būtu brīnums, ja audzēknēm iz šādām skolām varētu būt patiesībā silta sirds priekš Latvju tautas centieniem; sevišķi tāpēc ne, ka ka viņas ir atsvešinātas un tās nepazīst. Dažu tādu Latvju meiteņu no pēdējām pat tik tāli atsvešina, ka nenosarkst sakot: latviski lasīt neprotot lāgā un tādēļ arī nemīlot Latviešu rakstus. Vācu un Franču vokābuļi, Vācu un Franču ieražas ierakstītas viņu dvēselē. Kur šādā sirsniņā lai spētu paglābties silta tautiska dvaša? Kā Vācu dvēselīte lai varētu ielīst vienkāršā latviskā apģērbā? (Ari šē zināms savi izņēmumi.) Kas vairāk mācījies, tas gudrāks, tas vairāk zin no pieklājības, tas jāņem par priekšzīmi. Tā arī šinī lietā. Mūsu meitenītes, kas no pagastu skolas taisni griežas sētiņā, apskata ar ziņkārtību ciema meiteņu pārnākam no pilsētas skolas. “Lūk, viņa tā ģērbjas, - tā viņa runāja, - tā darīja.” Un nav ilgi jāgaida, ka šāda priekšzīme ir vispār pakaļ mēģināta. Tā villainītes, prievītes, sakšīņas, zīļu vainadziņi, pamazām izkaunējušies iz tīnītes.

Bez tam, cienītie kungi, nedomājiet, ka jūs tik balti šinī lietā. Šim brīžam atstādami pārmetumus, ko izpelņījušies kā tādi, kam spēks rokā un tomēr nedara, ievērosim tik to, kāda jūsu garša minētā ģērbšanās lietā. Kas viesībās būs uzmanīgi nolūkojies, tas būs ievērojis, kādu lomu nereti ģērbšanās pie dāmām spēlē. Bez tuvākas izlikšanas atgādinu tikai cienītus kungus, mūsu bāleliņus, ja grib lai padzītais tautiskais apģērbs pušķotu mūsu augumiņu, kā to daži vēlas, tad jāaparāda arī jums no savas puses vairāk cienības tādiem apģērbiem; tas ļoti daudz līdzēs.

Bet kā stāv ar mūsu tutas meitu līdzdarbošanos un dalības ņemšanu pie mūsu tautiskiem centieniem un kopdarbiem? Lai griežamies uz šo reiz atpakaļ. Jau pieminēju, ka sevišķas zīmes šinī ziņā pie viņiem vēl maz nomanītas. Bet vaj tas arī citādi varējis būt? Apstākļi, tāļākas izglītības trūkums viņas nospieduši domās, ka sievieši pie plašākiem attīstības darbiem nevar un nedrīkstas piedalīties. Biedrībās gan vispāri atrodam sieviešus kā dziedātājas un dažās vietās pat biedrenes. Vispāri būs atzīts, ka mūsu tautas meitas uzcītībā nepaliek vis pakaļ saviem bāleliņiem dziedāšanas proves apmeklējot. Tas pats jāsaka pie teātra izrādēm. Biedrēm biedrībā nereti rokas saistītas; vairāk vietās viņām liegta pat līdzbalsošanas tiesība, un dažās līdzīgās biedrībās sievieši pat netiek ieņemti biedru skaitā. Šādās reizēs viņu kopdarbības spēkiem jāpaliek apmākti. Bez šiem mūsu tautas meitām gan vēl it svarīgi darba lauki paliek, kuros var darboties tautas centieniem par lapu pie pašas saknes.

Par šo darba sekmi tik paši bāleliņi varēs klusībā spriest; klaji parādīt viņus grūti, t.i., mūsu tautas meitas pret savu māmuliņu, tautu, siltu sirdi turēdamas, sarunādamās ar saviem bāleliņiem, ar saviem baidinātājiem, var nemanot caur sarunām viņu sirdīs ievēsmot tautas sirsniņu, ja arī daži no tiem pret visu to būtu auksti; līgaviņas, spulgactiņas, var savu mūsu biedru sirdīm šinī ziņā būt par pastāvīgiem sargeņģeļiem. Viņa piešķir tam smalkjūtības, un sirsniņai izdosies nopraast, kādu jūsmu liesmiņa katru reizi vīra sirdi pārvalda, izdosies nogurušu prātu šinī ziņā iejautrināt, izdosies remdenību pārvērst spējā, siltumā, izdosies liesmiņai pieliet vajadzīgā brīdī eļļu, lai tā nekad ne=izdziest. Neviens neliegs, ka sievas sirdij nebūtu liela iespēja pie vīra sirds, pie vīra darbiem. Tā tad lēti protams, kāda dvaša iz sievas sirds dvašos, tāds siltums arī parādīsies vīra sirdī.

Mātes, savus maziņos šūpulī iemidzinot un modinot, var tos pamielot ar Latvju tautas skaņām, var caur jaukām pasaciņām, atstāstītām jaukā valodiņā, caur rotulām, caur sarunām modināt bērna dvēselītē latvisko dzīvību. Tas jādara arī tāpēc, lai bērna raksturs dabūtu vajadzīgo nopietnību; jo šinī laikā, caur savādu audzināšanu citādas krāsas iemaisot, var drīz tam pierādīt vieglprātību un seklības dīgļus. Nereti atrodams, ka cilvēkam tik tas patiesībā svēts un dārgs, kas viņa krūtīs iesakņojies un tās pildījis jau agrā bērnībā. Šis lauks mūsu mātēm un meitām ir liels un ļoti nopietns. Cik tāli vispārībā viņas, dēļ tautas stiprināšanas, šinī ziņā likušas rokas pie darba, tas grūti izmeklēt.

Esmu pārliecināta, ka daudz mums tādu tautas meitu, kurām tīra bērna mīlestība pret

vecākiem, pret radiem, pāriet mīlestībā uz visu tautu, mūsu mīļo māmuļu; esmu pārliecināta, ka daudz mums tādu tautas meitu, kas to cienī un mīlē, ko viņas arājiņš tura mīļu, jo kā citādi varētu būt, ka viņas ar to viena sirds, viena dvēsele?... Tā tad būs daudz tautu meitu, kas visai siltas priekš savas mātes=tautas smaidiem un asarām un dedzībā gaidīt gaida uz brīdi, kur izdevība būtu, viņas labā ko darīt.

Tomēr visa šāda tautiska dzīvība un dezība pie kopdarbiem varētu būt daudz spēcīgāka, ja apstākļi un aizspriedumi un visa tagadēja mūsu tautas audzināšana būtu citāda. Tāpēc tēvi un bāleļiņi, kuru rokās stāv mūsu tagadējais liktenis, darat, kam darīšanas tiesība piekrituse, - gādājat, darbodamies ar spalvu, caur sirsniņiem vārdiem, uzticētiem amatiem un devīgu rociņu, lai mūsu meitas baudītu vairāk izglītības, bet izglītību smeltu iz tīriem latviskiem avotiem. Tāpēc gādājat, lai ceļas sevišķi latviskas meitu skolas, un tādā daudzumā, ka katrai Latvju mātes meitai tās būtu sasniedzamas.

Tēvi un bāleļiņi, strādājat arī priekš tam, lai dzīves aizspriedumi mūs tā joprojām nevārdzinātu, lai dotu sievietēm vairāk tiesības sadzīvē, lai atļautu vairāk vietas pie veikaliem, lai uzticētu dažus svarīgākus dzīves uzdevumus, tā ka arī to sieviešu liktenis, kam trūkst savu apgādnieku un pabalstītāju, būtu dzīvē daudz maz vairāk apdrošināta. Atļaujiet viņām vairāk tiesības vispār, vairāk piedalīties pie kopdarbiem; ieradināt mūsu tautas meitas šinī ziņā patstāvīgi darboties, - ne=atstumt viņas no svarīgām, nopietnām sarunām un apspriešanām, tiklab draudzīgā pulciņā, kā biedrībās ar labdarīgu nolūku, - un jūs redzēsāt, cik karsti viņām sirds pukstēs priekš nopietniem darbiem tautas druvā.

Ne=ejas paši, pastāvīgie bāleļiņi, svešu tautu ieražām līdzī, tā pie ģērbšanās, tā citā ziņā, tad arī mēs nebūsim spiestas un uzmodinātas to pakal darīt. Ievērojot vispārīgi vairāk mūsu līdztiesības un tā kopīgās, kā sevišķās intereses, neturat vispārīgi mūs tikai par rotuļi biedrenēm, bet ievērojiet un cienījat jo vairāk mūsu nopietnos dzīves uzdevumus, tad ar laiku redzēsāt, ka "Latvju līgava" uzplauks par spēcīgu, smuidru un kuplu liepu, kas zaļos siltā tautas mīlestībā un krāšņosies staltajam ozolam blakus, dažos krietnos kopdarbos!...

Koknesē, septembra mēnesī

Birzniece

Redakcijas piezīme. Nevaram šķirties no augšējā apcerējuma, ne=iztaisījuši kādus vārdus arī no savas puses. Tajā aizņemtas lietas, kuras varam gan pieskaitīt pie vissvarīgākajām, no kurām atkaras mūsu tautas pastāvība un laimība.

Minētā "Balss" rakstā bij izteikti drusku vienpusīgi spriedumi, it kā Latvju tautas mūžs atkarātos vienīgi no "Latvju līgavām", it kā "Latvju līgavas vien būtu vainojamas, ja Latvju tauta nīktu, pagurtu un beigtos.

Ja tas tiešām tā būtu, ja Latvju vīrs, kuru daudzina par stipro ozolu, nekā vairs ne=iespētu darīt priekš savas tautas pastāvības un labklājības, ja v i e n ī g a i s glābiņš būtu meklējams pie "Latvju līgavas", - tad gan skaidrākas liecības vairs nevajadzētu, ka Latvju tauta guļ uz nāves cisām...

Slavēts Dievs, Latvju tauta vēl tik tāļu nav! Vēl Latvju zemē krāšņojas Latvju ozols, Latvju vīra spēks un vīra gars, un viņa pavēnī, viņa apsardzībā, viņa gudrā ziņā "jā=uzplaukst spēcīgai, smuidrai, kuplai liepai", Latvju līgavai, - jo tikai viņu k o p ī g a j ā pavēnī būs Latvju tauta droši apsargāta pret visām vētrām, pret visiem negaisiem.

To tad arī cienītā sacerētāja, kura pate dedzīga Latvju māte, it pareizi nopratusē un norādījuse, kur īsti vaina meklējama, kas īsti būtu vainojams, ja Latvju tauta pagurtu un nīktu. Cien, sacerētāja it pareizi aizrāda uz visām sadzīves un mūsu sevišķo tautisko būšanu trūcībām, kuras visas novēršamas, iekām varam prasīt no Latvju līgavas atbildību par tautas laimību un pastāvību. Bet vara, šīs trūcības novērst un iznīdēt, stāv šim brīdim gandrīz vienīgi vīra rokā. Tā tad gan laikam galu galā tikai Latvju vīrs būtu vainīgs, ka tauta beigtos."

Ja "Balss" iesaucas:

"Latvju līgava! Latvju māmulīņa! Tavās rokās Latvju tautas liktens, tautas laime – nākamība, dzīvība un nāve." - "Latvju līgava! Mēs gaidām tava gala sprieduma par mūsu tautas dzīvību un nāvi..." ta tie nav patiesi, lai gan varbūt taisnīgi vārdi.

Gan Latvju mātei lieli un svēti pienākumi bērnu audzināšanā, bet pirmais un pēdējais vārds par tautas dzīvību un nāvi mums tomēr jāgaida no Latvju vīra, Latvju ozola! Tikai viņam būtu reiz "melnajā dienā" jādod atbilde tēvu tēvu pagalmiņā uz jautājumiem: kur bija tavs padoms, ka tu brīvības un gaismas staros sildīdamies pazaudēji savu svētumu, valodu un tautību? Kur bija tavs spēks, tava sirdība, kad tev varēja atņemt tavu vienīgo tēvu mantojumu? Kam aizmirsi mūsu vārdus:

"Uz ežiņas galvu liku

Sargāt savu tēvu zemi;

Labāk manu galvu ņēma,

Nekā manu tēvu zemi!"

Kam tu pameti novārtā savu līgaviņu, kam tu viņun ne=rotāji cēlo zīļu vainadziņu, viņu, kas tevi vadītu kariņā, kas tavu galviņu pušķotu kroņiem, kas tavu pagalmiņu rotāt rotātu? Kur palikuse smuidrā, kuplā liepa, kas citkārt pušķoja Latvju pagalmu? ... Tu biji neprašā, tu biji glēvulis, tāpēc tev atņēma tavu vienīgo tēvu tēvu mantojumu, tavu svētumu! ...